

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
No passaran!	5
★	
G. CALINESCU: Scrinul negru (roman, fragmente, II)	10
★	
Mihail Codreanu la 80 de ani MIHAIL CODREANU: Sonejul unui octogenar	72
★	
REMUS LUCA: Cămașa de mire (nuvelă)	73
★	
VIRGIL TEODORESCU: Am învățat; V-am văzut	113
VLADIMIR COLIN: Să nu se mai întâmple!	115
★	
DOMINIC STANCA: Flinta lui Dămian; Slova de foc; Opincile (schițe)	119
★	
MELIUSZ JOZSEF: Bartalis János	130
BARTALIS JÁNOS: Șapte hotare	134
★	
ȘTEFAN AUG. DOINAȘ: Veșnicie; Orfeu	135
RUSALIN MUREȘANU: Tractoriștii	136
★	
ION VITNER: C. D. Gherea — reconstituire biografică (II)	137
★	
DOINA SĂLAJAN: Variațiuni pe-o singură coardă; Joc; Cu șalul alb pe umeri	163
MOMENTE CONTEMPORANE	
PAUL GRANEA: Chipuri de ceară	165
CURENTE DE IDEI PESTE HOTARE	
ION CRIȘAN: Forța de atracție a marxismului	167
SCRIITORI ȘI CURENTE	
MIRCEA ZACIU: I. Al. Brătescu-Voinești	173

TEORIE ȘI CRITICĂ

DUMITRU MICU : Plehanov despre originile artei	190
DAN COSTA : Trei momente din evoluția unui scriitor	198
VERA CALIN : Pornind de la clasicism	203
NICOLAE LABIȘ	210
B. ELVIN : Primele iubiri	211
PERICLE MARTINESCU : Realismul lui Maupassant	215
PAUL LANGFELDER : Lessing și religia	221

RECENZII

E TUDOR : „In târg la Iași, 1917“	224
MARIA ALDEA : Note despre personalitatea criticului	226
ION HOBANĂ : Cezar Drăgoi : „Serile cu Moș Nichifor“	228
DINCU PETRE : M. Maian : „Oameni în alb“	229
D. CARABAȚ : Recitindu-l pe Bielinski	230
DUMITRU SOLOMON : Tinerețe și dragoste	234
ALFRED MARGUL SPERBER : Un luptător pentru dreptate	237
I. PELTZ : Șalom Alehem în românește	238
OSCAR LEMNARU : Cronica limbii literare	241
REVISTA REVISTELOR : Preocupări de stilistică în revista „Limba română“ nr. 4/956 ; „Cahiers du Sud“ nr. 336, august 1956	244
MISCELLANEA : „Originalitatea“, o chestiune de gust ; „Alte temelii“ ; Scuzați de prea multele ghilimele ; In plin Forum ; Rețete pentru un roman perfect ; Nu am avut dreptate ! ; Antologia „selecționatilor“	248

ERRATA la nr. 11/956

La pag. 6, r. 11 de jos în sus se va citi : *...afectată — d'ailleurs j'y suis habitué ; vous savez, au cloître le chauffage est...*

La pag. 8, r. 10 de jos în sus, se va citi : *...leçons ; malheureusement, pendant l'été je perds tous mes élèves. Pourtant...*

NO PASSARAN!

Octombrie 1956. O lună agitată. Agresiunea imperialistă împotriva Egiptului, tragicele evenimente din Ungaria, au frământat profund pe intelectualii din întreaga lume, au dezlănțuit o reacție în lanț a cărei semnificație depășește importanța unor luări de poziții personale. Există dezbateri care încă nu au fost terminate, există luări de atitudine care nu pot fi considerate încă definitive. A existat dezorientare, manifestări panicarde, îndemnuri acoperite de lașitate. A existat însă și revelația conștiințelor cinstite. Oportunismului laș, socotelilor mărunte de „pro“ și „contra“ făcute cu mai multă sau mai puțină dibăcie negustorească și politică, espectativei camuflată terminată în coadă de pește prin manifestări furtunoase de solidaritate și s-a opus devotamentul calm, încrederea solidă, nezdruccinată și conștiința în destinele socialismului, încredere nu lipsită de zbucium și frământare, de indignare pentru nemaivăzuta reeditare a colonialismului în mijlocul secolului al XX-lea — agresiunea imperialiștilor anglo-franco-israelieni din Egipt; de durere și de solidaritate față de zbuciumatul popor maghiar care a trecut și mai trece încă prin grele încercări.

Totuși, o serie de fapte care sar în ochi la lectura presei străine ne îngăduie de pe acum să tragem concluzia că nu s-au îndeplinit speranțele pe care și le-a pus reacțiunea în ruperea de masă a intelectualității progresiste din diferitele țări capitaliste și folosirea ei ca un instrument orientat împotriva frontului progresist, împo-

triva poporului, speranțele imperialiștilor într-un „val anti-comunist“ ai cărei purtători de cuvânt să fie intelectualii. Să analizăm pe rând câteva din aceste fapte și să le extragem adevărata lor semnificație.

După cum se știe, la 5 noiembrie la New-Delhi s-a deschis conferința generală a organizației ONU în problemele educației, științei și culturii (UNESCO.) Șapte zile de la agresiunea anglo-franco-israeliană împotriva Egiptului, unul din forurile internaționale de frunte care unește intelectualitatea din diferitele țări se întrunește pe vechiul pământ al Indiei, în timp ce la patru mii de kilometri depărtare, poporul egiptean ducea acea luptă eroică care a spulberat în cele din urmă planurile și visurile pe care diferiți potențați occidentali și le puneau într-o rapidă campanie. Unii din reprezentanții instituțiilor oficiale culturale din Occident, înfricoșați de caracterul exploziv pe care-l poate lua ori ce discuție internațională în asemenea împrejurări, au încercat la această adunare a UNESCO-ului să prescrie conferinței o linie de conduită originală care ar fi trebuit s-o țină în mod riguros în afara dezbaterilor politice prezente. Iată însă că din prima zi pe masa conferinței apare o rezoluție propusă de delegația Egiptului despre apărarea bunurilor culturale în regiunile Orientului-Mijlociu incluse în sfera operațiilor militare. Rezoluția este imediat sprijinită și completată de reprezentanții bulgari și cehoslovaci. Apărarea piramidelor este doar o problemă culturală! Iată însă că reprezentanții puterilor occiden-

tale care posedă majoritatea în comitetul general se arată dintr-odată circumspecți în privința acestei probleme și pe dată, atmosfera academică începe să se risipească. Așa cum a arătat delegatul sovietic Kemenov, este o chestiune de cinste pentru UNESCO ca for internațional de a demonstra în toate împrejurările că nici o problemă de însemnătate excepțională pentru cauza culturii și a relațiilor prietenești între popoare nu trebuie să fie lăsată la o parte. Totuși, cu 19 voturi împotriva, cu 13 voturi favorabile și cu 6 abțineri comitetul general UNESCO, în care reprezentanții occidentali dețineau majoritatea, decide întreruperea discuțiilor în legătură cu rezoluția egipteană sub motiv că ea ar putea să distragă UNESCO-ul de la cursul „normal al muncii”. Dar reprezentantul sovietic ia din nou cuvântul. Kemenov demonstrează că mersul normal al conferinței a fost călcat nu de rezoluția Bulgariei și Cehoslovaciei ci tocmai de agresiunea directă, grosolană și neprovocată împotriva Egiptului. Era o problemă vitală pentru UNESCO să ia atitudine față de agresiunea anglo-franco-israeliană în Egipt. Și acum se întâmplă un lucru extraordinar într-adevăr, cu totul în afara obișnuitelor dezbateri ale UNESCO-ului: o propunere a comitetului general este infirmată de adunare.

În discuția plenară asupra acestei probleme, blocul occidental s-a găsit în minoritate. Pentru prima oară în istoria UNESCO-ului se întâmplă acest lucru. Deși în comitetul general reprezentanții occidentali care se împotriveau includerii rezoluției aveau majoritatea, recomandarea acestui comitet a fost infirmată și adunarea plenară a votat discutarea agresiunii imperialiste în țările orientului mijlociu. Intelectualii Indiei, Birmaniei, Indoneziei, au votat și de data aceasta alături de intelectualii sovietici, ai Chinei și ai Republicii Populare Române.

Agresiunea anglo-franco-israeliană împotriva Egiptului a provocat o indignare generală printre intelectualii Asiei. Intelectualii din cele mai diferite tendințe, artiștii aparținând celor mai variate curente au luat atitudine. „Fiind prin concepția mea un partizan al gandismului, scrie de

pildă pedagogul indian Mohamed Said, în totdeauna am urît războiul. Cu atât mai mult consider agresiunea anglo-franceză ca o repetare a unor procedee pe care le-am cunoscut prea bine în India”. Conferința scriitorilor din Birmania de nord ținută la Mandalay a condamnat *în unanimitate* atacul anglo-franco-israelian considerându-l o „insultă la adresa țărilor slab dezvoltate”. De altfel „într-o societate civilizată asemenea acțiuni sînt pur și simplu acte monstruoase”. Scriitorul indonezian Rustan Sutan Palimdih care nu a manifestat niciodată o simpatie deosebită pentru ideile socialismului a calificat agresiunea anglo-franco-israeliană „ca un atac împotriva democrației”. Problema Suezului a declarat el, a încetat să fie o simplă problemă internațională, și reprezintă un exemplu flagrant al încălcării principiilor democrației în mijlocul secolului al XX-lea, care poate fi pus alături de distrugerea Varșoviei, invazia Norvegiei și bombardarea Rotterdamului.

Reacțiunea imperialistă a încercat să prezinte atitudinea intelectualilor din Asia față de atacul anglo-francez, ca o manifestare a antagonismului față de rasa albă a noii intelectualități din țările slab dezvoltate ale Orientului. Iată însă că intelectualii Europei și Americii și-au unit glasurile pentru o condamnare aproape unanimă a agresiunii din Egipt. În Anglia, la diferitele manifestații și campanii de presă împotriva acțiunilor guvernului Eden, glasurile laburiștilor s-au alăturat glasurile unor vechi intelectuali liberali ca Harold Nicholson, scriitori catolici ca Graham Greene și Evelyn Waugh, reprezentanți ai bisericii, etc. În Italia, indignarea față de atacul anglo-francez a luat asemenea amploare încît chiar și ziarul conservator „Telegrafo” a fost obligat să organizeze o pagină specială cu reproduceri ale protestului diferiților reprezentanți ai opiniei publice sub titlul: „Jos mina de pe piramide”.

Invazia anglo-franceză în Egipt este strîns legată de evenimentele din Ungaria. Pentru înfăptuirea planurilor puse la punct cu mult timp înainte, Antony Eden și colaboratorii săi au ales nu întâmplător ziua de 31 octombrie. Era momentul în care ei își închipuiau că Uniunea Sovietică avea

mîinile legate de evenimentele din Ungaria. Evenimente care au fost folosite după cît se ştie de către întreaga reacţiune internaţională ca un mijloc pentru aţitarea campaniei anti-comuniste. Valurile întunecate ale acestei propagande false au atins şi o parte a intelectualităţii apusene progresiste.

Cu mîhnire şi cu regret reprezentanţii culturii şi intelectualităţii sovietice au constatat că unii din colegii lor francezi lipsiţi de posibilităţile unor informaţii obiective în legătură cu evenimentele din Ungaria, s-au lăsat împinşi pe drumul unor învinuiri neîntemeiate aduse ţărilor socialismului.

Cel mai bun drum pentru stabilirea adevărului este fără îndoială cercetarea faptelor şi schimbul deschis de idei. Mai tîrziu, cînd agitaţia şi frămîntările se vor potoli, cînd toate firele complotului contra-revoluţionar vor fi fost desprinse, cînd toate documentele vor fi la îndemîna opiniei publice, va deveni clar tuturor intelectualiilor din întreaga lume ce se ascunde în dosul aparenţelor. Tuturor ne mai sînt încă proaspete în minte amintirea mişcării glorioase a Rezistenţei, zilele din August 1944 care au eliberat capitala franceză de ocupanţii fascişti. Tocmai de aceea, nu pot decît să ne îndurereze declaraţiile unor astfel de oameni ca Jean Paul Sartre, François Mauriac, Roger Vailland.

Dacă în condamnarea agresiunii din Egipt, intelectualii progresişti de pretutîndeni au manifestat o impresionantă unanimitate, în aprecierea evenimentelor din Ungaria au existat divergenţe iar mulţi intelectuali din Occident au acceptat de fapt unele din tezele prezentate de propaganda reacţionară. Esenţa acestor teze constă în identificarea nemulţumirii juste provocate în rîndurile poporului maghiar de greşelile lui Rakosî şi Gerö cu complotul contra-revoluţionar premeditat, iniţiat cu ajutorul şi sub îndrumarea directă a reacţiunii externe. Lipsiţi în mare măsură de posibilitatea informării obiective, unii intelectuali occidentali au *subapreciat* din această cauză forţa *contrarevoluţiei din Ungaria*.

Cît de puternică era campania de dezinformare o dovedesc următoarele exemple spicuite din presa occidentală: cu excepţia unui singur organ de presă (Paris-Presse-

L'intransigeant), niciunul din zierele burgheze franceze centrale nu a publicat telegrama agenţiei oficiale France-Presse din 1 noiembrie care dădea amănunte asupra „vînătoarei de comunişti“ din Budapesta şi din provincie. În schimb, reportajele asupra evenimentelor din Ungaria, abundau în scorneli cu privire la „entuziasmul“ cu care ar fi fost primit falitul cardinal Mindszenty.

Alt exemplu. De-alungul întregii desfăşurări a operaţiilor anglo-franco-israeliene din Egipt, B.B.C.-ul respectabila radiodifuziune britanică care se pretinde instituţie de informare „obiectivă a opiniei publice“ nu a amintit nici măcar printr-o aluzie de masacrul efectuat de bombardierele şi tancurile anglo-franceze la Port-Said, ale cărui efecte ucigătoare au fost recunoscute totuşi „post-factum“ de ministrul de război englez Head, într-o declaraţie-bilanţ făcută în Camera Comunelor la 7 decembrie. Iată deci, în aceste momente grele cît de organizat era şuvoiul de calomnii, minciuni şi informaţii duşmănoase, colportat în ţările apusene.

Ar fi însă greşit să se creadă că punctul de vedere al acelor intelectuali deputaţi de desfăşurarea evenimentelor este împărtăşit de majoritatea intelectualilor din apus. Dacă este dureros să auzim glasul lui Sartre alăturîndu-se corului anti-comunist, chiar în paginile ziarului „Express“, organul lui Mëndes France — cel pe care Sartre îl denumise deunăzi „Clémenceau cel mic“ —, trebuie arătat în schimb că poziţia sa de „rupere a relaţiilor“ cu comunistii nu este caracteristică nici măcar pentru acea fracţiune a scriitorilor francezi care a publicat în ziarul „France-Observateur“ o declaraţie intitulată „Impotriva intervenţiei sovietice“. În această privinţă au avut loc cîteva reveniri semnificative. Astfel, cunoscutul scriitor francez Vercors scrie la 11 noiembrie în acelaş ziar un articol cu titlul „Să nu rupem relaţiile“ în care sprijină atît prietenia cu scriitorii sovietici, cu poporul sovietic, cît şi legăturile cu partidul comunist francez. O asemenea luare de atitudine îşi are însemnătatea ei. Într-adevăr, „trebuie să facem o distincţie — scrie Ilya Ehrenburg într-un articol din „Literaturnaia Gazeta“ — între

prietenii cu care nu sîntem de acord într-o problemă sau alta și oamenii care merg pe linia ruperii relațiilor. Trebuie să împiedicăm scindarea oamenilor culturii devotați cauzei păcii și a progresului în interesul păcii, în interesul cauzei progresului, trebuie să luptăm pentru scoaterea scriitorilor cinstiți de sub influența reacțiunii, *trebuie să împiedicăm renașterea războiului rece.*"

Intr-adevăr, răsfoind presa franceză vedem că și aci scriitori francezi progresiști cu care sîntem în divergență în ceea ce privește interpretarea anumitor aspecte ale situației din Ungaria se desolidarizează de speculanții politici care astăzi, protestînd împotriva participării trupelor sovietice la evenimentele din Ungaria „au păstrat tăcerea, dacă nu cumva chiar au aplaudat atunci cînd Statele-Unite au înecat în sînge libertatea cucerită de Guatemala". În declarația citată mai sus, ei contestă dreptul de a vorbi despre „libertatea națiunilor“ celor care „aplaudă zgomotos acțiunea din zona Canalului de Suez." Intr-o scrisoare adresată ziarului „Figaro“ Robert Merle vestește atitudinea „încercaților diversioniști“ de la conducerea acestui ziar care doresc să profite de evenimentele din răsăritul Europei pentru a arunca un vâl pudic asupra crimelor de la Port-Said. „N-am mers și nu voi merge niciodată alături de voi“ se adresează domnilor de la „Figaro“ cunoscutul autor al cărții „Moartea este meseria mea“. Intr-adevăr, ar fi greu de imaginat că scriitori francezi care au trecut prin lagărele de concentrare naziste, care au văzut atîția patrioți exterminați de Gestapo, care au luptat cu arma în mînă în zilele din August 1944 să se lase multă vreme manevrați de elemente de teapa unui Jules Romains sau a altor ciraci de la diferite Comitete „pentru apărarea structurii occidentale“, care transformă negrul în alb și albul în negru, de acei care subscriu cu amîndouă mîinile la acțiunile care presară Algeria cu mormintele patrioților după ce au aplaudat războiul murdar în Kenia și Vietnam, în Madagascar și în Malaya, în Egipt și în Guatemala. Și aceștia mai au astăzi îndrăzneala să verse lacrimi de crocodil pentru „cele zece zile ale democrației maghiare“,

pentru cele zece zile care au costat poporul ungar jertfe și pagube nenumărate.

În ceea ce privește starea de spirit a intelectualilor comuniști în fața atacurilor reacțiunii, ea este cel mai bine concretizată în sentimentul comunității de soartă cu partidul comunist, cu masele populare pe care acești intelectuali îl simt din ce în ce mai puternic și-l exprimă din ce în ce mai limpede. Iată ca exemplificare articolul unui tînăr intelectual comunist francez, Jean Marcenac, pe care l-am mai întilnit în paginile revistei „La Nouvelle Critique“.

„Trăiesc la periferia Parisului în Saint-Denis, într-un raion muncitoresc și poate că de aceea îmi este mai ușor să mă descurc în evenimente. Eu nu trebuie să-mi bat capul ca să înțeleg unde zace răul. Mi-e de ajuns să arunc ochii pe fereastră... Nesfîrșită muncă, nesfîrșită oboseală, nesfîrșită mizerie. Iată ceea ce anumiți ideologi burghezi numesc condiții create pentru clasa muncitoare... Mulți din muncitori au învățat să explice și să găsească pricinile unei astfel de situații. Alții nu știu să exprime aceasta. Unii luptă, vînd gazeta „l'Humanité“, lipesc afișe, bat placarde uitînd de duminică și de odihnă. Alții, duminică, încearcă să uite ce s-a întimplat peste săptămîină, și să nu se gîndească la ceea ce va aduce săptămîina viitoare, însă nici unul din ei nu uită că dacă el ar putea să trăiască ceva mai bine, dacă el ar putea să aibă mai mulți bani, mai puțină muncă, mai multă carne, aceasta ar însemna că a cîștigat împreună cu clasa sa victoria asupra stăpînilor. Și muncitorul gîndește astăzi astfel: în Ungaria muncitorii au fost stăpîni; nici greșelile, nici eșecurile economice, nici lipsa de legalitate nu pot să mascheze aceasta. Marea și fundamentală ilegalitate, care stă la rădăcina întregului rău, exploatarea omului de către om, acolo nu mai există. În Ungaria nu mai sînt stăpîni. Stăpîinii au încercat să se întoarcă. Comuniștii maghiari, muncitorii maghiari, soldații sovietici nu au îngăduit aceasta. Ei au făcut bine și comuniștii francezi au dreptate cînd spun că ei au făcut bine“.

Deși izolate, manifestările de solidaritate din America cu țările lagărului socialist sînt și ele emoționante. Cunoscutul artist

Paul Robeson, căruia i se refuză de ani de zile posibilitatea unei activități artistice normale a ales tocmai aceste zile pentru a-și reafirma solidaritatea cu Uniunea Sovietică, cu forțele socialismului din lumea întreagă. În Italia, Congresul al VIII-lea al partidului Comunist a fost un nou prilej pentru intelectualii comuniști de a-și reafirma atașamentul față de partid. Criticînd poziția unor scriitori francezi, savantul comunist Concetto Marchesi a amintit în legătură cu evenimentele din Ungaria de marșul asupra Romei din 1922, arătînd că în anumite condiții istorice concrete există posibilitatea ca reacțiunea să-și exercite influența asupra unor pături înapoiate ale clasei muncitoare. Mussolini știa aceasta

prea bine la fel ca și contra-revoluția din Ungaria. Intelectualii italieni au respins manifestările panice, dezorientarea și îndemnul acoperite la lașitate. Ei au hotărît să lupte mai departe pentru unitatea de acțiune a maselor populare, a poporului.

Că nu este vorba de promisiuni goale o dovedește rezistența masivă pe care forțele progresiste din Apus o opun noilor provocări fasciste din Franța și Italia. Ca și acum 20 de ani, la Paris și la Milano au răsunit din nou chemările la rezistență împotriva dezmățului fascist. Provocările fasciste, speranțele pe care reacțiunea le pune în ele, intelectualitatea progresistă le opune același hotărît: „NO-PASSARAN!“

SCRINUL NEGRU *)

ROMAN

— fragmente —

XIV

În anul următor, pe la sfârșitul verii, când Ciocîrlan avea impresia că situația lui se consolidase primi deodată o hîrtie de la Direcția protocolului, personalului și cancelariei ordinelor din Ministerul Afacerilor Străine, semnată de director pentru ministru prin care i se aducea la cunoștință, că, prin înalt decret, i se primise demisia din postul de ministru plenipotențiar. Nu-și înaintase nici o demisie și abia după ce-i trecu uluiala, înțelese și deveni furios. Îl dăduseră afară. Autorul decretului nu era ministrul cu fizionomie de poet; ministrul se schimbase printr-un fel de lovitură de stat, într-o formație „de mîna forte“. Ciocîrlan rupse mai multe foi de hîrtie, încercînd fel de fel de formule de răspuns la infama — după el — adresă, în sfîrșit se opri la un text de scrisoare prin care comunica ironic-rece, ministrului de externe, că-și prezintă demisia pe o dată anterioară decretului, pentru ca totul să decurgă după „cele mai elementare conveniențe“. Intră cu hîrtia în cancelaria legației spre a o înmîna dactilografei. Tilibilu îl întîmpină sarcastic :

— Ai primit și dumneata o hîrtie ? — zise el. — Era de așteptat. Vin oameni noi. Și eu am primit una. Inchipuie-ți ! Sînt numit director al protocolului în Ministerul de externe. Și eu care voiam să merg la Washington sau undeva aproape de meleagurile noastre unde să ningă și să-nghete. Mi-au promis însă că mă vor trimite mai tîrziu.

Ciocîrlan, posomorît, nu zise nimic. Cu Tilibilu în Ministerul de externe, vedea viitorul foarte în negru. Cînd Caty se întoarse acasă din vizitele ei frecvente și interminabile pe la prietenele din lumea diplomatică, îl găsi pe Ciocîrlan aproape plîngînd.

— Dar ești absurd, mon pisic adoré — încercă ea să-l consoleze, așezîndu-se pe genunchii lui — însărcinările diplomatice nu sînt eterne, ai să capeți altă legație, sînt sigură. Și de altfel m-am plictisit aici.

Caty nu mințea. Viața la Buenos-Aires i se părea din ce în ce mai monotona și mai rece. Îi plăceau centrele cosmopolite din Europa, unde se întîlnea la tot pasul cu românii din țară și unde viața era agitată și învîlmășită. Aci oamenii erau serioși, cordial distanți, abstrăși în speculațiile lor, iar diplomații jucau tăcuți bridge pentru că nu puteau să-și acorde gîndurile lor atît de eterogene. Și afară de aceasta, nu se întîmpla nici un eveniment dramatic, diplomații n-aveau nimic de făcut, mai ocupați

*) Vezi „Viața romînească“ Nr. 11/1956.

erau ataşații comerciali. Argentina nu era în centrul lumii și chiar furtuna ce părea a se ridica pe solul Europei, nu o preocupa decât ca un spectacol îndepărtat. Ofițerii superiori argentinieni purtau uniforme pompoase pe care nu trăgeau nădejde a le ilustra pe nici un câmp de bătălie. De aceea jucau și ei bridge. Hermann Seraphin știa cele mai multe lucruri mondiale și era cel mai interesat de cursul istoriei, dar și el era devorat de nostalgia țării. Caty voia să plece din Buenos-Aires și din cauza lui Ciocîrlan care era din ce în ce mai obsedat de Emmi. Ii destăinuise relațiile dintre ei, Tilibilu însuși, într-un moment de gelozie, trăgînd nădejde nu mai puțin ca prin această revelație să obțină grațiile dezamăgitei Caty.

— Ascultă, Caty — îi zisese el familiar — să faci bine să-ți ții stimabilul soț din scurt, că eu sînt în stare de orice. Să aibă bunătatea să-mi lase nevasta în pace.

— Ce vrei să spui ?

— Nu face pe ignoranta cu mine. A zăpăcit-o pe Emmi, trăiește cu ea, o vițiază, o îndepărtează de la respectul căminului. Nu e vina ei, știu bine, ce să fac dacă nu sînt un Făt-frumos ca Gigi al dumitale.

Caty rămase consternată și nu răspunse nimic, fiindcă îndată găsi explicația multor dezordini din existența lui Ciocîrlan, dar nu gustă impertinența lui Tilibilu, și din această cauză aproape absolvi pe Ciocîrlan. Iritată de demiterea lui Gigi, ca și de infidelitățile lui, merse să răsufle la Oster, căruiu îi mărturisii totul după un preambul de îmbrățișări, sărutări și lacrimi. Oster își permise să observe, cu multe ocoluri, că de vreme ce ministrul n-o iubea cum merita, divorțul era soluția cea mai nimerită.

— La voi — adăugă el, — acest lucru „es posible“.

— E posibil, iubitul meu — răspunse Caty — dar îmi vine foarte greu.

— De ce ? Dacă nu te iubește ? Ți-aș pregăti „una vida de esplendor“, te-aș adora pînă la moarte, *porque nada es mas noble, mas sublime que el amor*.* Și apoi ne leagă copilul „nostru“.

Caty lăsă, stînjănită, capul în jos.

— *Il est seulement étourdi* — scuză ea pe Ciocîrlan — *mais pas du tout méchant et d'ailleurs il est tellement malheureux !* ** Nu pot să-l abandonez tocmai acum.

— *Perdonar es proprio de almas nobles !**** — suspină Oster.

— Îți promit că atunci cînd îl voi vedea liniștit, mă voi gîndi serios la ceea ce mi-ai spus, la fericirea noastră și a..

Caty vruse să spună „și a copilului nostru“ ; nu avea însă puterea să mintă într-atît.

— *Està muy bien !***** — aprobă Oster, cam dezamăgit.

Cu foarte multă greutate, Caty putu avea cîteva întrevederi cu Ciocîrlan, spre a discuta data plecării și problema transportului lucrurilor. Ciocîrlan nu mai dădea pe la legație, dispărea ziua întreagă. Se întîlnea cu Emmi prin cinematografe, trecînd dintr-unul într-altul, în vreme ce Tilibilu, spre a preda totul în regulă, ședea la cancelarie mai mult ca de obicei. Ciocîrlan fu de părere să lase toate mobilele legației, donîndu-le, cu ideea puerilă că astfel ar demonstra zelul pe care îl pusese la instalarea localului. Caty găsi propunerea ridiculă și Tilibilu la fel, totuși din motive deosebite.

*) ...o viață de splendori... pentru că nimic nu este mai nobil, mai sublim ca dragostea.

**) — E numai distrat... dar nicidecum rău, și de-altfel e atît de nefericit !

***) — A ierta este propriu inimilor nobile !

****) — Cît se poate de bine !

Tilibiliu găsea că e mai convenabil a le vinde, decît a le transporta, Caty declara că-i este imposibil să se despartă de obiectele ei. *Caparcona* pleca la începutul lui octombrie, cu toate acestea împachetarea începu imediat. Se făcu socoteala că pentru mobile, tablouri, lustruri, covoare, argintărie și celelalte, erau necesare aproape patruzeci de lăzi. Lucrători speciali începură să ciocănească prin etajele legației, umplînd lăzile, furnizate prin Taieb, bătînd capacele. În cele din urmă, Ciocîrlan și Caty se mutară la hotel, luînd un apartament cu o cameră specială pentru guvernantă și copil. Un accident turbură existența Catei, sporînd nerăbdarea întoarcerii în țară. I se scrisese că Șoim, calul ei preferat murise. Caty intră într-o neliniște ne bună. Scrisoarea era veche de două săptămîni, bănuia că cei de acasă comisese oroarea de a arunca hoitul lui Șoim. O marconigramă fu transmisă îndată cu implorarea de a înmormînta pe „pauvre Șoim“ în parcul vilei de la Pipera, cu împrejmuire și flori. O altă marconigramă adăuga că în caz cînd cadavrul calului fusese aruncat sau ridicat de serviciul salubrității, să se facă toate diligențele spre a-l descoperi. Ii răspunse generalul Florin Căldărescu tot prin marconigramă, să fie liniștită, căci calul fusese înmormîntat. Știrea calmă pe Caty, care însă făcu tuturor biografia lui Șoim, destăinuind trăsăturile cele mai notabile ale caracterului defunctului și faptele sale cele mai remarcabile. Ciocîrlan care era un om bine crescut și de altfel și sensibil, călăreț el însuși, asculta, cînd era de față, cu multă smerenie tristețele evocări ale soției sale, luînd figura cea mai condolentă cu putință. Deși nu se îmbracă în negru, spre a nu fi ridiculă, Caty renunță o zi la rochiile ei albe sau în culori violente și expuse pe birou, pe scrin, peste tot, fotografiile ale lui Șoim pe care le adusese din țară. Era sincer afectată și nu făcea asta din snobism; în general iubea animalele mai mult decît pe oameni și dacă pisica se îmbolnăvea era mai alarmată decît de febra lui Filip, pentru că zicea că animalele n-au glas să spună ce le doare și soarta lor atîrnă de intuiția stăpînilor. Ciocîrlan avea dimpotrivă sensibilitatea de scurtă durată; de ar fi strivit un pisoi s-ar fi căit un minut, apoi și-ar fi văzut netulburat de treabă. Însă respecta durerea oamenilor și ar fi păstrat multă vreme figura amărită, dacă ar fi văzut-o pe Caty întunecată. Francisco Oster, aflînd despre pierderea suferită de Caty, voi să-i ofere un cal tînăr superb, de rasă spaniolă, obligîndu-se a se îngriji de transportul lui pînă în România, însă Caty refuză darul sub cuvînt că era inuman a smulge animalul din locul lui de naștere, fiindu-i teamă că în România s-ar îmbolnăvi de frig și de dor.

În fine data fatală a plecării sosi. Curtea legației se umplu de oameni cărînd în spinare cele patruzeci de „bultos“ pînă la camioanele unei societăți de transport „Expreso Furlong“, care la rîndu-le se obligau a le duce pînă la port. O așa de mare desfășurare de baloturi și lăzi umplu pe trecători de mirare. Ciocîrlan asigurase toate lăzile la „Compañia de seguros La internacional“ „*contra los riesgos de incendio, marítimos, fluviales y de transportes por tierra*“ pentru patruzeci de mii pesos, primind o poliță de asigurare contra aproape șapte sute pesos. Tilibiliu strînse buzele lui subțiri, din dispreț pentru asemenea risipă. El însuși avea numai cîteva valize solide de piele și un fel de cufăr lung, cocoșat și cu cercuri de lemn ca să poată fi dat peste cap fără dăunarea conținutului. Oster însoți pe soția Ciocîrlan pînă la port, îi invită întîi pe yachtul său care era mare cît un vapor, deși svelt și înflorat cu pînze albe, le oferî fructe și răcoritoare. Cînd primul șuer al vaporului anunță iminența ridicării ancorei, îi lăsă cu regret să plece spre a se îmbarca pe *Caparcona*. Yachtul porni înainte în larg și Caty, de pe covertă, cu binoclul la ochi, văzu cum vasul

grațios spârgea valurile. Oster ședea la pupă de asemeni cu binoclul la ochi, făcând neconțenit semne în aer cu un steguleț, iar briza îi lipea pantalonii albi de pulpele statuare și-i umfla cămașa, balonându-i-o. În cele din urmă, yachtul renunță a mai urmări vaporul care mărise viteza. Oster făcu câteva ultime rotații omagiale și vasul cu pinze începu să se piardă încetul cu încetul la orizont, rămânând acolo ca un fluture picat în apă. Ciocîrlan și soții Tilibilu părăsiră balustrada și se amestecară printre cei care se plimbau pe punte. Tilibilu luă pe Emmi de braț și nu o lăsă o clipă să se apropie de Ciocîrlan și așa procedă de acum înainte pe tot timpul călătoriei. Când odată se dansa pe punte și fostul ministru încercă să invite pe Emmi, care ședea pe o bancă, îmbrățișată de după spate de Tilibilu, acesta răspunse el în numele soției :

— Nu dansează, se simte rău !

După oarecare răzgîndire, Ciocîrlan chemă la dans pe Caty. Aceasta primi cu o plăcută surpriză și dansă cu voluptate. De cînd avea pe Filip, ca spre a șterge de pe fața ei tot ce aparținînd maternității prevestea îmbătrînirea, se farda și se îmbrăca cu cea mai mare îngrijire, și de altfel întinerise în chip surprinzător, căpătînd în ochi luciri galeșe.

— *Mon chat adoré* — zise ea văzîndu-l gînditor. — *Que s'est-il passé*, la ce te gîndești ? *Tu est bien gentil d'avoir voulu danser avec moi.**

— *Mais* — răspunse timid Ciocîrlan — *c'est tout naturel, puisque tu es ma femme, d'ailleurs tu est toujours charmante !***

Și Ciocîrlan strînse convulsiv pe Caty în brațe. Aceasta nu părea cu totul convinsă de efuziile soțului, ale cărui priviri pluteau în gol peste umerii săi. Caty crezu a constata că Ciocîrlan privea în spre Emmi. La rîndul ei Emmi, încinsă de brațul lui Tilibilu, căzuse și ea în reverie și cu o mîină pe genunchi bătea tactul muzicii. Lui Tilibilu această exultanță a mîinii îi apăru cu o participare secretă a soției sale la voluptatea dansului și nu avu îndoială că Ciocîrlan și Emmi corespundeau de la distanță. Inciudat, strînse puternic mîna soției lui, încercînd să paralizeze orice svîcnire. Altădată cei patru ședeau aplecați pe balustrada punții și priveau oceanul placid, înfiorat ici colo de spumele provocate de numeroși delfini alergînd după vapor în căutare de mîncare. Tilibilu se așezase astfel lîngă Caty, încît Emmi, care era în dreapta lui, rămînea despărțită de Ciocîrlan, așezat în stînga Catei. Toată balustrada era de altfel ocupată de pasageri care priveau valurile, distrați de enormele dantele albe ce foteau la prora vasului, risipindu-se apoi în jurul lui. Cei patru ședeau alături și contemplau aceleași spume dar gîndurile lor erau cu totul deosebite. Caty avea iluzia că zărește pe Oster călare pe un cal alb, alergînd în apă ca delfinul, în mijlocul unei herghelii întregi. Bancherul îi făcea semn cu mîna să se arunce în ocean și se îndrepta spre *Caparcona*. Emmi vedea fel de fel de stofe și tapeturi, mătasuri, imprimeuri schimbînd desenul vertiginos. Tilibilu urmărea umbrele celor aplecați pe balustradă și cînd capul Emmei se îndrepta în spre Ciocîrlan, avertizat de imaginea din apă, dădea cu cotul soției lui și-i arăta ceva în larg, numai spre a o îndepărta de ministrul plenipotențiar. Acesta nu făcea nici o asociație mitologică ori artistică, nu vedea nici ocean, nici delfini. Gîndul lui formula iritat memorii și recapitula cifre.

În cabină, Ciocîrlan zise deodată Catei :

*) — Pisicul meu adorat... Ce s-a întîmplat?... Ești foarte drăguț că ai vrut să dansezi cu mine.

**) — Dar... e cît se poate de firesc, ești doar soția mea, dealtminteri totdeauna fermecătoare.

— Trebuie să-mi dai o mână de ajutor. Vreau să lichidez cu orice chip contul de la bancă, să pot întoarce cu dispreț spatele acelor domni. Un împrumut garantat de averea mea și a ta, ar aranja totul.

Caty simți o tresăritură în inimă, aducându-și aminte de ceul lui Oster.

— *Mon pisic adoré* — căută ea să-și consoleze soțul — gonește ideile negre.

— *Venez à mon secours!* — se scînci Ciocîrlan. — *Ne vous étonnez pas que je fasse appel à vous. Je n'ai personne d'autre au monde.* * Vreau să zic care să-mi fie mai aproape.

— *Tu es adorable!* — îl calmă Caty, mîngîindu-l pe păr, însă cu o răceală în ochi.

— Pot conta pe tine? — mai întrebă Ciocîrlan smerit.

— Lasă obsesiile astea, *mon bien-aimé* — ocoli răspunsul direct Caty. — Totul se va aranja. E absurd să faci ceea ce nici un diplomat n-a făcut pînă acum, să iei asupra-ți, nesolicitat, sume cheltuite în folosul țării. Vom explica sus, sint sigură că vei fi înțeleș.

— Cu toate astea am trimis memorii, pentru ce am fost rechemat în mod așa brutal?

Caty sărută prelung pe frunte pe Ciocîrlan.

— *Chat adoré*, trebuie să dormi, ai nevoie să fii frumos, puternic, cînd apari la București.

Ciocîrlan, astfel mîngîiat, păru a se liniști.

La Hamburg perechile se despărțiră. Soții Tilibiliiu, economi, luară bilet de clasa a III-a, spre a se întoarce în România, în vreme ce soții Ciocîrlan, în clasa I-a se îndreptară spre Paris. Caty voia să facă cumpărături pentru micul Filip, în vreme ce Ciocîrlan se gîndea să treacă pe la fosta lui soție, acum doamna de Thermann. Bagajele își continuară singure drumul spre țară. La hotel, numeroase marconigrame din partea lui Oster așteptau pe Caty. Una din ele suna astfel:

*Sin vos, soy exilado én el mi proprio pais. **)*

După cîteva zile, soții Ciocîrlan plecară spre țară. Abia sosită la Pipera, Caty, coborînd din mașină, întrebă unde e Șoim și ceru să vadă îndată mormîntul calului. Florin Căldărescu o luă de braț și o duse în fundul grădinii vilei. Acolo se opri în fața unei împrejmuiri mari de lemn de mesteacăn, avînd la căpătîi în loc de cruce o tablă de lemn în chip de potcoavă, ca o inscripție. În mijlocul grilajului de mesteacăn era un strat de „regina nopții“ răspîndind un miros îmbătător în aerul răcoros și autumnal al serii. Caty, mișcată de atenția generalului și zguduită de emoție, prinse capul lui Florin Căldărescu cu amîndouă mîinile și-l sărută pe obraji. Generalul fu vizibil mișcat dar își păstră ținuta de respect în fața mormîntului. Caty rupse o floare și o mirosi, plină de gînduri.

— Nu e așa că animalele au și ele un suflet? — întrebă ea.

— Căii, în orice caz! — o asigură generalul.

În dormitor, nursa așezase provizoriu pe Filip pe un pat, sprijinindu-l cu perne. Copilul era obosit de drum și dădea semne de neliniște. Deoarece lumina lămpii electrice de pe noptieră îl irita la ochi făcîndu-l să clipească des, nursa găsi de cuviință să așeze în dreptul beoului un jurnal, obținînd în odaie un clarobscur calmant. Caty intră în dormitor să

*) — Ajută-mă!... Nu te mira că fac apel la tine. Nu am pe nimeni pe lume.

***) Fără dumneata, sint exilat în propria mea patrie.

— vadă pe Filip și se întinse pe celălalt pat alăturat spre a-l examina mai de aproape. Atunci aruncînd ochii în spre jurnalul abat-jour fu izbită de un titlu mare: *Le prince Maximilien Hangerly a été fusillé.* *)

— De unde ai jurnalul ăsta? — întrebă ea.

— Nu știu bine — zise nurse — cred că de la hotel, era un pachet întreg.

Uitînd cu totul de Filip, Caty smulse ziarul din dreptul becului, provocînd o iluminare bruscă a odăii. Nurse aruncă iute un șerveț peste abat-jour-ul de tifon al lămpii. Jurnalul era *Paris-Soir* și dădea în prima pagină, strania, pentru Caty, informație că prințul Hangerliu, unul din șefii importanți ai Mișcării și adversar al regelui, fusese executat. Caty nu știuse nimic de toate aceste lucruri, nici Ciocîrlan, nici Tilibiliu nu-i vorbise vreodată de Mișcare și despre Hangerliu. Adevărul este că Ciocîrlan trăia în lună, iar Tilibiliu, dacă afla cîte ceva, își făcuse o regulă să nu scoată o vorbă și să nu comenteze, pentru că — zicea — din țințar se face armăsar, și un diplomat nu are cum să se apere dacă se interpretează greșit vorbele sale. Diplomatul ca și soldatul, adăuga, n-are opinii personale, el execută întocmai instrucțiunile guvernului său, oricare ar fi.

— E adevărat că a fost omorît Max Hangerliu? — întrebă Caty în sufragerie unde coborî îndată, pe mamă-sa și pe Florin Căldărescu.

Cei doi se consultară prudent din ochi.

— Dar... toate astea... răspunse madam Căldărescu — voi le știți mai bine decît noi.

— Nu știm nimic! — mărturisi cu ciudă Caty. — A fost sau n-a fost împușcat?

Generalul Căldărescu făcu semn din cap că da.

— Ce grozăvii se petrec aici? Oameni de lume executați! Dar pentru ce?

Căldăreștii nu fură în măsură să dea lămuririle necesare.

— *Mon pauvre petit!* — șopti cînd se reîntoarse la căpățiul lui Filip adormit — nu mai ai tată. *C'est affreux!*

Cu toate astea, după întîia surpriză, Caty fu nevoită să-și mărturisească completa indiferență la moartea lui Hangerliu. Nu-l cunoscuse decît fugitiv, cedînd din curiozitate și snobism, nu-l iubise și nu păstra decît o amintire foarte ștearsă despre el. Știa, obiectiv, că Filip era conceput cu Hangerliu, sentimental se iluziona mereu cu gîndul că băiatul este al lui Oster. Într-o zi, Caty primi o scrisoare cu coroană princiară de la Șerica Băleanu în acești termeni: „*Ma chère Caty, Vous me feriez grand plaisir en venant dîner à Pipera le jeudi 16 novembre à 8 h. 30.* (Ciocîrlan era dus la Ciocile să vadă moșia părintească și pe mamă-sa care se afla acolo). *Si d'ici-là vous avez une après-midi libre, téléphonez et venez prendre le thé, en fin de journée. Croyez à mes sentiments les meilleurs.*“**) Caty remarcă stilul afectat cordial și tonul domnesc al scrisorii și, cunoscînd-o pe Șerica, nu se îndoii că aceasta avea să-i împărtășească ceva. Într-adevăr, în ziua convenită pentru ceai, o găsi pe prințesă singură. Aceasta, după mari ocoluri, resfirînd în mîini niște mătănii lungi din boabe enorme de chihlimbar, intră în cheslie:

*) Prințul Maximilian Hangerliu a fost împușcat.

**) Scumpa mea Caty, mi-ai face o mare plăcere dacă ai veni să iei cina la Pipera, joi 16 noiembrie la orele 8,30... Dacă, în zilele viitoare, vei avea o după-amiază liberă, telefonează și vino să iei ceaiul, la sfîrșit de zi. Crede, te rog, în sentimentele mele cele mai bune.

— Scumpa mea Caty, bietul nostru Hangerliu, precum știi, n-are decât un urmaș în linie directă...

— Cine? — întrebă Caty nevinovat.

— Dar... știi bine... e Filip.

Caty se roși deodată. Prințesa înțelese că a făcut o gafă, deși din punctul ei de vedere, se sinchisea prea puțin de sensibilitatea fetei lui Nicu Zănoagă.

— De altfel — mărturisi ea — toată chestiunea asta este pentru mine penibilă. *C'est cette princesse Hangerliu qui m'embête énormément**) (Șerica spunea adevărul). Ea mi-a sugerat să-ți spun că familia ține foarte mult ca ultimul Hangerliu în linie dreaptă să primească o educație în spirit domnesc.

— Crezi — zise nu fără ironie Caty — că pot să mărturisesc soțului meu că copilul nu e al lui? De altfel legal nu există decât Filip Ciocîrlan, *ce qu'on me demande est absurde.*

— *Dites même que c'est stupide, j'en conviens!* — **) consimți Șerica și schimbă vorba.

Caty nu iubea în mod deosebit pe Filip, mai bine zis nu știa să-l iubească. Îl adora uneori ca pe o păpușă, îl copleșea cu exces de jucării și de toalete infantile, îl înăbușea în sărutări, chema doctori după doctori la cea mai mică indispoziție a băiatului apoi se plictisea și-l părăsea în grija nursei. Copilul era pentru ea o distracție și un mijloc de a-și cheltui vitalitatea, ușor de înlocuit cu alte petreceri. Caty era maternă cu bărbății, îi plăcea să-i mîngîie pe păr, să-i supună capriciilor ei, de aceea în Filip ea căuta mai ales un bărbat. Îl scruta în ochi, încerca să se încredințeze că copilul seamănă cu Oster, îl și întreba câteodată, luîndu-l în brațe și așezîndu-l în fața oglinzii :

— Cu cine semănăm noi ?

Copilul, bine înțeles, nu putea să răspundă și Caty interpreta în felul ei risetele lui mute. Nici Ciocîrlan nu știa să arate afecțiune copilului. Îi spunea oare instinctul că Filip nu e al lui? Oricum, din familie fusese obișnuit cu această rigiditate. Ședea în fața lui Filip politicoș ca înaintea unui monarh minor, neîndrăznind să-l atingă măcar, puneai întrebări nursei sau Catei și, arătîndu-se satisfăcut, se retrăgea din odaia copilului ca de la o audiență. Cînd Caty i-l pușe odată în brațe, se simți foarte stîmjenit, îl ținu cu grijă ca pe un vas fragil de porțelan, grăbindu-se a-l restitui. Ea masă, întreba, după toate regulile cuviinței de Filip, nu cerea însă nicicum să-l vadă și evita efuziunile. Filip era considerat o persoană respectabilă, căreia i se cuvin îngrijiri, atenții și omagii, însă toate acestea se efectuau și se transmiteau prin nursă. De altminteri Caty părăsi cu totul pe Filip la Pipera, lăsîndu-l pe seama mamă-sei, iar ea se mută într-un apartament la etaj între biserica Albă și Athenée Palace, pe care-l cumpărase de curînd. Locuința era puțin demodată, avea totuși saloane mari, pe care Caty le mobilă cu tot ce adusese de la Buenos-Aires și cu alte mobile și tablouri cumpărate de la magazinele de artă. Casa avea calorifer. Caty explică lui Ciocîrlan că un diplomat trebuie să aibă relații mondene, să primească lume influentă și că o locuință în centru era din cele mai nimerite. Ciocîrlan aprobă totul (de altfel suferea din ce în ce mai vizibil de apatie), însă ceru favoarea să se slujească în cursul zilei de apartamentul Caty-ei din strada Berthelot, unde zicea el, va putea găsi momentele necesare de liniște

*) — Prințesa asta Hangerliu mă plictisește îngrozitor.

**) ...ceea ce mi se cere este absurd. Chiar stupid, sînt de acord.

spre a întocmi memoriile pe care voia să le redacteze în legătură cu misiunea lui în Argentina. Caty înțelese că Ciocîrlan voia să se întâlnească cu femeii, probabil cu Emmi, totuși în starea de nervi în care se afla fostul ministru, crezu că nu e indicat să-l contrarieze. Ciocîrlan devenise atât de docil și era vizibil atât de nenorocit, încît chiar micile lui aventuri le făptuia, implorînd din ochi pe Caty. Preocuparea lui stăruitoare era de a obține o audiență la Palat. Caty fu îndemnată să meargă la mareșalul Cornescu, care, foarte bonom, pipăi cu toată onestitatea situația, ajungînd la încheierea că o cerere de întrevedere cu maiestatea sa n-ar fi încununată de succes sau ar duce la o explicație și mai periculoasă. Tot el fu acela care imaginează posibilitatea ca Ciocîrlan să participe la o vînătoare regală de mistreți.

— Fac lista cu invitații obișnuiți, printre care amicul nostru Ciocîrlan se află de mult și dacă maiestatea sa nu-l taie, înseamnă că am cîștigat partida. Un vîn bun, un vînat bogat pot să învelească pe maiestatea sa și s-o îndemne să adreseze un cuvînt amicului nostru. Dar... rezervă, nu trebuie să se facă remarcate în nici un chip, să aștepte cu răbdare schimbarea dispoziției măriei-sale.

Încîntat el însuși de ingeniozitatea sa, mareșalul Cornescu își respiră barba cu amîndouă mîinile pe tot pieptul. Stratagema lui izbuti, „patronul“ nu tăie numele lui Ciocîrlan și acesta primi invitația cuvenită de a lua parte la vînătoare. Ciocîrlan solicitase și obținuse, îndată ce se întorsese în țară, permis de vînătoare de la Ministerul agriculturii și domeniilor, și un permis de a purta arme din partea Statului major al Corpului II Armată. Poseda cinci puști de vînătoare, două carabine și două pistoale, unul Stayer și altul automat „le Français“. Vînătorea decurse fără incidente deosebite, maiestatea sa părea posacă și vorbi puțin. Nu se schimbă nici un cuvînt despre politică, convorbirea se învîrta în jurul vînatului, cîinilor și a mîncărurilor. Patronul fu, cu toate că taciturn, familiar și de un *sans façon* remarcabil. Se întinse pe iarbă sub un pom și așteptă pe mareșalul Cornescu care se dusesse la mașină să aducă niște trabucuri. Cu basc pe cap, cu pantaloni de doc pînă la jumătatea fluielor picioarelor și cu barba diluvială, mareșalul era de un inedit inimitabil. În cursul vînătorii, un mistreț fu împușcat cu o exactitate surprinzătoare, căzînd pe brînci în fața tuturor, în gestul furios de a se repezi. Patronul întrebă din ochi cine trăsese: Mareșalul Cornescu își îngădui să șoptească aproape de urechea maiestății sale că autorul loviturii fusese Ciocîrlan. Însă maiestatea sa nu binevoi a face nici un gest de aprobare și, ca și cînd nimic nu s-ar fi întîmplat, își pregăti arma pentru altă împușcătură. Ciocîrlan se simți murind, i se păru că toți cei de față îl privesc ca pe un om pierdut. Deși exagera, nu-i mai puțin adevărat că, așa cum se întîmpla în astfel de împrejurări, toți, în tot cursul vînătoarei, fără să-i întoarcă spatele, se așezară astfel, încît să nu stea în apropierea lui. Fenomenul se verifică la ora gustării. Insoțitorii aduseră mici trepiede de piele și înmînară fiecăruia cite un pachet învelit în hîrtie. Fiecare se așază unde putu mai aproape sau mai departe de maiestatea sa, care rupse pachetul său și căută, nu fără curiozitate, să vadă ce conține. Ciocîrlan rămase cu trepiedul lui îndărătul tuturor. Regele mușcă din pateuri, din puii fripți, întinse un pahar de aluminiu să i se toarne vin, se șterse pe șervețele de hîrtie, apoi aruncă pe jos oase, hîrtie, în fine pachetul tot redus la un ghemotoc. La fel făcură ceilalți, lăsînd în urma lor un mic maidan. Cîinii începură să adulmece cu nasurile și o vrabie fură chiar o bucată de pîine, enormă în raport cu dimensiunea ei. La despărțire, maiestatea sa strînse mîna numai la trei persoane din imediată sa apropiere, apoi, simplificînd ceremonia, salută global pe ceilalți.

aruncînd asupra lui Ciocîrlan o privire fără expresie. Acesta se întoarse acasă zdrobit.

— Ce ai, *mon bien aimé*? — încercă să-l vivifice Caty.

— Cariera mea e sfărîmată — zise el cu glas stins și cu un aer de copil care a rămas repetent. Canaliile au predispus pe rege împotriva mea, nu mai am nici o speranță.

— Ți-a făcut vreun reproș, vreun gest ostil?

— Nici nu s-a uitat la mine, am împușcat un mistreț cu o lovitură superbă și a tăcut din gură.

— Dar bine, Gigi adoré, ce spui nu-i serios și ce voiai să faci?

— Înțelege Caty, că sînt dintre intimii Curții, altă dată mi se întindea mîna înaintea tuturor.

Caty alergă la mareșalul Cornescu și-i destăinuie impresiile și dezamăgirile lui Ciocîrlan.

— Scumpă doamnă — zise acesta plin de optimism — maiestatea sa era obosită, preocupată, sînt probleme importante la ordinea zilei, a mers la vînătoare să se distreze puțin. Totul trebuie luat cu filozofie și cu răbdare. Va veni o zi cînd maiestatea sa va zîmbi, va întinde mîna.

Și mareșalul surise glorios cu toată fața sa spre a da o probă de vioieșie în așteptarea viitorului.

Toate aceste demersuri ale Caty-ei fură fără efect asupra lui Ciocîrlan, din cauză că între timp se petrecu un fapt și mai supărător. Un ziar foarte citit, condus de un profesor universitar, publică în pagina întâia știrea că ministrul de externe va numi o comisie pentru examinarea gestiunii fostului ministru plenipotențiar care ar fi risipit fondurile cu o ușurință condamabilă făcînd din bugetul legăției caseta sa particulară și compromițînd reputația guvernului român. Știrea nu era cu totul inventată, reporterul respectiv luase informațiile de la ministerul de externe și Caty bănuia că Tilibiliu fusese acela care o strecurase. Noul cabinet alcătuit din elemente eterogene, încerca să cîștige opinia publică cu tema „asanării vieții publice“ și cazul Ciocîrlan putea sluji ca diversiune. În fond, nimeni nu se gîndise cu totul serios la posibilitatea de a sancționa un om cu atîtea relații mondene ca fostul ministru plenipotențiar, însă Ciocîrlan n-avea de unde să știe asta și, slab de înger, se emoționează. Ciocîrlan avea groază de opinia altora, obișnuit să fie intangibil, ideea dezonoarei îndeosebi îl îngheța. De cîteva ori, pentru nimicuri, trimisese mariori preținșilor insultători și acceptase lichidarea incidentelor prin jurii de onoare și procese verbale în regulă. Era un birocrat înverșunat al reputației personale. Din această cauză merse la directorul gazetei, îmbrăcat în chipul cel mai îngrijit, însă foarte palid la față:

— Ciocîrlan, ministrul plenipotențiar! — se prezentă Gigi, scontînd efectul pronunțării numelui său.

Directorul îl privi distrat însă acut. Era un intelectual de o mare finețe și erudiție, orator universitar care punea în delir studentimea și totodată un ambițios teribil, dur, lipsit de scrupule, capabil de ori ce, chiar de a se face căpetenie de haiduci, cu condiția ca banda lui să fie alcătuită din cunoscători ai lui Kant, Hegel și Dilthey.

— Domnule director — zise Ciocîrlan — în ziarul dumneavoastră a apărut o știre calomniosă pentru mine, aceea că am uzat de fondurile legăției, că un om de onoare nu poate suporta o asemenea situație. Sper că veți dezminți știrea care e falsă de sus pînă jos. În acest scop, v-am adus un memoriu pe care vă rog să-l publicați.

Ciocîrlan, din nervozitate, luase un accenț arogant. Plin de tact în saloanele mondene, unde se uza stilul suav și circumspecțios, nu găsea în alte medii tonul just. Directorul cu sprîncene mefistofelice și un nas ca un stilet îl privi mirat. Avu impresia netă de a se afla înaintea unei mari mediocrități.

— Stimabile, noi n-am publicat nici o calomnie, ci am relatat știri din ambianța ministerelor.

— Vă dați seama — bolborosi Ciocîrlan livid — că asemenea atacuri la reputația persoanelor reclamă o ieșire pe teren ?

— Bate-te în duel cu reporterul ! — rise directorul cu un rictus adînc de dispreț, privindu-l statuar ca un intelectual care se crede superior contemporanilor.

Și făcînd o salutare cu mîna trecu în odaia alăturată, de unde nu mai reveni. Surprins de această primire — neobișnuită pentru el — Ciocîrlan deși amețit se duse de-a dreptul acasă, nesuportînd privirile oamenilor, care i se păreau toate îndreptate în direcția lui. Caty îl găsi la telefon. Iși căuta martori pentru a provoca la duel pe directorul ziarului.

— *Mon amour à moi* — îl imploră Caty — ești nebun ? Să te bați în duel cu profesorul Ilie Ionescu, de care tremură palatul însuși ? Ar fi un scandal public, te-ai compromite definitiv, îl adoră tinerii, are relații internaționale, te desființează !

— Sînt un dezonorat ! — se vaită Ciocîrlan și începu să plîngă cu sughituri.

— *Voyons, soyons sages, mon pisic adoré*, am să vorbesc cu Șerica Băleanu.. Ilie Ionescu e puțin snob.

Caty merse într-adevăr la Șerica. Aceasta avea și ea ambiția de a primi omagiile tuturor personalităților și a constitui un fel de salon, în fond temîndu-se de oamenii noi și simțindu-se încîntată de a i se cere „panseuri“ în publicațiile cele mai șterse. Lipsită de imaginație și crezînd în prestigiul ei, luă o hirtie cu coroană și așternu pe ea invitația stereotipă :

Mon cher Professeur. Si vous avez une après-midi libre, téléphonez. et venez prendre le thé, chez moi, en fin de journée. Croyez a mes sentiments, 1) etc.

— Ce vrea asta ? — zise directorul către redactorii săi. toți tineri filozofi, scriitori, saturați de lecturi rare. Are bovarismul feudalității, vede totul prin categoria donjonului. — Și aruncă amuzat hirtia blazonată pe birou, în rîsetele tuturor.

Ciocîrlan se mai liniști puțin, văzînd că noțița din ziar nu are urmări și se dedică cu furie amorului cu Emmi. Aceasta fugea mai ușor de acasă acum cînd Tilibiliu era ocupat la minister și cu toată dorința ei onestă de a se desface de Ciocîrlan, nu izbutea, aerul de suferință al fostului ministru exercitînd asupra ei compasiune și un sentiment al datoriei de a consola. Cei doi se întîlneau dimineața în apartamentul de pe strada Berthelot. Tilibiliu bănuia adevărul, îi era totuși penibil să pună pe un om de serviciu să pîndească, fiindcă își zicea că s-ar fi compromis însuși. Rumega soluțiile cele mai extravagante de a scăpa de Ciocîrlan. Într-o zi ministrul plenipotențiar primi o invitație de la minister semnată chiar de Tilibiliu, să se prezinte pentru comunicări urgente. Ciocîrlan, înmănușat, cu melonul în mînă, cu liniile feței alterate din pricina zbuciumului și a exceselor fizice fu introdus în biroul lui Tilibiliu. Acesta îl trată familiar și cu o îngrijorare studiată.

1) — Scumpul meu profesor, dacă aveți o după-amiază liberă, telefonați-mi și veniți să luați ceaiul la mine, la sfîrșitul zilei. Credeți în sentimentele mele, etc.

— Dragă — începu el — te-am chemat tot pentru nenorocita aia de afacere cu creditul fără acoperire. Ministrul nu vrea să aprobe contul și a numit o comisie care să cerceteze cazul. E furios, zice că te dă în judecată, am încercat să-l moderez. Comisia se va întruni de azi în două săptămâni, ziua exactă și ora ți le voi comunica. Te-am prevenit ca să te pregătești cu memorii și acte, în fine cum vei ști. Dar dacă ar veni o vorbă de sus de la cine știu eu, totul s-ar aranja într-un minut.

— Am încercat — mărturisi cinstit Ciocîrlan — patronul e încă încruntat.

Tilibiliu își întinse buzele subțiri spre rădăcina dinților din satisfacție, ori mai de grabă spre a cîntări bine în minte cuvintele ce avea să spună.

— Cînd te gîndești — urmă el — că toată comedia asta ai fi putut-o rezolva plătind Băncii suma neacoperită. Dacă ai face asta, ancheta n-ar mai avea nici un obiect, le-ai rîde în nas. După asta, poți înainta ori ce memorii spre a le demonstra la ce sacrificii se expune un biet ministru plenipotențiar.

— Cu ce vrei să plătesc? N-am putut obține un împrumut.

— Ei! Împrumut! Dar cu cecul lui Oster ce-ai făcut? Oster a pus la dispoziție toată suma pentru lichidarea contului.

Ciocîrlan se făcu livid. În vreme ce Tilibiliu își păstrase profilul grecesc fin și avea pe față o roșeață permanentă, Ciocîrlan devenise străveziu, buzele păreau mai groase, obrajii buhăiți.

— Dă-mi voie, nu cunosc nici un cec, ce spui e o absurditate.

— Ba de loc — zise calm Tilibiliu, netezindu-și părul foarte lins. — E un fapt notoriu în lumea bancară și comercială că doamna Ciocîrlan a încasat un cec emis la ordinul ei de bancherul Oster. Mi-am închipuit că știi.

— Soția mea, domnule, nu primește bani de la necunoscuți — căută Ciocîrlan a-și restabili demnitatea.

Tilibiliu își păstră sîngele rece.

— Dragă, asta e o chestiune care vă privește. Eu ce-am avut să-ți spun, ți-am spus.

Și apăsă pe butonul unei sonerii, spre a preaviza pe Ciocîrlan că înțelege să treacă la lucrările lui de birou și că nu vor mai fi peste o clipă, singuri.

Este curios cum o simplă emoție sufletească produce, ca o eclipsă, o totală schimbare a imaginii universului. Ciocîrlan ieși din minister aiurit. Piața Victoriei i se arăta ca un maidan trist, fiecă element de percepție, trotuar, pavaj, pom îi produceau durere fizică, nu mai simțea nici un fel de legături cu acest pămînt. Altădată, ar fi luat o mașină sau o trăsură, acumă porni în neștire, pe jos, pe Calea Victoriei. În preajma pieții Anza se opri mașinal în fața unei vitrine cu cravate și alte obiecte vestimentare bărbătești, pe care le contemplă îndelung. În realitate nu vedea nimic, nu izbutea să determine obiectele și să rețină prețurile. Copleșit de un gînd interior se mută alături înaintea unei prăvălii cu zarzavaturi și comestibile și consideră cu atenție aparentă un coș cu ciuperce și unul cu arpagic.

— Incepi să te ocupi de bucătărie? — îi spuse din mers atingîndu-l cu mîna regele Vahtang, îmbrăcat în somptuoase stofe negre englezești și cu o perla în cravată.

Ciocîrlan tresări și privi pe Prejbeanu foarte aiurit, el însuși surprins de a se fi oprit în fața unui coș cu ceapă. În fine se duse acasă și intrînd în dormitor se întinse așa îmbrăcat pe pat, punînd ca niciodată ghetele pe cuvertură. Ședea cu ochii în gol, spre tavan, cu o senzație de oboseală ex-

tremă. Trecu un timp indefinit. Când Caty, care ieșise în oraș, sosi, fu mirată de a-și găsi soțul în asemenea stare.

— Te simți rău, *chéri*? Spune-mi, ce ai? Să chem un doctor?!

Și se repezi la telefon să facă un număr. Cu un gest al mâinii, Ciocîrlan îi interzise să ridice receptorul.

— Ți s-a întâmplat ceva? Spune-mi *pisic adoré* — insistă Caty așezîndu-se pe marginea patului și netezind cu palma fruntea lui Ciocîrlan.

Acesta îndepărtă încet mîna Caty-ei.

— Nu știam că ai secrete pentru mine, *chéri*! Trebuie să-mi spui ce s-a întîmplat ca să te ajut.

Multă vreme Ciocîrlan stătu astfel nemișcat, fără a scoate un cuvînt, ca un căzut în comă. Apoi se ridică cu o neașteptată repeziciune și dîndu-se jos din pat, prinse pe Caty cu putere de un braț și o întrebă cu glas decis și răgușit:

— Caty, e adevărat că ai primit de la Oster un cec spre a lichida contul neacoperit de la Bancă?

— Cine ți-a spus asta?

— Nu te interesează cine mi-a spus. Chestiunea este dacă ai primit sau nu cecul de la Oster.

Caty se uită în ochii lui Ciocîrlan și la fața lui descompusă și avu sentimentul că se află în fața unui nebun. Surprinsă de întrebare și de altfel și din orgoliu, socoti că a spune adevărul e mult mai puțin riscant.

— Ei bine, am primit cecul! — zise ea.

Atunci se produse un fapt neașteptat, cel puțin pentru Caty, care bănuia că Ciocîrlan o să-i facă scene de gelozie și o să-i reproșeze de a se fi lăsat plătită de argentinian. Dar Ciocîrlan luă o figură serioasă și rugătoare:

— Caty, ce-ai făcut cu cecul? Unde sînt banii? Caty, dă-mi acești bani, e o chestiune de viață și de moarte.

— Nu-i mai am — zise Caty rece — i-am folosit cum am crezut mai util, pentru viitorul nostru.

— Caty, dă-mi banii — o imploră Ciocîrlan incredul — imi trebuie acești bani.

Și căzînd în genunchi, înconjură picioarele Caty-ei, plîngînd cu hohote, ca urmare a încordării de atîtea ore.

— Dragă — zise Caty, regăsindu-și siguranța de sine — fii rezonabil și om cu demnitate. Vrei banii pe care mi i-a dat un bărbat străin? Crezi că mi i-a dat pentru tine?

— Nu-mi pasă! Datoria ta e să mă ajuți! Dă-mi banii!

— Te voi ajuta cum voi socoti eu mai bine. Ce vrei să faci e o prostie!

— Voi fi dat în judecată, voi fi dezonorat.

— Exagerezi, totul se va aranja, te asigur.

— Vreau să lichidez contul — insistă încăpățînat Ciocîrlan, care se ridicase în picioare și acum, trecut la starea de agitație, străbătea odaia în lung și în lat.

— Regret că nu mai am nici un ban acum — mărturisi Caty.

— Ce-ai făcut cu suma, de ce nu mi-ai dat-o atunci?

— Gigi, mă surprinzi, vrei să-ți fi dat banii oferți mie de Oster? Îți convine această situație? Oster crede că Filip e al lui și a venit să-i asigure viitorul.

— Prin urmare ai fost metresa lui.

— Așa cum Emmi este metresa ta.

Ciocîrlan tăcu o clipă neputînd da replica. Apoi redeveni rugător :

— Caty, poți să mă lași în această stare ?

— Fii calm, *mon bien aimé* — răspunse Caty înduioșată în limitele sufletului ei pozitiv — vei ieși din impas. Bani i-am plasat în interesul nostru comun, spre a preîntîmpina ori ce criză posibilă în cariera ta. Îți voi explica mai tîrziu. Cît despre Filip, îți jur că nu este al lui Oster. Am vorbit și eu așa.

După oarecare tăcere, Ciocîrlan reveni la ideea fixă.

— Te implor. Caty, vinde, ipotechează, fă-mi rost de suma respectivă. Vreau să le-o arunc în obraz. Dezonoarea de a fi pus sub cercetare n-o voi putea suporta. Am să mă omor, Caty.

— *Ne dis pas des bêtises !* 2)

A doua zi, Ciocîrlan părea mult mai liniștit. Fața puțin slăbită, îi redeveni distinsă și copilărească și o paloare conferea fizionomiei un aer contemplativ ce nu corespundea de loc sufletului său, lipsit de complicație intelectuală. Ciocîrlan luă micul dejun și prînzul cu Caty, mîncînd fără poftă, însă nu mai puțin decît cere decența și cu o distincție moderată și inedită, ce-i ședea bine.

— Ești calm acum, iubitul meu ? — îl întrebă Caty.

— Sînt resemnat și aștept deznodămîntul. Nu văd decît două epiloguri posibile. Ori depun suma pînă la data fatală, ori... trag consecințele.

— Adică cum ?

Ciocîrlan ezită puțin, apoi vorbi aproape șoptit.

— Orice om de lume știe cum. Nu te am decît pe tine, aștept un gest. Dacă nu-l poți face, pentru mine totul s-a sfîrșit.

— *Mon pisic adoré*, vorbești copilării — zise Caty așezîndu-se pe genunchii lui Ciocîrlan — nu există nimic rezonabil ce să nu pot face pentru tine. Mă întîlnesc astă seară cu unchiul Alec și sînt sigură că totul va ieși bine. Fii cuminte.

Ca osînditul, care făcînd prin avocatul său cerere de grațiere capătă o relativă liniște în speranța comutării pedepsei, Ciocîrlan renunțînd personal de a se mai preocupa de afacerea de la Ministerul de externe, începu să-și omoare timpul în felul său, plimbîndu-se prin oraș sau întîlnindu-se cu Emmi în casa din strada Berthelot. Străbătea străzi pe care nu le mai frecventase de mult pe jos și într-o zi, auzind în catedrala Sf. Iosif tunete paradisiace, intră de curiozitate. Nu dădu nici o atenție unui număr de persoane strînse în băncile din față și se așeză pe o bancă mai lîngă ușă, punîndu-și fața în palme. Orga scotea formidabile rachete de sunete spre bolta catedralei, care se răsuceau ca niște vîrtejuri eterice și se stingeau, propagîndu-se în ecouri, în vreme ce alte sunete suave țîșneau din țevile instrumentului. Era un preludiu de Bach, pe cît auzi șoptindu-se Ciocîrlan. După o mică pauză orga începu altă bucată, acompianînd de astă dată un glas băiețesc de mezzosoprano ce spunea cuvinte latinești din care se distingea perfect *Salve Regina*.

— *Le petit est merveilleux !* — zise o voce feminină în surdină — *Il est un organiste de premier ordre et qui plus est, il a une voix angélique !*

— *Qui est-ce ?* întrebă alt glas de femeie.

— Matei-Radu-Basarab, *de la famille princière*. *A ce qu'on prétend, il est le vrai descendant du vaïvode.*

2) — Nu spune prostii.

— *Il possède une touche exquise et une voix adorable.*³⁾

Într-adevăr, glasul copilului era de o puritate remarcabilă, neutru, ca un sunet de violă. În fine, cantata încetă, în catedrală se făcu puțină rumoare de conversație și micul organist apăru jos și se așeză în cele din urmă lângă o doamnă. Să fi avut vreo doisprezece ani. Fața îi era prelungă și extrem de serioasă. Era îmbrăcat în negru, purtând un guler scrobbit peste sacou, o mare lavalieră albă și pantaloni scurți. Un preot catolic cu barbă mare neagră îl complimentă prin aprobări din cap și din mâini. Nu era slujbă religioasă ci un fel de concert public religios, urmat de o conferință. După puțin, apăru în fața băncilor monseniorul Valentin de Băleanu, care cu niște foite în mâini, începu să cuvinteze. Vorbea însă franțuzește:

— *Mes frères, nous parlerons aujourd'hui* — începu el — *du mensonge d'Anania et de Saphira, de l'emprisonnement des Apôtres et de leur délivrance, enfin de leur comparution devant le Sanhédrin. Nous avons constaté dans la conférence précédente, l'union des coeurs entre les fidèles...*⁴⁾

Și monseniorul-prinț continuă în acest chip pe ton afectat și cu glas de volumuri inegale, niciodată forte, adesea nesigur și stînd parcă să se stingă. Cu toate că cuprinsul conferinței păru lui Ciocîrlan complet bizar și îninteligibil, asistența asculta pe monsenior cu o încordare suspectă, în care se ghicea snobismul. Prințul vorbi, comentînd *Acta sanctorum apostolorum*, despre sărăcia întiiilor creștini care vindeau ceea ce posedau și depuneau prețul respectiv *ad pedes apostolorum*, despre Iosif, poreclit Barnabas, *quod est, si interpreteris, filius consolationis*, și care își vîndu ogorul și dăruî banii obștei creștine. Apoi urmă exemplul lui Anania. *Vir autem quidam nomine Ananias, cum Saphira uxore sua, venididit possessionem.* Dar nu predă tot prețul. Petru îl muștră. *Dixit autem Petrus, Anania, cur implevit Salanas cor tuum, ut mentireris in Spiritum Sanctus, et interverteres ex pretio istius praedii?* Anania auzind muștrarea căzu mort la picioarele lui Petru, *cecidit exanimis*. În fine monseniorul vorbi despre încarcerarea apostolilor, *posueruntque eos in custodia publica* și de *leur mariculeuse délivrance* prin îngerul care i-a slobozit. *Sed angelus Dominis per noctem apererit fores carceris.*

— *Mes frères* — încheie prințul — *une triple conclusion s'impose. D'abord; ayons l'horreur du mensonge. Ensuite, imitons les Apôtres, dans leur courage magnifique. Enfin soyons joyeux dans l'épreuve, tel ces martyres qui étonnaient leurs bourreaux. Réjouissons-nous d'avoir souffert pour l'Église, pour Jésus-Christ, pour Dieu et aussi pour notre chère Roumanie, qui est, ne l'oublions pas, attachée par de nombreux et de fervents fidèles, à la foi catholique.*⁵⁾

3) — Micuțul e minunat!.. Este un organist de prima clasă și, mai mult încă, are o voce îngerească!

— Cine-i?

— Matei Radu Basarab din familia princiară. După cîte se spune, este adevăratul descendent al voevodului

— Are un tușeu încîntător și o voce adorabilă.

4) — Frații mei, vom vorbi azi despre minciuna lui Anania și Saphira, despre întemnițarea Apostolilor și eliberarea lor, în sfîrșit, despre înfățișarea lor înaintea Sanhedrinului. Am constatat, în conferința precedentă, uniunea sufletelor credincioșilor.

5) — Frații mei — încheie prințul — o triplă concluzie se impune: înainte de toate, să urim minciuna. Mai apoi, să-i imităm pe Apostoli pentru minunatul lor curaj. În fine, să fim voișoi cînd sîntem puși la încercare, ca acei martiri care-și uimeau călăii. Să ne bucurăm că am suferit pentru biserică, pentru Isus Cristos, pentru Dumnezeu și, de asemenea, pentru scumpa noastră Romînie, care este — să nu uităm — legată prin numeroși și înflăcărați credincioși, de credința catolică.

Orga scoase în acest moment erupții de sunete glorioase. Se simțea altă mână mai scolastică și mai profesională.

Cînd tuburile orgii se scuseră de ultimele note ale unui Largo de Haendel, asistența se ridică și se strînse în jurul monseniorului, care, cu o modestie mironosită, își scutură sutanele, ridicîndu-le deasupra pantofilor și răspîndind în juru-i o puternică mireasmă de lavandă. Ciocîrlan, scoțînd capul din palme, se văzu cu uimire înconjurat de o lume prea cunoscută. Erau acolo Gaittany, prințul Antoine și prințesa Șerica Băleanu, contesa Verner-Sternberg, generăleasa Cernicev, Madam Basarab, Carcalechioaia, Costică Prejbeanu, mareșalul Cornescu, Charles-Adolphe Vasilescu, Las-caris, Zenaida Manu și alți cîțiva din același cerc, în care nici unul nu era dralei, pe lîngă cîțiva inși străini de grup, probabil frecventatori ai cate-

— Nu ți se pare că prințul e cam comunist? — întrebă Carcalechioaia pe Gaittany.

— Excluz! — rîse Gaittany.

— Dar a vorbit de comunitatea bunurilor.

— La creștinii primitivi — observă Prejbeanu. Intr-o societate civilizată o asemenea promiscuitate este inadmisibilă.

Intre timp, Gaittany zărise pe Ciocîrlan.

— Domnule — îi zise el cu brațele deschise. Te felicit din toată inima. Ți urez succes.

Ciocîrlan îl privi întrebător și melancolic.

— Am citit declarația dumitale în ziar. Tot ce spui este perfect just.

Și după această explicație, Gaittany făcu binețe cu mîna lui Ciocîrlan și-l părăsi uitînd subit tot entuziasmul. Ceilalți observaseră și ei pe fostul ministru plenipotențiar.

— M-așteptam să vii la conferința prințului — zise Șerica întinzînd vovodal mîna spre a-i fi sărutată. — Dar Caty de ce nu e cu dumneata?

— E puțin suferindă! — minți Ciocîrlan.

Conferința monseniorului încadrată în muzică de orgă nu fusese fără efect asupra lui. Nu înțelesese nimic, dar se simțise străbătut de sentimentul că există solemnități în durere și moarte. Cuvintele „*courage magnifique*”, „*miraculeuse délivrance*”⁶⁾ îi stăruiau în ureche. Ideea că este un martir suferind pentru că a încercat să combată propaganda maghiară și să ridice prestigiul țării printr-o reprezentare somptuoasă, începu să-l consoleze.

Tresări cînd Gaittany îi vorbi de declarațiile din jurnal. La început se crezu din nou atacat însă Gaittany îl lăudase. În jurnalele pe care le cumpără la un chioșc nu găsi nimic. Se întoarse deci acasă și ceru Caty-ei ziarele vechi.

— Pentru ce, *chéri*?

— Gaittany m-a felicitat pentru declarații pe care le-aș fi făcut. N-am făcut nici o declarație.

Caty îl luă de gît cu calinaria ei maximă, îl sili să stea pe un fotoliu și, așezîndu-se pe marginea acestuia, îl puse în curent cu demersurile ei. Fusese la unchiul Alec Zănoagă, care se afla acum în plină ascensiune, ca independent îndreptîndu-se spre „concepțiile” noi. Era în tot felul de consilii de administrație, cunoștea pe toți miniștrii și se dădea drept sigură numirea lui într-un post înalt, deși se ferea, pe cît putea, de orice răspundere, din prudență și din indolență. Alec primi cu mult scepticism ipoteza unei sancțiuni împotriva lui Ciocîrlan.

6) „curaj magnific”, „miraculoasă eliberare”.

— Astea sînt excese de zel de ministru nou. Regimul are nevoie de oameni cu nume sonor, care să nu fie legați de un partid. Ciocîrlan este ceea ce trebuie.

Alec Zănoagă luă pe Caty într-o mașină și porni la Președinția Consiliului de Miniștri. Chipul cum intră în local, apoi la șeful de cabinet, fu admirabil. Cu mîna autoritară și totuși blîndă, dădea la o parte pe sergent, pe portar, pe oamenii de serviciu neascultînd nici un protest, neacordînd nici o privire nimănui. Fața sa rubicondă și mustața mărunță, ochelarii cu montura de aur, ținuta sa somptuoasă impuneau respect. De altfel se recomanda scurt „senator“, ceea ce într-adevăr era. Primul ministru îl primi îndată ce i se anunță numele său. După un sfert de oră, doctorul ieși cu același aer suficient și calm. Caty îl aștepta în mașină.

— N-are să se întîmple nimic — îi zise Zănoagă — poate să fie liniștit. Din contra, va fi numit într-un post, dacă mai ales dă a înțelege că dezavuează poziția arogantă față de puterile centrale.

— Dar el a urmat totdeauna — ca și bătrînul Ciocîrlan — observă Caty — politica tradițională de fidelitate față de aliați și de Mica Înțelegeră. A vorbit în acest sens la un banchet oficial la Buenos-Aires.

— Este sau nu este diplomat? Orientarea țării s-a schimbat, un diplomat exprimă opinia guvernului.

— Așa zice și Tilibilu.

— De acum încolo au să vină evenimente catastrofale. Crezi că eu am vreo părere? Nici nu-mi bat capul. Nu cred în nimic. Vîntul a început să bată, mă culc la pămînt să nu fiu scos din rădăcină. Mă aplec unde sînt împins. S-a dus cu superstiția omului de caracter, nezdruccinat în convingerile lui. Caracterul este un lux într-o societate calmă care-l gustă ca pe o curiozitate. Oamenii din vremea revoluției franceze n-au avut caracter. Vezi Talleyrand. Au fost revoluționari moderați, pe urmă teroriști, apoi adepți ai tiraniei napoleoniene, în fine monarhiști parlamentari sub restaurație. Fii onest în viața privată, dacă poțtești, în viața publică fă ce fac alții, ca să n-ai inutile complicații, însă cît mai pitit. Afară de cazul cînd visezi să devii Napoleon Bonaparte și să mori în insula Sf. Elena, ceea ce nu-i cazul meu. Ce facem acum? Mergem la Ciocîrlan cu un jurnalist să-i luăm declarația?

Caty se sperie.

— Mi-e frică de susceptibilitatea lui. E așa de nervos.

— De altfel — urmă Alec Zănoagă — ce nevoie avem de el? Hai cu mine la Capșa.

La Capșa, Zănoagă dădu o ochire în cafenea și zăbind pe cineva îi făcu semn să treacă în sala de cofetărie, unde intră și el cu Caty, căreia îi înfățișă un tînăr cu părul roșcat, foarte ondulat.

— Îți prezint pe domnul Herman Seraphin, ziarist.

— Dar — tresări Caty — ne cunoaștem de la Buenos Aires.

— Cu atît mai bine. Societatea — adăugă Zănoagă — ți-a acordat ajutorul cerut pentru informațiile comerciale pe care le-ai oferit. Acum, te rog să pui în ziar, la comentarii, ceea ce îți voi spune. Ministrul nostru e cam bolnav și ne-a autorizat să vorbim în numele lui. Vei afirma că din anturajul imediat al ministrului ești informat că și-a revizuit cu totul concepția în materie de politică externă și că orientarea spre Roma și Berlin i se pare cea mai nimerită pentru o țară amenințată, prin poziția sa geografică, de a cădea în brațele comunismului.

— Declarația — lămuri Caty lui Ciocîrlan, pe cînd îl ținea de git — nu te angajează direct deoarece Seraphin n-a scris că ți-a luat un inter-

viu. Însă întrucît nu vei desminîi, asta are să facă foarte bună impresie asupra Patronului.

— Crezi? — se îndoie fostul plenipotențiar.

Caty îl pecetlui lung cu buzele pe gură și se ridică mulțumită de inerția lui Ciocîrlan. Acesta, ne avînd nici o idee clară politică, și preocupat totdeauna numai de a fi bine văzut de superiorii săi nici măcar nu reflectă. O vagă nădejde că ar fi cu puțință să scape, începu să-i lumineze sufletul. Orga catedralei răsună în sufletul lui și vorbele monseniorului Valentin de Băleanu „*souffrance*“, „*courage*“, „*un ange du seigneur*“ îi reveniră în minte cu semnificații miraculoase. În starea sa de oscilație morală, obsesia Emmii reprezenta singurul element statonnic. Emmi încerca mereu să scape de el și să rămînă fidelă lui Tilibilu. O abăteau de la această hotărîre pe de o parte compasiunea pentru Ciocîrlan, căruia Tilibilu îi prevestise față de ea, subțiuindu-și buzele, cele mai grozave sancțiuni, pe de altă parte imprudența însăși a lui Ciocîrlan care venea s-o caute chiar acasă. Spre a evita vreo întîlnire fatală cu Tilibilu, Emmi prefera să meargă ea la Ciocîrlan. Totuși, într-o zi, Vasilevs Lascaris, intrînd în biroul directorului protocolului, îi spuse deodată :

— Știi că am întîlnit-o pe doamna dumatile pe strada Berthelot, între într-o curte.

Și Vasilevs își întoarse buzele pe dos, în vreme ce Tilibilu le întinse peste dinți.

Tilibilu se gîndi să surprindă pe culpabili asupra faptului, îi fu teamă însă de scandal. Rumegă deci alte mijloace de a se răzbuna și primul care i se înfățișă în minte, fu de a stimula examinarea gestiunii fostului trimis extraordinar. Comisia fusese propusă și la data fixată Tilibilu se gîndi să dea drumul afacerii birocratic, măcar pentru zarva care ar fi ieșit din ea. O hîrtie oficială, iscălită de el pentru ministru, fu trimisă la Ciocîrlan care, cînd o văzu, luă culoarea cerei. Din nou apără în ziarul lui Ilie Ionescu știrea tragerii la răspundere a lui Ciocîrlan.

— Totul este pierdut — zise acesta cu glas stins Caty-ei, mîine dimineată trebuie să mă prezint la Minister. Acest lucru este insuportabil, prefer să dispar.

— Iubitul meu, e fără îndoială o eroare la mijloc sau o răutate din partea lui Tilibilu — căută să-l consoleze Caty, ea însăși puțin cam îndoită la suflet. Avem asigurări din partea primului ministru că afacerea va fi pusă la dosar și contul aprobat, iar tu vei fi numit undeva.

— Sînt simple vorbe de politeță, iată hîrtia și iată jurnalul. S-a sfîrșit cu mine.

— Ești ridicul — se supără Caty — nu poți suporta nici o contrarietate, un om politic e întotdeauna atacat. Mă duc la unchiul Alec să văd ce se ascunde sub adresa asta.

— Dragă Caty — zise Ciocîrlan ostenit și afară din cale de blînd — îngăduie-mi să dorm noaptea asta dincolo, în Berthelot. Mă simt așa de deprimat.

— Cu condiția să fii cuminte !

Caty nu-l bănuia pe Ciocîrlan de nici o intenție neobișnuită afară de aceea de a se întîlni cu Emmi, lucru pe care avînd în vedere starea sa de nervi, era hotărîtă să-l tolereze.

Intr-adevăr Emmi veni a doua zi de dimineată îndată ce scăpă de Tilibilu, alarmată de profețiile sinistre și satisfăcute pe care acesta i le făcuse asupra soartei fostului ministru plenipotențiar în Argentina. Il găsi pe Ciocîrlan palid, cu ochii tulburi, înconjurați de cercuri violacee, dar li-

niștit și curtenitor. O sărută focos, apoi o trase înspre dormitor unde se încuie cu ea.

— Nu mergi la minister? — îl întrebă șoptit Emmi.

Ciocîrlan făcu o negație cu capul și continuă s-o sărute avid, pe gît, pe umeri. Emmi se lăsă în voia simțurilor.

În după amiaza zilei precedente, Caty alergase la Alec Zănoagă. Acesta nici nu găsi de cuviință a mai inoportuna pe primul ministru. Ministrul de externe nu era în București, avea să fie la minister abia o doua zi dimineața.

— Dragă — afirmă el — nu te uita la ce scriu gazetele. Regele a semnat decretul lui de numire la legatia de la Madrid. Știu pozitiv.

— Da — obiectă Caty — dar el nu știe, se zbuiciumă, se alarmează. Trebuie neapărat să-l punem în curent.

Alec Zănoagă năvăli cu Caty în cabinetul ministrului de externe.

— S-a făcut — le-o luă înainte ministrul — iată decretul. Maiestatea sa a binevoit a-l numi ministru plenipotențiar la Madrid.

— Fă-i o hîrtie să se liniștească — insistă Zănoagă.

Ministrul îl chemă pe Tilibilu, acesta posac și paperasier informă că era cu neputință să execute lucrările pînă a doua zi.

— Redactează domnule, o adresă provizorie și dă-mi-o îndată să ți-o semnez.

Adresa suna astfel:

„Domnule ministru plenipotențiar. Vă informăm că ministerul a găsit întemeiată justificarea sumelor cheltuite de Dvs., la legatia din Buenos-Aires și a ordonat lichidarea contului. Totodată vă aduc la cunoștință că maiestatea sa Regele a binevoit a vă numi pe data de 1 martie, ministru plenipotențiar la Madrid. Decretul de numire vă va fi comunicat ulterior. Primiți, etc.“

— Cine se duce la el? — întrebă Zănoagă.

— Mă duc eu! — se repezi Tilibilu, care voia, în fond, să-i surprindă pe cei doi, măcar pentru plăcerea de a-i vedea stînjiți.

Caty nu se opuse, căci n-ar fi voit să descopere pe Ciocîrlan cu Emmi. Mersear amindoi cu mașina pînă la un colț de stradă, iar Tilibilu intră în curtea casei și bătu la ușă. Nerăspunzîndu-i-se deschise o ușă căci nu era încuiată și intră în sală. Apoi bătu la ușa biroului, și neauzind nici un zgomot, intră de asemeni. Dădu tîrcoale mesei de scris, pe care găsi un plic alb, de pînză sigilat, sub o bucată de alabastru. Ridică greutatea și citi următoarele cuvinte: „Nu faceți nici o cercetare, mi-am ridicat viața ca să evit dezonoarea. Cer iertare tuturor. Aici este testamentul meu, Gh. Ciocîrlan“.

Pe cînd citea, auzi șoapte în odaia de alături și pași. Atunci ieși repede din birou și în grabă, spre a nu fi surprins se ascunse după o draperie care acoperea parțial o nișă din anticameră în care se afla o canapea. Ciocîrlan și Emmi apărură pe ușă, iar ministrul, conducînd pe Emmi, o îmbrățișă puternic și o sărută cu patimă. Tilibilu își strîmbă, nevăzut, fața în mod îngrozitor. După plecarea Emmii, Ciocîrlan, reintră cu pași înceti în birou, închizînd ușa după el. Tilibilu ieși de după perdea și se pregăti să bată la ușă, ținînd în mînă plicul salvator. O putere lăuntrică îi încetinise mișcările. Dinăuntru se auziră niște țacănături metalice. Tilibilu se aplecă și privi pe gaura cheii. Zări pe Ciocîrlan înclinîndu-se și îndreptîndu-și un revolver spre inimă. Vru să împingă ușa și să strige. O ură atroce îl paraliză. O pocnitură surdă răsună și Tilibilu văzu fără a se mișca din loc cum Ciocîrlan se prăbuși încet peste masă, alunecînd apoi la picioa-

rele ei. După câteva clipe de tăcere, directorul protocolului deschise încet ușa și privi în spre mijlocul odăii. Noul ministru de la Madrid se afla acolo înfins pe covor.

Tilibilu întorcându-se la mașină cu plicul în mină, zise Caty-ei simplu :

— A fost prea târziu !

XVIII

Cununia între Caty și lt. colonelul Remus Gavrilcea se făcu în cerc cu totul intim, acasă la Caty, în calea Victoriei. Asistară generalul Florin Căldărescu și Betty, mareșalul Leon Cornescu, Gavrilcea-Hangerliu cu Meme, madam Valsamaki-Farfara și încă doi ofițeri superiori, camarazi ai mirelui, împreună cu soțiile. Caty nu voia să atingă prin publicitate memoria lui Ciocîrlan și nici susceptibilitatea familiei lui și mai ales pe aceea a Hangerlioaiicii. Totuși, Șerica Băleanu, care se afla în contemplarea bălților ei la Ciupelnița, îi trimise felicitări: „*La bonne nouvelle de votre mariage m'a causé beaucoup de joie*”⁸. Lt. colonelul n-avea nici o avere și trăit prin camere mobilate în felurite garsoniere, gustă din plin rafinamentul interiorului soției și regimul voluptos la care fuse supus. La rîndul ei, îmbătată de vigoarea virilă a tigrului de Bengal, Caty căzu într-o mare exaltare. Remus deveni „puiul drag” pe care Caty îl năpădea cu sărutări, ceea ce în limbajul ei pasional se traducea cu „te pussy dulce, te pussy mult de tot”. Aproape în fiecare zi făceau afară din oraș o lungă cavalcadă, luînd citeodată prînzul la Căldărești. Această euforie dură nu mai mult de o lună, căci războiul fu declarat și lt. colonelul fu trimis pe front. De fapt, stătu tot timpul înapoia lui, ca ofițer de stat major, înaintînd pe măsura ofensivei, dar obținînd prin intervenții, pe toate căile posibile, să nu meargă mult dincolo de Nistru. O prudență înăscută, asemănătoare cu aceea a lui Gavrilcea totuși de calitate mediocră, îl îndemnă să fugă de mari responsabilități. Drumul cunoscut al curierilor săi întorși din București era pînă la Tighina cu trenul, apoi urma lor se pierdea, scrisorile nu dădeau numele locului de cantonament, dar se ghicea că era undeva între Tiraspol și Odessa. La început, Caty fu deprimată, avu sentimentul că e lipsită de noroc în iubirile ei și trimise prin curieri scrisori înflăcărâte, vorbind despre „dorul ei nebun”. „Îmi este foame și sete de tine, iubitul meu pui” se lamenta ea în romînește căci Remus Gavrilcea avea o noțiune foarte minimală de limba franceză. Pe urmă Caty se obișnuie a schimba aproape zilnic scrisori cu lt. colonelul și reveni la preocupările ei. Căpătase aproape convingerea că Remus Gavrilcea este unul din eroii care salvase țara de comunism (aceasta era și părerea Șerichii și a întregului ei cerc) și pîrîndu-i-se că averea imobiliară este definitivă, în afara oricărei primejdii, reîncepuse speculațiile. O încredere nouă în viață o cuprinsese pe ea și pe toți din clasa ei și dejunurile, dineurile, reuniunile de bridge se țineau lanț. Remus neavînd ce face cu solda lui dublă, o trimitea la București, iar Caty o transforma în tablouri și bijuterii.

În această vacanță a pasiunii, Caty își transportă exuberanța ei asupra micului Filip, pe care îl readuse acasă. Copilul fusese bolnav cu câteva luni în urmă, căpătînd scarlatină, la Pipera, probabil venind în contact cu copiii din partea locului ce intrau în curtea din dos a vilei. Caty îl

8) — Vestea bună a căsătoriei dumitale m-a bucurat nespus de mult.

aduse îndată în oraş însă fiindcă i se păru că locuinţa din calea Victoriei ar fi pus-o în situaţia de a nu mai primi, îl instală cu guvernanta într-un mic apartament cumpărat de curînd în etajul al patrulea al unui bloc din bulevard. Îl izolă acolo, după toate prescripţiile medicale, într-o odaie albă şi luminoasă, guvernanta dormind în alta comunicantă. Caty consultă, după sfatul doamnei Farfara pe doctorul Hergot, care îi plăcu foarte mult prin aerul lui timid şi prin grija arătată faţă de copil. Hergot nu se mulţumea să examineze starea micului bolnav, ci şedea lângă el, căuta să-l amuze. Într-o zi, cînd Caty era alarmată de temperatura lui Filip şi de agitaţia lui nocturnă, pricinuită şi de faptul că guvernanta dormea dusă sforăind în odaia vecină, Hergot o linişti :

— Nu trebuie să vă alarmaţi — zise el — agitaţia va trece în curînd. Am să revin, dacă permiteţi, pe seară, înainte de a se culca.

— Sînteţi așa de bun, domnule doctor! — îi mulţumi Caty.

Hergot se prezentă în faţa patului lui Filip, seara, cu violoncelul într-un sac de pînză. După ce luă temperatura copilului, rămînînd satisfăcut, se așeză pe un scaun în mijlocul odăii și scoase instrumentul din sac.

— Ți-am adus — spuse el copilului — o jucărie care te va face să dormi.

Și luînd arcușul, începu să execute cîteva arpegii. Filip deschise ochii mari de plăcere, și cînd doctorul ridică arcușul, zise: Mai vreau! După un timp de gîndire Hergot începu să cînte Siciliana de *Pergolese*, devenind din ce în ce mai patetic, lăsîndu-se însuși furat de voluptatea muzicii. Terminînd, întoarse capul spre Filip. Acesta surîdea fericit, pîrînd cu totul adormit. Atunci Hergot voi să culce lin instrumentul pe parchet ca să nu deștepte pe băiat.

— Mai vreau! — zise deodată Filip.

Și Hergot cîntă iarăși ceva ușor, ca pentru copii, o arie din *Xerxe* de Gluck, apoi cîntecul de leagăn de Godard. Filip ațipise acum de-a binelea. Hergot sculîndu-se și mergînd în vîrfurile picioarelor la pătuțul lui, constată, pipăindu-l ușor cu palma pe obraz, că temperatura scăzuse. Muzica avusese deci o bună acțiune terapeutică. Dar, alintîndu-se ca copiii somnoroși, Filip se rugă din nou: Mai vreau! Astfel Hergot șezu ore întregi pierzînd noțiunea timpului și cîntînd la violoncel bucăți din ce în ce mai grele. Deodată se auzi un huruit prelung ca de tunet îndepărtat, o clătînatură zgîlții toată odaia și zgomote profunde ca de valuri grele ce se izbesc în diguri și se retrag durară cîteva clipe. Micul bec de pe o măsută, bine ascuns sub un abatjour, se stinse fără a se băga de seamă, căci luna bătea prin geamul fără perdele. Nici copilul, nici Hergot nu remarcară teribilele fenomene. Violoncelistul, mai vibrant ca oricînd, avu iluzia că o orchestră vastă îl acompaniază. Astfel, înregistră Hergot cutremurul din noiembrie 1940.

Caty, înspăimîntată, alergă în peignoir pînă în bulevard. Blocul se surpase în parte, retezîndu-se în două și rămînînd pe o porțiune prin năruirea zidurilor, cu interioarele descoperite ca la teatru. Apartamentul Caty-iei era însă intact, dar cocoțat în aer pe un promontoriu suspect și cu scările și ascensorul tăiate. Toată lumea fugise la vreme, inclusiv guvernanta.

— Filip, unde este Filip? — strigă disperată Caty la ea.

— E sus cu doctorul!

Afară era, prin excepție, destul de cald și printr-un geam plesnit al apartamentului suspendat venea în noapte o muzică suavă.

— Cîntă cineva! — observă unul din curioși strînși în fața imobilului.

Pompierii aduseră o scară pe care o desfășurară pînă la nivelul etajului al treilea. Pompierul care se urcă pe ea, văzînd că nimeni nu-l întîmpină, bătu în geam. Hergot rămase surprins de o asemenea vizită neașteptată, mai ales că Filip adormise fericit.

— Dați copilul! — strigă pompierul.

Fără a fi dezmeticit bine, Hergot înfășură cu grijă pe Filip în pledul lui și-l încredință salvatorului. După cîteva minute, pompierul reapăru la geam.

— Dați-vă jos, invită el pe Hergot, să nu vă fie frică, vă leg de mijloc.

Și într-adevăr îl încinse cu o curea lată de pînză, ținîndu-l ca de o zgardă cu ajutorul unei frînghii. Hergot veni în brațe cu instrumentul său, pe care nu voi cu nici un chip să-l încredințeze pompierului. Și astfel coborî încet, luminat de reflectoare cu violoncelul la subțioară.

Remus Gavrilcea scrisese cîteva luni, cît dură înaintarea, bilete laconice, transmițînd unele mesagii orale prin curier. Îi era teamă ca amănunte oricît de neînsemnate dinapoia frontului să nu cadă în mîinile cuiava. Pe toamnă, fixîndu-se, fu mai abundent. Dăduse cîteva specimene, din corespondența dintre el și soția sa :

16 noembrie

Caty scumpă mamă,

Aflînd că pleacă curierul mă grăbesc să-ți aștern pe hîrtie cîteva rînduri. În privința sănătății mele să nu ai grijă, sînt bine. Popota e bună, lemne avem, doar atît că ne plictisim. Cît aș vrea să fiu lîngă soțioara mea scumpă, despre care povestesc des camarazilor. Le-am arătat o fotografie a ta bust și au rămas uimiți văzînd ce frumoasă ești. Te-au admirat unanim. Aș vrea totuși să te vadă cum ești la trup, să priceapă și alții fericirea mea. De aceea te rog să-ți faci o fotografie nud, cum mi-ai promis și să mi-o trimiți prin curier. De ieri ninge cu fulgi mari cît nuca și sîntem îngropați în zăpadă pînă la gît. Am în cap o căciulă de un metru cu care dorm și noaptea, din cauză că atunci cînd se stinge focul e foarte frig. Geamurile sînt mereu înghețate. Scumpă mamă, aci avem de toate, numai cu apa stăm prost, vin nu găsim. Mi-ai face un mare serviciu încredințînd curierului cîteva sticle de vin bun, ceva coniac și de asemenea cîteva butelii de șampanie și vreo douăzeci de lumînări de spermanțet. Sînt aici camarazi germani foarte simpatici pe care vreau să-i cinstesc. Continui scrisoarea cu creionul, de oarece nu mai am cerneală în stîlou iar cerneala din birou a înghețat și n-am vreme s-o topesc. Te rog să nu uiți să mergi la generalul P, cerînd audiență la nevoie prin intermediul prietesei Șerica Băleanu, la care vine în vizită. În divizie mi s-a promis ferm mutarea la Marele Stat Major. Am încredințat curierului pentru tine o cutie de carton plină cu cercei, brățări și cîteva inele pe care le-am căpătat cadou pentru servicii făcute unor nenorociți evrei dintr-o fermă ce se află aici *). De asemeni, mamă, ți-am pus în cutie și solda să faci ce vrei cu ea.

Te sărută dulce, tigrul tău,
Remus

Puiul meu drag,
În fiecare noapte visez că sînt în brațele tale. Dorul nebun ce-l am

*) În realitate, bijuteriile și obiectele de valoare pe care Remus Gavrilcea le expedia pe această cale erau rodul unui jaf sistematic executat de el și de ajutoarele lui asupra internaților din lagăr ca și a întregii populații din regiune. (N. A.)

de tine nu mă lasă să dorm. Am fost de două ori la dejun la Șerica și odată s-a aranjat că a venit și generalul P. După lichioruri, când era mai bine dispus, i-am vorbit de tine și mi-a făgăduit că te va muta sigur, cu condiția să-l lași pe el să aleagă momentul. Am încredere în cuvântul său fiindcă ține să fie bine pentru ori ce eventualitate, cu Hangerlii care au relații cu puterile occidentale, știind bine prin Gavrilcea și cu Germania. Am dat și eu un dejun de șase persoane la care au venit Șerica cu Antoine, Gavrilcea și Meme și generalul P. Deci un succes deplin. M-am ferit însă a-i mai pomeni ceva despre chestiunea mutării spre a nu-l indispuie. Era vesel de situația militară și a dansat puțin cu mine, întârziind a se duce la minister unde directorul de cabinet îl chema disperat prin telefon întru cât era convocat la un consiliu de miniștri. Am predat curierului tot ce mi-ai cerut, lumînări, șase sticle de coniac vechiu, douăsprezece de vin și douăsprezece de șampanie, Coniacul, din 1898 și vinul și le oferă Șerica în onoarea bravilor noștri ofițeri. Giuvaericelele trimise de tine sînt superbe și de mare valoare. Am pus o brățară pe mîna și două inele cu brilante cu care am făcut să se întoarcă toate capetele la Capșa unde am mîncat alaltăieri cu unchiul Alec, Gaittany și Costică Prejbeanu. Am și cîteva supărări. Cuța se plictisește în casă și n-o pot scoate din cauza frigului, avînd bronșită. Sînt indispusă și cu apartamentele. Chiriile au sporit mult, o garsonieră a ajuns la o sută de mii de lei și mai mult. Și eu care le-am închiriat cu șaptezeci de mii de lei cu o odaie și cu optzeci de mii de lei cu două. Am pus avocatul să încerce rezilierea contractelor. Am avut unele plictiseli și cu o căsuță de la Pipera.

Te pussy mult de tot,
Caty

Cîteva comentarii sînt necesare. Lumînările cerute de colonel nu aveau drept destinație luminatul. În acest scop existau lămpi cu petrol. Remus le aprindea în petrecerile nocturne cu camarazii germani la care erau aduse și femeile din lagăr și le stîngea pe rînd cu revolverul. Bijuteriile de care se vorbește în scrisori aveau următoarea proveniență. Unitatea era instalată într-o fostă fermă de stat la care fusese repartizați cam două sute deportați evrei, bărbați de toate vîrstele, femei și copii, îndesați într-un fost grajd de cai. Situația lor era mizerabilă, mai ales pe vreme de iarnă, totuși erau, ca să spunem așa, mulțumiți fiindcă în primăvară ar fi fost puși la muncile agricole, fiind feriți astfel de exterminare. Unitatea germană însă pretindea că evreii sînt în acel loc primejdioși pentru operațiile militare și cerea insistent lichidarea lor. Făcuse chiar un lagăr sub directa lor supraveghere, populîndu-l cu evrei aleși cu forța dintre cei mai tineri, bărbați și femei de la fermă. Îndată ce un evreu din fermă ieșea din îngrăditură, era prins și vîrît în lagăr, ceea ce însemna moartea. Însă nu rapidă. I se dădea, după calcule exacte, din ce în ce mai puțină mîncare, pînă murea. Totuși unii rezistau cu o încăpăținare excepțională, ca spre exemplu Stella și Perla, două evreice tinere, desculțe, tunse chilug și numai cu o fustă și cu o bluză pe ele, în frigul atroce. Se descoperi, e drept, că soldații romîni le aruncau noaptea pe deasupra sîrmei ghimpate pîini uscate pe care acestea le îngropau în pămîntul magaziei, ca ciinii. La fermă, căpitanul Petrișor Hagienus, fiul cunoscutului orientalist, specula această situație spre a trage profit.

— Imi pare rău! — le zicea el — n-am ce să vă fac. M-am luptat din răsputeri. Nemții cer să vă vărsăm lagărului. Mîine dimineața să fiți

gata cu tot ce aveți în boccele. Nu luați mare lucru; mergeți la moarte sigură, vă spun cinstit.

— Domnule căpitan — țipau toți — aveți părinți, aveți poate copii, nu ne lăsați. Intervenți să rămănem aici.

— E de geaba, am făcut imposibilul. Poate doar colonelul să mai încerce, însă nemții pretind cadouri mari.

— Vom căuta să mai strângem ceva.

— Faceți cum credeți. Dați lui Seraphin ce aveți de dat și vom vedea.

Seraphin era jurnalistul de la Buenos-Aires, picat tocmai aici, prin geniul lui rău care-i insuflase dorul de țară. Infrigurat, plin de inițiativă sub imperiul fricii, aduna pe toți coreligionarii și făcea o chetă de obiecte: inele, cercei, broșe. Petrișor arunca ochii pe cutia de bijuterii și se arăta sceptic:

— Credeți că nemții au să se mulțumească cu atît?

— Nu mai avem nimic, cu ce-o să trăim?

— Ce oameni! — se mira Petrișor, surprins de natura umană. Înțelegeți odată că chiar dacă rămîneți aici, în cele din urmă tot nu veți scăpa. Sînt ordine precise. Veți muri pînă la unul. Ei și atunci? — Ce-o să faceți cu bijuteriile?

— Pentru ce să murim, domnule căpitan? E drept asta?

— Toți murim — filozofa Petrișor — milioane au murit și mor. Nu eu am făcut lumea...

După ce se termina colectarea, Petrișor vîntura cu mîna giuvaericelele și-și alegea cîteva după impresiile lui personale. Apoi mergea cu colecta la Remus Gavrilcea. Socoteala sa era că implicînd pe colonel în extorcațiile sale ar fi fost mai acoperit.

— Domnule colonel, evreii de la fermă vă fac niște mici cadouri, rugîndu-vă să-i apărați împotriva germanilor dacă ar voi să-i ia.

Colonelul examina cutia prudent.

— Ascultă, căpitane, oare crezi că e bine să primesc bijuterii de la evrei? O să se spună că i-am jefuit. S-au mai plîns și prin alte părți și, de, așa cum îi vezi, sînt tari, au legături internaționale.

— Nu vă fie teamă, domnule colonel. Ei vor să vă ofere un cadou. Trăiesc aici ca în sînu lui Avram, în vreme ce soldații noștri mor cu zecile și sutele de mii pe front.

— Ai dreptate, în fond, căpitane! — se lăsă convins colonelul, depunînd cutia de carton pe masă.

Fotografiile de care pomenește Caty o reprezentau goală, cu pantofi în picioare și cu un vâl transparent ținut cu mîna în dreptul sînilor și al pîntecului. Acest gust curios pentru exhibiții corporale apăruse la Caty în ultima vreme, cînd o cuprinsese panica surdă că va pierde tinerețea. „Căsuța“ de la Pipera era de fapt o vilă în regulă, cu etaj și numeroase încăperi pe un teren de douăzeci de hectare, în care Caty investise o parte din banii săi de teama inflației. Plictiselile îi veneau de la tabla pentru acoperit. Metalele fiind blocate n-avea voie să întrebuițeze o provizie însemnată de tinichea pe care și-o făcuse, și atunci, după intervenții pe la cunoscuții ei, după numeroase dejunuri și dineuri, izbutise a obține în fine de la Ministerul Înzestrării aprobarea de a folosi tabla presupus ruginită „de la o magazie și un șopron dărîmate“. Caty își mobilase „căsuța“ cu mobile de stil de la anticarul Kehayoglu și de la magazinul Mobile Styl, cumpărîndu-și între altele, o sufragerie pentru douăsprezece persoane iar Babighian îi procurase tablouri.

Caty scumpă,

Coniacul tău a făcut senzație. Am invitat pe toți camarazii și pe germani și le-am dat câte puțin. Este așa de tare și vechiu încît parca ne ieșea fum din gură. Vinul și șampania le-am rezervat pentru o petrecere viitoare. Și lumînările tale au fost binevenite. Cît despre fotografii, nu-ți mai vorbesc. Toți au rămas vrăjiți, iar colonelul Wachsen, un german foarte distins, a zis: „*Reizend! So eine schöne Dame! Ich gratuliere Sie!*”⁹ (Știi, tot frecîndu-mă cu ei am început să prind ceva nemțească!) Îți sărut scumpă mamă, fotografiile de la cap pînă la picioare și astfel îmi fac iluzia că sînt cu tine. Aici e un ger cumplit. Fac un foc grozav cu buturugi mari și n-am căldură decît în jurul sobei. Dorm mereu cu căciula pe cap și cu picioarele înfășurate într-un sac de blană. A propos, cu curierul îți expediez două frumoase blănuri de astrahan pe care le-am primit cadou. De frig a înghețat vinul în sticle și atunci am spart o sticlă și am supt cu Wachsen bucăți de vin ca pe niște acadele. Cînd te gîndești că nenorociții de evrei din lagăr dorm în magazie fără foc și merg pe zăpada care scîrție cu picioarele goale. Ce rasă zdravănă! Wachsen îmi spune că el face cu acest prilej studii științifice asupra rezistenței la temperaturile joase. Mai stimulează pe generalul P. să mă treacă la Marele Stat Major, pînă nu se deplasează prea mult frontul. Am auzit că bîntuie tifosul exantematic. De aceea te-aș ruga să-mi procuri ser, căci aici n-avem. Această scrisoare ți-o trimit prin bunăvoința colonelului Wachsen care vine pentru vreo două zile la București. Răspunsul însă mi-l dai prin curier.

Te îmbrățișez

Remus

Blănurile de astrahan le căpătase colonelul tot de la evreii din lagăr. Petrișor le dibuise de mult. Erau în număr de trei, cumpărate cu ceasuri în timpul transportului de la niște soldați, de trei dintre evreii care-și ziseră că frigul este în acele locuri dușmanul capital. Le ținuseră bine ascunse.

Într-o zi, germanii puseră mîna pe Seraphin care circula mai liber între grajd și birourile comandamentului și-l duseră în lagăr. Sosirea lui relativ recentă din Argentina li se păru suspectă și-l crezură spion. Îl supuseră la un interogatoriu și erau hotărîți să-l împuște, cum de altfel plănuiau să extermine toți evreii din lagăr, înainte de a merge mai spre front. Evreii de la fermă, alarmați, apelară prin Petrișor la colonel. Acesta care aflase că Seraphin cunoaște pe Caty, interveni la Wachsen și-l salvă spre bucuria deportaților cărora Seraphin le era de folos ca intermediar agreeat. Cu acest prilej, oferiră o blană de astrahan trăgînd la sorți numele celor trei posesori și despăgubind colectiv pe donator. Însă Petrișor se întoarse foarte posomorit :

— N-ajunge una — zise el — nemții vor trei blănuri.

Cînd le căpătă, își alese una iar pe celelalte două le dădu colonelului.

Lumînările le întrebuiță Remus Gavrilcea astfel. Adunînd la el pe ofițerii romîni și germani ca să le ofere coniac, fu invitat de Wachsen să facă o demonstrație de tir. În acest scop fu adusă Perla din lagăr însoțită de la grilajul de sîrmă de un soldat romîn cu pușca. Perla căpătă și ea

9) — „Adorabilă ! O doamnă atît de frumoasă ! Vă felicit !“

puțin coniac, apoi i se împodobiră creștetul capului și brațele cu lumînări aprinse și lipite cu puțin spermanțet topit. Colonelul ridică amîndouă mîinile cu cîte un revolver și stînsse, două cîte două, lumînările de pe brațele tinerei evreice. Apoi luînd alt revolver ochi capul tuns unde erau trei lumînări și cufundă odaia în beznă.

— *Herrlich* — strigă entuziasmat Wachsen. *Ein wahrer Wilhelm Tell!*¹⁰⁾

Perla fu recondusă de soldat, cu picioarele goale prin zăpadă. Trecînd pe lingă o troacă pentru porci unde se aruncau în apă jumătăți de pîine și chiar pîini întregi, Perla se aplecă repede și scoase două bucăți înghețate pe care le puse reci peste sîni pe sub bluză, trecîndu-le astfel neobservate prin fața plantonului german. Intrată în magazie, le îngropă numaidecît în pămînt.

Puișorul meu,

Am primit și blănurile de astrahan prin curier și scrisoarea pe care mi-a adus-o personal colonelul Wachsen. Ce bărbat simpatic și cult! Vorbește foarte bine și franțuzește, e doctor în filozofie. Am dat pentru el un dineu de douăsprezece persoane la care au fost Șerica cu Antoine, Gaittany cu soția, Gavrilcea cu Meme, Mareșalul Cornescu, monseniorul Băleanu și alți cunoscuți ai noștri. Am petrecut minunat. Dineul l-am comandat la Capșa, ca să n-am nici o surpriză neplăcută din partea bucătăresei. Am pus pe masă cu această ocazie vesela mea de Limoges, de mult neîntrebuințată. S-a dansat. Vorbînd despre victoriile germane, am spus: „Domnule colonel, totul e frumos, dar pentru ce atîtea orori inutile, deportări și ucideri de oameni nevinovați?” „Stimată doamnă — mi-a zis el — ca ofițer în armata Fîhrerului nostru, nu-mi permit să-mi pun asemenea întrebări. Noi executăm ordinele sale, el fiind mintea și inima noastră. Singura noastră satisfacție este de a îndeplini toate gîndurile sale și a-l mulțumi”. „Vreți să spuneți atunci — am urmat eu — că un militar nu discută ordinele. Asta știu prea bine. Dar nu se poate să n-aibă o strîngere de inimă cînd ordinele i se par, să nu vă supărați, absurde”. „Aceste ordine — mi-a explicat colonelul Wachsen — nu sînt absurde pentru noi, deoarece noi credem în geniul Fîhrerului. Inteligența noastră oricît ar fi de excepțională nu o poate egala pe a sa. Dîndu-ne seama de aceasta, noi am renunțat de a avea o cugetare a noastră, singurul act de inteligență fiind acela de a ne supune inteligenței superioare a Fîhrerului. În felul acesta sîntem siguri că vom birui”. „Da!” — a aprobat Gaittany foarte tare, deși mi s-a părut nesincer. „Totuși, domnule colonel — am insistat eu — nu vi se întîmplă cîteodată să vă fie silă?” „Caut — a răspuns el, deșteptîndu-mi în minte imaginea Fîhrerului — să înving această slăbiciune periculoasă pentru popoarele care vor să fie puternice. Nu uitați că creștinismul, religie de origine semită, a măcinat marele imperiu roman tocmai prin filozofia milei”. „Atunci, dumneavoastră nu mai sînteți creștin protestant cum îmi închipui?” Wachsen s-a înroșit puțin și a zis „Sînt catolic!” „*C'est très bien, c'est très bien*” — a murmurat atunci monseniorul Valentin de Băleanu, care ne asculta. Am fost, puiule drag, și la recepția dată de Gavrilcea în onoarea industriașului german von Thermann, soțul al doilea al Marinei, fosta nevastă a lui Gigi. Am primit invitație specială, Marina țînînd să mă vadă și să mă întrebe cum

10) — Admirabil!... Un adevărat Wilhelm Tell!

a murit bietul Ciocîrlan. Mi-a spus că von Thermann va investi mari capitaluri în industria noastră și că ea se va stabili în țară. Mi-a făgăduit să-mi rezerve acțiuni. La recepție a fost și Wachsen. Interiorul lui Gavrilcea, aranjat acum după indicațiile date de Meme, este de un lux extraordinar. Salonul cel mare cu pereții de marmură și saloanele mai mici în continuarea lui sînt luminate de superbe lustruri de Murano puse în șir. În salonul mic din stînga, sînt pictați a fresco pe pereți toți Hangerlii începînd de la domnitor pînă la Gavrilcea-Hangerliu, ținînd pe Meme de mîna. Covoare imense de Persia sînt întinse în toate saloanele iar salonul din dreapta e un adevărat muzeu de tablouri tare. Am văzut un El Greco, un Tintoretto, un Guido Reni, un Delacroix și un extraordinar portret de Monet. Gavrilcea și garda lui purtau un costum de ceremonie pe care acum îl văd înția oară : pantaloni lungi negri și deasupra cămașă cafenie cu o centură lăcuită și o curea în diagonală. Gavrilcea avea crucea de fier pe piept, fiindcă a venit și baronul von Killinger, care e un bărbat foarte draguț. Pentru această împrejurare Meme a apărut și ea în uniformă, foi de stofă fină neagră și cămașă cu centiron. A fost răpitoare, toți bărbații o sorbeau din ochi. Te las, pușorule scump. Am încredințat curierului serul anti-tific precum și altă cutie de luminări și felurite mărunțisuri.

Te pussy dulce,

Caty

Caty scumpă mamă,

Mi-ai trimis la timp serul deoarece s-a ivit aici în tabăra evreilor un caz suspect de tifos exantematic. Acum pericolul a fost înlăturat, grație unui ofițer foarte bun pe care-l am, căpitanul Petrișor Hagienuş, care i-a deparazitat radical pe toți. Suferim acum, deși sîntem în februarie, de inundații. Apa pătrunde pe sub uși, locuința fiind la nivelul solului și se ridică în cameră uneori peste o jumătate de metru. Am pus trupa să facă pirtii prin zăpadă și să practice o scourgere. Răul este însă că după dezgheț vine îngheț și dușumeaua odăilor noastre devine lac de patinat. În fine, am reușit să degajăm complet locuințele noastre și birourile dar mirosim toți a mucegai și pe jos nu putem scăpa de noroi. În grajdul cu evrei e o nenorocire întreagă, fiind tot năpădit de troiene de zăpadă. Un evreu în vîrstă s-a înecat, strîngîndu-se apă peste noapte și căzînd din pat, în somn. Pînă să se dezmeticească a murit cu capul în apă. Pe urmă, dînd ger cumplit, le-a înghețat apa nescursă prinzîndu-le picioarele paturilor și lucrurile pe care le aveau ascunse pe dedesubt. Trecînd și asta s-a îmbolnăvit unul din ei și a murit și doctorul a emis bănuiala că ar fi tifos exantematic. Colonelul Wachsen s-a întors fermecat de persoana ta. În cîntea lui și a camarazilor germani vom da în curînd o mică masă la care voi destupa sticlele de vin și de șampanie trimise de tine. De pe acum sobele duduie de foc ca să uscăm pereții și să scoatem mirosul de egrasie. Nu uita să te interesezi de chestia mea. Îți mai trimit cîteva nimicuri (trei ceasuri de aur, niște brățări, inele și un colier care mi s-a spus că ar fi de perle veritabile, dar eu nu cred).

Cu gîndul numai la tine,

Remus

Deparazitarea radicală întreprinsă de Petrișor, avu o latură spectaculoasă de care colonelul nu pomeneste nimic. Doctorul fusese de părere că evreul era bolnav de enterită, cum însă Petrișor susținea că evreii sînt plini de paraziți, consimți că un control nu strica. Atunci Petrișor îi scoase pe toți din grajd și îi vîrî pe rînd, unul cîte unul, bărbați și femei,

În două odăi mari ale administrației fermei unde făcuse un foc bun, dezbrăcându-i la ușă pînă la piele și aruncîndu-le toate hainele în curte, unde, după ce adună în găleți tot ce găsi prin buzunare, le dădu foc. Scotoci de asemeni grajdul în lung și în lat, strîngînd toate obiectele pe care le mai găsi și după aceea dezinfectă totul cu creolină. Pe evrei îi îmbracă provizoriu în vreo două sute de saci făcînd o tăietură în fund pentru cap și două latereale pentru mîini. În aceste originale cămăși, deportații aveau o înfățișare apocaliptică. Evreii fură readuși la grajdul lor și trei dintre ei, croitori de meserie, cu colaborarea tuturor, transformară sacii în haine: bluze și fuste pentru femei, pantaloni și un fel de veston pentru bărbați, în care internații erau așa de rizibili, încît Petrișor însuși nu se putu reține de a nu izbucni în rîs. Din găleți, Petrișor scôase tot ce i se păru mai de seamă și oferî o bună parte colonelului. De aici proveneau ceasurile de aur, inelele și celelalte obiecte trimise de colonel soției. Restul, hîrtii, creioane, piepțeni, ceasuri proaste le vărsă morman în fața lor.

— Luați-vă fiecare — zise el — ce vă aparține.

— Domnule căpitan — începură cîțiva să se vaite, după scormonirea obiectelor — au fost ceasuri de aur prin buzunare, amintiri de familie.

— Aveți haz — se supără Petrișor — cine deparazitează nu stă să umble cu mîinile prin buzunarele hainelor. Astea au căzut din scuturătură.

— Ce ne facem, am rămas fără nimic !

— Asta să fie toată paguba. V-am scăpat de la o moarte sigură, nemții cer să lichidăm ori ce grupare de deportați contaminată de boli infecțioase. Scrieți la comunitate să vă trimită ajutoare, colonelul va transmite el însuși prin curieri scrisoarea voastră.

La această știre evreii renunțară la reclamații inutile și întocmiră prin Seraphin o scrisoare colectivă către Federația uniunilor de comunități. Într-adevăr, lt. colonelul comunică acest mesaj Caty-ei, iar aceasta îl încredință persoanei indicate de Seraphin, care făcu și el o scrisoare personală, foarte mișcătoare, către Caty.

Puiul meu drag,

Îți scriu în grabă cîteva rînduri. Azi a apărut în Monitor înaintarea ta la gradul de colonel. Totodată te previn că ai fost decorat cu Crucea de fier. Decretul îl vei primi în curînd. Perlele pe care mi le-ai dat sînt absolut veritabile și de cea mai mare valoare.

Te pussy de mii de ori,
Caty

Stimată doamnă colonel,

Cu lacrimi în ochi vin să vă scriu aceste pagini pe care vă rog din adîncul sufletului, în amintirea zilelor frumoase de la Buenos-Aires să le parcurgeți pînă la sfîrșit. Am citit multe romane senzaționale și am străbătut Oceanul, dar nu mi-am închipuit că în țara mea așa de liniștită pînă mai ieri se pot petrece evenimentele pe care nu le-ar crede mintea cea mai plină de fantezie. Înainte de începutul campaniei, am plecat la Iași unde s-a stabilit un frate al meu. Familia mea trăia, cînd am plecat din România la Botoșani, părinții murind, acum s-a risipit prin alte orașe. Eu însă sînt născut la Dorohoi. Pe la sfîrșitul lui iunie, ieșind în oraș de dimineață, cu gîndul de a-mi cumpăra o carte de la librăria Gheorghiu am rămas mirat văzînd pe străzi patrulare germane și romîne. Prin dreptul cinematografului Sidoli, cîțiva soldați germani strigă spre mine și spre alte persoane ce ieșeau repede din cinematograful și încep să tragă cu

revolvere-mitraliere. Doi sau trei inși, nu-mi dau socoteală cîți au fost, au alunecat atunci peste mine și m-au prăbușit la marginea trotoarului, căzînd asupra mea. Am încercat atunci să-i dau la o parte și să mă ridic dar am auzit glasuri zicînd în nemțește :

— Unul n-a murit, mai trage !

Și într-adevăr a răsunit o altă pîriitură de gloanțe. La început, avînd sentimentul că am murit, am stat nemișcat, după aceea mi-am dat seama că sînt viu și de frică nu m-am clintit. Deschizînd încet ochii, am văzut că nu era nimeni în dreptul meu pe stradă, numai spre capete se zăreau patrulele care barau trecerea. Ceasuri întregi am stat așa, cu greutatea morților în spate, respirînd ca să prind putere. Era o căldură înăbușitoare și senin și nu pricepeam din ce cauză sînt ud pînă la piele. Un lichid îmi curgea pe obraz și niște muște mari începeau să se strîngă pe mine. Spre seară, caldarîmul s-a zguduît de apropierea unui camion care s-a oprit în dreptul meu. Oameni vorbind romînește și nemțește erau lîngă mine dar eu nu-i vedeam căci făceam pe mortul. După cîte am simțit le scoteau ghetele și hainele și-i aruncau goi în camion. Se auzea : un, doi, trei, hop ! și apoi un zgomot surd ca de ceva aruncat pe o rampă de metal. Vîrfuri de bocanci începură să mă izbească și să mă întoarcă.

— Scoate-i hainele și ghetele ! — zise unul.

— Ce să-i scoți ! Nu vezi că sînt muiate în sînge și lipite pe piele ? Asta e împănat cu gloanțe.

Două brațe puternice m-apucară de umeri, alte două de picioare și începură să mă dea huța prin aer spre a-mi face vînt și zicînd : un, doi, trei, hop ! mă azvîrliră în sus. Căzui așa de greu încît un minut îmi pierdii cunoștința, apoi îmi revenii. Norocul meu a fost că eram aruncat relativ pe moale deasupra altor cadavre. Mașina bubui și porni. Acum deschisei ochii cîte puțin și înțelesei că mă aflu într-un camion Benz basculant de cîrat gunoier. Nu știam unde ne duce dar îmi închipuiam că la cimitir, ceea ce era și adevărat. Respirai iarăși din plin ca să pot să mă prefac mort la sosire. În sfîrșit mașina se opri și începu să manevreze la comenzile cuiva care striga : „mai, mai, gata !“ Auzii o huruitură prelungă de lanț și macarale și planul pe care ședeam începu să se încline încît capul se ridica în sus și picioarele cădeau în jos. În cele din urmă alunecai la vale și căzui de la înălțime nu prea mare pe ceva moale însă rău mirositor. Răsturnase cadavrele de-a dreptul în groapă fără a le mai căra. Bulgării de pămînt aruncați asupra mea amenințau să mă înăbușe. Din fericire, a fost ultimul transport din acea seară și întunecîndu-se n-au acoperit morții cu prea multă țărînă, amînînd treaba pe a doua zi. Astfel, cînd pricepui că nu mai este nimeni în jurul gropii, căci pașii se simțeau foarte bine prin pămînt, scormonii cu o mîna și o scosei afară, apoi scosei capul de-a binelea, stratul de pămînt nefiînd mai gros de o jumătate de metru. Mirosea a tei și a iarbă cosită și greerii țîrîiau minunat. M-a apucat o sfîrșeală și un somn, și am ațipit așa, în groapă, cu capul afară, ca într-un pat. Cînd m-am despteptat se crăpa de ziuă. De teamă să nu vină alte transporturi și să nu fiu prins, mi-am tras trupul din groapă și strecurîndu-mă printre lespezi am ieșit din cimitir. Am luat-o la întîmplare pe cîmp și intrînd în niște buruieni, am stat așa nu știu cît, cugetînd asupra întîmplării mele.

Gîndul de a mă întoarce în oraș mi s-a părut cel mai primejdios. Neștiind bine cauza pentru care se trăsese în trecători, am avut ideea că vor fi exterminați toți locuitorii orașului sau cel puțin evreii, de vreme ce

fusesem dus fără a se cerceta cine sînt la cimitirul israelit, cum consta tasem după pietrele de mormînt. Mi-era foame și sete și mai ales sete și am mîncat iarbă, neavînd altceva. Răsărind soarele, am văzut că locul în care ședeam nu era bun căci prea mulți oameni treceau prin apropiere. Am luat-o mai spre cîmp, în spre niște porumbiști și m-am ascuns iar, cu intenția de a mă dezbrăca și a-mi usca hainele pline de sînge. Atunci am zărit o femeie care plivea păpușoi, la cîtiva pași de mine. Pe pămînt, pe un ștergar desfăcut, era o bucată mare de mămăligă și niște ceapă verde. Amețit de foame, n-am mai știut ce fac și tîrîndu-mă pînă la ștergar, am luat mămăliga și am început să mușc din ea.

— Ce faci drace acolo? — mi-a strigat femeia, care m-a ochit.

— Mi-e foame — am spus eu — am ieșit din cimitir unde am fost îngropat de viu. Ascunde-mă undeva și-ți voi fi recunoscător toată viața. Sînt israelit.

Femeia a dat un chiot și a luat-o la goană. Trebuie să fi fost, ce-i dreptul, oribil cu masca de sînge încheșat pe față. Am pornit-o iar la drum, căci mi-a fost frică să nu vie jandarmii înștiințați de femeie. Am mers multe ceasuri, cam pînă la amiază, pînă am ajuns lîngă o pădurice, lîngă care curgea o gîrliță subțire făcînd bulboane din loc în loc. Aici m-am oprit, m-am dezbrăcat, m-am spălat în apă mai mult rostogolindu-mă prin ea și mi-am spălat cum am putut hainele, punîndu-le la uscat pe iarbă. Apoi apa s-a înroșit așa de tare de sînge, încît mi-am luat lucrurile încă ude în mînă și am plecat gol mai departe ca să nu fiu prins și învinovățit că am omorît pe cineva. Imbrăcat în haine uscate și curat la față, am îndrăznit să ies în șosea și să merg ca și alții nepăsător. Îmi ziceam, avînd bani, că aș putea lua trenul într-o stație și să mă întorc la Bucu-rești. Pentru asta trebuia autorizație, fiind în zonă de război. Trupe romîne și mai ales germane, treceau neconținut spre frontul din apropiere. Dacă eram prins, aș fi fost negreșit împușcat, de aceea mi-am zis că singura scăpare este de a mă preda cuiva care poate înțelege cazul meu. Atunci s-a oprit în șosea un șir de camioane cu bănci în care se găseau soldați germani, precedate de o mașină mică blindată din care se dădu jos un ofițer ce mi s-a părut simpatic. M-am dus hotărît la el.

— Domnule ofițer — i-am spus în nemțește — sînt izraelit, intelectual, am fost în Germania. De fapt am pașaport argentinian, deși sînt născut în România. Vă pot arăta actele. Am fugit din Iași, din groapa morților, fiind împușcat pe stradă nu știu de ce și aruncat viu în mormînt.

Ofițerul, care, pot să vă spun, este colonelul Wachsen, s-a uitat la mine — mi s-a părut cu compătimire — dar apoi a luat o figură serioasă.

— Ce cauți dumneata aici, în drumul trupelor, fără autorizație?

— Am rătăcit, fiindu-mi frică să mă întorc în oraș.

— *Habla español?*

— *Si señor!*¹¹⁾ — i-am răspuns. *

— Și eu am fost în Argentina, îmi destăinui colonelul. Wachsen decise totuși să fiu luat la unitatea lui, pînă la clarificarea situației mele și a fi folosit, ca unul ce știam nemțește, în relațiile cu trupele romîne. Astfel am fost dus, pe măsura înaintării frontului, pînă la Odessa, unde am slujit mereu ca translator. În octombrie, partizanii aruncară în aer comandamentul român și evreei acuzați de complicitate, fură ridicați și purtați în coloane pe străzi. Mă aflam în oraș, foarte de dimineață, trimis

11) — Vorbești spaniola?

— Da, domnule.

chiar de Wachsen cu o misiune, și însoțit de un soldat german căci nu cunoșteam orașul, ieșind iar și numai împreună cu un german. Pe o stradă, trecu un camion automobil cu câțiva soldați germani și civili români, probabil centurioni, dintre care trei ședea în picioare pe un postament pus în camion, deoarece erau la o înălțime mai mare decât ceilalți. În urma camionului venea repede, împinsă de la spate și din lături, de soldați, o coloană de civili evrei, după toate indiciile. Germanul meu se apropie de un grup de militari germani care priveau de pe trotuare și-l pierduri din vedere. Cum îl căutam din ochi, nu băgai de seamă că mă atingeam de coloană.

— Înapoi ! Intră în rînduri ! — îmi strigă cineva și mă simții izbit cu patul puștii și îmbrincit în coloană.

Un militar trase cu revolverul în direcția mea însă căzu alt evreu, care rămase lungit pe caldarîm. A fost cu neputință să dau vreo explicație cuiva iar germanul meu nu se zărea, mă pierduse probabil și el. Camionul ajunsese pe o stradă largă cu alei de pomi groși, desfrunziți în mijloc. Aci furăm opriți. Militarii de pe postamentul camionului, puneau ștreanguri în copaci, evreii erau luați la rînd, trași sus pe camion, și spînzurați, fiecare pom, după numărul lui de crăci, fiind împodobit cu patru pină la zece oameni. Apoi camionul mergea mai departe, în vreme ce noi așteptam. Toți dinaintea mea, afară de unul, fusese spînzurați și era rîndul meu, după el, să fiu urcat în camion, cînd cel ce întindea lațurile strigă : Nu mai avem funii !

— Trăgeți ! — ordonă atunci un gradat german și soldații întorși spre coloană începură să împuște în plin.

Atunci am rupt-o la fugă instinctiv și nu mi-am încetinit pașii decît pe o străduță unde m-am pipăit să văd dacă fusesem lovit. Ciudat, eram teafăr. Am mers apoi pe stradă liniștit ca omul sigur de sine și întîlnind un ofițer german l-am întrebat politicos în nemțește unde se află strada unde se afla unitatea lui Wachsen. Am izbutit s-o gădesc. Wachsen căruia i-am povestit totul, m-a privit foarte încruntat și parcă cu ură.

— Situația dumitale — mi-a spus — e foarte gravă. Avem ordine severe, prezența evreilor suspecti în Odessa este de acum încolo imposibilă. De altfel toți, suspecti sau nu, vor fi lichidați. Dumneata trebuie să te duci într-o tabără de muncă, e mai bine din toate punctele de vedere. Am să-ți dau o hîrtie oficială către un centru și un curier al nostru care va merge acolo te va conduce. Într-adevăr, am fost dus într-un sat, al cărui nume nu-l știu, și acolo am fost repartizat la ferma la care mă gădesc acum. S-a format o coloană cam de trei sute de inși, unii fiind destinați să meargă la alte gospodării. Drumul a fost anevoios din cauza ninsoșii timpurii. N-aveam palton și mă căptușisem doar cu hîrtie între cămașă și haine. Eu însumi mă mir că n-am răcit. Eu, care am cunoscut dogoarea soarelui din Argentina, n-am murit de gerurile din Rusia. Pe șosele ieșeau oameni să ne privească și mulți ne compăttimeau. Nu știam bine ce sînt unii din ei, păreau militari și nu păreau, din cauza căciuililor și a cojoacelor. Deși era frig, muream de sete, și văzînd un puț, eu cu un tovarăș de drum, ne-am decis să mergem să bem. Însoțitorii au pus îndată mîna pe noi și ocărîndu-ne, au oprit coloana să ne împuște. Pe cînd tira pe tovarășul meu, un individ cu figură patibulară, desprinzîndu-se cam ferit de ceilalți, făcu semn însoțitorului :

— Vînde-mi-l mie ! — zise el.

— Daș două mii de lei ?

— Dau o mie, că nu face, ghetele sînt rupte !

— Adu mia ! — consimți însoțitorul.

Eu am crezut că e o glumă sinistră, dar n-a fost așa. Insoțitorul luă mia și împușcă pe evreu, lăsîndu-l pe loc. Clientul se duse la mort, îl pipăi cu piciorul ca pe mielul pe care îl cumperi gata tăiat, apoi începu să-l dezbrace. Atunci am înțeles totul. Insoțitorii, care nu cred că erau soldați ci centurioni, neputîndu-și pierde vremea cu dezbrăcarea morților, nici să se încarce cu prea multe țoale, vindeau pe executați. Oameni, obișnuiți cu spectacolul și avînd trebuință de haine, îi cumpărau. Veni rîndul meu.

— Iei o mie de parale pe asta ? — întrebă alt client.

— Dă-le-ncoace ! — aprobă însoțitorul.

— Dumneata dă marfa întii ! — zise acela prudent și probabil pățit.

Insoțitorul mă îmbrînci spre un dîmb de zăpadă să mă împuște, dar eu, smucindu-mă, am intrat în inima coloanei, ascunzîndu-mă printre ceilalți. Insoțitorul țipă să ies, făcu gestul de a trage în deportați, toți începură să urle și să protesteze, strigînd : Criminalilor ! Atunci ceilalți însoțitori interveniră :

— Lasă-l mă, în pace, hai să pornim.

Și astfel am ajuns la ferma unde mă aflu acum, unde grație domnului colonel Gavrilcea o duc mai bine. N-avem însă haine și medicamente și vă rog în genunchi să transmiteți mesagiile noastre. Considerîndu-vă toți ca mîntuitoarea noastră, vă sărut mîinile.

Seraphin.

Petrecerea romîno-germană promisă de colonel se făcu ca o reuniune amicală înainte de apropiata despărțire de unitatea germană care urma să înainteze spre front. În treacăt fie zis, germanii erau foarte plictisiți cu lagărul lor de evrei care, în ciuda intemperțiilor și a micșorării pînă aproape la zero a alimentelor nu muriseră toți. Nu voiau să-i poarte după ei, nici să-i predea romînilor pe care-i considerau slabi de înger. Colonelul oferi coniac, vin vechi, rezervînd șampania pentru încheiere. O bună dispoziție aprinse pe toți, vinul fiind excelent. Fu cerută unanim o demonstrație de tir. Colonelul se aștepta la asemenea lucru și, înțelept, băuse puțin ca să aibă mîna sigură. Avea renumele unui neîntrecut „desenator“, ceea ce însemna că făcea cu gloanțe pe un tablou, conturul unui individ rezemat de el. Nu dăduse greș niciodată.

— Domnule colonel — strigară toți — desenați-ne ceva.

Colonelul se prefăcu a se lăsa greu, ca și cîntărețele rizgîiate.

— Domnilor — obiectă el — v-aș desena. Însă vreau un model picant, o femeie frumoasă.

— Perla, Stella ! — exclamară ofițerii germani. — Să fie aduse !

— Goale ! — adăugă, aclamat de toți, Remus Gavrilcea.

Doi soldați aduseră în sala cea mai spațioasă a cancelariei unde se făcea petrecerea un ecran mare de lemn pus pe tălpi și-l așezară în fund, lîngă perete. După cîtva timp, se iviră și fetele. Erău fiicele unui rabin, amîndouă oacheșe, svelte, cu liniile feței prelungi și o docilitate severă și indiferentă. Cînd li se spuse să se dezbrace, își lăsară fustele și bluzele fără nici un semn de emoție și așteptară. Tunse în cap erau de o stranie frumusețe.

— Sfîntul Sebastian ! — spuse admirativ Wachsen, fără a fi înțeles însă de colonel.

Făcea aluzie la scena cunoscută în iconografia creștină a săgetării Sfântului Sebastian, cel cu trup de efeb. Stella fu adusă de colonel în dreptul ecranului, invitată să-și îndepărteze picioarele în unghi și să întindă mâinile, 'sprijinindu-și-le de niște cuie de lemn. Apoi colonelul se îndepărtă și întinse revolverul. Se auziră șase lovituri una după alta. Stella fusese ochită deasupra capului, de o parte și de alta a gîtului, la capetele degetelor mijlocii și sub negrul părului puberal. Gloanțele se înfipseseră exact la limită.

— *Wunderbar!* — se extaziară germanii și în deosebi Wachsen, care el însuși era un bun ochitor.

Stella fu dată de o parte și în locul ei fu așezată Perla, de astă dată cu cuiele sub încheietura mîinii și cu degetele respirate.

— Voi trage cîte șase gloanțe la fiecare palmă — anunță numărul, colonelul.

Și întinzînd în fiecare mînă un revolver, lovi simultan între degetele Perlei, adăugînd cîte un glonte în marginea degetelor mari și celor mici. Cînd Perla ridică palmele, pe ecran se vedeau lămurit două semicercuri de cîte șase găuri. Gavrilcea primi zgomotoase felicitări. Perla fu așezată din nou pe ecran, de astă dată cu picioarele mai îndepărtate.

—Vă voi desena — vesti colonelul — partea cea mai frumoasă din silueta unei femei.

Și trase cu un singur revolver, șase gloanțe între picioarele fetei începînd de la genunchiul stîng, făcînd două puncte sub pubis și încheind cu o lovitură lîngă genunchiul drept. O furtună de aplauze răsplăti pe colonel, care bău un pahar plin de vin și se reaseză la masă.

— Șampanie! — ordonă el — să se destupe șampania.

— *Auch ich, auch ich!* — strigă deodată Wachsen amețit, punînd revolverul pe masă.

— Bravo! — îl încurajară ofițerii romîni.

Fetele fiind obosite, după ce li se dădu un pahar de vin, fură scoase afară și Petrișor propuse să fie adus Seraphin. În euforia generală nimeni nu obiectă ceva. Seraphin intră în hainele sale de sac, privînd blînd și cu încredere. Se miră totuși cînd i se ordonă să se dezbrace. Era costeliv și aproape fără mușchi la picioare.

— *Fürchten Sie nicht!* ¹²⁾ — îl liniști amical Wachsen.

Acesta, metodic, desenase pe o foaie de hîrtie proiectul său de tir și-l arătă tuturor. Avea să înconjoare cu un cerc de șase gloanțe capul lui Seraphin, începînd din stînga gîtului, trecînd în dreapta lui, apoi la urechea dreaptă, înfigînd două deasupra capului și în fine, ultimul, la urechea stîngă. Seraphin, fu adus la ecran și Wachsen, ridicîndu-se în picioare, începu să tragă în timp ce comesenii numărau încet loviturile: Unu, doi, trei, patru, cinci. La a șasea lovitură se auzi un urlet scurt, ochiul stîng al lui Seraphin sări în mijlocul odăii și victima se prăbuși pe spate, moartă, tirînd după sine cu zgomot, ecranul. O liniște îngrozitoare urmă cîteva secunde. Apoi ofițerii germani se ridicară gravi în picioare, imitați pe loc de ofițerii romîni. Wachsen își ascunse capul în palme.

Cînd Perla și Stella se îndreptară spre lagăr, observară înspăimîntate că magia ardea. Soldați germani mai aruncau în ea cu grenade incendiare, spre a scăpa de deținuții inoportuni. Flăcările erau așa de mari, încît de jur împrejur se vedea ca ziua și zăpada care nu se topise încă

12) — Nu vă temeți!

sclipea. Din pornire instinctivă de a salva pe cei dinăuntru, cele două fete se repezără spre poarta rețelei de sîrmă ghimpată.

— *Verboten!* — strigă plantonul.

Și îndată, îndreptînd pușca-mitralieră în spre ele, cu un ropot le doborî la pămînt. Stella și Perla rămaseră astfel culcate ca și cînd ar fi voit să doarmă, apoi zăpada albă se înroși încetul cu încetul în jurul lor.

XX.

Hergot, care fusese mobilizat ca medic căpitan în rezervă, primi spre vară misiunea să plece înapoia frontului spre a întocmi un raport asupra stării sanitare a lagărelor și a spitalelor și în special, a coloniilor de copii orfani. În itinerariul lui intra și tabăra de muncă de la ferma unde era cantonată unitatea lui Remus Gavrilcea, de aceea Caty îi încredință un mesaj, precum și decretul de decorare a colonelului, care suna astfel: *„Im Namen des Deutschen Reichs verleihe ich dem Oberleutnant im Generalstab Herrn Remus Gavrilcea das Verdienstkreuz des Ordens vom Deutschen Adler zweiter Stufe mit Schwertern. Berlin, den 31 dezember 1941, der deutsche Reichskanzler, A. Hitler“*.¹³⁾

Doctorul violoncelist fu cu totul emoționat de însărcinarea pe care o căpătase, avea sentimentul că pleacă la capătul pămîntului. Uniforma, rămasă cam strîmtă, fiindcă se îngrășase, îi ședea rău și în loc să-i dea prestigiu, îl făcea să apară și mai sasistit. Avea ordin să meargă pînă la Bălți de unde urma să primească instrucții și mijloace de transport speciale. Misiunea sa avea un caracter confidențial. Călătoria fu un chin iar doctorul, omul cel mai puțin dotat, cu toată uniforma, de a-și găsi un loc cu ajutorul coatelor. În vreme ce unii sedeau întinși pe toată bancheta, Hergot călători mai mult în picioare, pe culoare și chiar deasupra vagonului. Sosit la Bălți, pe înserate, primi un bilet de incartiruire la o casă evreiască unde fu întîmpinat de o femeie posacă și scundă, care îl conduse îndată în camera sa, aducîndu-i o lampă cu petrol, o cană de sticlă cu apă și o mare oală de noapte de faianță, puțin ciocnită. Nu se mai auzi după aceea nici un semn de viață prin casă. Hergot privi prin odaia prea înaltă, zugrăvită cu flori vinete. O masă ovală, un pat de nuc cu tăblii, o canapea de pluș verziu, cam acesta era tot mobilierul. O fotografie mare în ramă înfățișa un om ca de cincizeci de ani cu aspect tipic de rabin. Doctorul își desfăcu geamantanul, se dezbracă și-și puse o pijama pe el, apoi scoase portofoliul din buzunarul tunicii și-l transportă în buzunarul de sus al pijamalei. Apoi închise puțin lampa, ce nu izbutea a lumina bine încăperea, se sui în pat și ațipi. Curînd fu deșteptat de izbituri violente în ușa închisă cu cheia și de tropote de cisme.

— Deschide! — strigă cineva și lovi cu un corp dur în ușă.

Hergot, intimidat, merse și întoarse cheia și se trezi în față cu șase soldați tineri, cu puști în mînă, îmbrăcați cam la fel, dar patru din ei erau sigur germani. Aveau cisme scurte peste pantaloni și erau numai în cămăși cu mînețile suflecate, din cauza căldurii. Alți doi mai oacheși, vorbeau romînește. Unul din el ținea o listă în mînă.

— Doctor Dragot, Diagot... silabisi el în clarobscuritatea camerei.

— Doctor Hergot — îl rectifică violoncelistul amator.

— Hergot — confirmă individul cu lista.

13) — „In numele Reichului german confer locotenentului major din Comandamentul general, D-lui Remus Gavrilcea, crucea de serviciu a ordinului Vulturului German Clasa a II-a cu spele. Berlin, la 31 Decembrie 1941, Cancelarul Reichului german, A. Hitler“.

Apoi îl contemplă puțin. Hergot nu se bărbierise de două zile și avea un început de barbă.

— Haide! — îi comandă individul.

— Unde? — se miră doctorul.

— Știi dumneata unde; mișcă!

Hergot se simți jignit, totuși vorbi cu sfială:

— Sînt doctorul Hergot, căpitan în armata romînă.

— Las'că spui dumneata asta în altă parte. Ieși odată!

— Să mă îmbrac!

Și Hergot, care era cu picioarele goale în papuci de piele voi să se întoarcă la scaunul de lîngă pat unde așezase hainele.

— Nu e nevoie, mergi și așa! — îi spuse ironic individul și-l trase afară din odaie.

Cei patru soldați germani îl înconjurară cu puștile și Hergot porni astfel pe stradă în pijama. Orașul de altfel părea la acea oră pustiu. Intrară într-o curte vastă cu mari uluci, în mijlocul căreia se afla o casă numai cu parter însă vastă. În curte forfotea ceva și lui Hergot i se păru că vede grămezi de oameni dormind pe jos sau șoptind culcați. Doctorul fu dus de soldați într-o odaie luminată cu cîteva lumînări de spermanțet, lipite pe marginea unei bănci de lemn și în care ședeau în picioare vorbind încet vreo zece bărbați în vîrstă. Apoi soldații plecară și încuiară ușa cu cheia. Din pricina lumînărilor aprinse, umbrele persoanelor din odaie oscilau pe pereții goi și albi și se vedea că mai toate acele fantome negre aveau bărbi mari.

Oamenii din odaie se uitară curioși la intrusul în pijama, vorbiră ceva în șoaptă, evident în idiș, apoi unul din ei, cel mai impunător, cu barba albă la baza firelor și roșcată spre vîrfuri, îl întrebă pe Hergot, blind:

— Dumneavoastră de unde ați fost adus? Parcă nu sînteți din Bălți!

— Sînt ofițer romîn, doctorul Hergot din București. Nu pricep de ce m-au condus aici.

— Și de unde v-au luat?

Hergot le dădu lămuriri, le descrie casa la care trăsesese.

Bărbații iarăși își adunară capetele confidențial și vorbiră în idiș, pomenind de cîteva ori un nume: Doctor Iosif Diagot. Din rapoartele făcute mai tîrziu asupra acestui caz ce a stîrnit scandal, rezultă că locuința în care fusese găzduit Hergot era a rabinului doctor Iosif Diagot, de unde confuzia de nume. Cei unsprezece din odaie, nu amintiră însă doctorului nimic despre rabin dintr-o firească prudență. Se gîndiră că acesta, ascuns pe undeva, putea fi găsit dacă descopereau confuzia chiar în acel moment. Bătrînul impunător, care se numea Aizic Zitterman, se mulțumi deci să dea un sfat lui Hergot:

— Să faci declarație! Dumneata n-ai ce căuta aici. Noi sîntem ostateci; ne-au adunat să ne-mpuște.

Stătura așa ore întregi în picioare, neavînd toți loc pe bancă și pîrîndu-li-se că solemnitatea momentului și calitatea lor de fruntași ai comunității făceau necuvenită șederea lor pe jos. Doi dintre ei, unul numit Tenenboim, cu mustățile lungi căzînd pe lîngă gură, și bondoc, un fel de Taras-Bulba, și un altul Schoihăt, în redingotă neagră lustruită și cu părul alb ridicat în sus ca al lui Schopenhauer se tocneau cu intermitențe cu privire la un ceas.

— Îl dau să am bani — zicea Tenenboim, proprietarul ceasului — altfel nu l-aș vinde.

— Două mii de lei — se codea Schoihăt — e prea scump. O mie cinci sute, parcă aş mai da.

— Mai bine îl țin! — rezistă celălalt.

Aizic Zitterman interveni filosofic:

— Ce vă mai tocniți, chiar degeaba? Când ai murit n-ai nevoie nici de bani, nici de ceas. Ce? Parcă în viața cealaltă se mai măsoară timpul? Și cu banii ce ai să cumperi? *A toiter est nișt în trinkt nișt.* 14) Mortul nu mănâncă nici nu bea.

Toți deveniră și mai serioși la ideea sfârșitului iminent, unul își mușcă discret buzele, altul clipi mărunț din ochi, dar nici unul nu se abătu de la sobrietatea gesturilor.

— Am nevoie de bani — explică Tenenboim — pentru ori ce întâmplare. Dacă nu mă omoară azi, ci numai mâine ori poimîine, eu nu trebuie să mănînc? Poate nu mor deodată și dau atunci la soldat ceva să mai tragă, să nu fiu îngropat de viu.

În fine se făcu ziuă, lucru ce se ghicea prin fascicolele de lumină solară ce pătrundeau în odaie, căci ferestrele fuseseră astupate cu scînduri bătute orizontal și cu intersecții între ele. Lumînările se consumaseră de mult, lăsînd pe bancă rotocoale de spermanțet încheșat. Iarăși se auziră pași de cizme, cheia se învîrti în broască și soldații germani reapărură. Ostatecii fură scoși în partea de din dos a curții, foarte mare și goală ca un maidan și duși în dreptul unui perete înalt de blăni de brad, rezemate una peste alta vertical ca într-un depozit de cherestea. Roți de căruță și automobil, bidoane, lăzi și tot soiul de astfel de obiecte erau aruncate ici și colo. Un număr de soldați germani în cămăși iar unii chiar numai în pantaloni și cu bustul complet gol, ședeau de vorbă. Păreau foarte mînioși și aruncau priviri dușmănoase la ostateci. Curtea, pe lîngă uluci, colcăia de evrei de toate vîrstele, bărbați și femei, tolăniți pe jos în așteptare, unii dormind, alții privind. Un tînăr ciolănos și înalt era îmbrăcat cu chiloți de damă și cu frac. Se vede treaba că rămas fără vestminte, i se dăduse dintre ajutoarele trimise de comunitate aceste bizare efecte. Un alt tînăr culcat pe spate era, hotărît, fără viață. Ceilalți nu-i dădeau nici o importanță iar doi copii numai în cămăși, se jucau nepăsători peste picioarele mortului.

Cei doi centurioni, în uniformă militară sumară, se arătară din nou și după ce ostatecii fură adunați ceva mai strîns, unul zise tare:

— Pe ăștia îi împușcăm!

Și făcînd gestul de a ochi cu o pușcă imaginară, traduse germanilor noțiunea. Aceștia rîzînd, se așezară la rînd, încărcară puștile, le îndreptară experimental spre condamnați, apoi le lăsară jos, așteptînd ordinul suprem.

— Sînt ofițer român! — strigă atunci doctorul violoncelist — este eroare. Mă chiamă Hergot!

— Hergot? — observă ironic unul din germani — Iude! Și începură toți să rîdă. Centurionii scrutară puțin pe doctorul în pijama, apoi rîseră și ei și ridicară nepăsători din umeri. Se întîmpla des ca unii din deportați să înnebunească și afară de asta, figura devastată a lui Hergot și aerul de copil mare nu sugerau nimic marțial. Centurionii plecară, apoi după o chinuitoare trecere de vreme, unul din ei reveni și șopti ceva soldatului german care comanda plutonul, făcînd totodată un gest discret explicativ. Soldații puseră din nou puștile la ochi. Atunci un soldat dintre cei staționari opri cu mîna pe soldații din pluton, potrivit repede un aparat fotografic, atîrnat cu curelușă de gît. Soldații coborîră iar puștile, iar soldatul fotograf amator în-

14) — Un mort nu mănîncă și nici nu bea.

cercînd toate pozițiile de vizionare, în genunchi, în picioare, indicînd cu mîna osîndiților atitudinea cea mai favorabilă, se fixă într-una.

— Achtung!

Se petrecu atunci un fenomen foarte curios. Deși osîndiții știau că vor muri peste un minut, fură cuprinși, într-o clipă de uitare, de infatuare fizică și începură să se dreagă vestimentar spre a ieși bine. Tenenboim își potrive mustățile iar Aizic Zittermann își vîrî un deget, napoleonian, pe sub pieptul redingotei. După ce termină, soldatul fotograf zise: *Danke schön!*“ către condamnați, iar plutonul ridică iarăși puștile în poziția de tragere. Zittermann murmură rugăciunea muribunzilor:

„*Șama Israel, Adonai Elohèinu, Adonai ehád!*“ Ascultă Israele, Dumnezeuul nostru, Dumnezeu este unul!“

Gradatul se pregătea tocmai să comande foc, cînd sosi și celălalt centurion, care strigă: Se contramandează! Soldații coborîră puștile și se risipiră, lăsînd numai pe unul din ei să păzească pe ostateci. În curînd, toți cei de pe jos se ridicară și atunci se văzu cîți erau morți dintre cei culcați, prin faptul că nu se mai sculau. Doi oameni, umblînd cu un coș mare, împărțeau cîte un sfert de pîine la fiecare. Chiar și ostatecii, inclusiv Hergot, căpătară piine. După aceea, deportații se incolonară și se mișcară către curtea din față. Însă cu o obositoare încetineală. Ostatecii rămaseră cei din urmă, formînd un grup, la oarecare distanță, de ultimii din coloana deportaților. Cînd, în sfîrșit, ieșiră pe poartă, Tenenboim începu iar negocierile.

— Nu cumperi ceasul? — întrebă el pe Schoihăt.

— L-aș cumpăra, mai ieftin, o mie cinci sute e plătit.

— Un ceas ca ăsta? Merge și neîntors. Auzi cum țacăne.

Și Tenenboim îl puse la ureche apoi îl îndemnă și pe Schoihăt să asculte. Schoihăt păru a cădea în admirație.

— O mie șase sute — oferi el — mai mult nu pot să dau.

— Mai bine îl țiu! — se încăpățîna Tenenboim și vîrî ceasul la loc în buzunarul vestei.

Convoiu se mișcă ore nesfîrșite pe șoseaua uscată și accidentată din cauza noroiului de lut întărit după forma făgașurilor făcute de automobilele-camioane și de șenilele tancurilor. Arșița devenea din ce în ce mai de nesuferit și oamenii se văitau de sete. Orice încercare de a ieși din rînduri era semnalată și puștile se întindeau spre răzlețiți. Din loc în loc, apărea pe marginea șoselei cîte un cadavru iar undeva, la vreo douăzeci de metri pe latura ei, în jurul unei băltoace, aproape cu desăvîrșire secate, se văzură cîțiva inși întinși pe pîntece circular, ca și cînd ar fi sorbit apă. Însă cum ședeau mereu în aceeași poziție, se înțelegea limpede că erau morți. Inebuniți de sete, deportații din alt convoi antecedent, dăduseră năvală spre băltoacă iar soldații germani, care erau în număr mic, temîndu-se ca aceștia să nu fugă, cum se întîmplase odată, trăsuseră cu puștile mitraliere. Hergot, care mergea alături de Aizic Zitterman, observă cum o femeie din ultimul rînd al convoiului, ce preceda cu cîțiva metri grupul ostatecilor, mergea distrată de mîna cu un copil ca de cinci ani, numai în cămașă încît nu se vedea dacă e băiat ori fată, și care ostenit și nemaiputînd ține pasul femeii, arunca pașii dezordonat, lăsîndu-se aproape tîrît. Timp ca de o oră, doctorul își luă ochii de la copil, pierdut în gînduri ori le-gînd o conversație cu Zitterman. Apoi văzu cu uimire că femeia țira acum pe copil, cu totul inert, cum trag fetițele păpușa. Hergot făcu semn lui Zitterman, acesta celorlalți și unul din margine aviză pe un soldat din escortă. Acesta se apropie de femeie și se răsti la ea.

— *Das Kind ist gestorben!*¹⁵⁾

Și smulgându-i cadavrul din mână, îl aruncă departe, dincolo de marginea șoselei. Femeia, trezită din prostrația ei, începu să țipe și ieșind din rînd, se repezi în spre copil. Atunci soldatul întinse pușca spre ea și cu un glonte o culcă la pământ.

— Asta-i barbarie! — se indignă Hergot, dar prea molatec ca să fie auzit de soldați.

— Și ce vrei să faci? — zise imposibilul Zitterman. Copilul a murit, nu trebuia să-l arunce? Și dacă a împușcat pe femeie ce-i cu asta? Nu-i mai bine să scape fără chinuri, decît să moară de foame și de sete? Noi toți am intrat pe poarta morții. Pentru noi nu este mîntuire.

În timp ce Zitterman debita această filozofie subtil ironică, în rîndurile convoiului se produse o dificultate interioară asemănătoare cu aceea dintr-un șuvoi ce se împiedică de un bolovan. Se zăreau capete săltînd în sus. Fenomenul se lămuri în curînd. Un deportat căzuse jos leșinat ori mort și ceilalți, ne mai îndrăznind să iasă spre laturi, săreau cu picioarele peste el. Cînd ultimul rînd făcu săritura, Hergot văzu că cel căzut, spre care se apropia grupul ostatecilor, era tînărul cu chiloți de damă și cu frac. Nu era mort, gemea și șoptea: Apă, apă.

— Apă, să i se dea apă! — strigă Hergot în mod absurd.

Grupul trecu însă peste tînărul cu frac, fără a se opri. După cîteva minute se auzi o împușcătură. Un soldat trăsesese în cel căzut.

— De unde să luăm noi apă? — explică Zitterman. Dacă te oprești, gata, te împușcă. Ei, și să zicem că-i dai apă să bea. Pe urmă are să țipe că-i e foame! De unde o să luăm noi pîine?

Și într-adevăr, sfertul de pîine fusese de mult mîncat și foamea chinuia pe toți. Ostatecii, fiind mai în vîrstă, o suportau cu calm. Tîrziu, pe înserat, ajunseră la un țarc mare de sîrmă ghimpată lingă care se afla o baracă. Convoiul fu mînat în țarc și cîțiva soldați fură așezați din loc în loc de planton. Cîțiva indivizi, cu picioarele goale, însă cu haine orășenești, fură lăsați să se apropie de sîrma ghimpată, cu găleți de apă gălbicioasă și turbure. Fiecare avea cîte o cană. Mîinile începură să se întindă către ei, printre sîrme.

— Două sute de lei! — comunicară indivizii prețul cîinii cu apă.

Clientela fu foarte mare, totuși nu pe cît ar fi fost de așteptat, deoarece, sdrobiți de oboseală, cei mai mulți se întinseseră jos și adormiseră. Schoihăt ceru și el o cană de apă și gustă din ea.

— Dacă-mi cumpărai ceasul — îi reproșă Tenenboim, acum aveam și eu bani să beau.

— Și ce are de-a face ceasul cu apa? — observă Schoihăt. Uite apă! Am zis eu că nu-ți dau apă?

Și-i întinse cana cu apă din care Tenenboim bău.

— Iți dau ceasul — propuse acesta — pe o mie opt sute de lei, ca să pot să te tratez și eu!

— Grija asta să n-o ai, oameni sîntem. Pe ceas dau cît face, o mie șase sute.

— Mai bine îl dau cadou, decît să-l vînz în pagubă! — răspunse imediat Tenenboim și se bătu posesiv peste buzunarul vestei.

Abia a doua zi de dimineață, foarte tîrziu, două mari camioane-automobil sosiră ridicînd vîrtejuri de colb și se opriră în fața barăcii. Deportatii fură scoși treptat din țarc, trecuți pe lingă camioane din care li se arunca

15) — Copilul a murit!

ia fiecare câte un sfert de pîine, apoi încolonați. În sfîrșit, ieșiră și ostatecii, care căpătară și ei pîine. Atunci se constată că în țarc rămăsese unii oameni culcați la pămînt. Un soldat german îi verifică cu piciorul, întorcîndu-i. Oamenii erau morți. De ostateci se apropiară iarăși cei doi centurioni.

— Pe ăștia, zise unul tare, îi împușcăm. Ce să-i mai cărăm pe drum ?

Și îndepărtîndu-se intrară în baracă. Hergot, adunîndu-și toate forțele, se apropie de ei și protestă.

— Sînt ofițer român, doctorul Hergot, trimis în misiune specială. Nu înțeleg ce caut eu aici ? Am să reclam celor în drept. Iată hîrtia oficială.

Centurionul rămas cel mai placid, luă hîrtia întinsă de Hergot pe care acesta o scosese din portofoliu, examină pe doctorul cu barba crescută, băfind în roșu, aruncă un ochi distrat asupra hîrtiei, apoi o făcu ghem și o svîrli departe de el.

— Explici dumneata asta, mai departe, noi v-am primit cu listă în regulă.

Și centurionul zîmbi, cu subînțelesuri vagi. De altfel gradatul german strînsese pe ostateci cu sferturile de pîine în mîna în șanțul destul de adînc al șoselei și soldații se așezaseră în ordine de tir, așteptînd comanda. Zitterman șopti iarăși rugăciunea : „*Șăma Israel, Adonai Elohèinu...*“

Trecură așa vreo douăzeci de minute, pînă ce în fine, gradatul dădu ordinul punerii armeei la ochi. Atunci ieși din baracă al doilea centurion.

— Contramandarea ! — strigă el.

Ostatecii fură porniți din nou pe șosea, în urma convoiului celui mare.

— Imi vine să cred — își dădu Tenenboim cu părerea — că n-au să ne mai împuște. Se vede că a intervenit cineva de sus.

— Numai Dumnezeu ar putea să intervină — zise Aizic Zitterman —

dar ce putere să aibă Dumnezeu pe lîngă niște oameni care nu cred în el ?

— Să-i trăznească puțin ! — zise Schoihăt.

— Dacă-i trăznește pe ei, ne nimerește și pe noi și tot n-am scăpat.

— Și de ce să ne trăznească și pe noi, dacă noi n-avem nici o vină ?

— Fiindcă Dumnezeu a făcut lumea odată, punînd în ea binele și răul și acum nu-și mai bate capul să se uite la ea. Ce, parcă Dumnezeu știe cine e Zitterman și Schoihăt ? !

— Răi sînt acești oameni — zise ca pentru el Hergot.

— Nu ei sînt răi, războiul e rău ! Cînd a luat foc odată un pom, pînă nu arde toată pădurea nu stingi focul.

Pe măsură ce înaintau pe șosea, deportații și ostatecii văzură acum de o parte și de alta a drumului la distanțe de cîțiva kilometri, mari gropi săpate de curînd, late ca de doi metri și lungi ca de patru. Pămîntul scos ședea movilă pe margine. Lîngă una din ele zăceau numeroase cadavre neînveșmîntate iar doi aruncau din ele în groapă. Un freamăt trecu de-alungul convoiului la ideea că deportații ar putea fi executați și înmormîntați pe loc. Dar convoiul trecu mai departe. Cu toate că era vară, un stol uriaș de corbi se învîrtea croncănind prin preajmă și treceau așa de jos, încît rădeau capetele deportaților ca și cum confundîndu-i pe aceștia cu niște mortăciuni, ar fi voit să smulgă cu ciocul din trupurile lor. Intr-adevăr, în plină șosea, un corb, înfipt puternic cu picioarele în ceva ce părea o bucată de carne, sfîșia bucăți cu ciocul lung și gros. Hergot recunoscu că era o mîna de copil smulsă de la cot. Fiindcă păsările deveniseră supărătoare, un soldat german trase spre ele, în aer, cîteva gloanțe de revolver. Deportații, dintr-un punct al convoiului, unde erau mai multe femei, socotind că se trage în ei se culcară la pămînt împiedecînd trecerea celorlalți. Cu mare greutate, venind din urmă și alți soldați din escortă, putură fi liniștiți și convinși să se scoale. O femeie, cu toate astea, zăcea mereu la pămînt. Soldații făcură, cuprinși de

un acces de umanitate, tot ce le stătea în putință spre a o redeștepta, ajutați de deportați, dar neizbutind și coloana staționând din pricina asta, o țîră în marginea șoselei și o părăsire acolo. Nu mult după aceea, se auzi din urmă două pocnituri de revolver.

— Să mori într-un șanț, ca un cîine, asta e frumos! — se văietă Tenenboim.

— Și dacă mori în șanț, — zise Zitterman — șanțul nu-i tot pămînt? Cine a murit odată nu știe de unde a fost, dacă din Bălți sau din Chicago. Dormi tot așa de bine aici ca și în cimitirul israelit.

Coloana se mută de la o vreme pe partea stîngă a șoselei, deoarece pe dreapta, treceau cu mare iuțală, din timp în timp, automobile-camioane. Duzi mari erau plantați pe margini și cei mai tineri dintre deportați începură să sară în sus și să smulgă frunze printre care se găsea și cîte o dudă și să mestece totul, spre a-și potoli foamea. Dar această insubordonare, fu curmată înainte de a se lua vreo sancțiune, din cauză că o cireadă nesfîrșită de boi era împinsă pe șosea de soldați romîni care o duceau, probabil spre un loc de tăiere. Unele vite se opreau sub copaci și adulmecau frunzele cele mai de jos. Coloana deportaților trecu pe dreapta.

— Ce deosebire este — întrebă Schoihăt — între noi și vitele astea.

— Este mare deosebire — răspunse Aizic Zitterman — Ele nu știu că merg la abator, dar noi știm că avem să murim. *Ha-meușarà ba-băriiôt, mi še-ein bah dăat*, ființa fără minte e cea mai fericită.

Convoiul ajunse la un alt țarc de sîrmă ghimpată, lîngă o mare îngrăditură pentru vite, în care găsiră adunați boii de pe șosea. Aci era un puț cu cumpănă din care un om scotea apă și o lăsa să curgă în jghebul vitelor, din îngrămăditură, printr-un burlan de tablă. Boii mestecau domol fin proaspăt. Deportaiții așteptară în zadar să li se dea ceva de mîncare; nu li se mai împărți pîne. Era învederat că sfertul înfățișa rația pe o zi întregă. Deportaiții începură să strige, încurajîndu-se unii pe alții, și strigătele lor se prefăcură într-un cor: Apă, apă! După ce considerară cîțva timp situația, centurionii și soldații germani se hotărîră să le dea de băut. Un soldat aduse de la un puț două găleți pline cu apă și le puse în poarta ocolului făcînd semn deportaților din apropiere să le ia și să le ducă înăuntru. Cîțiva tineri se repeziră la găleți, însă în loc să le ridice, vîrîră capul în ele să bea.

— Nu vă îngrămădiți! — le dădu statul Zitterman. Duceți-le la mijloc și beți pe rînd. E apă destulă la puț, au spus că are să dea cît trebuie.

Doi deportați în vîrstă, înlăturară pe tineri și ridicară gălețile purtîndu-le spre interiorul țarcului. Dar tinerii și copiii, în deosebi, erau așa de nerăbdători încît se năpustiră spre găleți îngrămădindu-se și împiedecînd pe alții să se apropie. Se iscă o încăierare între ei, doi bălîndu-se de-a binelea, se rostogoliră pe jos, gălețile se răsturnară și apa se răspîndi pe pămînt. Un tînar se întinse repede și începu s-o lingă de pe jos. Soldații țipară, intrară furioși în țarc și luară gălețile goale. Drept pedeapsă pentru dezordine, deportaiții nu mai căpătară altă apă. Însă un băiețuș găsi totuși ceva bun pentru potolirea setei și a foamei. Ocolul vitelor fiind lipit de țarcul deportaților, vîrî mîna și trase puțin fin proaspăt pe care începu să-l mestece.

A doua zi dimineța, toți căpătară un sfert de pîne și convoiul se refăcu. Întîi fură porniți boii, după ei urmară deportaiții, ostatecii fiind lăsați, ce de obicei, la urmă. Din nou fură așezați la rînd în șanțul șoselei lărgit dinainte ca un tranșeu și puștile se îndreptară spre ei. Oamenii de la ocol priveau țintă scena iar unul din ei părea vrăjit de pijamaua dungată a lui Hergot.

— Vinde-mi-l mie! — zise el unuia din centurioni, arătînd cu mîna spre doctor.

Însă celălalt centurion, reapărînd, vesti și de astă dată „contraman-darea“. Ostatecii fură scoși din tranșee și porniți.

— V-am spus eu că-și rîd de noi — își dădu părerea Tenenboim — nici prin gînd să ne împuște. Vor să stoarcă bani de la familii.

Aizic Zitterman nu îmbrățișă această ipoteză.

— Pisica — filozofă el — se joacă mult timp cu șoarecele înainte de a-l mânca!

Ostatecii duseră sfertul de pîine la gură și începură să muște din ea, cu excepția lui Zitterman și a lui Hergot.

— De ce nu mănînci? — întrebă Schoihăt. — Ai să pierzi puterile!

Aizic Zitterman, îngîndurat, răspunse cu un verset din Psalmi din care știa pe dinafară foarte mulți: „*Hucà ha-èsev va-ivaș libbi, ki șahàkti me-ahol lahmi*“ Inima mea este lovită și se usucă întocmai ca iarba, pînă și pîinea uit să mi-o mănînc.

— Dacă ai să pierzi puterile — insistă Schoihăt — ai să cazi jos și au să te împuște.

— „*Hì ghèver ihiè vâ-lo ir'è màvet?*“ — recită Zitterman — Este oare om care să trăiască și să nu vadă moartea cu ochii, care să poată să-și scape sufletul din locașul morților?

Convoiul bovino-uman se opri după vreo două ceasuri în fața unui campament de barăci printre care se vedea numeroși soldați și ofițeri germani. Exista și aici un mare țarc de sîrmă ghimpată înlăuntru cărui se aflau șoproane bine făcute, așternute cu paie pe jos. Buii continuă drumul, iar deportații intrară în țarc și se întinseră pe paiele din barăci. Aci era și un puț și avură voie toți să scoată apă și să bea. Intrară în țarc tot soiul de vînzători improvizați, oferind pîine, lapte, chiar ouă crude. Prețurile erau afară din cale de mari, cinci sute de lei o pîine, șase sute de lei o cană cu lapte, două sute de lei un ou *) Cu toate acestea, deportații se îndesau, femeile cu copii țipau să pătrundă în jurul vînzătorilor de lapte. Una care nu avea bani, oferi un inel. Schoihăt înghiți un ou crud cu coajă cu tot, fărîmînd găoacea mărunt între dinți sub cuvînt că are calciu. Tenenboim era trist. Voia să cumpere o pîine și nu se îndura să dea un obiect în lipsa numerarului.

— Dacă-mi cumpărai ceasul — reproșă el din nou lui Schoihăt — acum luam și eu o pîine.

Schoihăt se simți jignit.

— Am spus eu că nu-ți dau pîine? — zise el. Uite, îți cumpăr o pîine.

Și făcînd semn unui vînzător, căci oferta în această privință era mare, scoase cinci sute de lei și cumpără o pîine întreagă, pe care o dădu lui Tenenboim.

— Scade pîinea și apa din prețul ceasului și dă-mi o mie două sute de lei! — propuse Tenenboim.

— Ce-are de-a face pîinea cu ceasul? protestă Schoihăt. Nu pot eu să dau o pîine unui prieten în suferință? Comerțul e comerț: Ceasul nu face mai mult decît o mie șase sute de lei.

— Atunci să rămîină în buzunarul meu! — decise Tenenboim.

Zitterman, îndemnat de ceilalți să-și cumpere provizii, declară că sfer-tul de pîine îi este de-ajuns și de altfel nu luase cu sine de acasă nici bani, nici lucruri de valoare, deși era un om bogat.

*) Evident, e vorba, cum arată și documentele, de elemente de la marginea societății care practicau un asemenea comerț sinistru, (N.A.)

— Și ce-ai să faci mai departe? — se miră Schoihăt.

Aizic Zitterman recită iarăși din Psalmi: „Nu te teme cînd se îmbogățește cineva și cînd i se înmulțesc visteriile casei, căci nu ia nimic cu el cînd moare; visteriile lui nu se pogoară cu el“.

După oarecare timp, centurionii comunicară în gura mare un ordin al necunoscutei unități germane: toate femeile ies din tabără, se încolonează pe un singur rînd și trec prin fața barăcilor pe o linie indicată de cîțiva soldați.

— S-a întîmplat ceva, negreșit — șopti Tenenboim. S-au făcut cumsecade. Se vede că vor să dea femeilor un tratament mai bun.

Femeile nu fură mulțumite fiindcă se despărțeau, cele mai multe de bărbații lor. Acelea care luaseră boccele cu lucruri, fură sfătuite să le lase pe loc, de unde văietături, incertitudini. În fine femeile ieșiră. Pe trei scaune de pe prispa unei barăci ședeau cu binoclurile la ochi, trei ofițeri germani, la distanță de vreo douăzeci de metri de coloana ce se perinda pe dinainte. Era, cum se ghici îndată, un fel de juriu estetic care scruta fețele de la trei-sprezece, paisprezece ani în sus și femeile foarte tinere, căci celelalte erau lăsate să treacă înainte în vreme ce fețele și tinerele erau oprite printr-un „stop“ strigat de departe. Piese, mai mult sau mai puțin agreabile, fură date la o parte și reținute, iar celelalte reconduse în țarc. Din nou cele alese fură examinate cu binoclurile:

— *Reizend!* — zicea unul despre o fată brună.

— *Eine wahre jüdische Königin!*

— *Ich bin schwarz, doch schön!* — parodie al doilea Cîntarea Cîntărilor.

— Stop! — strigă întîiul către soldați.

Aceștia traseră mai în spre barăci pe fată și-i făcură semn să se dezbrace. Ofițerii îi parcurseră cu binoclurile toate părțile trupului.

— *Ein feines, ein sehr graziöses Mädchen*¹⁶⁾! — suspină întîiul ofițer.

Fură reținute vreo zece fete, celelalte se întoarseră la țarc. Apoi convoiul porni din nou. Însă ostategii fură oprîți și cu ei cei doi centurioni, a căror purtare se schimbă dintr-odată în mod surprinzător.

— Domnilor — vorbi unul ostategilor cu mare politeță — fără îndoială sînteți oboșiți de mers. N-a fost glumă drumul, ne dăm foarte bine seama. Sînt unele rațiuni de ordin înalt, privind viitorul întregii națiuni, care ne silesc să învingem în noi slăbiciuni, care ne-ar face onoare în vremuri normale. Vă rog să ne înțelegeți. Colonelul von Cornelius a binevoit să vă pună la dispoziție o baracă bună cu douăsprezece paturi unde vă puteți odihni. Vă rog să ne urmați.

Și centurionul o luă înainte urmat de ostategi. Pășiră într-o baracă, aproape luxoasă, și fură introduși într-un dormitor cu douăsprezece paturi, șase pe o parte și șase pe alta. Toate paturile aveau cearceafuri și pături curate și cite o măsuță de noapte sprijinită pe o consolă bătută în pereții de lemn lustruiți frumos la rînda. Un lavoar cu șase cuvete se afla la un capăt al barăcii iar la celălalt o masă lungă, pe care se vedea un samovar, pahare, cutii de biscuiți.

— Puteți să vă spălați — spuse centurionul, înainte de a pleca — chiar este bine, avînd în vedere că ați fost nevoiți să dormiți pe jos. Despre mîncare, au să vă ofere acum numai ceai, sînt informat însă că colonelul

16) — Incîntătoare!

— O adevărată regină ebreă!

— Sînt negru, totuși frumos!

— O fată fină, foarte grațioasă!

von Cornelius are intenția să vă invite la masă diseară. Pînă atunci puteți dormi.

— Domnule — profită Hergot — v-am spus că sînt ofițer român, medic căpitan Hergot. Am fost ridicat din eroare, deși itinerariul meu este cam acelaș. Mi-au rămas lucrurile la Bălți. Cum aș putea telefona sau comunica cu autoritatea de care depind?

Centurionul îl privi zîmbind :

— Vom studia cazul dumneavoastră cu atenție. De altfel, dacă mergeți în aceeași direcție, va fi lesne să vă identificați.

Centurionul ieși salutînd grațios. Un soldat german începu să toarne ceai în pahare.

Pe o farfurie erau bucăți de zahăr foarte dur iar pe o tavă un morșan de biscuiți. Soldatul făcu semn politicoștatecilor să se apropie și să se servească. Aceștia, după ce se spălară cu voluptate, la lavoare, veniră pe rînd să ia ceai. Soldatul scoase de sub masă o cutie cu perii și borcane cu cremă de ghetă cu pofti pe ostateci rîzînd să-și lustruiască încălțămîntea. Tenenboim și Schoihăt fură printre cei dintii care profitară de aceste elemente ale civilizației.

— I'ici vorbă că s-a petrecut ceva, susținu Tenenboim, sorbind ceaiul printr-o bucată de zahăr ținută în gură. — Nu vedeți ce atenție? A făcut reclamație, cu siguranță Crucea Roșie sau poate cineva mai însemnat.

Numai Aizic Zitterman nu bău ceai și nici măcar nu se spală. Privind pe un geam ce răspundea în dosul barăcii, spre cîmp, văzu soldați care săpau un tranșeu lung. Două tancuri staționau la capetele șanțului. După ce băură ceaiul, toți se trîntiră pe paturi și adormiră. În curînd unii începură să sforăie. Zitterman merse și el la un pat și se întinse pe spate. Apoi ațipi și el.

Era noapte cînd centurionul împreună cu un soldat german intră în dormitorul ostatecilor, aprinse lumina electrică (deși în plin cîmp, barăcile primeau curent de undeva) și deșteptînd pe adormiți îi vesti :

— Domnul colonel von Cornelius și domniile ofițeri germani au onoarea să vă invite la masă.

— Dar eu sînt în pijama — se sperie Hergot — cum pot să mă prezint astfel ?

— Domniile ofițeri înțeleg situația dumneavoastră — îl linișți centurionul — nu se formalizează.

După ce își dreseră puțin vestmintele, ostatecii porniră. Trecură prin cîteva dormitoare de același fel, unele mai simple, ceea ce dovedea că li se oferise una din cele mai bune încăperi, și intrînd într-o a treia baracă, se aflară într-o anticameră, unde doi soldați cu șorturi albe așteptau să se servească. Se auzeau glasuri și rîsete. Un soldat deschise ușa și ostatecii pătrunseră într-un refectoriu lung cu o masă la mijloc de vreo douăzeci și șase de persoane. Un ofițer de grad superior, din capătul din fund al mesei, se ridică în picioare și făcu semne amicale intrușilor să poștească. Alți doisprezece ofițeri erau așezați la masă lăsînd între ei cite un scaun gol pentru invitați. Aizic Zitterman și Hergot luară loc în dreapta și în stînga colonelului, ceilalți printre ofițerii germani. Colonelul era un om ca de cincizeci de ani, părănd mai tînăr, părul îi era tuns foarte mărunt de la ceafă spre creștetul capului și suficient de lung în față spre a permite înfăptuirea unei cărări exacte. Era uscat la față, excesiv de angulos, ras cu îngrijire, sprincenele îi erau negre și foarte arcuite, buzele voluptoase. Părea un intelectual rafinat sau un artist dintre aceia care își impun o ținută austeră.

— Poftiți — încurajă el pe invitați — într-o perfectă limbă românească — fiți ca la dumneavoastră acasă.

— Vă rog să mă iertați — zise Hergot obsedat de ținuta lui — am fost luat, din eroare, în pijama. Sînt ofițer român, medic militar, mă numesc Hergot.

— Israelit ? — întrebă colonelul foarte amabil.

— Nu, sînt român !

— Totul e posibil, foarte posibil ! — admise von Cornelius.

— Aș putea să telefonez de aici ? — prinse curaj Hergot.

Colonelul von Cornelius stătu o clipă împietrit, aruncă o privire spre celălalt capăt al mesei unde ședeau centurionii, apoi zise :

— Negreșit... mîine.

— Apoi schimbă iute vorba.

— Să se aducă la masă.

Întîi se servi un piperment din care băură toți, afară de Aizic Zitterman.

— De ce nu bei ? — se informă von Cornelius. — E foarte bun !

— Asta aprinde sufletul și dă speranțe — răspunse Zitterman — iar noi am pășit pe o cale fără întoarcere.

— Oh ! — zise colonelul — exagerați mult, foarte mult, să nu mai vorbim de asta.

— Aizic Zitterman — lămuri în nemțește Schoihăt unui ofițer de alături — este un om cu mare învățătură și foarte înțelept. Numai așa de pesimist !

— So ! — se miră ofițerul.

După aperitiv, urmă omletă cu șuncă, servită în farfuria de aluminiu ca să păstreze fierbințeala. Toți mîncară cu poftă, chiar Hergot, însă Zitterman gustă doar puțin, din politeță. Felul de temelie fu friptura de gîscă cu garnitură de varză acră, numai fiartă și piure de cartofi. Odată cu friptura, sufragiul turnă în pahare bere de Pilsen, ținută la gheață.

— Așa gîscă — mărturisii Tenenboim — n-am mîncat de mult.

— Patria dumneavoastră — zise colonelul von Cornelius — este o *Schlaraffenland*, o țară a belșugului. Să fiți fericiți că trăiți în ea.

— Dacă am putea trăi, am fi fericiți — murmură Aizic Zitterman, gustînd cu moderație din gîscă.

Colonelul trecu brusc pe plan turistic.

— Sînt un călător, am fost aproape în toate țările Europei și pe toate continentele. Spania este aprinsă și aspră, Italia gălăgioasă, muzicală...

Un ofițer grăsuț și cu gropițe în obraz începu să intoneze imitînd glasul feminin, serenada lui Tosselli : Tra, lara, la raa, ra ; ta ra ra raa ra.... Apoi înghiți foarte liniștit o bucată de friptură.

— Franța — continuă colonelul von Cornelius — esie veselă și spirituală.

Ofițerul grăsun dădu replica cu valsul din Gounod : Ta ri ra ri, ra ram... ta ra ; ta rira ri ra ram... ta ra.

Figurile tuturor ofițerilor erau așa de suspect și de complicitar serioase încît s-ar fi zis că se execută un număr obișnuit la petreceri.

— România este însă țara prieteniei, a ospitalității și a femeilor frumoase, mai ales a femeilor frumoase. Să bem în sănătatea lor.

Sufragiul turnă iar în pahare bere de Pilsen de la gheață.

— Cine ar fi crezut — observă Tenenboim către Schoihăt, care ședea în partea opusă a mesei — că după ce am mîncat fîn de la boi o să mîn-

căm găscă friptă și o să bem bere de Pilsen. Omul trebuie să aibă încredere în Dumnezeu.

În timp ce mesenii beau înveseliți berea, lui Aizic Zitterman i se păru că aude afară o răpăitură de mitralieră. Sufragiile împărțeau acum la toți felii mari de tort cu ciocolată.

— Așa mănîcă ofițerii germani totdeauna? — întrebă nemțește Tenenboim pe vecinul său german.

— Aproape — răspunse acela — dar azi, avînd oaspeți, menu-ul e ceva mai îngrijit.

Și ofițerul rise, după el un altul și toți izbucniră într-un ris zgomotos. Apoi redeveniră serioși.

— Nu sînteți de părere — propuse colonelul von Cornelius — să invităm la tort și pe domnișoarele care au fost reținute? Au să fie încîntate să vă vadă.

Sufragiile traseră repede alte scaune printre scaunele ofițerilor și, cîrînd apărură pe ușă unsprezece fete sfioase, dar bine pieptănate și îngrijite.

— Stimate domnișoare — le pofti colonelul afabil — vă rog să luați loc. Intenția noastră — se adresă el apoi către Aizic Zitterman — a fost să cruțăm pe domnișoare de oboseala drumului. Noi respectăm eternul feminin, *das Ewig-Weibliche*. Le vom îngriji ca pe fiicele, ca pe surorile noastre, pînă cînd va fi cu putință să le asigurăm un transport omnesc la familiile lor.

Ofițerii germani contemplantă fetele cu aviditate, însă în chip discret și schimbară între ei opinii sibiline :

— Regina din Saba!

— Salomeea!

— Dalila!

— Suzana!

— Iudita!

Zitterman clipi lung din ochi, socotind suspecte aceste referințe biblice. Fetele mîncară tortul dar lăsau toate capetele în jos cînd ostatecii le priveau.

— Ce noroc pe fetițele noastre — zise Schoihăt amețit de bere — femeia e totdeauna altfel privită. Era mai bine dacă mă făcea mama fată.

— So! — exclamă iarăși ofițerul de lîngă el.

Drept încheiere se servi tuturor cafea filtru.

Pe la miezul nopții, colonelul se ridică în picioare și împreună cu el toți ceilalți ofițeri, imitați cu oarecare greutate de ostateci.

— Vă mulțumesc — spuse von Cornelius în chip de despărțire către ostateci — pentru frumoasa seară pe care ne-ați dat prilejul s-o petrecem împreună. Vă urez la toți somn ușor, somn ușor!

Centurionii și un soldat fără arme călăuziră pe mosafiri afară, sprijinindu-i prietenește cînd aceștia se împiedeau. Instinctiv toți căutau să se întorcă pe unde au venit, dar însoțitorii îi abătură pe lîngă barăci, mai spre cîmp. O cucuvea cînta și ciinii lătrau departe. Cerul era senin și presărat cu stele. Deodată niște fîșii mari de lumină se încrucișară și ostatecii se treziră în fața unei gropi adînci, prinse între reflectoarele a două tancuri.

— Pe aici, pe aici! — explicară centurionii mereu îndatoritori ostatecilor pe care îi opri în marginea tranșeului, potrivindu-i cu mîna ca la fotograf.

Buimăciți, oaspeții colonelului von Cornelius zăriră un pluton de soldați cu puștile întinse.

— Executarea! — strigă un centurion, devenit subit aspru.

— Ce-i asta? — se sperie Tenenboim — iar ne-mpușcă?

— Foc ! — comandă celălalt centurion soldaților germani.

O răpăitură prelungă sfîșie liniștea nopții și ostatecii clătînîndu-se se prăbușiră în groapă fără nici un țipăt, cu excepția lui Hergot, care strigă de cîteva ori :

— Sînt romîn ! Sînt romîn !

XXIV

După o mică operație pe care i-o făcu academicianul Cuculeț, Catty se simți cîtăva vreme mai bine. Asemeni intervenții chirurgicale i se păreau inevitabile la o femeie și unchiul Alec o incredințase că „totul este neînsemnat“. Mai îngrijorată era de situația politică. Schimbările fulgerătoare, pe care i le prevestise prietenii ei, nu se întîmplase, pîrînd, dimpotrivă, din ce în ce mai puțin probabile și se întrebă în cel fel își va întocmi viața în viitor. Toți care o întîlneau rămîneau surprinși de înfățișarea ei fizică.

— Aveți o mină excelentă ! — îi zicea din nou Gaittany — sînteți mai tînără ca oricînd.

Caty se privi în oglindă și observă că într-adevăr își reluase profilul ei de cînd era fetiță. Fața redevenise prelungă iar ochii mari și profunzi îi confereau un farmec inedit. Dacă examenul vizual îi dădu o scurtă satisfacție, sentimentul corporal de ușurătate și slăbiciune o alarmă. Rochiile deveneau din ce în ce mai largi și avea senzația că se dizolvă. Se cîntări și găsi că slăbise cu douăsprezece kilograme. Alergă la Saramet care-i prescrie medicamente injectabile, greu de găsit în țară și o alimentație de excepție, deci costisitoare. Cu multă alergare, violele de care avea nevoie fură găsite, însă posesorul lor ceru o sumă exorbitantă. Caty vîndu o brățară.

Educația lui Filip nu suferise nici o modificare esențială. Caty nu putea înțelege că viitorul nu va mai fi ca trecutul și că instrucția anacronică a copilului ar putea să devină o pricină de mari necazuri pentru el, mai tîrziu. Voia să facă din Filip un om care să se miște cu naturalețe în mediul aristocratic și chestiunea alegerii unei cariere i se părea de o importanță cu totul secundară și decorativă. Deocamdată, se temea că copilul se va dezobișnui să călărească, ne mai avînd cal. Descoperi un jocheu, în apropierea lacului Floreasca, posesor al unui fost cal de curse, pe care îl înhăma la o trăsuriță ușoară, pe roate cauciucate. Se învoi cu el, ca Filip să facă odată pe săptămînă, două ore de equitație. Ii confecționă copilului pantalonii de călărie și lumea privi cu o curiozitate pe micul călăreț trecînd serios în apropierea lacului. Unul emise părerea că e un număr de la circ. Cavalcadele lui Filip nu erau gratuite și Caty vîndu un inel cu piatră prețioasă.

Peste cîteva luni de sănătate înșelătoare, în noul stil diafan, Caty simți dureri insuportabile și persistente în regiunea dorsală. Merse la un doctor, căruia nu găsi de cuviință a-i vorbi despre accidentul operatoriu. Doctorul o îndrumă la un radiolog și, cînd avu în mînă placa fotografică, declară că nu vedea nici o modificare în sistemul osos. Bănui o nevralgie și prescrie un sedativ. Dar durerile întetîindu-se, Caty le mărturisii unchiului Alec. Acesta recomandă pe Șanamet.

— Ce vrei ? — îi spuse acesta. — Are un cancer care probabil se generalizează. Ești doctor, ca și mine, știi ceea ce putem și ceea ce nu putem.

Alec încercă să potolească chinurile bolnavei cu analgezice comune, cînd văzu însă că durerile sînt ireductibile și o fac să scrișnească din dinți și să țipe, îi făcu o injecție cu dilaudid. O zi întregă Caty fu liniștită, simțînd doar fulgurații tolerabile iar moralmente își recăpătă încrederea în viață. Puse pe Filip să cînte la pian. A doua zi, durerile reîncepură mai atroce.

Alec recurse iarăși la dilaudid și fiindcă spre seară efectul întâiei injecții se risipise, o repetă. Astfel, de aci încolo, Caty avu nevoie zilnic de două injecții cel puțin. Liniile feței i se alterară și ochii căpătaseră o lucire și o fixitate dezagreabile.

Blocul în care se găsea apartamentul fusese naționalizat și Caty deveni o simplă chiriașă. Colocatarii vecini, în majoritate foști proprietari de asemenea ai apartamentelor, se plinse că bolnava țipă uneori noaptea așa de tare încît îi împiedică să doarmă. O somară să meargă la spital. Portăreasa, o femeie imens de obeză, numită obișnuit Grasa, se dovedi o ființă caritabilă. Avea la parter două odăi separate printr-o săliță. Își opri ea odaia cea mai mică, pe cealaltă o oferă bolnavei contra unei bijuterii. Filip dormea în antreu. Aci zidurile erau groase și țipetele, în cazul cel mai rău, păreau a veni foarte de departe, din stradă. Grasa dormea greu, ca și moartă. Odaia fiind puțin spațioasă, Caty își opri un pat pentru ea, o dormeză pentru Filip, o comodă, câteva fotolii, șifoniera, vreo două tablouri și câteva covoare de perete. Pianul ocupa prea mult spațiu și cu părere de rău îl închirie unei locatari iar apoi îl vîndu aceleiași, cînd părătea Șerica făcîndu cadou lui Filip un clavecin. Acum Filip cînta la acest delicat instrument și Caty se simțea adesea foarte calmată de sunetele cristaline. Ședea aproape numai în pat, și primea mereu vizite, cunoscuții obișnuindu-se a trece, cînd erau prin partea locului, să-i dea bună ziua, iar pe seară, sub pretextul de a se informa de sănătatea ei, să se întîlnească și să schimbe știri și opinii. Astfel, boala, dacă era insuportabilă într-un fel, devenea agreabilă, în sensul că era cauza unei permanente reuniuni mondene. A trăi astfel, ani nenumărați, obiect al omagiilor tuturor, putea să devină plăcut. Cînd erau mulți vizitatori și Caty era inoportunată de dureri, doctorul Zănoagă îi făcea repede o injecție cu dilaudid și bolnava, brusc ușurată, căpăta bună dispoziție și locvacitate.

Vasilescu Lascaris venea destul de des, ca să plaseze la locatari sau prin împrejurimi un cățel de rasă. Unul îl vînduse Grasei. De fapt îi plăcea și monstruoasa portăreasă.

— Cum e cu puțință ca un bărbat — se miră Caty fiind de față și Babighian — să se uite la o nenorocită ca aceasta ?

— Școală flamandă, Rubens, minune! — exclamă colecționarul.

— Dar atunci, pentru un astfel de om o femeie slabă ca mine nu mai prezintă nici un interes !

— Femeia palidă are farmecul ei, Botticelli, Filippino Lippi au slăvit-o.

La drept vorbind, Babighian nu venea atît pentru Caty cît pentru un peisaj venețian de Francesco Guardi, care atîrna pe peretele de lîngă pat. De aceea, colecționarul apropia mult scaunul de Caty, ca un doctor, care ar fi voit s-o consulte și rămînea astfel în poziție de somnolență, scrutînd printre gene și scoțînd din cînd în cînd câte o mormăitură.

— Ce tonuri, ce luminozitate ! — șoptea el.

— Cine are luminozitate ? — întrebă bolnava, crezînd că vorbește de ea.

— Peisajul de Guardi ! Minune ! Să nu-l dai altcuiva.

Babighian era un om foarte simpatic însă absorbit în plăcerile lui artistice, ședea prea mult lîngă patul pacientei și nu remarcă crîspățiile de durere ale acesteia. Caty îl ruga uneori să plece, scușîndu-se că nu se simte bine. Colecționarul nu lua în nume de rău această invitație, însă vizitele următoare nu-și mai aducea aminte de ea și continua să doarmă indefinit în fața tabloului. Avea un suflet cu totul inocent și nu bănuia altă durere în lume, decît aceea de a nu putea cumpăra tabloul rîvnit.

Intr-un album de fotografii pe care-l răsfoia, Filip găsi o hîrtiuță cu cîteva grupuri de litere scrise foarte citeț :

Zdmb r drz r drr d pkk kbli

Dedesubt în dreapta era un F.

— Ce este asta, mamă ? — întrebă copilul.

Caty stătu multă vreme pe gînduri.

— E, probabil, o scrisoare cifrată. Caută în comodă, în tiroarul de sus. Acolo e o cărticică îmbrăcată în piele roșie cu titlul *Dictionnaire chiffre* (Ioanide îl regăsi printre hîrțile din scrinul negru).

Filip deschise sertarul și află dicționarul. Caty arată băiatului o foaie scrisă cu mîna, pe dosul copertei.

— Vezi ? Aci este un tablou unde fiecărei litere îi corespunde o cifră. Transformă în numere literele.

Filip luă o bucată de hîrtie și după cîteva minute veni cu ea la patul mamei sale.

— Uite ce-a ieșit ! ?

0124 5150 5155 1788 8463

— Acum, scumpule, fă așa. Întîia și ultima cifră dau numărul paginii din dicționar, de pildă 04. Cele două cifre dinăuntru, bunăoară doisprezece sînt numărul de ordine al cuvîntului cifrat, pe care-l cauți la pagina respectivă. Du-te și descifrează.

Filip răsfoi de mai multe ori foile carnetelului, apoi veni nedumerit.

— Mamă, ceea ce iese, n-are nici un înțeles.

Alarme, jadis maritime conclusion rien ne

— Ah — zise Caty — am uitat. Depinde de timpul cînd a fost scris biletul. Codul ăsta era valabil numai pînă în mai, din mai aveam altul. Transformă literele după tabloul de aici.

Și Caty arată altă foaie lipită sub celelalte.

După noua reconvertire, numerele ce rezultară fură :

5398 0305 0300 3244 4817

— Caută acum în dicționar !

— Așa, are înțeles, mamă ! — zise Filip puțin după aceea. Scrie : *Mon amour pour vous est infini.*¹⁷⁾ „F”, însă nu știu ce înseamnă.

Caty evită privirile băiatului apoi începu să plîngă ușor. Filip se apropie de ea, serios.

— *Maman, pourquoi pleures-tu ?*¹⁸⁾

Dar Caty nu-i spuse. Filip, politicoș, nu insistă, ci ieși din odaie. Atunci Caty plînsese singură în libertate. Iși aduse aminte că găsind la legație niște coduri cifrate vechi, se distra cu Oster, cînd acesta trecea pe la ea, în lipsa lui Ciocîrlan, să comunice cifrat și să riză după dezlegarea enigmelor, unul în prezența celuiilalt. Biletelul, semnat F, adică Francisco, era scris de Oster.

„La générale” aduse bolnavei lapte de capră, pe care îl considera aliment și medicament și niște buruieni cultivate cu propria-i mîna, foarte folositoare, după ea, în infuzie, la ori ce dureri reumatismale. Așa numea ea boala Caty-ei, deși știa prea bine că are cancer.

— Am dureri îngrozitoare ! — se văieta Caty — nu pricep ce boală e asta, așa de persistentă. Doctorii îmi spun că nu e nimic. Injecțiile abia mă mai potolesc.

Unchiul Alec îi făcea acum cîte patru pe zi.

17) — Dragostea mea pentru tine nu are limite.

18) — Mamă, de ce plîngi ?

— Oh — zise generăleasa Cernicev — eu am suferit de reumatisme îngrozitoare, care au durat ani de zile. Pe urmă, cînd am început să fac grădinarie și să trăiesc cu munca brațelor, m-am înzdrăvenit ca prin farmec. Puțin efort fizic nu strică.

— Aș călări dac-aș putea! — zise Caty — dar nu am cal. Viața a devenit îngrozitoare, cît o să dureze astfel?

— Trebuie să avem puțină răbdare! — o consolă generăleasa.

În fond, aceasta era singura serios convinsă că vremurile nu se vor întoarce înapoi, nu voi totuși să demoralizeze pe bolnavă.

— Ai putea — hazardă ea o propunere — să încerci să pleci în străinătate, pentru caz de boală. Sînt acum tratamente cu totul noi.

Ideea aceasta entuziasmă pe Caty. De altfel avea bani în Elveția și dacă putea trece granița cu copilul ar fi fost, din punctul ei de vedere, scăparea. Unchiul Alec, pus în cunoștință de această speranță, nu se arată prea înflăcărat.

— Să te duci în străinătate pentru tratarea reumatismelor n-o să pară prea patriotic. Avem în țară medici străluciți. Crezi că acolo se fac minuni? Și n-o să capeți pașaport pentru copil.

Unchiul Alec ar fi încercat, însă odată cu cererea solicitatoare, ar fi trebuit să dovedească, prin certificat medical, că suferă de cancer. Alec găsea periculos ca bolnava să afle acest lucru. Deci minți că a făcut intervenții și că e în așteptare, adăugînd că formalitățile sînt grele și că e convins că pînă la obținerea pașaportului Caty se va vindeca.

Babighian, imprudent, cu nevinovăție, făcu o gafă.

— Dureri așa mari, — spuse el, fiind mai mulți de față — a avut biată soră-mea. Am ținut-o numai în injecții, pînă a murit.

— Și de ce suferea? — întrebă Caty.

— De cancer.

Bolnava avu o tresăritură.

— Cancerul, domnule — sări doctorul Zănoagă — nu mai dă dureri. Reumatismele și nevralgiile sînt mai grozave și mai rebele.

Și făcu repede o injecție cu dilaudid bolnavei.

Aceasta, căzînd în euforie, întrebă incredulă și fără sentimentul spai-meii, pe Alec:

— Unchiule, spune drept, nu cumva am cancer?

— Fugi de-acolo, că mă faci să rîd. Ai avut vreo tumoare? Nu. Devii acum și ipohondră?

Caty se convinsese repede. Nu era ignorantă, dar senzația de vitalitate dăinuia încă așa de puternică în ea, încît ideea de a se destrăma fizicește îi rămînea străină. Își puse pe ea un camizol și dîndu-se jos din pat, merse la clavecin și cîntă puțin, sfîrșind cu Ay, ay, ay. Babighian, doctorul Zănoagă, Leon Cornescu, Madam Valsamaki-Farfara, care erau prezenți, aplaudară puternic.

— Așa te vreau! — o felicită optimist mareșalul. — Dumnezeu să-ți ajute.

Peste noapte, Caty avu o hemoragie puternică, pe care o tăinuî pînă la ziuă, cînd se deșteptă, *sponte sua*, Grasa, nevrînd să sperie pe Filip și de altfel, jenîndu-se de el. Doctorul chemat, necunoscînd evoluția boalei, dădu opinii evazive. Caty fu iarăși nevoită să apeleze la Alec Zănoagă, care chemă pe Șaramet și pe Cuculeț. Amîndoi savanții pipăiră, pe tăcute, trupul bolnavei, în special pîntecele, Cuculeț mereu zîmbitor, Șaramet preocupat. Pe urmă, mulțumiră politicos și intrară cu dr. Zănoagă în odăița Grasei, unde se așezară cîteși trei pe pat, neavînd unde.

— Ce zici dragă ? — întrebă Cuculeț.

— Ce să zic ? Apar sigur alte focare. Dumneata ai să le vezi chirurgical, dacă e cazul. Cred că face o perforație a rectului și poate altele intestinale.

Caty fu dusă cu Salvarea la clinica lui Cuculeț și acesta încercă s-o înveselească cu anecdote. Bolnava era însă descurajată și cu grija lui Filip. Examenul radiologic fu sumbru și Cuculeț declară că operația era riscantă, penibilă în cel mai bun caz și fără perspective. Trebuia practică o ieșire prin peretele abdomenului care să înlocuiască pe aceea rectală, desființată prin ablațiune.

— Bine înțeles — adăugă Cuculeț cu zâmbetul lui plin de bunătate — pe urmă, dacă mai apare într-un loc vreo tumoare, nu mai e nimic de făcut. Totul e de a prelungi zilele bolnavei.

Alec Zănoagă reflectă mult. După filosofia lui, era mai bine pentru Caty să moară. Însă medicul din ei învinse și deci, se apropie de patul ne-poatei sale.

— Chirurgia face minuni. Este aici o doamnă care ar fi murit dacă nu i se făcea o anume operație. Unele lucruri ne sperie și pe urmă ne obișnuim. A trăi este esențialul. Norocul este că doamna n-a avut prejudecăți; atîția și-au făcut, de altminteri, o astfel de operație și o duc foarte bine.

Și explică bolnavei, cum putu, despre ce era vorba. Caty îl privi la început nedumerită, apoi scandalizată.

— Cum — strigă ea vehement — e cineva care să vrea să trăiască într-o asemenea infecție ! — Niciodată, niciodată, de aș fi doamne ferește, în cazul ei, n-aș primi.

Alec nu insistă. Printr-o ciudățenie a naturii, hemoragia nu se repetă și bolnava păru a nu mai avea nici o stînjenire abdominală. Durerile se mutară în regiunea costală. I se administrau pacientei de la șase pînă la opt injecții cu dilaudid pe zi, iar în aceste condiții, vegeta ca pînă atunci, într-un soi de calm.

— Greșim și noi doctorii cîteodată — se prefăcu a mărturisi Zănoagă — n-a fost nimic important. — Te-am speriat degeaba.

Și Caty fu readusă acasă iar vizitatorii obișnuitei reapărură. Acum începu s-o viziteze monseniorul-prinț Valentin de Băleanu. Acesta umplea odaia cu foșnete mătasoase și miroș de levănțică și cînd se așeza pe scaun, ridica în sus, ca femeile, poalele sutanei ca să n-o boțască. El întrebă pe Caty dacă nu făcea nici o lectură edificatoare.

— Nu mai am cărți — răspuse bolnava, fără să înțeleagă bine — și apoi sînt așa de obosită și descurajată. Toată ziua mă gîndesc cu ce voi trăi mîine, vremurile sînt atît de grele. Dacă ar dura așa douăzeci de ani, mă întreb ce voi ajunge. Dar Filip ! *Je frémis seulement en y pensant.*¹⁹⁾

— *Tous les biens du monde* — murmură onctuos prințul — *sont des choses de nul prix à l'homme s'il perd son âme.*²⁰⁾

— Ce e sufletul — zise Caty — fără sănătate și fără acele bunuri necesare omului civilizată ? Dacă nu am covoare pe jos în casă, tablouri și mobile frumoase și nu pot să fac o cavalcadă pe zi la șosea, cum pot să mai am suflet ?

19) — ...Mă cutremur, numai gîndindu-mă.

20) — Toate bunurile lumii... sînt lucruri de nimica-toată pentru om, dacă-și pierde sufletul.

— *Ne dites pas cela! Vous ignorez les choses éternelles, le poids de cette matière inerte vous écrase.* ²¹⁾

— *Ah, prince, nu te supăra. Ai iubit vreodată? (Valentin de Băleanu se roși violent și coborî pleoapele). Știi ce înseamnă să te strângă cineva în brațe, să-ți simți carnea sănătoasă și parfumată, să știi că plăci? Cette matière c'est la vie même.* ²²⁾

— *Non, ma fille. La vie c'est le souffle de l'Esprit!* ²³⁾

— Nu te înțeleg.

Prințul-monsenior, care era foarte amator de literatură mistică, veni cu un volum de Paul Claudel și începu să-i citească din el.

O, mon Dieu, mon être soupire vers le vôtre :

Délivrez-moi de moi-même! délivrez l'être de la condition.

Je suis libre, délivrez-moi de la liberté!

Je vois bien une manière de ne pas être, mais il n'y a qu'une manière seule

D'être, que d'être en vous, qui est vous-même! ²⁴⁾

Cînta versetele puțin nazal, graseind foarte mult și Caty se simți îmbătăta de simpla lor euphonie. Însă sensul lor nu-l pricepea. Dimpotrivă, încerca o redeşeptare a pasiunilor, figura lui Francisco Oster îi răsărea înainte și i se părea că prințul zice: *O, mon Francisco, mon être soupire vers le vôtre! Je suis libre, prenez-moi, il n'y a qu'une manière seule d'être heureuse, qui est d'être à vous;* Valentin de Băleanu îndepărtă pe Caty de „suflul spiritului“, fără să-și dea seama. Caty puse pe Filip să-i scoată din comodă un pachet de scrisori legate cu panglici și începu să le recitească. Cele mai multe erau ale ei, către Gigi Ciocîrlan, și toate clocoteau de pasiune: „*Mon pisic adoré, ce matin en arrivant de la campagne j'ai eu la joie de trouver ton télégramme; tes quelques mots me furent doux comme une caresse, mon chat adoré. Moi aussi je suis tellement assoiffée de toi que si je ne me retenais pas, je crois que je partirais à l'instant pour Paris.*“ ²⁵⁾ Caty încercă să evoce împrejurările în care făcuse scrisoarea. Dacă venise de la „țară“, asta înseamnă că bătuse cîmpii călare, în costum de amazoană și cu pletele resfirate în vînt. Ce vor fi devenit via și conacul? Dar casa din Galați, sufrageria cea mare, odaia de muzică? Ea însăși o vînduse, împrăștiind mobilele, însă în minte casa rămînea intactă, imposibil de risipit. Caty începu să viseze numai din copilărie și adolescență, tot ce era nou nu ajungea la orizontul ei oniric. Se vedea în bancă, la școală. Profesoara o întreba lecția și ea nu știa să răspundă, profesoara semăna cu Cornelia Tilibiliu. De spaimă, își simțea inima bătînd tare și vizibil ca a fratelui ei cu tahicardie și se deșeptă cu o mare anxietate. De cîteva ori, visă că alunecase de pe cal și era tîrîta pe

21) — Nu spuneți una ca asta! Nu cunoașteți cele veșnice, povara acestei materii inerte vă strivește.

22) — Această materie e viața însăși.

23) — Nu, fata mea, viața este suflul Spiritului.

24) — O, Dumnezeuule, ființa mea către-a ta năzuiește!

Scapă-mă de mine însămi! Scapă făptura de condiția sa!

Sînt liberă, scapă-mă de libertate!

Văd bine modul de a nu fi, dar nu e decît un singur mod

De a fi: e de-afîi în tine, care este tu însuși.

25) — Pisicul meu adorât, azi dimineață sosind la țară, am avut bucuria să găsesc telegrama ta; cele cîteva cuvinte ale tale mi-au fost dulci ca o mîngîiere, pisica mea adorată. Și eu sînt alît de însetată după tine, încît, dacă nu m-ași reține, cred că ași pleca imediat la Paris.

jos. Convorbirile cu monseniorul de Băleanu continuară și Caty găsi interes în felul inedit de a vorbi cu un accent confesional și pasional despre un mire „*aimable*” pe care nu și-l închipuia decât sub figura lui Oster. Monseniorul îi relevă că numai în sinul apostoliceii biserici romane, un om din această vale a plingerii putea găsi drumul paradisului, cu consolația de a evita infernul prin proba plină de mizericordie a purgatoriului. Bolnava își aduse aminte că Oster intrase odată cu ea într-o catedrală și că fusese emoționată de faptul că bancherul îngenunchiase pe un prier-Dieu și cu palmele împreunate în dreptul frunții, șezuse multe minute prosternat, bolborosind ceva. Când Caty împărtășea monseniorului că se simțea rău, acesta, stînd pe scaun, puțin înclinat, lipind la fel palmele, spunea în șoaptă o rugăciune. Prințul de Băleanu încredință, pe de altă parte pe Caty, care părea preocupată de cele lumești, și îndeosebi de soarta celor cu moșii și apartamente, că religia apostolică romană dă o tărie ne mai pomenită poporului care o îmbrățișează și că le Saint Père, prin puterea lui mondială, hărăzită lui ca urmaș al Sfîntului Petru, se ruga zi și noapte pentru cei deposedați de *l'ange noir des ténèbres*.²⁶⁾ În aceste împrejurări, Caty se lăsă convinsă a trece la catolicism. Ceremonia se făcu în mare taină, fiindcă nu voiau să supere pe Hangerlioica, nu știură de asta decât madam Valsamaki-Farfara și prințesa Iablonski care, catolică, primi a fi nașă. Adevărul este că neofita nu încercă nici o schimbare fundamentală de ordin sufletesc. Simțea doar că acuma era mai aproape de Francisco Oster și că dacă acesta ar fi trăit, ar fi fost foarte mulțumit și totodată credea că atunci cînd se va face bine, calitatea de catolică îi va da alt prestigiu.

Nu mult după aceasta, Caty visă pe Ciocîrlan întins pe pat ca și mort și cu revolverul lingă el. Lume multă era înghesuită în juru-i. Caty, disperată, luă arma și și-o îndreptă spre piept. Atunci Ciocîrlan se ridică, zîmbind și zise: Pentru ce faci asta? Cînd se sculă, bolnava simți dureri mari în dreptul epigastrului și aproape îndată vomită sînge. Șaramet, întrebând de doctorul Zănoagă, zise că, probabil, o tumoare se producea la stomac. A mai transporta pe Caty la spital, a face radiografii, păru lui Alec de prisos. Durerile se calmară prin efectul dilaudidului iar fenomenele de nausea se potoliră în urma schimbării regimului alimentar. Caty bea numai ceaiuri, slăbise, devenise pămîntie la față și ochii îi luceau. Cu toate astea, n-avea sentimentul că are o boală mortală, atribuia totul lipsurilor. Ingrijorarea ei cea mai mare era că bijuteriile se împruținau, vîndute sub valoarea lor, în vreme ce nici o schimbare nu se vedea în situația politică. Iritația sa sporea.

— Trebuie să mă fac neapărat bine — se impacienta — să văd lumea, să știu ce se întîmplă. Este insuportabil să stai în pat cînd se petrec atîtea lucruri. Săptămîna viitoare voi ieși puțin în oraș.

Caty se mira de tăcerea cu care erau ascultate asemenea cuvinte.

— De ce sînteți așa triști? — întreba ea. — S-a întîmplat ceva rău? Seriozitatea sporită a celor din jurul ei, o puse pe gînduri.

— Spuneți drept, sînt așa de bolnavă? Imi ascundeți ceva.

— Toți sîntem triști — o consola mareșalul, iremediabil optimist. — Ce? Stăm pe roze? O să treacă însă și asta. Dumnezeu să-ți dea sănătate.

Monseniorului, care veni într-o dimineață să încerce a-i insinua oportunitatea de a se pregăti sufletește pentru cele eterne, i se jelui că se sim-

26) — Ingerul negru al tenebrelor.

tea foarte rău. Prințul interpretează aceste cuvine drept un semn că pacienta își dă seama despre șubrezenia celor pămîntești.

— „*Béni, sois-tu, Seigneur mon Dieu, pour nôtre soeur la Mort!*“
a dit Saint François!²⁷⁾ — debită monseniorul.

Caty îl privi mirată.

— *Oh* — continuă prințul — *osez penser au tombeau, dont se glorifîe nôtre Seigneur. Les limites de son tombeau sont devenues les limites de l'univers.*²⁸⁾

Monseniorul scosese ultima frază tot din Paul Claudel, pe care-l credea foarte accesibil unei credincioase cultivate. Dar Caty se înfioră.

— Pentru ce-mi vorbești de mormînt și de moarte? Sînt încă tînără, vreau să trăiesc. Ar fi absurd să mor.

Prințul scoti că grația divină nu operase încă asupra bolnavei și renunță, deocamdată, la pregătirea pentru drumurile veșniciei.

Stupefiantele dădeau cîteodată Caty-ei un sentiment fals de vigoare și într-o astfel de euforie, îi răsări ideea de a ieși din casă. Voi să se vadă la față și ceru lui Filip o oglindă de mînă. Madame Farfara făcu un semn discret și băiatul nu găsi obiectul. Lucru curios, toate femeile ce veniră în vizită, uitaseră acasă oglinjoarele. Șifonierul avea oglinzi interioare, pe dosul ușilor și Caty, într-o dimineață, invită pe Filip să iasă puțin din odaie și se dădu jos din pat. O ameteală ne mai pomenită o cuprinse și cu greu se tirî, sprijinindu-se de scaune, pînă la șifonier. Imaginea pe care o văzu în oglindă o înspăimîntă. Era de o slăbiciune cadaverică, conturul craniului se profila brutal pe sub piele, capul era al unei moarte cu pleoapele rămase deschise și ai cărei ochi sclipeau ficși. Șuvițe de păr alb între-rupeau aurul roșcat al părului, însă fără a o îmbătrîni, părînd doar niște luciri de soare. Din obișnuință, își dădu la o parte camizolul și cămașa prinsă și ea printr-un șiret de mătase în dreptul șoldului. Tot ce fusese rotunjit și plastic se mistuise, rotulele genunchilor se mișcau deasupra unor picioare lipsite de pulpe, cărnurile de sub piele se simțeau noduroase, nenumerate urme se iviseră pe locul unde i se făcuse injecțiile. Nu era urîtă, ci desfigurată în chip straniu, cu ceva dureros de senzual, ce provenea din faptul că buzele subțindu-se și albindu-se lăsau să apară dinții. Nu mai semăna cu ea însăși.

— Este imposibil, ori oglinda s-a scorojit pe dedesubt, ori nu mai văd eu.

Și chemă pe Grasa.

— Spune-mi drept, așa arăt cum mă văd aici?

— Aș — o liniști ea — oglinda asta nu vede deloc, e pusă rău. Ești puțin trasă la față, dar încolo, mult așa da să fii ca dumneata.

— Mă mințiți cu toții, nu găsec un doctor care să-mi spuie adevărul, unchiul Alec îi pune la cale. Am cancer?

— Să ferească Dumnezeu pe toată lumea de așa ceva — se închină Grasa — nu vorbi astfel de lucruri.

— Ajută-mă, te rog, să mă-mbrac.

Rochia pe care și-o puse Caty, cu mare greutate, era largă, ciorapii fluturau pe picioare. Se dezbracă și aruncă lucrurile pe un scaun. Se mulțumi să se pieptene și se fardă ca să ascundă culoarea pămîntie a obrazilor, apoi se așeză din nou în pat, istovită. Inima-i bătea rar și cu putere și

27) — „Binecuvîntat fii, Domnul Dumnezeul meu, pentru sora noastră Moartea“, a spus Sfîntul Francisc.

28) — Indrăznește să cugeți la mormîntul cu care se glorifică Domnul nostru. Fruntariile mormîntului său au devenit fruntariile universului.

dureri atroce o sfișiară în stomac și în abdomen. Unchiul Alec sosi, îi făcu iarăși câteva injecții, la răstimpuri, pînă ce o liniști. Căzu într-un somn greoi ce ținu câteva ore. Cînd se deșteptă, era după amiază și odaia era plină de musafiri care vorbeau în șoaptă.

— Ei — zise mareșalul Cornescu — știu că ai dormit. Asta face mult bine. Se vede după față.

— M-am fardat! — zîmbi amar Caty.

— Uite, — urmă mareșalul — am venit cu tînărul Matei Basarab care îți aduce urări de sănătate din partea prințesei Zoe Basarab.

Matei se ridică de pe scaun, înclinîndu-se. Era îmbrăcat ca un lucrător, pe cap purta șapcă proletară și de un umăr îi atîrna un mare acordeon Hohner.

— Cum m-am speriat! — exclamă Caty. — Am crezut că este.. o persoană pe care am cunoscut-o în Argentina.

Se reținuse a pronunța numele lui Francisco Oster. Matei era departe de a semăna cu bancherul, totuși înălțimea, aspectul voinicesc și instrumentul muzical putuse pricinui acea impresie.

— Cîntă-mi ceva — șopti Caty, cu sentimentul de a se adresa lui Oster.

— Te roagă să-i cînti — îl îndemnă Cornescu pe Matei, care nu înțelesese că șoptirea era pentru el.

Făcu un acord în căutarea unei bucăți de circumstanță stînd pe scaun.

— Ridică-te în picioare — șopti iarăși Caty — așa mi-a cîntat... cineva.

Matei se ridică și execută nepăsător, însă cu o puritate revelînd priceperea lui de mare instrumentist „Cîntecul unui flașnetar“ de Ceaikovsky.

— Știi *Ay, ay, ay*? — întrebă după o lungă tăcere Caty.

— Așa, după ureche! — afirmă cu modestie Matei.

Și începu să-l cînte, dibuind o formulă armonică. La repetarea ariei, părea a cînta din Haendel, atîta solemnitate dădea frazelor.

— Cher Francisco — murmură Caty imperceptibil și neînțeleasă de asistență — *tu a joué merveilleusement.*²⁹⁾

Apoi vorbi mai tare, ca să fie auzită de toți, pe un ton de glumă.

— Dacă voi muri, dragul meu prinț, să-mi cînti la acordeon acest cîntec de leagăn. Voi face eforturi să-l aud. Imi făgăduiești?

— Desigur! — răspunse Matei politicos și rece.

— Monsenior — se adresă Caty lui Valentin de Băleanu — crezi că un mort poate auzi ceea ce se vorbește și se cîntă în jur?

— *Nulle vibration de l'univers n'échappe aux oreilles de l'esprit!*³⁰⁾

— scăpă de preciziuni, printr-o metaforă, monseniorul.

— Cît crezi c-are s-o mai ducă? — întrebă mareșalul pe doctorul Zănoagă, în stradă.

— Cel mult o lună.

Caty se hotărî în fine să vîndă peisajul venețian de Francesco Guardi și fiindcă știa că Babighian nu trece de două sute de mii de lei, ceea ce i se părea o sumă insuficientă, apelă la Gaittany. Acesta își luă înseamnăre în notes-ul său și îndată se informă dacă Muzeul Boldescu-Kapri, devenit „Vasile Roaită“ putea cumpăra tablouri.

— Este o piesă remarcabilă — explică el lui Dragavei — e păcat s-o pierdem. Poate figura în ori ce muzeu european.

29) — Iubite Francisco, ai cîntat minunat.

30) — Nici una din vibrațiile universului nu scapă urechilor spiritului.

— Și cît cere? — întrebă adjunctul.

— Mi se pare că patru sute de mii de lei. E un Guardi autentic, are factură, a costat-o mult mai mult.

Dragavei ridică din umeri.

— Fără îndoială — recunosc Gaittany — noi n-avem fonduri, dar am putea face intervenții să ni se acorde un supliment, e păcat.

— Să atragem atenția Ministerului de existența lui, în vederea unei galerii de maestri străini. Ceea ce interesează este să intre în proprietatea statului. Poate îl ia Academia.

— E-n regulă! — confirmă Gaittany și începu să facă numere de telefon.

Pertractările în jurul tabloului se continuau astfel, cu multe piedici formale, în ciuda dorinței multor instituții de a achiziționa peisajul, cînd Babighian se întâlnește pe stradă cu Smărăndache. Ninge și din cauza spatelui său bombat, colecționarul purta, nu pe umeri, ci în regiunea dorsală, o cupolă de zăpadă.

— Viu de la Academie — spuse Smărăndache — cred că vor cumpăra peisajul de Guardi de la Caty Ciocirlan.

Babighian suflă greu pe nări. Se despărți aproape îndată de Smărăndache și o porni repede la drum, mai cocoșat ca oricînd pe picioarele sale subțiri și lungi. O găsi pe Caty întinsă pe pîntece, pe pat, gemînd de durere. După ce aruncă ochii pe perete și se încredință că tabloul se afla la locul lui, colecționarul se apropie de patul bolnavei.

— Sărut mîinile. Am auzit că vindeți tabloul la Stat. Ce poate să vă acorde Statul pe el? Mi l-ați făgăduit mie.

— Imi dați prea puțin, mi se oferă patru sute de mii de lei.

— Nu cred — se îndoie Babighian — nu sînt fonduri. Vă ofer suma cea mai mare pe care o veți obține.

— Să mai vedem, ce-mi dă Statul — îl amîină Caty, scrișnind din dinți.

Babighian, luînd informații prin oamenii săi, înțelese că exista într-adevăr intenția de a se cumpăra tabloul, dar că ofertanta n-ar fi intrat în posesia sumei decît în anul următor, la noul buget. Cum Smărăndache, din simplă nevoie de a colporta, dăduse sfoară pe la toți amatorii și un doctor ginecolog, cu multă clientelă, părea dispus a cumpăra tabloul, Babighian alergă iar la Caty. Aceasta, adormită de dilaudid, ședeă culcată, pe spate cu ochii închiși.

— Vă dau trei sute de mii de lei, dar în rate! — zise el cu mîinile pe pîntece, somnolînd pe un fotoliu lîngă patul bolnavei.

Aceasta nu deschise ochii.

— Nici nu vreau altfel — răspuse ea — mi-e frică de stabilizare. Imi dai la început șaizeci de mii de lei, iar restul de două sute patruzeci de mii mi-l servești în douăzecișipatru rate, timp de doi ani, cîte zece mii de lei pe lună. Inșă dacă se face stabilizare, rata din luna respectivă mi-o plătești din nou în valuta nouă, chiar dacă mi-ai plătit-o în monedă veche.

— S-a făcut! — mormăie Babighian, mulțumit.

Apoi scoase portofelul și cu degetele tremurătoare numără șaizeci de hîrtii de o mie, pe care apoi le puse lîngă perna bolnavei. Aceasta le numără și ea cu ochii închiși, și le strecură sub pernă.

— În cazul cînd... — voi să mai spună ceva Caty, deschizînd pleoapele și lăsînd să i se vadă ochii turburi și ficși. Apoi se răzgîndi:

— Nimic, nimic, e bine!

Babighian, după ce făcu și iscăli o adeverință, își luă tabloul de pe cui și ieși cu el pe ușă, parcă cu temerea ca bolnava să nu se răsgîndească.

Zidul parterului era gros și învelit pe dinafară cu marmură neagră, la ferestrele pătrate erau puse grătare de fier forjat. Caty care se întorsese pe pat cu ochii spre geam, privea cum fulgii de zăpadă se învîrtesc afară și se adună lângă cristalul ferestrei. Își închipui păduri mari de brazi troienite de zăpadă. Colonelul Remus Gavrilcea apărea înalt lângă un brad și ramurile acestuia se scuturau de nea pe umerii săi. Zăpada se cernea într-una pînă ce colonelul nu se mai vedea.

— Unchiule Alec, unde crezi că se află Remus acum? — întrebă Caty pe doctorul Zănoagă.

— Se zice că prin munți, pe undeva!

— Și ce face acolo?

— Nimic, ce poate să facă, șade pîtit.

— Cu ce trăiește, ce mîncă?

— Dumnezeu știe.

Caty trase de sub pernă un colier de perle.

— Unchiule, m-am gîndit că dacă ai putea să afli unde este i-aș trimite prin cine crezi dumneata aceste perle, pe care mi le-a dat el, acum cîțiva ani.

— Ce să facă cu ele?

— Să le vîndă, să trăiască un timp.

— Cui să vîndă perlele în pădure? Știi că ai haz. Și apoi dacă s-ar afla că eu sau tu comunicăm cu el, am avea mari încurcături. Cînd n-ai făcut ce se cuvenea la vremea potrivită — urmă unchiul Alec după o pauză, cu un imperceptibil ton de reproș — mai tîrziu e prea tîrziu.

Caty stătu cîteva clipe nemișcată, apoi vîri perlele la loc sub pernă.

Venind pe seară spre nepoată-sa, unchiul Alec auzi la colțul străzii glasuri cunoscute spunînd destul de tare lucruri în legătură cu Caty și chiar cu el. Se dădu la o parte dintr-o înăscută discreție, totuși prinse cîteva cuvinte. Erau Prejbeanu și Vasilescu-Lascaris.

— A avut o avere colosală, lăzi de bijuterii, aceste lucruri trebuie să fie pe undeva — spunea Lascaris.

— Nu mai are nimic — răspundea celălalt — știu pozitiv că le-a petrecut peste graniță prin curierul diplomatic al unei ambasade străine. Corespondentul ei este Meme.

— Dar doctorul Zănoagă de ce crezi că-i dă tîrcoale zilnic?

— Din pură caritate. E lipsit de ori ce imaginație. Tot geniul stîrpei Zănoagă a fost confiscat de Caty.

Doctorul constată că nepoată-sa se ferea de el. Monseniorul Valentin, Șerica Băleanu, secretarul prințesei Hangerliu aveau dese conciliabule confidentiale cu Caty și într-o zi, participă la aceste convorbiri și un funcționar al unei legații. Alec Zănoagă înțelese că se punea la cale aranjamente cu privire la averea din străinătate a bolnavei și se simți jignit de atîta neîncredere. Nu putea suferi tenacitatea, egoismul aristocrației, instinctul ei brutal de conservare. Însărcină un tînăr doctor dintre prietenii săi care sedea în acelaș bloc să facă injecțiile, fiind de altfel împiedecat și de pudoarea nepoatei sale de a-i da asistență în răul intim de care suferea. Nu mai trecu pe la Caty, pretextîndu-se bolnav. Nu putea suporta urîtul vieții în față, îl ocolea cu lașitate, motiv pentru care nu putea profesa cu succes medicina.

Monseniorul Valentin de Băleanu, fiind prezentă și Șerica, vorbi astfel bolnavei:

— *Ma fille*, durata vieții noastre pe acest pământ e o taină pentru noi toți, singur Dumnezeu cunoaște zilele hărăzite fiecăruia. Este bine să stăm mereu cu candelile aprinse ca fecioarele cele bune din Biblie.

Caty clănțâni puțin din dinți de durere fizică.

— Ai un fiu, nu trebuie să-l lași în părăsire.

— Nu l-am lăsat niciodată, trăiesc numai pentru el.

— Trăiești, dar fiecăruia din noi degetele morții îi pot bate la geam.

— Ah, mereu îmi vorbiți toți de moarte, doar n-am murit, nu pricep de ce trebuie să mor?

— *Dieu soit béni*, nu vei muri. Nu pentru că ești bolnavă îți vorbim. Noi toți viețuim în nesiguranță și Domnul ne poruncește să punem rînduială în treburile noastre pămîntești. Oricare din noi poate să dispară de lângă aproapele său.

— Cum poate Filip să se folosească de ceea ce ai depus în străinătate? — interveni Șerica — fără o împuternicire, fără o dispoziție?

— Totul e-al lui! — zise Caty. — E fiul meu.

— Fără îndoială; totuși singur, în ce mod va putea să intre în posesia averii sale?

— Dar nu e singur — protestă Caty — voi fi totdeauna cu el.

— Ah, cum nu înțelegi! — se agasă Șerica, estompîndu-și printr-o melancolie de circumstanță iritația.

Caty înțelegea, de fapt, că odată și odată trebuia să facă un testament în care să prevadă chipul cum Filip se va folosi de fondurile depuse pentru el, totuși nu pe numele lui. Nu putea pricepe de ce acum. Toate îngrozitoarele dureri, hemoragiile, n-o făceau să bănuiască apropierea morții. După multe discuții, consimți să redacteze un instrument în virtutea căruia, Filip, dacă cumva s-ar fi aflat în străinătate, fără ea, reținută prin caz de forță majoră, putea ridica prin Meme, cât era încă minor, și singur, la majorat, jumătate din avutul depus, de rest putînd dispune numai pe baza unui act ulterior. Cuvîntul „testament“ îi era odios bolnavei și nu accepta să uzeze de el. Instrumentul se redactă dar Caty nu-l semnă, încredințată de superficialitatea lui. Avea să facă imposibilul să plece în străinătate cu Filip.

Grasa era o femeie bună la suflet, însă pozitivă, luînd viața așa cum este, incapabilă de a o înfrumuseța cu drame. Era văduvă, bărbatul ei avusese o boală gravă de inimă și murise în chiar odaia în care se crispa de durere Caty. Grasa întrebase pe doctor, atunci cînd crizele bărbatului ei deveniseră dese și lungi: „E vreo speranță sau nu e? Nu mă purta cu vorba“. Doctorul îi spusese onest: „Nici una“. Portăreasa, prevenită, își înmormîntă soțul fără bocete, revenind de la cimitir calmă, ca și cînd nimic nu s-ar fi întîmplat. Numai cînd se afla în clipe de expansiune și dădea ochii cu portretul răposatului, lăcrăma puțin. De aceea nu se sîia de loc să evoce moartea față de Caty.

— Ce s-a mai chinuit chiar aici în odaia asta, bietul bărbatu-meu! În zadar. Moartea intră și prin zid de piatră.

Deci cînd văzu că bolnava se simte din ce în ce mai rău, încredințată cu naivitate că aceasta nu-și făcea nici o iluzie asupra condiției în care se afla, o rugă senin:

— Dragă doamnă Caty, ai fost o femeie de neam mare, se vede și după lumea care vine la dumneata. Lasă-mi și mie o amintire, să te pomenesc, ceva, o bijuterie...

Caty simți un fior funebru trecîndu-i prin inimă.

— Ce vorbe sînt astea? Am fost? Nu mai sînt? De ce să-ți las amintire, nu plec nicăieri, spune-mi că vrei un cadou.

— Fie cum zici dumneata. Dar de ce să te superi? Nu-ți mai ajută la nimic supărarea.

Cuvintele Grasei ajunse la urechile lui Smărăndache, care le comunică îndată celorlalți, cu înflorituri.

— Dâmnule, — zise Gaittany — e complet imbecilă.

— E de o stupiditate genială — rectifică regele Vahtang — Shakespeare ar fi scos din ea o figură imensă.

Carcalechioaia făcu haz de lipsa de tact a portăresei, vizitind însă pe Caty, o indispușese pe aceasta în chip neprevăzut.

— E un frig umed afară, care-ți pătrunde la oase. Aici e cald, aveți calorifer, la mine e ca-n pivniță. Doamne, cine ar fi crezut c-o s-ajungem în halul acesta? În orice caz n-aș vrea să mor pe o astfel de vreme. Trebuie să fie îngrozitor. Nici vara. Să mor primăvara ori toamna. Și bineînțeles, să nu mă chinui.

Caty aruncă ochii spre fereastră și văzu ninsoarea căzînd rară, amestecată cu ploaie. Noroaietele și umiditatea nu-i plăcuse niciodată, idei sumbre îi trecură prin minte și nu mai fu atentă la cuvintele Carcalechioaiei.

Intr-o seară, cu vizitatori numeroși, Caty, sfîșiată de dureri, întinse o mîină în spre doctor, care-i făcu o injecție de dilaudid, a douăsprezecea în acea zi. În enervarea mișcării, cămașa i se desfăcu larg pe piept și cei de față văzură cu lior o urmă violacee pe sub epiderma uneia din mamele. Nici doctorul și nici Caty nu știau probabil de existența ei, cel dintii pentru simplul motiv că socotind-o definitiv pierdută și în plină dezvoltare a focarelor, n-o mai examina. Peste noapte, bolnava avu hemoragii provenite din zona pelviană și Grasa, schimbînd cearceaful plin de sînge pentru întia oară, lăsă să-i scape un cuvînt mai grav:

— De cît așa viață, spun drept, mai bine moartea.

Caty o pironi cu ochii plini de ură.

Atunci se ivi între monseniorul prinț Valentin de Băleanu și Șerica Băleanu o controversă, la care participară și ceilalți. Monseniorul susținea că spiritul creștinismului nu îngăduia a întreține „le mensonge“. Un adevărat credincios catolic-roman știe că această lume e din capul locului o mizerabilă vale a plîngerii și singura lui consolare este certitudinea că odată va pleca din ea. *Un homme qui tremble devant la majesté de la Mort n'est pas assurément un bon chrétien.*³¹⁾ A pregăti un muribund pentru glorioasa călătorie este sarcina fundamentală a unui servitor al bisericii. *Or, lui cacher la vérité c'est mettre en danger son salut même.*³²⁾ Șerica, dimpotrivă, era de părere că ignoranța procură muribundului o stare de liniște, în vreme ce teroarea morții poate să scoată pe buzele sale blesteme și îndoieli. Demonul așteaptă cu aviditate această revoltă a omului în fața destinului spre a pune stăpînire pe el. *Il ne faut pas mourir trop malheureux.*

— *Vous ignorez pourtant que notre Seigneur est en tels moments toujours là, tout plein de douceur!*³³⁾

— Dacă e așa — replică Șerica — sînt încredințată că Domnul nu va refuza mîntuirea celor care au iubit viața și n-au trăit mereu cu imaginea morții înainte.

31) — Un om care tremură în fața majestății morții, nu este, desigur, un bun creștin.

32) — A-i ascunde adevărul înseamnă a primejdi însăși mîntuirea ei.

33) — Nu trebuie să mori prea nefericit.

— Poate nu știi că în atari clipe, Mîntuitorul nostru este totdeauna aici, plin de blîndețe.

Această discuție se desfășură în antreul în care dormea Filip. Toți ședeau în picioare, înghesuiți, așteptînd să fie admiși în odaia bolnavei. Filip, care auzise disputa, se apropie, după plecarea musafirilor, de patul mamei sale :

— *Maman, dis que tu ne mourras pas, je ne veux pas que tu meure!*³⁴⁾

— Dar cine ți-a spus că am să mor !

— Nimeni ! — se intimidă Filip, și, din instinct, nu mai scoase un cuvînt.

Astfel adevărul năvălea în ciuda tăcerilor în odaia bolnavei și cuvîntul ce sta lipit pe buzele tuturor era : moarte. Rîzînd de Grasa, declarată drept filosoafă inconștientă (*who knows and knows not what she knows*)³⁵⁾, începură să repete toți : — Moantea intră și prin zid de piatră.

În asemenea împrejurări se ținu la Caty o consfătuire asupra organizării posibile a comerțului în afara lumii bune. Afară, prin excepție, era soare, însă ger și Smărăndache în deosebi era mare amator de locuri încălzite, neavînd lemne. Se așeza lângă soba de teracotă sau lângă radiatorul cunoscutului pe care îl vizita, absorbea o mare cantitate de căldură, apoi cînd prelungirea vizitei ar fi fost contrară decenței, dădea telefon unui alt cunoscut cu bună încălzire și se deplasa la el, trecînd astfel în cursul unei zile, de la unul la altul. Smărăndachioaia, făcea și ea o călătorie independentă în căutarea căldurii, prin casele prietenelor și uneori soții se întîlneau întîmplător, într-un loc, pentru ca apoi iarăși să se despartă. Deci Smărăndache întîlnind pe regele Vahtang și pe Carcalechioaia în drum spre Caty, îi însoți. La Caty găsiră pe Șerica Băleanu, pe madam Valsamachi-Farfara, pe contesa Iablonski și pe Vasilescu-Lascaris. Era cald, mirosea a apă de colonie fină și Caty ședea în pat liniștită și aproape surizătoare. Primise din Elveția o scrisoare de la Meme.

— Cum ? — se miră Carcalechioaia. — Prin poștă ?

— Nu ! A adus-o cineva.

Cine, nu știa. Un necunoscut lăsase Grasei un plic, înăuntrul căruia, în alt plic, găsisese scrisoarea, care era datată relativ recent, cu o lună în urmă.

— Și ești sigură că e de la Meme ?

— *Il n'y a pas l'ombre d'un doute!*³⁶⁾ — zise Șerica. — E scrisul ei.

— Pentru ce nu ți-a scris și dumitale ? — întrebă Carcalechioaia.

Șerica făcu un gest evaziv. Convenise cu Meme, ca aceasta să nu facă nimic ce ar fi putut să compromită pe Antoine și deci nu se mira. Acest secret însă nu-l împărtăși Carcalechioaiei. Scrisoarea confirma primirea bijuteriilor trimise de Caty și depunerea lor într-o casetă la o bancă. În încheiere Meme adăugase : Totul e bine, sper să ne vedem cît mai curînd. Și subliniase. Aceste unice cuvinte de un ordin mai general stîrniră o mulțime de comentarii.

— Ce-a vrut să spună ? — se întreba madam Farfara. — „Totul e bine“. Bine, din ce punct de vedere ?

— E o frază oarecare, convențională ! — zise regele Vahtang. — Un fel de „bine, merci !“

— Nu cred ! — susținu Caty. — De ce-a subliniat ?

34) — Mamă, spune-mi că nu vei muri, nu vreau să mori !

35) — Care știe și nu știe ce știe.

36) — Nu-i umbră de îndoială.

— Și eu sînt de părere — interveni Smărăndache, stînd de-a dreptul pe radiator — că sensul e mult mai profund. Intr-o astfel de scrisoare, făcută în pripă, desigur, Meme, care e o femeie eminentemente inteligentă, n-ar fi pierdut vremea să se laude că se află bine...

— Cînd noi ne prăpădim! — socoti că e cazul a completa Carcalechioaia.

— Și pe urmă — observă Vasilevs-Lascaris — iacel „sper să ne vedem cît mai curînd“, subliniat, e nu se poate mai semnificativ.

— E o urare banală — zise regele Vahtang. — *Adieu, chérie, bon courage. Gardez-moi toujours une bonne place dans votre coeur.*³⁷⁾

Șerica protestă :

— Meme nu face niciodată uz de salutări convenționale. Și mai ales acum. Toate cuvintele sînt, nici vorbă, cîntărite.

Ar fi o cruzime din partea ei — zise Caty — să ne amăgească cu vorbe. Și-a îndeplinit misiunea pe care i-am încredințat-o într-un mod minunat. Aproape nu speram că va fi cu puțință.

— Nu vād decît două interpretări posibile — vorbi Smărăndache săltînd puțin pe radiator ca să nu se frigă. — Una este : sper că în curînd vei izbuti să vii aici, adică în Elveția.

— E oare cu puțință — reflectă puțin descurajată Caty.

— Probabil că Meme crede asta. Cel care a adus scrisoarea ar putea da lămuriri. A doua interpretare ar fi : în curînd vom sosi în țară.

— Cum? — se miră Carcalechioaia.

Vasilescu Lascaris comentă ipoteza ca fost diplomat.

— Fără îndoială că se iau în Occident, măsuri epocale, mașina se mișcă și în curînd vom asista la evenimente mari.

— În cîtă vreme? — întrebă Caty.

— Două-trei luni!

— Așa mult!

— În orice caz, la primăvară — zise Vasilevs Lascaris — sper să revăd Londra.

Toți fură de părere că scrisoarea, deși inofensivă, trebuia arsă, întrucît revela o comunicare cu emigranții. Regele Vahtang scoase din buzunar o cutie de chibrituri, dădu foc plicului învîrtit sul și îl agită prin aer pînă ce se cuprinse bine de flăcări.

— Incep să prind puțin curaj — mărturisi Caty — îl pierdusem cu totul.

— Oricum — observă madam Valsamaki-Farfara — pînă atunci trebuie să trăim. Cu vînzarea nu merge prea bine.

— Sînt acești mizerabili negustori de mēserie — se revoltă prințesa Iablonski — care aduc marfă nouă și ne concurează. N-ar trebui să fie admiși la Talcio.

— Cel mai bun sistem este — explică regele Vahtang — asocierea și oferta în circuit. Am un binoclu Zeiss de vînzare, dau un telefon la coasociații mei, aceștia telefonează la cērcul lor de clienți. Din suma primită, abandonez o parte pentru fondul comun de afaceri și ajutor.

— Un fel de comerț conspirativ! — găsi Smărăndache o denumire.

— Exact! — confirmă Prejbeanu rece. Pentru asta e necesar să avem un sediu sau un număr de sedii în centru, la coasociații cu telefon. Aici, de pildă, n-ar fi rău.

— Voi muta aparatul în odaie la mine! — se oferi Caty.

37) — Adio, scumpo, curaj. Păstrează-mi întotdeauna un loc bun în inima ta.

Iși salvase într-adevăr numărul de telefon, cedîndu-l provizor portăresei care-l ținea în odaia ei.

— Prin urmare — se adresează regele Vahtang către Caty — ai primit să intri într-o astfel de combinație?

— Negreșit! — răspunse Caty.

— E formidabilă! — zise mai târziu Prejbeanu despre ea, cînd fu în stradă, către Smărăndache — *elle n'est jamais lasse de vivre.*³⁸⁾

Deocamdată, Caty rugă pe madam Valsamaki-Farfara să deschidă șifonierul și să scoată de acolo, pe rînd, unele lucruri în scopul de a fi vîndute la Talcioac.

— Ai aici — zise madam Farfara — un morman de hăinuțe de ale lui Filip. Ce faci cu ele? De pildă, cu acești pantaloni de călărie?

— Crezi că n-are să mai aibă nevoie? A întrerupt lecțiile din cauza boalei mele și a vremii, în primăvară înțeleg să le reia.

— Foarte bine, dar celelalte i-au rămas mici, nu-i mai folosesc la nimic.

— Peste zece ani, cînd va fi mare, mă voi uita la ele și-mi voi aduce aminte cum era la vîrsta asta.

Cei de față schimbară priviri furișe iar regele Vahtang luă o valiză mare de piele ce se afla lingă șifonier.

— Astea sînt foarte cerute, o poți vinde imediat, dă-mi-o, am chiar acum un client.

Caty aruncă ochii spre valiza decorată cu tot soiul de embleme colorate ale hotelurilor din Europa și America de Sud.

— Voi avea, probabil, nevoie de ea dacă plec în străinătate! — obiectă Caty.

Urmă o tăcere generală. Caty începu să geamă, se svîrcoli în pat, apoi se rugă să fie chemat doctorul. Madam Farfara merse în odaia Grasei și aviză telefonic pe medicul din bloc. Acesta coborî îndată în halat, făcu o injecție trăgînd în seringă conținutul a două fiole, după aceea ieși îndată fără a scoate un cuvînt. După cîteva clipe Caty se însenină și rugă pe madam Farfara să continue cercetarea șifonierului. Această scoase o față de masă cu șervețelele respective. Erau de damasc și într-o nuanță delicat albăstrie.

— Ce bine le-ai păstrat! — zise privindu-le de aproape Carcalechioaia.

— Nici nu le-am folosit. Le-am pus ultima oară cînd a venit la mine colonelul Wachsen.

— Sînt splendide, e păcat să le dai.

— Nu văd ce altceva aș vinde îndată. Aceste lucruri se demodează iute, pot oricînd să cumpăr altele noi. Mai am o garnitură care-mi ajunge cîteva ani. Tot nouă.

— Se schimbă chestiunea — zise madam Farfara cu tonul cel mai normal.

Și puse deoparte pe un scaun teancul de șervete cu fața de masă împăturită.

— Dar aici în legătura asta ce ai? — întrebă madam Farfara, scoțînd ceva greu înfășurat într-o bucată de velur roșu iar pe deasupra legat cu o panglică lată de tafta cadrilată.

Caty oftă și făcu semn cu mîna să i se dea obiectul, pe care-l așeză pe genunchii săi în pat. Desfăcu taftaua, apoi învelitoarea de velur și scoase un cap de ipsos, cu ochii puțin scofilciți și închiși.

38) — Nu e niciodată sătulă de viață.

— Ce e asta? — tresări regele Vahtang. — Masca lui Pascal?

— Nu — răspunse liniștită Caty — este masca bietului Gigi.

Un fior trecu prin sufletul celor de față. Faptul de a ști că aveau înaintea masca unui mort oarecare iar nu a unei figuri ilustre, deșteptă în ei ideile cele mai macabre. Nu știuse nimeni că fosta soție a lui Ciocîrlan avusese o astfel de idee. Cîteva fire de păr erau înfipte în ipsis smulse odată cu retragerea mulajului și absorbite de gips. Capul lui Ciocîrlan era jalnic, mai dureros la vedere decît un cadavru. Caty sărută pe frunte efigia fostului ministru, contemplă masca îndelung.

— Ce tînăr a murit! Putea să fie în viață azi, am mai fi trăit de aici înainte mulți ani împreună. Nu trebuia să facă ce a făcut. Totul fusese aranjat.

Apoi înfășură iarăși cu grijă masca în velur și în panglica de tafta și o înmînă doamnei Farfara:

— Ascunde-o te rog, bine, în fund, Filip n-o cunoaște, nu trebuie s-o vadă niciodată.

— Vasăzică, luăm garnitura de masă — spuse madam Valsamaki-Farfara, pregătindu-se a pleca.

Toți se îndreptară spre ușă, grăbiți.

— E-ngrozitor — răsuflă afară Carcalechioaia — nu bănuiește că e pe ducă și stă liniștită cu mortul în casă. Aș muri de spaimă.

Caty rugă pe Filip, cînd acesta intră în odaie, să-i dea fotografia lui Oster de pe clavecin. Era pusă într-o ramă grea de argint, dăruită de bancher. O așeză pe pat, rezemată de perete și o privi fix, închizînd din cînd în cînd ochii, ca să-și evoce ființa vie a lui Oster. Stătu așa pînă ce coborî doctorul să-i facă injecția. După plecarea acestuia, întoarse ochii rugători spre Filip:

— Cîntă-mi ceva!

Acesta se așeză în fața clavecinului și începu să execute din bucățile lui obișnuite. Cînd i se păru că e de ajuns, întoarse capul spre Caty:

— Să mai cînt, mamă?

Dar Caty nu răspunse. Filip se îndreptă în vîrfurile picioarelor spre pat și, văzînd că mamă-sa doarme, ieși din odaie, închizînd ușa încetîșor. Instinctul îi spunea că se întîmplă lucruri grave, un sentiment dureros de a fi fără rost pe lume îl apăsa. Ieși din hall-ul blocului, scoborî scara și-și lipi nasul de cristalul ușii imense, ca să vadă ce se petrece în stradă. Era, de un timp încoace, chipul lui solitar de a se distra. Deodată un bărbat și un fel de ucenic, unul cu un sicriu în brațe și celălalt cu capacul lui se opriră în dreptul ușii. Filip se trase înapoi înspăimîntat. Bărbatul izbuti să deschidă ușa și să introducă sicriul înăuntru.

— Aci stă — întrebă el, privind un nume scris cu creionul pe fundul coșciugului — tovarășul Bălan?

— Nu stă nici un Bălan aici — se răsti de sus Grasa — mortul e alături, jos, la pantofar.

Cei doi scoaseră cu greutate sicriul pe ușă. Filip rămase totuși cu o tremurare a inimii. Cînd reintră în odaia mamei sale, aceasta dormita ca și mai înainte, gemînd ușor. Doctorul îi făcu o altă injecție și o lăsă. În dimineața următoare, madam Valsamaki Farfara, care vinduse fața de masă și adusese banii, o găsi pe Caty respirînd cu oarecare precipitație.

— Am visat — zise bolnava cam sacadat — un vis foarte ciudat. Se făcea că Șoim al meu intra pe ușă și punea capul pe marginea patului meu. Eu îl mîngîiam iar el îngenunchia ca să pot să-l încălec. Porneam călare în spatele lui și alergam ca vîntul pe bulevarde și pe străzi,

pînă ce ajungeam la cimitirul Bellu, unde Șoim se oprea puțin în fața mormîntului bietului Gigi și iar o lua în galop. Am călărit așa nebunește pînă am ajuns la Barcelona. Acolo Șoim a sărit cu mine în mare și am mers astfel înotînd spre un bărbat care îmi înlîdea mîinile în valuri...

Vorbind, Caty trase plapoma și atunci se auzi zgomotul metalic-vitros al unui obiect în cădere. Madam Farfara privi în toate părțile și găsi sub pat rama de argint cu fotografia lui Oster.

— El mă aștepta în valuri! — încheie Caty cu privirea fixă din cauza dilauidului.

Rugat de Alec Zănoagă, profesorul Șaramet mai trecu o singură dată pe la Caty, însoțit de doctorul din bloc. Bolnava respira dificil și era amețită de stupefiante. Aproape că nu dădu nici o atenție lui Șaramet, care o descoperi și o palpă ușor în toate părțile. Zări și urma violacee de pe mamelă și o scrută de aproape.

— E un simplu hematom — explică el în săliță doctorului. — Dezastrul e înăuntru. E chestiune de ore. Dacă suferă, dați-i morfină.

Monseniorul Valentin de Băleanu află iute despre starea bolnavei și trimise, spre a-i cunoaște dispoziția sufletească, pe contesa Iablonski. Tușind sec, contesa se apropie de patul muribundeii.

— Scumpa mea, sînt bolnavă de piept, de atîtea ori am crezut că mor și iată, sînt ani și trăiesc. Dar cînd mi s-a părut că mă prăpădesc, am chemat preotul și m-a mărturisit. Asta ușurează, dă liniște. Ești catolică acum, vrei să vină monseniorul?

Caty, suflînd greu, și privind spre tavan, nu răspunse nimic. În cele din urmă, contesa plecă, iar monseniorul, interpretînd tăcerea ca o aprobare, se prezentă înaintea bolnavei, însoțit de subdiacon, care venise doar spre a-i aduce superpeliciul și un crucifix, obiecte pe care le lăsase discret în săliță.

— *Je viens, ma fille,* — debită prințul prelat — *vous apporter la consolation de la religion...*³⁹⁾

La început Caty nu zise nimic, apoi întorcîndu-se și zărind pe cei doi oameni în negru, deschise ochii mari înfricoșați și începu să țipe răgușit și disperat:

— Nu vreau să mor, nu vreau să mor!

Și căzu pe spate. Doctorul, coborît în pripă, îi făcu o injecție. Caty agoniză, fără cunoștință, toată ziua următoare. Șerica Băleanu, madam Farfara și Carcalechioaia scoaseră pe Filip afară din odaie, incredințîndu-l că mamă-sa are nevoie de liniște. Zdrobit de oboseală, copilul adormi îmbrăcat pe canapeaua lui. Dimineața, Caty dormea liniștită și luminoasă la față, învelită pînă sub bărbie cu un cearceaf, pe piept cu un crucifix de abanos. Două lumînări groase în sfeșnice de alamă îi ardeau la căpătii. Monseniorul îngenunchiat în fața patului, cu capul pe marginea lui, murmură rugăciuni în palmele împreunate.

39) — Viu, fiica mea, — „să-ți aduc mîngîierea religiei.

MIHAIL CODREANU LA 80 DE ANI

Poetul ieșean Mihail Codreanu a sărbătorit 80 de ani de viață, din care cea mai mare parte au fost închinată creației literare. E un prilej fericit pentru a re-întoarce poetului prin osul sentimentelor alese și ofranda gândurilor curate, pe care le-a sădit în sufletele noastre.

Autorul volumelor „Diafane” (1901), „Din cînd în cînd” (1903), „Statui” (1914), „Cîntecul deșertăciunii” (1921), „Turnul de ildes” (1929) a rămas în conștiința publică mai cu seamă prin acele admirabile sonete din „Statui”, despre care critica a fost unanimă în a recunoaște că nu par scrise „cu pana pe hirtie”, ci dăltuite în marmură. Concepîndu-și poezia ca o sculptură, poetul își definește lirismul „stăpînit și rece”; nu e vorba de atrofierea sensibilității ci de concentrarea ei în forme capabile s-o transmită cu și mai mare intensitate. Călăuzit permanent de cultul frumosului și de o neștirbită conștiință artistică, de dragoste pentru țara și poporul său, Mihail Codreanu, deși lovit de boală, și supus uneori chinuitoarelor îndoieli, n-a lăsat să ațipească nici o clipă „sfînta candelă a sperării”, și n-a obosit în munca nobilă de șlefuire a limbii poporului, exprimîndu-i bucuriile și necazurile. Versul său, și azi tînăr, continuă să se îmbogățească și să deștepte ecouri durabile în sufletele cititorului.

Colectivul redacțional al „Vieții Romînești” — în paginile căreia, cu ani în urmă, au apărut unele dintre cele mai reprezentative creații ale lui Mihail Codreanu — se alătură din toată inima aceluia ce doresc poetului octogenar încă mulți ani, în sănătate și prosperitate.

MIHAIL CODREANU

SONETUL UNUI OCTOGENAR

„In numele sfîntului
Taci, s-auzi cum latră
Cățelul pămîntului
Sub crucea de piatră“
Eminescu

*Eu m-am luptat pe rînd cu opt decenii,
N-a fost ușor, dar tot le-am dovedit...
Și-acum, octogenar, privesc uimit
Trecutul plin de fumurii vedenii.*

*Mi-s anii grei la glezne ca buștenii,
De cale lungă pasul mi-i trudit;
Iar steaua mea trecînd spre asfințit,
Imi stoarce-o lacrimă din colțul genii.*

*Mă reculeg și cumpănesc apoi
Cum toarce vremea clipele din noi
Și cum tot ea pe urmă le distramă.*

*Iar pentru a-și juca eternul rol
Cu bunătatea ei Natura-mamă
Ne rupe lanțul și ne cerne-n gol.*

Iași, 25 iulie, 1956

CĂMAȘA DE MIRE

În cîșlegile anului 1925, Kovacs Lajos din Cărpiniș își mărita fata cea mai mare, pe Eszti, cu Chirilă Petrea, feciorul lui Chirilă Pavel. Era a doua nuntă care lega cele două neamuri mai de văză ale satului, neamul chirilenilor, oameni nu atît de bogați pe cît de harnici și săritori unii pentru alții, iubitori de petrecere, cîntăreți buni și jucăuși vestiți și neamul kovăceștilor, mîndri că sînt secui și că fac parte din acest neam mare cu multe familii cărauși și sfîrnari cunoscuți, care umblaseră jumătate de țară cu căruțele lor lungi cu coviltir, trase de cai mărunți. Era o nuntă veselă, gălăgioasă; pe la miezul nopții, nuntași erau amețiți de vinarsul de bucate care cursese din belșug și de jocurile repezi ce nu mai conțineră din seară.

Atunci, Ion Chirilă, un bărbat de 24 de ani, văr cu mirele, a zărit prin fumul des de țigară, ca prin ceață, cum Kovacs Anti, unul din frații miresii o înghesuie într-un colț pe Szabo Klari, o pupă și-i pipăie sîni, și cum fata chicotește mai mult lăsîndu-se decît împotrîvindu-se.

Ion Chirilă se apropie de ei clătîndu-se și întrebă mînios:

— Mă Anti, ce ai cu fata? Știi că-i logodită cu frate-meu.

— Apoi las' că doar n-o mînc... — și rise fîind-o încă de mijloc și strîngînd-o. Rise și fata, gîdilată — și fîind puțin amețită și plăcîndu-i joaca — îi dădu lui Ion un bobîrnac în nas. Luat de joc, îi dădu și Anti un bobîrnac și nici unul din ei și nici cei din jurul lor nu băgaseră de seamă privirea lui împietrită și gîfiala lui; pe urmă fata, nedeșfăcîndu-se din strînsoarea flăcăului, îi dădu iarăși un bobîrnac și Anti iarăși, înecîndu-se de rîs; iar Ion Chirilă, învinețîndu-se la chip, scoase cuțitul din șerpar și-l înfipse de două ori în pîntecele lui Anti, spîntecîndu-l de jos în sus.

Nunta se învolbură. Kovăceștii se aruncară asupra lui Ion Chirilă, chirilenii care încă nu știau de ce-i vorba săriră să-l apere; cuprinși de furie, loveau toți în toate părțile, orbește... Cînd aflară de omor, se risipiră care încotro, ca să nu fie chemați ca martori, numai cîțiva dintre kovăcești și mirele, Chirilă Petrea, îl țîriră la postul de jandarmi pe Ion Chirilă care plîngea în hohote, cerînd un cuțit să și-l bage în inimă.

La judecată, jurații, toți romîni, impresionați de un avocat care trei ceasuri nu se ocupase de omor ci de „dușmănia milenară dintre romîni și cotropitorii unguri“ — i-au găsit lui Ion Chirilă circumstanțe atenuante; ucigașul fu închis pe trei ani.

După trei ani Chirilă Ion se întorcea acasă. Era ostenit de remușcări și-i umblau gînduri negre prin cap. Coborî la gara din Delureni și porni spre casă nehotărît, fără nici o bucurie că-i liber și că în curînd își va vedea iarăși satul și casa. Pe drumul ce-l scotea la Murăș, peste care trebuia să-l treacă podul umblător, i-au ieșit în cale din niște cucureze, Ko-

vacs Pal și Kovacs Albert, fratele și vărul celui ucis, și l-au tăiat cu cuțitele. Cei care au alergat de pe hotar chemați de răcnetele lui de groază, n-au mai avut ce să-i facă; omul murise. Aceasta s-a întâmplat în 1928, în ziua de 30 iunie; în aceeași zi pe la miezul nopții frații și verii lui Chirilă Ion, cu totul cinci bărbați, au pătruns cu forța în casa lui Kovacs Pal, care fugise de-acasă, au bătut măr pe Anna, soția lui și pe cei doi băieți ai săi, apoi au pus foc casei; pe urmă s-au îndreptat către casa lui Kovacs Albert; acesta îi aștepta la poartă, împreună cu frații și cu verii lui, înarmați cu furci și cuțite. S-a încins o încăierare din care nici unul n-a scăpat fără două-trei tăieturi adânci, iar Kovacs Albert s-a ales cu urechea dreaptă retezată, cu nările despicate și cu șapte dinți scoși. Kovacs Pal și Kovacs Albert au stat la ocnă pentru omor cu premeditare câte 15 ani, ieșind iarăși la lumina zilei în anul 1943. Nici unul din ei nu trecuse de 45 de ani; erau albi în cap, galbeni și gârbovi ca niște moșnegi. Au fost predați autorităților hortiste la punctul de frontieră Vidrasău și primiți acolo ca niște eroi.

Întorși în Cărpiniș, n-au mai găsit pe nici unul din bărbații familiei Chirilă care făcuseră numai câteva luni de pușcărie pentru punere de foc; erau fie plecați pe front, fie fugiți în partea de Sud a Ardealului; familia Kovacs a trebuit să-și amâne răzbunarea.

★

În 1945, în Cărpiniș era liniște. Oamenii se întorseseră la îndeletnicirile lor pașnice, arau și semănau, duminica mergeau la biserică, apoi la circumă și la joc. Jucau însă și beau despărțiți — ungurii într-o parte, românii într-alta. Laolaltă se întâlneau numai la adunările în care hotărau cum să împartă moșia ce fusese a grofului Kerpinișan de Korospatak. Nu se mai încăierau și nu se mai ocoleau de departe pe drum, dar se mai priveau încruntați și nu găseau și nici nu prea căutau vreun motiv ca să se iubească. Nu puteau să uite singele care cursese, dar nu mai aveau poftă să-l împrospețeze.

În această vreme, Ion Chirilă, feciorul de douăzeci și unu de ani al aceluia care fusese ucis pe țârmurea Murășului, s-a apropiat într-o seară de Marika, fata cea mai mică a lui Kovacs Albert, cel cu nările despicate, și a chemat-o la plimbare.

Era primăvară, înfloreau mălinii, prin grădini s-auzea mierla fluierînd, fata avea șaptesprezece ani.

Ea a pornit, fără să se gîndească la multe, alături de flăcăul pe care-l văzuse adesea trecînd țanțoș pe uliță și-l ținuse minte, iar cînd ieșiră din sat, îndreptîndu-se spre crîngul de aluni de la poalele dealului, se țineau de mîină și nu prea grăiau multe. S-au plimbat un ceas, poate două, apoi s-au întors tot așa de tăcuți și de solemni, atenți parcă numai la clipa care trece așa de repede. Ion era încruntat și cu părul ciufulit, Marika care-l vedea luminat de lună dintr-o parte se gîndi: „Nu-i fecior urît. Îi stă bine cu părul burzului” — și rîse cătinel. Auzînd acest rîs, flăcăul a luat-o pe neașteptate în brațe și a sărutat-o pe gură. Fata, pe care o dureau buzele de apăsarea acestui sărut sălbatic, l-a împins de-o parte șoptînd: „Nebunule, dacă ne vede cineva!”

— Nu ne vede; — a spus el gîfîind, apoi a luat-o de mîină și a dus-o într-un loc mai ferit, unde șezînd pe iarbă, s-au sărutat în voie.

Dragostea lor tînuită li se părea veșnică. Erau mîndri amîndoi că au descoperit această frumusețe a vieții, de care nu se mai săturau. Umblau departe de lume și nu se gîndeau la altceva.

Prin septembrie au înțeles amândoi că multă vreme nu-și vor mai putea tăinuî dragostea. I-a mărturisit-o fata, flăcăului într-o seară, și-n șoapta ei, se simțea frică și bucurie. Ion și-a împins pălărioara pe ceafă și sărind în picioare a strigat, sugrumat de mîndrie :

— Mă duc să vorbesc cu tată-tău.

— Nu ! a țipat fata înspăimîntată. Cu tata nu ! Vorbește cu mama.

— Cum să vorbesc cu mîne-ta ? Ea-i femeie.

— Nu, nu ! Cu tata, nu ! Se va mînia și n-o să mă deie.

— Trebuie să te deie.

Ion Chirilă l-a găsit pe Kovacs Albert la masă, mîncînd singur, slănină rîncedă cu ceapă. Era un om urîțit de tăietura de cuțit. Nasul lui despicat se așezase lățit ca o bucată de plăcintă între obraji. Locul urechii retezate și-l acoperea cu părul lui des și sur, dar tot se vedea că acolo lipsește ceva. Nu mai avea dinți și molfăia cu gingiile, ca un moșneag.

A privit mirat la flăcău și fără să-i răspundă la binețe l-a întrebat, răstindu-se :

— Ce vrei ?

— Am o vorbă cu dumneata.

— Ce vorbă ai tu cu mine ?

— Poi, nu se poate spune așa cu una cu două...

— Spune, că n-am vreme...

Continua să mînce, fără să-l poftască pe flăcău să șadă la masă, așa cum era obiceiul. Se gîndi : „Al dracului mai seamănă cu tatăl său“ — și simți împrăștiindu-i-se prin trup o fierbințeală care-l muie ca un leșin.

Flăcăul sta în picioare, lîngă ușă, cu pălăria în mînă și tăcea, înghițind în sec de emoție.

— Spune-odată !

Flăcăul tresări și spuse repede, răspicat :

— Să-mi dai fata.

— Ce fată ?

— Pe Marika.

Albert a privit uluit la el. Părea că nu înțelege. L-a măsurat din picioare pînă în creștet.

— Nu țî-o dau ! — a spus moale, amenințător. — Du-te în treaba ta și lasă-mă să mînc.

-- Trebuie să mi-o dai. Marika mă place.

— De unde știi că te place ?

— Știu ! — Flăcăul a făcut cîțiva pași către masă. Zimbea mîndru, cam nerușinat. Poate că Albert a înțeles, căci s-a îngălbenit și a strigat ridicîndu-se în picioare :

— De unde știi ?

— Trebuie să ne cununăm iute, ca să nu-i crească pîntecele prea tare.

— Ha ? !

— Așa !

Albert s-a năpustit la Ion și l-a izbit pe neașteptate cu pumnul după ureche. Flăcăul s-a clătinat, a ridicat mîna să se apere prea tîrziu, căci al doilea pumn l-a nimerit drept între ochi. Abia a izbutit să deschidă ușa și să fugă orbește, urmărit de tropăiturile grele ale lui Albert.

În tindă, Marika și maică-sa stăteau moarte de spaimă și priveau.

Kovacs Albert, zărindu-le, s-a oprit și-a întrebat-o și pe fată : — Ai copil ?

— Am, a răspuns ea tremurînd.

— Aşa? — a răcnit omul înebunit și apucînd-o de mîna, a tras-o după el în odaie, unde a bătut-o pînă a ostenit, izbind-o cu cizmele în pîntece și cu pumnii în cap, urlînd pînă a răgușit:

— Na copil! Na copil!

Fata a leșinat curînd, prăbușindu-se la pămînt. Cînd a zărit sîngele care s-aduna la picioarele ei, omul a plecat la cîrciumă să se îmbete, cu gîndul să-l caute apoi pe Ion Chirilă și să-l omoare, cum l-a omorît și pe taică-su.

Marika a fost dusă în grabă la spital la Reghin, unde a fost operată. Copilul, abia pornit spre viață, i-a fost, luat iar ea s-a zbătut între moarte și viață șapte zile și șapte nopți. Cînd s-a întors peste o lună în sat, a aflat că Ion, încă în noaptea aceea, a intrat pe fereastră în odaie la ei acasă, și l-a junghiat în inimă pe Albert, care dormea toropit de băutură, pe urmă s-a dus și s-a predat jandarmilor, spunînd că l-a omorît pentru că a bătut-o atît de rău pe ea de nu se știe dacă va mai scăpa cu viață, și că a fost condamnat la zece ani temniță grea.

Fata a plîns și a umblat multă vreme ca tehuie și nimeni nu știa dacă o doborîse moartea tatălui ei, ori soarta drăguțului.

★

Intr-o amiază, pe la sfîrșitul lunii mai a anului 1955, în gara Delureni coborî din trenul personal, un om scund, îmbrăcat într-o salopetă sură cam pătată și cu o pălărioară rotundă de birsan în cap. Era Ion Chirilă, care își ispășise cei zece ani de temniță grea și se întorcea acasă. Dacă te uitai mai bine, îl puteai recunoaște, dar omul se schimbase; iar schimbarea nu era doar în părul ce i se vedea sur pe la tîmple și nici în fața care i se uscuse, făcîndu-se colțuroasă, ci mai ales în mișcările lui domoale — ai fi putut zice — prudente; din vechea lui mîndrie de flăcău nu mai rămăsese nimic, nici statura bătoasă, nici capul dat pe spate, nici mersul acela înconcordat, nervos, cu pași mărunți și deși. Pălăria și-o purta trasă pe sprîncene, umerii și-i ținea ușor încovoiați și privea mai mult în pămînt, ca omul preocupat numai de ceea ce se petrece undeva foarte adînc în mintea sa. Poate de-aceea părea cu zece ani mai bătrîn decît era.

Trecu prin Delureni fără să-și întîlnească vre-un cunoscut și fu mulțumit, căci se temuse și mai avea să se teamă încă de întrebările pe care o să i le pună oamenii; știa că în cele din urmă va fi nevoit să treacă și prin chinul acesta, dar mai voia să aibă un răgaz, să se obișnuiască cu libertatea; voia mai întîi s-audă vorba mîngîietoare a mamei sale, a verilor săi, a prietenilor apropiați, șezînd seara pe podmol și fumînd țigări groase, de tutun crud, pișcăcios. Jinduia după liniște și pace, cum nu este decît la țară, după miros de fîn și de grîu copt, după mugetul vacilor, ce se întorc seara de la pășune cu ugerile pline și se opresc pe la porți. Și voia mai întîi s-o vadă pe Marika, să se uite în ochii ei limpezi, să-i asculte vorbele cîntate, s-o audă spunîndu-i că l-a iertat, că l-a așteptat.

Ieși din Delureni, urmînd cărarea care șerpuia tot acolo, în locul ei cel vechi, printre ogoare.

Era o zi senină, soarele ardea; în dreapta și în stînga cărării grîul dat în spic se unduia ușor sub boarea abia simțită. Undeva departe în înălțime, cînta o ciocîrlie. Se opri s-o asculte. Pe urmă ciocîrlia amuți și el o văzu curînd cum cade ca o piatră, pînă aproape de pămînt și cum de-odată svîcnește în zbor și iarăși suie pe niște trepte nevăzute cîntînd. O urmări pînă o pierdu din vedere și oftînd lung, porni iarăși, cu aceleași

mișcări domoale, care nu erau ale unui om ostenit, ci ale unuia care se teme să se grăbească la o întâlnire mult așteptată.

Trecu Murășul cu podul umblător, la un loc cu alți țărani pe care nu-i cunoștea și fu din nou mulțumit că nu trebuie să vorbească. După ce mai merse o bucată de vreme, intră în hotarele Cărpinișului și se opri iar. Se afla la poalele unui deal înalt, plin pînă aproape de culme cu tufe dese de alun și fagi rari, risipiți peste tot, care crescuseră înalți și cu coroană bogată. Era un loc plin de amintiri, dar îl recunoscuseră greu, căci locul se schimbaseră. Păduricea rămăsesese aceeași, cu tufele ei de alun, cu nenumărate cărări pe care în copilărie le suise căutînd bureți, ori fragi, dar hotarul se transformase. Pînă departe, unde sălcii revărsate și plopi subțiri și înalți arătau cursul încovoiat al Murășului și pînă la primele case ale satului care se ivea albăstrui din frunzișul întunecat al grădinilor, se așternea un lan de grîu des, un singur lan, întins și curat; își aduse aminte că vărul său Constantin Chirilă și prietenul său Genu Pădurean îi scriseseră mai de mult că făcuseră gospodărie colectivă și că intrase și maică-sa.

— Adică așa-i colectivă! — oftă el privind la grîu.

Smulse un fir și frămîntînd în pumn spicul înflorit îl duse la nări. Mirosea încă a iarbă; era verde și moale și hoaspele încă nu întepau.

Apoi se așeză sub o tufă de alun și rămase acolo multă vreme, adîncit în gînduri. Timp de zece ani așteptase cu nerăbdare ceasul cînd se va întoarce el în sat, înapoi între oameni, iar acum cînd îi vedea acoperișurile în zare, s-a oprit și s-a așezat la umbră; nu-și dădea seama ce-l ține în loc, dar nu îndrăznea să facă mia de pași care-l mai despărțea de prima casă a satului.

Trecură niște copii cu vitele spre Murăș, la adăpat, și-l priviră curioși, apoi niște flăcăiași călări, mîinînd vre-o cincizeci de mînji de doi și de trei ani, îndreptîndu-se și ei spre rîu. După pălăriuțele lor rotunde și după cojoacele scurte, fără mîneci, Ion Chirilă știu că-s din Cărpiniș, dar nu-i recunoscuseră și nici ei nu-l recunoscuseră; trecură înainte nepăsători, după ce-i dădură binețe ca ori cărui străin și Ion Chirilă se întrebă: „oare ai cui or fi caii?“ Și tresărîră în el vechi amintiri legate de aceste îndrăznețe îndeletniciri ale copilăriei; îi și văzu pe acești flăcăiandri, trecînd apa, stînd în picioare pe spinarea calului, care înoată, și se vedea și pe el copil printre ei, chiuind de plăcerea pe care ți-o dau toate acele senzații amestecate, de frică și îndrăzneală, de legănare, de amețeală, de fierbințeală și răcoare. Își dădea seama, cuprins de tristețe, cîte lucruri a uitat el în vremea cît a stat închis, și care nu pot fi uitate și la cel mai neînsemnat prilej se trezesc și îl chinuie. Trecură apoi femei ducînd mîncarea la cîmp în oale legate de toarte și în merindări albe ca laptele, și el le cunoscuse pe rînd pe fiecare, dar ele nu-l recunoscuseră, ci privindu-l în treacăt, fără să se mire, înclinaseră capul murmurînd cîte un „bună ziua“ nelămurit.

Vremea se scurgea leneșă; o liniște fără seamăn stăpînea peste lume; grîul unduia moale sub privirile lui; frunzele crîngului fremătau cîtinel; umbrele se legănau; iar el sta întins sub tufa de alun din laturea cărării și aștepta gîndit.

Văzduhul prinse a se posomorî către răsărit. S-auzi clopotul cel mic de la biserica ungurească din Cărpiniș, bătînd grăbit și subțire; curînd s-auzi și clopotul de la biserica romînească mai grăbit, și-o leacă mai subțire, de parcă ar fi alergat să-l ajungă pe celălalt din urmă.

„Trag de vecernie“ — murmură Ion Chirilă și ridicîndu-se în genunchi, își scoase pălăria și își făcu cruce, apoi s-așeză iar pe iarbă.

Curînd se auzi svon de glasuri, și se iviră vre-o douăzeci de bărbați

cu coasele pe umăr. Vorbeau amestecat, rîzînd mereu de ceva. Erau aproape toți oameni de-o seamă cu el, care jucaseră în joc cu el și băuseră la masă cu el. Erau mai voinici acum, unii cu mustați, aproape toți cu barba nerasă, crescută deasă și aspră și-aveau toți cizme ori bocanci în picioare. Îl priviră fără curiozitate, oprindu-se din rîs și dîndu-i „bună seara” — apoi trecură fără să-l recunoască.

Nu-l mai cunoștea nimeni. N-o să-l cunoască nici maică-sa decît după ce-o începe să vorbească și nici vechii lui prieteni și tovarăși de petrecere, decît după ce-o să înceapă să le cînte. Poate că nici Marika n-o să tresară, zărindu-l și n-o să înceapă să plîngă de bucurie că-l vede iarăși.

Și cît dorise el aceste clipe ale primelor întîlniri cu oamenii din satul lui, cum le așteptase numărînd zilele și ceasurile, cum și le închipuise cu încapătînire, de ajunsese să viseze noaptea că s-a întors în sat, că oamenii îl vîd și-l strigă pe nume, rîzînd la el cu prietenie! Așa își închipuia el întotdeauna: că ei vor rîde la el cu prietenie. Avea nevoie de acest rîs al lor și de prietenia lor pentru că despărțirea dintre ei nu fusese una obișnuită.

Inviau iar părerile de rău și chinul pe care atît de greu le încuiase la fund; își aduse aminte iar mai limpede ca oricînd, de noaptea aceea nebună cînd îl înjunghiasse pe Kovacs Albert, care dormea beat în pat; văzu iarăși, cum văzuse de nenumărate ori, în nopțile lui fără somn din închisoare, nasul lui lățit, fără nări, prin care răsuflarea sforăia ca a unui cal speriat și buzele căzute înăuntru, pieptul lui dezgolit, asudat în somn, care se ridică și se lăsa ritmic, și locul acela sub țîța stîngă, unde a înfipt cuțitul. Îl înecau iar rușinea și deznădejdea care și în închisoare îl făcuseră să plîngă și să geamă ca o muiere slabă, blăstămînd ceasul în care a văzut lumina zilei și să-și cheme moartea, stîrnind rîsul și batjocura soților săi de celulă.

Îi răsărea iarăși în minte gîndul care zece ani se ținuse după el ca un cîine flămînd, că el nu mai poate fi om în rînd cu oamenii, fiindcă a omorît om. În vremea asta i-ar fi fost ușor să se spînzure, dacă nu s-ar fi gîndit mereu la Marika, dacă nu și-ar fi amintit-o mereu așa cum o văzuse ultima oară, culcată într-o rină sub tufa de alun, șoptindu-i dulce în ureche: „Mă tem că am copil”. Amintirea asta îi stîrnise speranța că toate ar putea să se vindece, că ea Marika le-ar putea vindeca. Iar acum, iată, trebuia să renunțe la această speranță.

De-odată Ion Chirilă se trezi că cineva îl privește țintă; se întorsese unul din cosași și se oprise în cărare, la cîțiva pași de el, și nu îndrăznea să-l agrăiască. Ion Chirilă l-a și cunoscut îndată și se mira că nu-l observase printre cosași cînd au trecut. Era Petre Manța, unul din prietenii lui de pe vremuri, un flăcău spălăcit și cam pipiriu, care nu știa nici să joace, nici să cînte și pe care fetele nu-l prea băgau în seamă, și de aceea era tare nefericit; stătea în fața lui, gata să-i rîdă, dar neîndrăznind încă, parcă l-ar fi întreat: „Oare dumneata nu ești Ion Chirilă, pretenul meu?”

— Bună sara, Petre! — zise Ion încet.

— Iuane! Tu ești?

— Io-s, Petre! Am venit acasă, răspunse, ridicîndu-se în picioare.

Petre se repezi la el voios și-i strînse mîna:

— Apăi că doar mă gîndeam că trebe să vii, că doar a trecut atîta vreme...

Îi strigă și pe ceilalți care se opriseră ceva mai încolo și așteptau tăcînd.

— Haideți, mă, că-i Chirilă Ion... a venit acasă... Le spun eu că tu ești 'da' ei, că nu, că-i vre-un tovarăș de la raion... Și-ai venit, mă Iuane...

Se apropiară și ceilalți. Ion Chirilă dădu mâna cu ei, simțind cum îl cuprinde ameteala. Bărbații aceștia râdeau către el și-l întrebau de sănătate; le vedea de-aproape obrajii pe care se așezase praful și s-amestecase cu sudoarea, și nu putea să fie numai vorba de o părere a lui: ei râdeau cu adevărat și bucuria lor nu-l mințea; se întâmplase așa cum visase, oamenii își amintesc de el și nu se feresc de stringerea lui de mână. Numai Kovacs Peti și Iani, care erau neamuri cu Kovacs Albert, cel omorât de el, nu se purtau ca ceilalți. Îi întinseră mâna și ei zicându-i bună seara pe românește, și întrebându-l ce mai face, dar nu râdeau la el, iar Kovacs Peti nici nu se uita în ochii lui, ferindu-și privirile într-o latură. Ion Chirilă înțelegea că ei se gândesc la Albert și că nu pot fi bucuroși de această întîlnire.

Pe urmă porniră către sat, și fiecare voia să-i spună ceva și să-l întrebe dacă a auzit ce lucruri s-au mai întîmplat pe la ei. Iar el mergea în mijlocul lor și-i asculta bucuros. Numai Kovacs Peti nu întreba nimic și mergea mohorît într-o margine. Se îngărăsese de cînd nu-l mai văzuse așa că nu mai părea așa de înalt cum îl știuse de flăcău; își răsese mustățile și obrajii lui rotunzi, rumeni, aveau o netezime fragedă ca obrajii fetelor, de aceea, așa cum își ținea ochii în pămînt, părea mai curînd îmbufnat decît supărat, dar Ion Chirilă nu se putea înșela, se tot silea să nu bage în seamă tăcerea acestuia, căci el acum avea nevoie mai mult de bunăvoința celorlalți, dar izbutea numai pe jumătate; limba i se dezlegase, se mai luminase la chip și se înviorase, dar de Kovacs Peti nu putea uita niciodată cîi mereu privea la fața lui încruntată, parcă de acesta ar fi atîrnat, ca de un fir de păr, ceea ce aștepta Ion Chirilă de la oameni: bunăvoința lor, iertarea lor poate. De aceea își spunea mereu: „Poate că omul o fi avînd o supărare a lui. Poate la altceva se gîndește el“.

În vremea asta ceilalți îi tot spuneau o grămadă de lucruri, iar el vorbea cu ei surzînd, și nimeni nu putea bănuî că sub voia lui cea bună sfredeleşte un alt gînd, care nu mai are mult și o va sparge ca pe o bășică de săpun.

— Ai aflat că la noi îi colectivă? îl întrebă Petre Manța.

— Aflat. Și cum îi?

— Cum să fie? Bine.

Află că vărul său Constantin Chirilă îi președintele, și că a umblat pe la cursuri de specializare, că au o crescătorie de vite și c-au vîndut tăurași și în Moldova, că au ramuri anexe și că vînd legume din grădina lor la cantinele din Reghin, că vine pe la ei cinematograful, că prietenul său cel mai bun, Genu Pădurean, îi plecat la un curs de agronom și că peste vreo lună se întoarce acasă bun agronom. Ion Chirilă asculta, gîndindu-se că lumea s-a schimbat tare mult dacă el nu pricepe cum or fi toate aceste lucruri, care nu-și găsesc nici un loc în amintirile sale, și se tot îndemna să nu fie neliniștit. Oamenii nu-l uitaseră și-l reprimeau printre ei și poate nu se mai gîndeau la cele ce s-au întîmplat, ori dacă se gîndeau (poate cei doi Kovacs), tac și se feresc s-o arate.

Cînd intrară în sat, se insera.

Treceau pe ulița mare a satului, cuprins de forfota obișnuită ceasului ce precede cina, cînd toate fîntînile scîrțîie, ușile se izbesc deschise și trînitite cu grabă, din vetrele bucătăriilor de vară începe să se răspîndească fumul inecăcios de coceni, și curînd se simte pînă departe mirosul de mămăligă ce fierbe și de lapte cald; ici-colo s-aude cum sfîrșie unsoarea în

cratița de tuci, voci ascuțite de femei suduie copiii care n-au răbdare ; rațele măcăie înnebunitor ; cîinii care s-au vîrit prin bucătării incurcîndu-se în picioarele oamenilor schelălăie loviți cu scurtături, și privesc cu umilință, fără să se depărteze, cum se pregătește mîncarea ; iar bărbatul șade ostenit pe podmol și trage alene din țigară.

Ion Chirilă nu se mai sătura să privească, să asculte, să tragă în piept aerul amestecat cu fum și cu mirosuri de mîncare ; cei din jurul său, și mai ales Petre Manța, dînd binețe la cei de prin ogrăzi, îi strigau să iasă pînă la poartă să-l vadă de Ion Chirilă care s-a întors acasă. Aceștia ieșeau pînă la gard și dînd mîna cu el îi dădeau bună seara și-l întrebau ce mai face, iar el bucuros că-i întreat le răspundea că face bine, dar ei cum o mai duc cu sănătatea ; ieșeau în ușa bucătăriei și femeile, pentru o clipă, priveau mirate, apoi se înturnau repede la foc, să nu ardă carnea ori să nu fugă laptele în foc ; veneau și copiii să privească.

Și toate acestea se adunau asupra lui copleșindu-l ; nu mai avea putere să le îndure, ar fi plîns dar îi era rușine să-l vadă ceilalți ștergîndu-și lacrimile. Înțelegea acum că toate acestea, chiar dacă el nu și-a dat seama, îi lipsiseră tot atît cît îi lipsise și Marika, că nici n-o putuse dori pe Marika decît la un loc cu toate aceste lucruri care crescuseră în sufletul lui ca niște rădăcini.

Iar într-un colțișor întunecat al minții s-așezau celelalte impresii ; cîte-o babă care murmură îndurerată : „A venit săracu' Ion, doamne, doamne, cîte n-o fi suferit. Bine că s-a miluit dumnezeu“ ; unii oameni care nu ieșeau pînă la poartă, ci numai dădeau din cap, rămînînd în pragul tinzii, strigînd apoi la copii să s-astîmpere și să nu se mai zgîiască prin gard ca la comedie ; iar cîte-o casă rămînea mută, cu ușa închisă.

S-apropiau de o fîntînă, unde ulița satului se desparte în două, ca o furcă de adunat fînul ; acolo, în dosul fîntînii, s-afla o casă veche, acoperită cu șindrilă ; acolo locuise Kovacs Albert. Ion Chirilă o zărise, ori numai o bănuise prin lumina sură a amurgului și nu mai îndrăzni să privească într-acolo. Între timp, unii din grupul care-l însoțea, se răzletiseră pe drum, căci ajunseseră la casele lor ; cei care mai rămăseseră, se domoliră de-odată stînjeniți. Ion Chirilă înțelese stînjeneala lor ; nici el nu se mai simțea atît de bucuros și de liniștit, cum se simțise această bucată de drum. Ar fi vrut totuși să se uite în ogradă s-o vadă pe Marika ieșind cu găleata la fîntînă, dar nu putea să se uite într-acolo. În dreptul fîntînii, oamenii se opriră să-și ia rămas bun. Ei o luau spre stînga, pe hudița ce suia la deal, el și cu Manța mergeau spre dreapta, pe ulița cea mare a satului. Ion Chirilă sta cu spatele către casa lui Kovacs Albert, dar observă că nici ceilalți nu privesc într-acolo. Iși poftiră noapte bună și se despărțiră.

Cîtva timp își urmară drumul în tăcere. Era de-acum ceasul cîinii. Oamenii nu mai stăteau prin curți, ci se adunaseră în jurul mesii și mîncău. Se liniștiseră și galițele și — cu gușa plină — își căutau locul de somn prin cotețe. Un timp se vor mai auzi pași răzleți și vorbe molcome adresate vacii din grajd, ori cîinelui, apoi toți se vor culca, adormind îndată ca bolovanii de piatră, numai tinerii cuprinși de neastîmpăr se vor îndrepta cu perechea lor spre umbra grădinilor. Gîndindu-se la aceste lucruri, Ion Chirilă se simțea întristat ; revenea tristețea ce-i învăluise zilele mai liniștite ale anilor lui de temniță, cînd părerile de rău și deznađeidea se mai potoleau și sufletul lui avea putere să îndure dorul de casă și de oameni dragi, de iubită și le prieteni. Dorul n-aducea nici o alinare ; icoanele pe care le gîndea stînd întins pe patul aspru de închi-

soare, cu ochii deschiși ațintiți în tavan, văzînd acolo, tot ceea ce vede acum a avea, îl împingeau tot mai departe de liniștea de care avea nevoie ca să poată trăi; deznădejdea nu-l mai bătea ca o furtună, ci-l îneca asemenea unei mlaștini. Atunci sta mut zile și săptămîni la rînd, muncea și mîncă în neștire, și nu-și mai dădea seama că se află într-o temniță, păzit de sentinele; tristețea lui îl ținea închis într-o singurătate mai neagră și mai fără zăre decît orice temniță.

Se întunecase. În licărirea palidă a stelelor, casele mai mult le bănuiau prin întuneric, iar oamenii din curți îi ghiceai după pași ori după cîteva vorbe molcome, care îi ajungeau la urechi ca prin somn.

— Petre, da'tu nu te duci acasă? — întrebă Ion Chirilă.

— Nu. Eu te petrec pînă acasă. Vreau să mai povestim. Trimet eu vorbă la nevastă prin cineva.

— Te-ai însurat, Petre, și tu! — îi spuse Ion într-o doară.

— M-am însurat.

— Și cum o duci însurat?

— Mulțam pentru întrebare. Destul de bine.

— Copii ai?

— Am. Doi feciori.

Și vorbele acestea, aproape indiferente, care nici nu stăruiau în mintea lui mai mult decît timpul cît a fost nevoie pentru rostirea lor, parcă i-ar fi trezit. Întrebă repede:

— Nici nu te-am întreat: Mama ce mai face?

— D-apoi lelea Susană face bine. A mai îmbătrînit...

— Da. Are doar peste cincizeci de ani, săraca. Da'altfel cum o duce?

— Altfel bine... Îi la gîște.

— Cum la gîște?

— La fermă. Avem vre-o patru sute de gîște. Ea grijește de ele.

— Numă'ea singură?

— Nu. Mai sînt acolo două fetișcane. Una-i chiar a lui Genu Pădurean, Anica, fata lui ai măi mare.

— Așa fată mare are Genu?

— D-apoi pășește într-al șaisprezecelea an.

— Măi, măi — murmură Ion Chirilă. Îi venea greu să priceapă că maică-sa a îmbătrînit, că Genu Pădurean are fată mare, că este o fermă unde se îngrașă patru sute de gîște; toate acestea îl tulburau, împrăștiindu-i prin trup o stare ciudată, ca o amortire amestecată cu nerăbdare, un fel de frică. Ar fi vrut ca totul să se petreacă în vis și-i era teamă că totul nu-i decît vis. Întrebă întăritat:

— Și pît ele îndopa patru sute de gîște în fiecare zi?

Petre Manța rîse:

— Nu le îndoapă. Le îngrașă, fără să le îndoape.

— D-apoi cum?

— Apoi asta-i meseria lor. Or învațat-o la un curs. Și au cărți. Și mai vine, cînd și cînd, un inginer de la Tg. Murăș, care se pricepe.

— Așa! făcu Ion Chirilă și începu să rîdă nervos, fiindcă nu înțelegea nimic. Povestea asta cu gîștele era numai un fleac, n-avea poate nici o însemnătate pentru Manța Petre și pentru ceilalți, era ca atunci cînd bei apa dintr-un pahar de sticlă și nu dintr-o ulcică de lut, dar pentru el era ceva ce nu poți înțelege, ceva ce nici nu poți gîndi.

Și iarăși rămase tăcut, ademenit de tristețea lui care stăruia îmbiindu-l cu otrava ei dulce, tristețea aceea în care se amestecaseră toate dorurile lui de zece ani încoace.

Amenințat din nou de vechea lui deznădejde, rosti întrebarea care-i dăduse fircoale tot timpul și de care se ferise ca de un păcat săvârșit în văzul lumii :

— Petre, da' Marika ce mai face ? — și întrebarea îi arse buzele ca o băutură prea tare și prea fierbinte.

Petre nu răspunse îndată, ci se opri o clipă în loc, iar Ion Chirilă pricepu că s-a întâmplat o nenorocire și de-aceia nici măică-sa, nici Genu, nici văru-său Constantin nu-i pomeniseră în scrisorile lor niciodată nimic despre fată.

— Face bine, răspunse Petre cu glas tulbure.

— Trăiește ? !

— Poi de bună seamă, trăiește ! — și adăugă repede : — Văd că mumă-ta încă n-a venit acasă. Că-i întuneric la voi.

Ion Chirilă nu mai înțelegea : de ce a trebuit ca Petre să aștepte gândindu-se pînă să-i răspundă că Marika trăiește, și-apoi de ce a schimbat repede vorba ? Totuși o nenorocire s-a întâmplat și se temea să-i spuie. Și el însuși se temu să mai întrebe. Spuse :

— Văd și eu că-i întuneric.

Intrară în ogradă. Aici nimic nu se schimbase. Ușa tinzii acum n-avea lacăt, ci numai un vechi zăvor de lemn pe care oricine îl putea deschide de-afară ; și ca întotdeauna, semn că nu-i nimeni acasă, o mătură veche, tocită, rezemată de ușa tinzii. S-așezară pe podmol, lângă prag.

Ion Chirilă se simțea ostenit. Privea fără să se bucure în jurul său, la ograda în care copilărise și crescuse fecior.

Era întuneric, lucrurile își pierduseră conturul dar el care le cunoștea, le ghicea ușor. Acolo erau, în fața casei, aplecându-și crengile pînă la ferestre, cei doi meri cu coroanele lor largi ; acolo era, în latura grajdului, dudul cel bătrîn, în care trăznise odată, într-o vară, de i se uscaseră creangă ; iar creanga se mai întindea și acum, la locul ei, neagră și fără viață, parcă ar fi fost agățată pentru veșnicie de cer. Și cotețul găinilor era în locul lui, înclinat și-acum într-o parte, parcă s-ar fi temut și s-ar fi rezemat de grajd. Și-o grămadă de lemne, ca întotdeauna în fundul ogrăzii, și-o căpiță de paie, tăiată într-o margine, semănînd cu o pîine uriașă, începută. Toate erau așa cum le lăsase, cum și le amintise mereu și nu-l mai puteau bucura.

Tăcea și el, tăcea și Petre Manța alături. Aprindeau a treia oră a patra țigară, cînd în drum s-auziră pași grăbiți, apoi porțița se deschise și intra Susana Chirilă strigînd :

— Iuane, Iuane, unde ești ?

Ion Chirilă se ridică și-i ieși înainte, spunînd :

— Aici, mamă. Am venit acasă.

Se opriră amîndoi în loc, la un pas unul de altul, privindu-se prin întuneric, și de-odată Ion se aplecă, îngenunchind, apucă mîna bătrînei și-o sărută plîngînd :

— Am venit, mamă. Am venit — murmură el, iar femeia îi mîngîia creștetul.

— Iuane... Hai să intrăm în casă, Iuane...

Intrară în casă, întîi Susana și în urma ei Ion Chirilă apoi Petre Manța. Susana aprinse lampa și o agăță în cuiul ei din grindă, de-asupra mesei, apoi aduse apă într-un ciubăraș și cită vreme el s-a spălat, ea a stat lângă el, în picioare, ținînd ștergarul într-o mînă și săpunul în cealaltă. Spuse apoi :

— Ședeți. Mă duc să fac ceva de cină.

— Lasă, mamă, nu te zdrobi atîta, că doar nu-i nici o grabă... Hai să mai povestim...

— Nu, Iuane, întîi să mînci ceva, că doar vii de departe...

Cîteva clipe tăcură, stînjeniți și întristați, căci își aduseră, aminte, de parcă pînă atunci ar fi uitat cu totul, de unde venea el. Femeia îl privea înmărmurită. Petre Manța se tot întorcea cînd spre Ion, cînd spre maică-sa, ar fi vrut mereu să spună ceva, și mereu vorba i se oprea în gît. Ion Chirilă oftă, așezîndu-se pe-un scaun, lîngă masă. Răspunse :

— Da. Vin de departe...

Femeia ieși repede, ducîndu-și mîinile la ochi. Petre s-așeză în fața lui, întinzîndu-i tabacherea cu tutun. Și cît timp ea trebăluia în tîndă, ei șezură lîngă masă fumînd în tăcere. Pe urmă, femeia așternu masa, răsturnă mămăliga pe un cînpător, tăind-o în felii cu o ață, puse alături tigaia de tuci cu păpăraie și cîteva cepe verzi și-i pofți să mănînce. Petre Manța îmbucă de cîteva ori, ca să nu supere pe gazde, pe urmă începu s-o întrebe pe lelea Susana una și alta, tot lucruri foarte îndepărtate de gîndurile ei din astă seară.

Bătrîna răspundea cîtinel, cu vorbe scurte și puține, neluîndu-și ochii de la Ion, care mîncă lacom, dar fără să i se vadă pe față plăcerea mîncării. Era o femeie mică, slăbuță, îmbrăcată în haine întunecate, fața ei zbîrcită era neagră și uscată ; bucuria revederii îi licărea numai în ochii negri a căror tristețe și oboseală era atît de veche, încît părea să dureze necentenii încă din ceasul cînd s-au deschis către lume — acum se străduiau să surdă, dar izbuteau greu să-și schimbe înfățișarea cu care se obișnuiseră și în efortul pe care-l făceau, scăpau cînd și cînd cîte o lacrimă, ce se prelingea repede, parcă rușinată, pe obrazul smolît, la vale, căzînd pe pieptul bluzei negre. Privea la fiul ei, și se mira de părul său cărunt : „A îmbătrînit“ — se gîndea. „Și ce fecior frumos a fost!“ Fusese un om vesel, căruia-i plăcea să petreacă și să cînte, și acum uite-l cît îi de mohorît, parcă din ochii lui, de sub fruntea lui încrêțită ar răsări seara și noaptea. „Iuane, Iuane — gîndea ea — dragu' mamii ce-ai făcut ? Cum de-ai putut face tu un lucru ca ăsta ? Doamne, doamne, de-aia ești tu sur la cap și îmbătrînit!“

Pe urmă, cînd Petre Manța crezu că bătrîna și fiul ei sînt destul de pregătiți pentru această întîlnire și că el nu face decît să-i stingherească, își luă rămas bun, făgăduind să se întoarcă a doua zi, să mai schimbe un cuvînt-două.

Abia după ce oaspetele plecă, după ce Ion Chirilă isprăvi de mîncat cina și bău de două ori, murmurînd : „cît îi de bună apa de la noi!“ după ce mulțumi de mîncare, Suzana Chirilă dădu friu lacrimilor și plînsese multă vreme, oricît încercă fiul el s-o oprească ; abia acum, buzele ei rostiră cuvînte de mîngîiere și de milă :

— Iuane, Iuane ! Dragu' mamii, drag. Ce-ai să faci tu acum ! — murmură mereu, mîngîindu-și fiul pe obraji, pe frunte, pe creștetul sur.

— Lasă, mamă, nu mai plînge, c-o fi mai bine de cum a fost.

— Dragu' mamii. Cum ai îmbătrînit !

— D-apoi așa-i lăsată, ca pădurea să se îngălbenească și oamenii să îmbătrînească.

— Tu' dragu' mamii, ai îmbătrînit înainte de vreme...

După un timp, bătrîna se mai liniști și începu s-aștearnă patul. În timp ce întindea cearceaful și bătea perna, îi povesti o seamă de lucruri despre vecini, îi amînti că i-a păstrat bine toate hainele, în lădoiul cel mare, că așezase frunze de tutun între ele, ca să nu le mînce moliile, că

a cumpărat pentru el giolgi de cămăși și de albituri de pat, că i-a cusut o cămașă cu arnici și cu mărgeluțe, (voise să spună „cămașă de mire“ dar se răzgîndise), că are piele pentru o pereche de cizme...

— Dumnezeua numai pentru mine ai tot luat și dumitale nu ți-ai făcut nimic...

— Apoi, dragu'mamii, eu îs bătrînă... Ce lipsă mai am eu de lucruri?...

Și amîndoi simțeau că niciunul n-a început încă vorba despre ceea ce era mai important și le era teamă de această clipă care s-apropia.

Se culcară în cele două paturi așezate unul într-o margine, celălalt în cealaltă margine a odăii, și pe întuneric avură mai multă îndrăzneală.

Femeia întrebă :

— Și-acum ce-ai să faci, Iuane dragă ?

— D-apoi nu știu. Mi-oi vedea de treabă... Oi lucra...

— Unde? — întrebă ea neliniștită.

— Cum unde? La noi. Pe pămîntul nostru.

— Pămîntul nostru... — murmură ea — ...nu mai este.

— Cum nu mai este?

— L-am dat în colectivă. Ți-am scris doar.

— Nu mi-ai scris c-ai dat pămîntul...

— Nu mă primeau altfel și singură nu-l puteam lucra. Și dacă văru' t-o Constantin a intrat, am intrat și eu. Ce să fac? Și Genu lui Pădu-rean, prietenul tău, a zis să intru, că-i mai bine așa.

— Da. Mai bine. Să n-ai pămînt și să fii slujnică la giște. M-or lua și pe mine, poate porcar.

— Nu-s slujnică, dragu'mamii. Is răspunzabilă... Și la porci îi tete-tău Vasîlică a Monului; Chirilă Vasîlică a Monului. Și nu-i porcar, dragu-mamii, îi răspunzabil la îngrășat de porci. Pentru lucrul nostru căpătăm zile-muncă.

— Ce căpătați?

— Zile-muncă. Așa le scrie în carnet. Și pe ele ne dă bucate și bani și bumbac și piele și ce ne trebe.

— Cine vă dă?

— D-apoi colectiva.

Femeia vorbea blînd, de-parc-ar fi spus o poveste, iar el întreba posomonît și se mira că nu-i mînios, că nu-l doare că nu mai are pămînt, că părerea lui de rău îi mai subțire decît ața de bumbac; acum aproape nici nu-i păsa de toate acestea, căci altceva voia el să afle; și poate ghicise și maică-sa că el altceva vrea să afle și de-aceea tot vorbea de colectivă și-i spunea că vor merge și vor vorbi cu președintele — că doar i-i văr — și va face cerere și va intra și el în colectiv și va lucra — că doar n-a uitat cum se ține coasa în mînă — și-și va face un rost și va trăi în rînd cu oamenii. El o asculta și-i răspundea, că n-are încotro, va face cerere și va lucra și el cum lucră ceilalți, dar gîndul său umbra în altă parte și-aștepta clipa cînd s-o întrebă despre altceva; iar femeia ocolea această clipă și găsea tot alte lucruri despre care să-i povestească; despre lucrul ei cu giștele, care-i ușor și n-o obosește prea mult, numai că trebuie să-și bată capul, despre neamurile lor, care-s toate în colectiv și au venit bun, că-s harnici și bine văzuți...

Și-atunci întrebă Ion Chirilă, tremurînd tot de nerăbdare :

— Și ungerii ce fac? Sînt și ungeri în colectivă?... — Și se miră el însuși surprîns, pentru că altceva voise să întrebă.

— D-apoi mai toți îs în colectivă.

— Și Kovăceștii, toți?

— Ei, toți.

— Așa!

Femeia întrebă speriată:

— La ce te gîndești, Iuane?

— Mă gîndesc și eu.

— Să nu te gîndești, dragu'mamii. Să nu te gîndești. Oamenii s-or liniștit. Nu-s ca mai demult.

— Nu-s ca mai demult... — murmură el. Da'gîndești că ei, kovăceștii, m-or primi între ei?

— De ce să nu te primească? Doar pămîntul tău îi acolo... Vai doamne, de ce te mai gîndești tu la lucrul ăla... — și începu să plîngă în hohote. — Nu te mai gîndi, dragu'mamii. Oamenii te-or iertat... Nu te mai gîndi. Nu-ți mai munci biet sufletul tău...

— Da. Da. Ușor de zis: nu te mai gîndi! Parcă poți să poruncești la gînduri. Parcă te ascultă.

— O doamne, doamne! — și plînse multă vreme, murmurînd frînturi de rugăciune, chemînd îndurarea Domnului asupra feciorului ei.

Tîrziu, cînd izbuti să se stăpînească, Ion Chirilă spuse blînd:

— Mamă. Nu mai plînge. Nu te năcăji. A fi așa cum poțeste dumneata. Am să fac cerere. Și m-oi ruga de oameni să mă ierte. Le-oi povesti cum n-am avut pace în sufletul meu. Și ei m-or ierta. Și-oi lucra...

— Da, dragu'mamii. Să le spui și să te rogi de ei să te ierte. Ei or să înțeleagă că nu ești om rău...

Se potoli și bătrîna după un timp. Feciorul ei tăcea, în patul său, dar nu dormea; femeia îl auzea cum se întoarce în așternut, cum își înăbușă oftatul, cum își ține răsufierea. Ar fi vrut să-i spună ceva ca să-l mîngie, dar nu găsea o astfel de vorbă. Tîrziu de tot, cînd zorile albeau dincolo de fereastră, Ion Chirilă o întrebă pe maică-sa cu glas mai moale, mai blînd de parcă s-ar fi liniștit și numai în clipa aceea i-ar fi venit acel gînd și pînă atunci s-ar fi gîndit la altceva, dar chiar și femeia era convinsă că el numai asta avusese în cap tot timpul:

— Mamă, spune-mi, și Marika îi în colectivă?

— Marika zici! — întrebă femeia tresărînd. Fără să-și dea seama, se închirci în așternut de parcă ar fi lovit-o cineva cu un băț. — Îi în colectivă și ea. Îi în brigada lui Chirilă Octavian care ni-i neam după tată-său, parcă văr ții-tie. Văr de-a treilea, ori ții-unchi. Nici nu știu chiar bine. — Și femeia vorbea tot mai repede: — Are o brigadă bună. Anul trecut or căpătat un premiu, pentru că pe tarlaua lor or avut cucuruz tare mult. Nici n-am văzut niciodată atîta cucuruz, așa ciucălăi lungi și grăunțe așa de mari...

Ion Chirilă ascultase tot mai nerăbdător și ne mai putînd îndura, strigă:

— Mamă, ce-i cu Marika?

— Îi bine, dragu'mamii — răspunse femeia zăpăcîndu-se. Lucră în brigada lui Octavian...

— Da'trăznească în ea de brigadă a lui Octavian; eu de Marika te-am întrebat...

— D-apoi, dragu'mamii, ții-am spus că-i bine. Îi sănătoasă. Am văzut-o chiar azi. Mi-a dat binețe și m-a întrebat că ce mai fac. — Și deodată, hotărîndu-se, cu toată blîndețea de cîtă era în stare spuse: — Iuane, dragu'mamii, nu te mai gîndi la Marika.

— De ce? — strigă el — și Susana îl văzu prin întuneric ridicându-se în așternut.

— S-a măritat, săraca — răspunse ea cu același glas moale, plin de nețărmurită blîndețe. — Și are trei copii...

— Cum s-a măritat?! Cum are trei copii!?

— D-apoi ce era să facă biata fată singură, că și maică-sa a murit chiar în anul ăla. Și nu mai avea pe nimeni. Că neamurile ei n-o mai vedeau cu ochi buni.

Ion Chirilă căzu înapoi în așternut, își îngropă capul în pernă și nu mai spuse nimic. A stat așa toată ziua și apoi toată noaptea. Și numai a doua zi dimineata s-a sculat, s-a spălat, s-a îmbrăcat și s-a mutat în grădină, și-a stat acolo pe sub tufele de lițion, tăcînd mereu și fumînd și nevoind să vadă pe nimeni. Apoi cînd a venit seara, s-a sculat, a intrat în casă, a mîncat oțeva bucături de pîine și a plecat, urmărit de privirile înspăimîntate ale mamei sale. S-a întors spre ziuă, ud de rouă pe bocanci și pe haine, s-a trîntit în pat și — răzbit de oboseală — a dormit pînă către seară.

Cînd s-a întors maică-sa de la lucru, a rugat-o să-i puie hainele în vechea lui lădiță de lemn — cu care fusese în călănie — că el pleacă.

— Unde vrei să te duci?

— Unde-oi vedea cu ochii.

— Nu te duce, Iuane! Am vorbit cu președintele, cu văru-tău. Ai să intri și tu în colectivă.

— Ce să mai fac eu în colectivă?

— Să lucri, cum lucră toți.

— Eu nu mai pot lucra cum lucră toți...

— Să nu te duci, Iuane dragă. Să nu mă lași singură. Destul am plîns de dorul tău... — Il apucă de braț, strîngîndu-l disperată. — Ai să-ți faci tu un rost. O să-ți treacă, dragu-mamii. O să te însori și tu. O să ai copii. O fi cumva. Nu te duce, c-afunci și eu mă pustiesc, că nu mai am pentru ce trăi pe lumea asta... Acum bătrîna plîngea, cu capul răzămătat de pieptul lui. O mîngîie ușor pe creștet, apoi se desprinse încet din îmbrățișarea ei și căzu ofînd pe marginea patului, de parcă de-odată și-ar fi pierdut toate puterile.

— O doamne, mamă! — spuse el domolît, trist. Vorbești și dumneata... Să mă-nsor, să am copii. Cu cine să mă-nsor? Cu cine să am copii?

— O să-ți găsești tu un suflet de om.

— Nu-mi mai găsec eu, mamă, pe nimeni. Rostul meu s-a stricat și nu se mai poate drege.

— O, dragu'mamii, cum vorbești... Tu gîndești că biata Marika de voie bună s-o măritat cu Denes, — din Delureni? Că doar cine ar mai fi luat-o de la noi din sat?...

— Eu aș fi luat-o.

— Tu erai departe, dragu'mamii... Și ea era singură pe lume...

— De ce nu m-a așteptat?

— D-apoi, dac'ar fi de fier inima-n om, poate că te-ar fi așteptat, da'vezi că nu-i de fier...

— Nici eu nu-s de fier...

— N-o judeca după tine. Ea-i femeie. Femeile sîs mai slabe. Ele nu pot îndura cîte poate un bărbat...

— Cine știe cît poate îndura un om!?

— Chiar așa, dragu'mamii. Chiar așa... Susana înțelese că numai

vorbindu-i și făcându-l să vorbească, mai poate nădăjdui să-l întoarcă din hotărîrea lui neagră, și vorbi cu el încă multă vreme, împingîndu-l ușurel spre apa liniștită a resemnării. Și în cele din urmă, blîndețea stăruitoare a mamei izbuti să-i scoată din cap gîndul plecării. Ce va face el mîine și poimîine și după aceea? Cum va fi viața lui de-acum încolo? De unde să știe ea? — Va face el ceva — îi spunea cu blîndețe, fără să se gîndească la ceva anume. — Va fi cumva! — și se străduia ca glasul să-i fie blînd, mîngîietor. Instinctul ei matern îi șoptea că el n-ar fi crezut nimic, dacă i-ar fi vorbit despre lucruri precise, că el acum nu crede decît blîndeții și mîngîierii, chiar dacă nu-i spun nimic. Și el crezu că va fi cumva și că va face ceva, și se resemnă.

Și mai tîrziu, cînd veniră Constantin Chirilă, președintele și Petre ca într-un vis cețos fără putere de a gîndi, fără poftă de a face ceva, fără bucurie și fără încredere:

— Ce să fac? Bine.

*

Și a doua zi și a treia zi și încă vre-o săptămînă, Ion Chirilă trăi ca într-un vis cețos fără putere de a gîndi, fără poftă de a face ceva, fără gust pentru aer, pentru apă, pentru mîncare, împins încoace și încolo, ca un om bolnav, de îmbolduri nelămurite care nu veneau din mîntea lui. Ieșea în ogradă și ceasuri întregi se uita la dudul de lîngă grajd, apoi se ducea în fundul grădinii și rezemîndu-se de trunchiul unui nuc, alte ceasuri la rînd privea la iarba rară rămasă în lungul gardului de nuiele, ai fi crezut că o urmărește cum crește printre crăpăturile gliei; dacă din întîmplare dădea peste pîinea și slănina lăsată de maică-sa, începea să mănînce în neștire, dacă nu nimerea peste mîncare, nu mai mînce nimic toată ziua și nici foamea nu și-o simțea. La început fusese deznădejdea care-l purtase, pe urmă hotărîrea de-a pleca oriunde, numai să nu rămîie în satul în care fiecare colț, fiecare pom, fiecare tufă avea scrisă pe ele cîte o amintire, pe urmă cînd hotărîrea s-a scufundat, cum se scufundă un zid vechi în pămînt și bălării, n-a mai fost nimic și mîntea lui a încetat să mai lucreze.

După o săptămînă, fără să-și dea seama prea limpede, ieși pe la amiază din curte și porni pe drum încotrova. Pășea agale prin soarele dogoritor și nu simțea că-i cald; găinile picoteau cu ochii întredeschiși, trase la umbra gardurilor, copiii se jucau moleșiți în umbra grădinilor, satul părea pustiu; era atîta liniște în aerul neclintit încît putea auzi cum s-așează colbul pe frunze.

Și cum mergea așa, fără să-și dea seama cum, ajunse în capul de sus al satului. Acolo, un pîlc de salcîmi bătrîni, învăluiau în umbră o fîntînă clădită cu pietre chiar la poalele dealului. Ion Chirilă s-aplecă și bău apă din pumnii, fără să simtă că-i e sete, dar gestul îi era întipărit undeva în străfundul memoriei și nimic nu-l împiedeca să-l repete. Stînd așa aplecat asupra fîntînii, auzi un glas țipînd, care-l făcu să se îndrepte din mijloc și să se așeze pe-o rădăcină ieșită din pămînt a unui salcîm și să asculte.

O femeie își certa copiii.

Ion Chirilă asculta și ceva fremăta în sufletul său. Așteptă cîtăva vreme, apoi auzi niște pași apropiindu-se. Și el recunoscu acești pași. Ieși dintre salcîmi și privi la femeia care s-apropia de el, ducînd mîncare într-o legătură și-o oală care aburea.

— Bună ziua, Marika! — zise el.

— Bună ziua, Iuane! — răspunse ea. — Te-ai întors acasă?

— M-am întors.

Femeia surîdea. Surîsul ei era tot cel de acum zece ani, dar fața ei se schimbaseră; se uscaseră și se înnegrise, iar pe la ochi și-n jurul gurii se zbîrcise.

— Mi-a spus maică-ta că te-ai întors. Și m-am bucurat! — și-n ochii ei albaștri, luminoși, luciră lacrimile.

— Cum trăiești tu, Marika?

— D-apoi... trăiesc! — răspunse ea, coborînd privirile în pulberea drumului.

Ion care încă nu se trezise din starea lui și încă nu credea că o întâlnise cu adevărat, o prinse cu sfială de mîna:

— Hai, șezi aici un pic, să mai povestim, că de multă vreme n-am povestit noi doi...

Femeia își trase cătinel mîna din mîna lui și îl urmă în umbra fîntînii. S-așezară acolo, pe iarbă, ea cam la trei pași de dînsul, adunîndu-și fusta largă și lungă în jurul picioarelor.

Se priviră multă vreme în ochi, fără să vorbească.

Femeia era mică și subțire și cum ședea ghemuită acolo, dacă nu i-ai fi văzut fața, ai fi putut crede că-i o copilă de cincisprezece ani. Era îmbrăcată ca toate celelalte neveste din sat, în haine de lucru, cu fustă pestriță de stambă și cu bluză albă de giolgi, iar în picioare avea ghete cu tocul scund și ciorapi cenușii de bumbac. Peste bluză purta un lai-bărel roșu și își legase capul cu o năframă albă cu bobite negre. De sub năframă i se vedea o șuviță din părul ei bălan și fața parcă mai neagră de cum era. Pe Ion Chirilă îl durea că femeia îmbătrînise atît de repede și se uscaseră, dar el o vedea încă frumoasă și înțelegea că i-i dragă și acum, așa cum era. Oftă și murmură: —

— Marika... Marika...

Femeia tăcea și-l privea țintă în ochi. Și privirile ei ardeau. După fața ei, care parcă împietrise, nu-ți puteai da seama ce gîndește, iar el se chinuia să ghicească. Se temea, dar s-ar fi bucurat, dacă i-ar fi spus: — Iuane, dacă mă primești, eu mă întorc la tine. Ea însă nu spunea nimic, continuînd să-l privească cu ochii ei albaștri; parcă l-ar fi privit pentru ultima oară în viață și s-ar fi temut să nu-l uite după aceea. Și iarăși bărbatul care încă tot nu credea că toate-s aveau și nu vis, murmură:

— Marika... Marika...

Atunci tresărînd, și mutîndu-și privirile aiurea, femeia întrebă:

— Dar tu, Iuane, cum trăiești?

— Tu n-ar trebui să mă întreb...

Ea îl privi iarăși, drept în ochi, intens, de parcă ar fi voit să-lucidă... Apoi începu să vorbească repede:

— De ce vorbești așa? Gîndești că mie mi-a fost ușor? Gîndești că te-am uitat? Gîndești că n-am plîns? Rău gîndești, Iuane!

Și-abia acum lăsă din mîna merindarea cu mîncare și oala care nu mai aburea și Ion se sperie. Femeia tremura toată ca scuturată de friguri.

Vorbea tot mai repede și-acum îi clănțăneau dinții în gură, și cuvintele s-auzeau întretăiate:

— Am rămas singură și n-aveam pe nimeni să-mi spuie o vorbă. Și tu erai în temniță și nu știam nimic de tine. Și mi-era frică să și întreb. Așteptam să mor, da'n-aveam putere să m-arunc în fîntînă. Și-am stat așa și-am așteptat și nici nu știam ce aștept. Și m-am dus la Delureni, la

mătușa Lina și-am umblat la lucru la Gostat și-acolo am dat de Denes, care era prietenos cu mine. Și într-o zi mi-a zis să mă duc după el, și m-am dus. Da'să nu crezi cumva că-mi ardea de dezmierdări. M-am dus după el, cum m-aș fi dus și la moarte. Tot una-mi era mie acum. Apoi au venit copiii.

Și dintr-odată femeia se liniște. Nu mai tremura. Continuă mai domol, schimbându-și glasul.

— Da'eu pe tine nu te-am uitat. Cîte-odată aș fi vrut să te uit. Să te uit de tot. Dar n-am putut. Cînd m-am trezit că-mi pare rău de ce-am făcut, a fost tîrziu. Aveam copii.

El o asculta și nu înțelegea. Vorbele ei îl loveau ca niște pietre, dar niciuna nu se lipea de mintea lui și nu rămînea acolo. Îl durea numai locul unde-l loviseră. Și-i făcea bine durerea asta. Ar fi ascultat pînă tîrziu, tînguirea ei, pe care n-o putea înțelegea și nici nu voia s-o înțeleagă. Era doar așa de simplu și de firesc; să-l ia de mină și să pornească amîndoi în lumea largă, să lase tot ce-a fost în urmă și să-și vadă de viața lor.

Spuse :

— Marika, hai să plecăm. Uite, în minuta asta.

— Unde să plecăm ?

— Ne-om găsi undeva un rost.

— Da'am copii, Iuane.

— Ia-i și pe copii.

— Da's ai lui Denes.

— Atunci lasă-i.

— Nu se poate.

— De ce ? Cu Denes n-ai să fii niciodată fericită.

— Nici fără copii n-aș fi.

— Ba cu mine ai fi.

— Nici cum n-am mai fi noi fericiți. Vremea noastră s-a dus și n-o să mai vie.

— Și cum om trăi de-acum încolo, Marika ? Nu te gîndești ?

— Ba mă gîndesc, Iuane. Om trăi cumva. Pe pămînt nu-i numa' o fericire.

— Pentru mine numa'una a fost ; dacă aia nu-i, atunci nu mai este nici una.

— O, Iuane dragă, cum vorbești ! Doar știi cît poate îndura un om și cu cît de puțin se satură un flămînd. Nu numa'omul ostenește. Ostenește și sufletul din el. Și-atunci fericirea lui îi o perină pe care să-și razeme capul.

— Vorbești ca un om bătrîn.

— Is bătrînă, Iuane.

Bărbatul rîse cu amărăciune.

— Amîndoi sîntem bătrîni, ne-or căzut dinții din gură și nu mai avem cu ce roade pita ; și mămăliga îi fericirea noastră.

— Chiar așa, Iuane... Na, eu mă duc că-i tîrziu. Numa'bine.

Și plecă, pașind repede, pe drumul ars de soare, stîrnind cu picioarele mărunte învolburări de praf, care se și așezau repede la loc. O urmărea cum se îndepărtează și cum rămîn numai urmele ei mici în colb. Apoi femeia pieri la o cotitură, printre cucuruz. Și după aceea nici nu mai izbuti să recunoască urmele ei în praful drumului, printre celelalte urme lăsate de alții, de parcă ea nici n-ar fi trecut vreodată pe-acolo.

Multă vreme, Ion Chirilă n-a crezut că s-a întâlnit într-adevăr cu Marika și că ea a vorbit cu el așa cum a vorbit; aștepta mereu să se întâlnească cu ea pregătindu-se să plece în altă parte unde să-și vadă ei doi de viața lor, căci în sat n-ar mai fi putut rămînea dacă ea își lăsa bărbatul. Pînă acum nici nu se gîndise chiar așa de hotărît la plecarea lor, îl chinuise nevoia ca s-o vadă și s-o audă vorbind, acum însă era convins că nu se poate altfel; își tot aduna hainele și alte lucruri într-un cufăr vechi de lemn, cu care făcuse cătănia, făcînd loc și pentru hainele și lucrurile ei. Deasupra își așeza cămașa nouă pe care i-o cususe maică-sa, înflorind-o cu arnici și se gîndea că asta ar fi putut să-i fie cămașă de mire, — și chiar așa o să fie, pentru că va îmbrăca-o în ziua cînd va pleca împreună cu Marika; vasele n-aveau loc în acest cufăr, dar vase nici nu vor lua cu ei, ci poate numai niște linguri și-un blid-două de tablă smălțuită. Nici nu-și putea închipui că ea ar refuza să plece cu el. Trăia ca toți oamenii trecuți printr-o mare nenorocire, visul amăgitor că ceea ce se întîmplase în realitate nu-i decît un vis, din care pînă la urmă trebuie să te trezești; mințindu-se, sufletul lui se mai apăra încă de un adevăr care altfel poate că l-ar fi ucis.

Se împlîneau două săptămîni de cînd se întorsese acasă și o săptămîină de cînd se întâlnise la fîntîna dintre salcîmi cu Marika; oamenii din colectivă isprăveau prașila de-a treia, adunau în luncă primul fîn, înflorit și plin de miresme, își pregăteau coasele și secerile pentru secerișul care s-apropia pe nesimțite. Ion Chirilă privea la aceste pregătiri cu un fel de curiozitate, ca la niște lucruri cu totul străine de el. Graba asta a oamenilor, frămîntarea care cuprinsese un sat întreg, și nu se mai potolea, pentru el n-avea nici o noimă. Urmărea totul cu o tainică bucurie, gîndindu-se: „Voi nici nu știți că în vremea aia eu și cu Marika vom fi în altă parte“. Și ca să treacă mai ușor ceasurile așteptării sale se apucase să dreagă gardul curții și acoperișul de stuf al casei, pentru ca maică-sa să nu mai aibă necazuri, cită vreme o să fie el plecat din sat — căci așa plănuia, ca după cîtiva ani, cînd oamenii se vor fi obișnuit cu gîndul că Marika și-a lăsat casa și bărbatul și s-a dus după vechea ei dragoste, se vor întoarce în sat și-și vor face o gospodărie a lor, fie în colectivă, fie altfel. Curăți și fîntîna care se cam mîlise și se umpluse de mușchi. Repară cotetul găinilor și — ca să nu mai stea răzemat de grajd — îi întări picioarele cu o birnă, și drese și cotineața porcului astupînd cîteva crăpături ale podelei, unde porcul și-ar fi putut rupe picioarele; puse în rînd lemnele de foc și mai aduse un car de crengi de la pădure, pe care le mărunți și le rîndui pentru iarnă.

Privindu-l cum lucrează, oamenii credeau că s-a liniștit și într-un fel se bucurau. „A suferit destul, săracul“ — gîndeau ei. Tot mai des se opreau cunoscuți pe la poartă, intrînd în vorbă cu el, lăudînd gardul bine încheiat și-acoperișul:

— „Te pricepi, Iuane! Să știi că te chem și la mine să-mi faci gardul și-ți dau un purcel de prăsilă“ — spunea cîte unul rîzînd de propria lui glumă.

Venea destul de des și văru-său, Constantin Chirilă, președintele. Constantin avea cu un an ori doi mai mult decît Ion, dar erau prieteni încă din vremea cînd păzeau împreună vitele pe malul Murășului; puteau povesti ceasuri întregi despre peștii adormiți în cotloanele lor de sub mal, pe care îi scoteau de-acolo cu mîna, îi frigeau pe jeratic și-i mînceau așa, nesărați și plini de cenușă cum erau, pîrîndu-li-se cea mai aleasă bunătate de pe pămînt. „Mai ții minte cînd te-a pleznit un somn cu coada? Cum te-ai mai

speriat!“ — Ion Chirilă râdea, pentru că mai ținea minte spaima de-atunci : „Vre-o lună de zile, nici nu m-am mai băgat în apă după aceea“. — „Dar nucile furate de la Kerpinisan din vie! Mai ții minte?“ — „Cum mai suduia bietul loșka, paznicul! Lui i le scădea din simbrie“. — „Parcă noi ne mai gîndeam la simbria lui“. — „Da'cînd am prins un pui de căprioară; mai știi?“ — „Știu, cum să nu? Doar era și Genu a lui Pădurean cu noi. L-am găsit pe ied dormind sub o tufă și m-am apropiat de el. Călcam numai pe virful picioarelor și l-am luat frumos în brațe. Oi, ce se mai zbătea și cum zbiera mună-sa după el“. — „Și cum ai plîns, cînd tata l-a junghiat și l-a jupuit de piele. Nici n-ai vrut să mînci din el. Tu ai vrut să-l crești și să-l duci la țîrg să-l vinzi“. — „Ba n-am vrut să-l vînd, am vrut să-l învăț în jug“. Constantin râdea tare. Era bărbat frumos și cam mîndru de această frumusețe. Nu era prea înalt, dar rămăsese svelt ca un flăcău și-avea niște ochi negri ca mura. În tinerețe avusese el niște întîmplări cu o femeie măritată, care se mai lăuda și azi că ea l-a învățat dragostea oarecînd pe președinte; iar președintele trebuia să rabde ironiile oamenilor și ocările soției sale care nu se putea vindeca de gelozie nici acum cînd avea copii mari; și poate că nici nu-l necăjeau prea de tot. Numa'că nu-i venea la îndemînă să probezească pe femeile mai leneșe, care nu-și vedeau cum trebuie de lucru, pe de-o parte fiindcă lui nu-i plăcea să se răstească la femei, care „ori cum ar fi, îs niște făpturi gingașe“, iar pe de altă parte, femeile cunoscîndu-i slăbiciunea, la orice vorbă mai aspră de-a lui se învățaseră să-i răspundă: „Lasă, lasă, tovarășe președinte, că dacă ți-aș rîde cum face Carolina, n-ai mai fi așa de conștient“. — „Văd eu vere că tu și azi te topești, cînd îți rîde o femeie“ — spunea Ion Chirilă, surizînd. „D-apoi, Iuane, ce să fac? Femeile au pe dracu-n ele și nici eu nu mă pot schimba chiar așa de repede. Da'altfel, prostii nu mai fac. Nu-i just“. — „Și poți trăi? Nu mori de dor?“ — „De dor, mi-i dor, da'nu chiar ca să mor“.

Constantin îl tot grăbea să facă cerere și-l asigura că nimeni nu va vota împotriva lui. Ion nu voia să refuze, și tot amîna, legîndu-se de tot soiul de fleacuri, însă nu-i mărturisea prietenului său că el are alte planuri. Nu voia să-i amestece și pe alții în povestea asta; nici maică-sii nu-i mărturisea gîndul său. N-ar fi vrut nici să-i supere pe Constantin și pe oamenii care veneau pe la ei și flecăreau ceasuri întregi cu el; aceste răgazuri pline de vorbe îi făceau bine, îl ajutau să mai îmblînzească o veche teamă a lui care se născuse încă a doua zi după omor și crescuse mereu, în cei zece ani de închisoare. Gîndul lui — nemărturisit încă nimănui și pe care nici Marikăi nu i-l va spune, ci poate numai lui Genu, singurul om în care are încredere cum nu mai are decît în el însuși — gîndul lui negru era: are omor nu poate fi iertat.

Pe cît putea, se ferea de acest gînd, așa cum se ferise mereu în vreme ce s-apropia de sat, cu oamenii pe care-i întîlnise și după aceea, așteptînd să se întîlnească cu Marika. Oamenii însă, prefăcîndu-se că au uitat totul, i-l aminteau mereu; el știa bine că ei se prefac, că de fapt n-au uitat nimic. Lor poate li-i milă de el și se gîndesc la omor ca la o năpastă trimisă de o soartă rea, și cînd s-apropie de el li se citește mila în priviri; îl văd îmbătrînit și sur la cap și glumesc cu el ca să-l facă să uite (căci ei știu tot așa de bine ca și el că el nu poate să uite, chiar dacă ei nu-i potomenesc nimic de asta) — și se străduiesc să-i împingă gîndurile în altă parte, dar el chiar de-aia nu poate uita și parcă își aduce aminte chiar mai des și chiar mai viu decît în singurătatea lui din închisoare. Și nu se putea apăra de această amintire crudă decît gîndindu-se la Marika; căci ea nu mai era azi numai femeia iubită, ci aducătoarea liniștii și-a uitării.

Totuși lui îi tihnea această bunătate a oamenilor, și o simțea ca un vînt căldicel adiind ușor peste gheața din sufletul lui; în alte împrejurări, bunătatea asta poate ar fi topit zăpezile iernii și-ar fi înflorit cîmpiile, ar fi adus înapoi în inima lui, viața; acum însă adia, îmblinzind numai frigul ce nu se va risipi pînă nu va veni Marika să-l risipească cu mîna ei. Și Marika nu putea să nu vină. Această convingere îi da putere să facă ceea ce făcea, să discute și să rîdă cu oamenii și chiar să se gîndească la situația lui de om între ceilalți oameni. — „Vezi? — își spunea el uneori. Poate că aș putea să rămîn în sat; ei nu m-ar ocoli și nu m-ar dușmăni. Aș putea trăi. Aș merge la coasă cu ei și la sapă. Și m-ar chema poate și la nunți ca să le cînt“. — Dar cînd se gîndea că astfel ar trebui să renunțe la Marika, înțelegea că zadarnic sînt oamenii buni cu el, fiindcă el nu mai are ce să facă cu bunătatea lor; îi părea rău că va trebui să plece dintre ei, dar el fără Marika n-ar putea trăi aici, oricît ar fi de bine.

Cum se întîmplă întotdeauna, și visul lui treaz trebui într-o zi să se sfarme; și clipa veni pe neașteptate, cum venise întîlnirea lui adevărată cu Marika. Pur și simplu, își aduse aminte, că el doar se întîlnise cu Marika și că vorbise cu ea și că ea refuzase să plece cu el. Își aduse aminte într-o zi cînd poate pentru a zecea oară își așeza hainele și lucrurile în cufăr, căutînd să le pună în așa fel încît să ocupe cît mai puțin loc, ca să încapă și lucrurile ei. Amintirea aceasta o retrăi într-o clipită, atît de violent încît îl năuci ca o lovitură. În primul moment nici nu-l duru. Nu simți nici tristețe, nici părere de rău, nici deznădejde. Era de parcă nu lui i s-ar fi întîmplat. Se mira numai cum de uitase. Doar întîmplările de felul ăsta nu se pot uita, cum nu poți uita chipul mamei tale și numele pe care-l porți.

Da. Întîlnirea se întîmplase cu adevărat, numai că el uitase.

Se întrebă: „Și-acum ce-i de făcut?“

Își răspunse el însuși, simțînd cum îl apucă frigul: „Nimic. Nu mai este nimic de făcut“.

Și-abia în clipa aceea își dădu seama că pierduse totul, tot ce se poate pierde într-o viață de om. Venise timpul să înțeleagă că nu mai era nimic pentru el în lumea asta. Se isprăvise totul, și nu acum, ci acum zece ani.

Prin cap începură să i se învîrtească niște gînduri ciudate care păreau mai de grabă ființe străine de el, căzute așa acolo, de nu știu unde, cu care el se tînguia de parcă ar fi trebuit să le cumpere. Spunea unul dintre gînduri: „Să m-arunc în fîntînă“ — și-i răspunse el: „Doar abia am curățat-o. Cum s-o spurc?“ Altfel gînd îi șoptea, și parcă-l auzea în ureche: „Să-mi tai gîtlejul cu un cuțit“, și se trezi răspunzîndu-i, și mai că-și auzi propriul său glas: „Da'nici unul nu-i ascuțit. Nu cred eu că mi l-aș putea tăia dintr-odată“. — „Să mă țip în Murăș“. — „Poate să mă vadă careva și mă scoate. Aici toți știu înota. Chiar și eu înot ca un pește... Numa'dacă nu mi-oi lega un pietroi de grumaz“. Și în vremea asta își simțea trupul cum se topește și se face tot mai ușor și cum capul îi devine din ce în ce mai greu de parcă ar fi băut rachiul mult și s-a îmbătat. Mai izbuti să se atîrne speriat, de un gînd, care de mai de mult tot îi da fircoale ca un corb: „Mă spînzur!“ — și înfrigurat se auzi întrebînd: „Cum? Unde? Cînd? Cu ce?“ Și-o spaimă nebună îl umplu, de parcă lațul de funie s-ar fi și aflat în jurul gîtului său, iar trupul i s-ar fi legănat zbătîndu-se neputincios în aer; iar conștiința sa nu mai avu putere să îndure. Omul leșină, căzînd pe spate în mijlocul odăii.

Acolo îl găsiră Susana Chirilă și Genu Pădurean, care abia sosise de un ceas de la gară și auzind că s-a întors prietenul său, se grăbise să-l

reviadă. Speriată, bătrîna începu să țipe: „Tulai doamne!“ Genu Pădurean strigă la ea s-aducă mai bine o găleată de apă și încercă să-l ridice pe Ion; dar acesta era greu și parcă fără viață în el. Îi puseră trei perne sub cap și turnară peste el toată apa din găleată.

Ion Chirilă deschise ochii, care erau tulburi, fără viață, privi la ei și nu-i cunoscă. Gemu: „Lăsați-mă să mor“. Parc-ar fi spus: lăsați-mă să dorm.

— Iuane! strigă Susana cu sălbăticie și începu să-l zgîlție.

— Ce-i mamă? — întrebă el nedumerit.

— Scoală-te! Ce-i cu tine? Trezește-te!

Ion se ridică greoi și s-așeză pe marginea patului. Privi la ei și oftă:

— Bună ziua, Genule! Ai venit?

— Am venit, Iuane. Mă, da și tu... Sperii oamenii...

— Ce mai faci, Genule?

— Bine, da'tu?

— Bine și eu.

Apoi își privi cămașa udă și-și netezi părul din cap plin de apă și ceru de la maică-sa un ștergar și o cămașă. Se șterse de apă și își schimbă cămașa. Și se mișcă încoace și în colo firesc și simplu, ocolind băltoaca din mijlocul odăii, de parcă nu s-ar fi întîmplat nimic și toate acestea ar fi fost lucruri obișnuite.

— Cum te-am așteptat, mă Iuane spuse Genu Pădurean, care își venea greu în fire din spaima pe care o trăsesse. Toate vorbele pe care le pregătise pe drum încoace pentru acest prilej, le uitase și nu-i mai veneau în minte, și spunea și el ce se nimerea; era un țaran ca toți ceilalți de prin partea locului, cu un trup greoi, plin de putere; era poate ceva mai deschis la chip și mai vioi la minte. În tinerețe fusese mare bătauș, iar neastîmpărul lui de-atunci îi lăsase cîteva urme de cuțit în obrazul stîng, care însă se vedeau curat numai cînd se mînia, sau cînd era foarte tulburat, cum era în acest moment.

Ion Chirilă se uita la prietenul său, surîzînd obosit și mirîndu-se că n-are putere să se bucure pentru această revedere pe care o dorise.

— Cum te-am așteptat, mă Iuane! — repetă Genu.

— De ce să mă fi așteptat?

— Na, auzi vorbă!

— Nimeni nu m-a așteptat pe mine.

— Vorbești și tu. Da'săraca lelea Susana cît te mai pomenea, zi și noapte! Da'cu Constantin cît ne-am mai sfătuit și ne gîndeam că vii tu înapoi acasă... și ți-i vedea de viața ta ca orice om, la un loc cu noi, în colectivă...-

— Poate că voi nu, da'alții m-or uitat.

— Nu te-au uitat nici alții, Iuane, dar n-au avut ce face. Trebuie să înțelegi lucru' ăsta. Soarta nu-i țesută numa' din fire albe.

— Soarta mea ăi neagră ca pămîntul.

— Iuane, tu știi doar că-n lumea asta, pînă trăiești, toate se vindecă.

— Nu chiar toate, Genule. Unele nu se mai vindecă niciodată.

— Ba se vindecă, dacă vrei.

— Dacă vrei, zici. Și de-odată, se sculă în picioare și strigă deznădăduit:

— Genule, nu mă mai chinui și tu.

— Tu singur te chinuiești, Iuane! — spuse Genu rar, întristîndu-se.

Ion se așeză la loc, pe marginea patului, unde șezuse pînă atunci și-și îngropă fața în palme, nemaivoind să vorbească. Un timp tăcu și Genu,

înțelegînd că vorbele pe care le pregătise, încă nu se pot spune, iar cele pe care ar fi trebuit să i le spună încă nu le știa. Era și el un țaran ca ceilalți, era convins și el ca ceilalți că trebuie să-l ferească pe Ion mai mult de amintirea păcatului său pe care îl ispășise destul, pierzînd în cele din urmă și pe femeia pentru care omorîse un om, iar vorbele pe care le schimbaseră, îi întăriseră această convingere. În vremea asta, Susana Chirilă, care ascultase încremenită discuția lor, ieși și intră de mai multe ori, pregătind în neștire mîncarea; aduse pîine, slănină și ceapă și într-un blid brînză; apoi mai aduse o sticlută de rachiu și două pîhărele; privea la ei înspăimîntată. În mintea sa, îl asemăna pe fiul ei cu un copac înghețat care primăvara a scos muguri numai dintr-o creangă și-acum și creanga aceea îi roasă în mîduva ei de-un vierme negru; poate că numai Genu mai știe cum trebuie scos de-acolo acel vierme negru și omorît, pentru ca din muguri să se facă frunze și flori și copacul să trăiască, înnoindu-se cu încetul.

— Veniți, dragii mei, și îmbrucați un pic...

Ei se așezară la masă, închinară în tăcere pîhărelele și începură să mînînce. Nici unul nu cuteza să continue discuția sau să înceapă alta nouă. Genu Pădurean știa doar atît că el trebuie s-aștepte; iar Ion Chirilă, care n-avea alt prieten atît de bun, aștepta și el clipa aceea, cînd are să-i spuie.

Și-aproape fără să-și dea seama, mirat și el că-și aude glasul, răgușit, înecat, spuse:

— Auzi, Genule? Eu trebuie să-mi iau lumea în cap.

Genu îl privi atent și nu răspunse îndată. Ion se gîndi că ori n-a auzit vorbele lui ori n-are nici un răspuns. Și parcă mai decis și mai înviorat nici el nu știa de ce, poate de cele două pîhărele de rachiu, ori poate numai de reinvierea hotărîrii sale, continuă:

— Aici nu mai este trai pentru mine.

— De ce n-ar fi?

— Știi tu bine.

— Nu știu.

Genu încetase să mai mînînce și neluîndu-și ochii de la Ion, vorbea cam răstit, dintr-odată parcă înrăit. Lui Ion i se păru că ghicește motivul pentru care prietenul său devenise pe neașteptate aspru și spuse:

— Ba știi. Eu doar l-am omorît pe Albert. Oamenii n-or să mă ierte. Poate că românii nu s-or mai gîndi așa de mult la asta. Da'ungurii nici cum n-or să mă ierte.

— Oamenii te-or iertat toți.

— Ba nu m-or iertat. Nu se poate să mă ierte toți.

— Tu ți-ai plătit păcatul.

— Cum l-am plătit? A înviat oare Albert?

— Tu crezi că se mai gîndește cineva să se răzbune? Te-a amenințat careva? Te-a arătat cineva cu degetul pe drum?

— Nu.

Și Ion Chirilă se mira cît îi de adevărat acest lucru și că nu se gîndise chiar el, mai înainte. Adevărul acesta însă tot nu-i putea aduce bucurie, tocmai pentru că nu se așteptase la așa ceva. Și adevărul acesta, chiar ajungînd să-l creadă, nu-i ajungea; pînă cînd va mai fi un singur om care să-l privească bănuitor, pînă cînd va mai fi chiar un lucru neînsuflețit, casa lui Albert, ori fîntîna de la răscruce, ori numai numele acesta, Albert, care-l poartă atîția oameni, el nu va putea crede că toate s-au uitat și n-a rămas nicăiri nici o urmă, oamenii se vor împăca, dar urma rămasă în sufletul său cine o va șterge? Numai Marika ar putea șterge această urmă, dar

Marika nu mai vrea să vie după el. Zise, temîndu-se ca prietenul său să nu ghicească gîndurile sale :

— Da'ți-am spus doar cum s-a întîmplat cu Kovacs Peti, că nici nu se uita în ochii mei, și pe drum cum veneam către casă, toți ieșeau și-mi dădeau bună sara, da' Kovăceștii nici nu ieșeau din casă, și dintre ăilalți unguri numai Szăbăeștii vorbesc cu mine, ăi de-s neam cu Nagy Iani și nu s-au bine cu Kovăceștii.

— Nici florile nu înfloresc toate odată.

— Chiar de-aia.

— S-or învăța și Kovăceștii cu tine. Ai să intri în colectivă, ai să-ți vezi de treabă, cum își vede toată lumea și ai să trăiești.

— Fără Marika ? !

Dar acum știa bine că se amăgește doar, crezînd că ea ar mai putea hotărî soarta lui.

— La Marika nu mai trebuie să te gîndești. Are bărbat și copii.

— Fără ea, eu nu pot trăi.

Ca să nu mintă, ar fi trebuit să spună : „Dacă nici ea nu mă iartă, cum să cred că oamenii m-au iertat ?“ Dar nu mai avea putere să iasă din această minciună care — spera el — l-ar putea ascunde chiar de el însuși.

— De ce să nu poți trăi ? Trăiesc oamenii și fără vedere, și fără miini și fără picioare.

— Trăiesc, da ! strigă Ion, ieșindu-și din sărite. Da' cum trăiesc ? Nu vreau să trăiesc ca un orb, ca un ciung. Mai am putere în mine, să mut și-un deal în vale, dar pentru cine să lucru ?

— O vreme ai să lucrî pentru tine. Pe urmă, ti-i însura și-i avea copii. Și-i fi și tu fericit cum îi putea.

— Da ! Fericit. Ca orbul cu ulcica în care țipi creștarii. Și se înfioră, pentru că adevărul răzbise deasupra. De mila aceasta se temea el și de mila lui însuși pentru sine, care i-ar fi transformat traiul într-o rană de carne vie. Adăugă supărat mai degrabă pe sine însuși : Ai îmbătrînit și tu și te-ai făcut cuminte la cap.

Și începutu să ridă, nervos și rău, scîrbit de prostiile pe care i le spusese prietenul său și scîrbit de slăbiciunea lui, că stătea și le asculta.

Genu Pădurean, care băuse și el rachiul la un loc cu Ion, simți că nu-și poate stăpîni firea. Strigă și el :

— Marika în sus, Marika în jos. Lumea asta îi făcută numa'din Marika. Dacă nu-i ea, nu mai este soare, nu mai este lume. Da'cu ea vorbit-ai ?

— Vorbit.

— Și ea ce zice ?

— Ce-ai zis și tu. Că are bărbat și copii.

— Atunci ce mai vrei ? Să-și lase casa ?

— Să și-o lase.

— Asta nu se poate.

— Ba se poate. Că eu i-s drag și-acum.

— Nu poți știi tu, dintr-o vorbă, ce-i în sufletul unei femei.

— Ba știi, că tremura toată cînd vorbea cu mine, și se uita la mine, de parcă ar fi vrut să mă soarbă.

— Poate să te mai placă, nu zic. Dragostea doar nu-i un vînt care trece peste pădure și nu lasă nimic în urma lui. Da' n-are să-și lase copiii și casa, c-amu nu mai are șaptesprezece ani.

— Trebuie să și-o lase. Copiii poate să-i ieie cu ea.

— Nu poate. Legea n-o să-i deie copiii ei.

— Nu știi. Nu mai vreau să știi. Nu mai vreau să mă gândesc, că dacă mă mai gândesc mult, înnebunesc.

— Tu, luane, te gîndești numa'la tine și îmi pare rău. Tu îți vezi numa'fericirea ta și gîndești că numa asta trebuie să fie pe lume. Da'Marika fără copii n-are să fie fericită și nici tu n-ai să fii fericit, dacă Marika îi nenorocită. Și-ar fi nefericit și bărbat-său. Și-ar fi și oamenii supărați. Și-ai face o tulburare care nu s-ar mai limpezi. Prea scump ar fi plătită, prea mulți ar plăti-o fericirea aia a ta, care nici n-ar fi fericire.

Tăcură iarăși și amîndoi erau osteniți. Afară se întuneca. Susana Chirilă ședea într-un colț pe-o laviță, plîngînd încetișor. Pentru ea toate erau limpezi și nici nu se mai gîndea la nimic. Oricum s-ar fi ales lucrurile, Ion avea să fie un om nenorocit, și n-avea să-și mai afle liniștea nici cum și va trăi ca vai de el, urmărit ca de un blestem de păcatul lui. Înțepenită în durerea ei, bătrîna uitase să mai aprindă lampa, dar nici unul nu simțea nevoia luminii.

Într-un tîrziu, Ion spuse :

— Și tu ai dreptate, Genule. Da'pentru mine oricum îi greu.

Tăcu îngîndurat. Și parcă s-ar fi liniștit. Parcă dintr-odată i s-ar fi întors în cap mintea cea bună, care cîntărește fără patimă toate lucrurile, căutînd un drum care să-l scoată la lumină din pădurea încilcită în care se rătăcise.

Genu însă știa că Ion nu se gîndește așa, că vorbele lui din urmă erau numai semnul oboselii, și nu al cumînțeniei. Și într-adevăr, după cîteva momente, Ion adăugă :

— Da' fără Marika eu n-am să pot trăi. Eu pentru ea l-am omorît pe Albert și-am șezut zece ani în temniță.

Tăcu iar un timp, apoi continuă :

— Și degeaba zici tu că oamenii m-or iertat. Eu știu bine că nu m-or iertat. Kovăceștii n-or să mă ierte niciodată. Și nimeni n-o să uite niciodată, cît oi trăi eu.

Genu Pădurean continuă să tacă. El încă nu renunța la planul ce și-l făcuse venind la Ion ; își dădea seama însă că uitase din acest plan ceea ce trăgea mai greu în cîntar : că Ion se întorsese schimbat și tulburat, că nu mai poți vorbi cu el așa cum ai fi putut vorbi acum zece ani, că nici cu vorbe nu-l poți întoarce din nebunia în care îi înțepenise mintea. De-aceea tăcea și asculta ce tot îi spunea Ion. Acesta părea că uitase din nou ce i se întîmplase pînă acum și chiar și vorbele pe care le avuseseră ei cu cîteva momente mai înainte. Din nou se înviorase, lui Genu i se păru chiar înfrigorat, ca de-o boală, fiindcă mereu se scula și se învîrtea doi-trei pași prin casă și parcă i se părea odaia strîmtă și parcă patul pe care ședea îl ardea. Toate vorbele lui n-aveau șir gîndit, ci se încîlceau mereu și lui Genu îi venea greu să-l asculte ; repeta mereu că va pleca undeva cu Marika și va munci pentru ea, că-și vor lua lucruri puține și că vor găsi ei ușor de lucru, că-s amîndoi harnici, că vor pleca cu trenul, că acum trenurile merg bine și că nici de mîncare n-o să-și ieie mult, că doar nu de mîncare le arde lor acuma. — Și adăuga mereu că numai așa pot fi fericiți ei amîndoi. Numai dacă pleacă din sat. Cuvîntul acesta, fericire, îl rostea des și mereu cu un soi de îngrijorare în întreaga lui atitudine, parcă n-ar fi fost un cuvînt oarecare, ci un pușor golaș de vrabie care trebuie ocrotit și de soare și de vînt și de nenumărați dușmani ; și pe măsură ce-și depăna planul lui încilcît, Genu pricepea din răsunetul vorbelor sale că în loc să-i aducă bucurie, îl îneca într-un soi de aiurare. Din cînd în cînd se oprea pentru cîteva clipe, și schimbîndu-și tonul, care redevenea firesc,

chiar potolit, spunea că în sat, oricum, el nu poate să rămîie, fiindcă oamenii nicicum nu vor putea uita ceea ce făcuse el. Și de-odată, Genu, ascultîndu-l cum spune aceasta, gîndi: „Da. Așa-i. El de-ai-a s-a întors în sat, ca să afle dacă oamenii l-or iertat“, — și încordarea lui se liniști dintr-odată, iar cînd la sfîrșit Ion spuse: „Așa că eu trebuie neapărat să vorbesc cu Marika“ — el îi răspunse:

— Ai să vorbești, de bună seamă. De ce să nu vorbești?

★

După ce, tîrziu, aproape de miezul nopții, Genu plecase, Ion se culcă istovit și dormi ca mort pînă a doua zi pela prînzișor. Maică-sa plecase pe semne de multă vreme. Casa era rînduită, galițele hrănite. Lăsase pentru el mîncarea pe masă, acoperită cu o merindare ca să n-o umble muștele.

În timp ce se spăla dintr-un ciubăraș, afară, în ogradă, își aduse aminte de tot ce se întîmplase aseară și-l cuprinsese rușinea. Genu va crede că s-a zăgrăit de cap în cei zece ani de pușcărie. Și ce va fi crezînd biata maică-sa? Și simți cum îl umple repede o mare nemulțumire, nu numai pentru purtarea lui din ajun, ci pentru tot traiul lui din ultimele două săptămîni.

Leneveala nu-i pria. Oamenii ar putea crede că nu-i mai place lucrul. Maică-sa poate chiar așa crede, și anume îl cruță, ca orice mamă, care se teme pentru puiul ei. „Poate că oamenii rid de mine!“ — își spunea el în timp ce mîncea. Da'nici să plece din sat nu putea acum. Marika, o să vie ea, în cele din urmă, acolo unde o să se ducă el. Mai trebuie să vorbească cu ea; mai trebuie să vorbească mult și de multe ori cu ea. Nu știa ce-ar mai putea vorbi cu ea în afară de rugămintea lui ca ea să vie cu el; poate ar mai trebui să-i pomenească și despre altele — căci așa sînt femeile, iubesc vorbele și-așteaptă vorbe multe, le place s-asculte glasul bărbatului iubit, orice-ar spune. — Și chiar el însuși are nevoie să asculte glasul ei, s-ajungă iarăși ei doi în starea aceea de fericire în care se aflau înainte cu zece ani. Dar pînă atunci, ce să facă?

Mîncînd îl afluă Genu Pădurean și Constantin Chirilă. Intrară amîndoi rîzînd și Ion se întrebă oare de ce-or fi fiind așa de veseli. Și nici nu se așezară bine pe scaune, că-i și spuse Constantin, rîzînd mai tare:

— Gata, Iuane. Ai stat destul. Trebe să te-apuci și tu să lucri.

Ion îi privi mirat. Cum de-au putut ei ghici că și el trebuie să se apuce să lucreze? Își dădu seama că asta îi lipsise. Chiar simți cum îl umple deodată moleșeala aceea dulce și scurtă a mușchilor cu o clipă înainte de-a se încorda, cînd îi coasa în mîină și te uiți la iarba înaltă, udă de rouă. Plăcerea asta n-are seamăn și-i mai bună și decît amețeala primelor trei pahare de vin; poate că numai plăcerea dragostei să-ți mai deie această dulce liniște a sufletului.

— S-apropie seceratul, Iuane! — continuă Constantin — și-avem grîu mult. Avem nevoie de brațe de muncă.

— Adică mă luați să lucru cu ziua?

Prietenii lui riseră.

— Asta nu se poate. Ai să faci cerere și te luăm în colectiv. Facem noi din tine un colectivist de numa'ca aia.

Ion se îngîndură:

— Ce cerere să fac?

— Către adunarea generală.

— Și gîndiți că m-or primi?

— Asta-i gata. Te primesc. Nici nu te mai gândi.

— Și ungurii ?

— D-apoi cum ? ! !

Ion tăcu iarăși îngîndurat. Pentru el nu era destul de limpede, dar dacă va putea lucra și el, poate că va fi și mai bine.

— Cum trebe făcută cererea aia ? — întrebă el răgușit și se temea ca nu cumva prietenii lui să ghicească ceea ce acum el nu voia să le spuie ; că el nu crede că va rămîne mult timp printre ei, și că va merge, numai pentru că are nevoie să lucre, ca să nu înnebunească între timp.

— Aia-i și făcută. Tu doar ai drept, că pămîntul tău îi în colectivă. Tu numa'să semnezi.

Ion Chirilă semnă cererea, pe care o citi după aceea, poticnindu-se la anumite cuvinte pe care nu le cunoștea și nu le înțelegea ; dar prietenii săi nici nu-l lăsară să se mai gîndească multe. Și nici el n-avea chef de întrebări ; întrebările nasc vorbe multe și vorbele nasc alte întrebări și tot așa, pînă cînd toți văd prin tine ca prin sticlă.

— Mîine seară îi adunare generală. Discutăm planul de recoltare a păioaselor.

— Cum ?

— Seceratu', mă. Discutăm și cererea ta, și mîine seară ești gata colectivist și te și punem de luni la treabă.

— Așa ? !

— D-apoi cum ?

Și Ion se întreba : „Oare de ce-mi pare bine ? Doar și-asa degeaba-s toate !“

— Și-acum hai să vezi și tu, cum îi colectiva noastră.

Porniră tustrei, către hotarul din sus. Acolo lunca Murășului era mai strîmtă și făcuseră grădini de zarzavat. Cîteva fete tinere prășeau la varza de vară. Într-o postată uriașă, alte fete, parcă mai tinere, pliveau ceapa cu niște sape mici și delicate.

Pe urmă suiră pe-o cărare, pe care Ion Chirilă o cunoștea din copilărie încă. Trecură printre tufe de porumbele și măcieși, pe unde iarba creștea înaltă și rară, și-ascundea vițele de mure, în care de-atîtea ori, pe cînd era copil își încilcise picioarele, sîngerîndu-și-le. Suiau rîpa numită a caprelor, căci aici își pascuseră oamenii caprele pe vremuri.

Ieșiră pe locul numit Podeni, un tîpșan înalt și destul de larg, întins ca palma. Acolo, pe o întindere de vreo patruzeci de hectare nu era decît cucuruz crescut frumos, cu frunzele late și-aproape vinete. Pe ici, pe colo, cite un fir de cucuruz se grăbise să înflorească și la trecerea lor, din spicul lui înalt se scutura ușor polenul. Undeva, într-o parte a lanului se auzeau vorbe vesele ; cineva strigă :

— Vine președintele.

Ajunseră la oameni, care răspunseră binețelor președintelui fără să se oprească din lucru. Constantin s-aplecă și scormoni cu mîna în pămîntul proaspăt, abia prășit, care era moale și cald la pipăit. Strigă înfuriat :

— De cîte ori v-am spus să nu mai mușuroiți.

— Da, da. Las'că nu mai mușuroim.

— Tot așa-mi spuneți, și jumătate din cucuruzi au niște grămezi la rădăcină, de poți șede pe ele ca pe un scaun.

— Las', las', că nu se va mai întîmpla. Și nu mai striga..

— Să faceți bine și să împrăștiați mușuroaiele. N-am să primesc listele și rămîneți fără zilele lucrate.

— Fii bun și nu mai amenința... Știi și eu atîta lucru... Da'nu-s drac să schimb obiceiul oamenilor cît te-ai șterge la gură...

— De ce-i lași?

— N-am o mie de ochi...

Ion Chirilă nu înțelegea nici de ce-i așa de supărat Constantin, nici de ce, Octavian, brigadierul, se uită atît de urît la el. În marginea lanului o zări pe Marika. Pășea, aplecată din mijloc și nu se uita decît la rădăcina firelor de cucuruz și tăia cu îndârjire pirul des care se încapățîna să înverzească în ciuda umbrei pe care o lăsau pe pămînt foile groase ale porumbului. O singură dată îl privi pe furis, pe sub năframa lăsată pînă pe sprîncene și răspunse dînd ușor din cap, la binețele lui mute. Nimeni n-a observat acest scurt schimb de priviri și Ion își dădu seama că nu-i deloc semn bun că ei amîndoi trebuie să se uite pe ascuns unul la celălalt. Acum, văzînd-o acolo, frîntă de mijloc, prășind, străluci iarăși în mintea lui, chinuitor, convingerea că numai pentru ea s-a întors el în sat, că numai cu Marika viața lui are un rost; nici nu vrea să se mai gîndească cum ar fi fără ea. Doar n-a putut el să se mintă vreme de zece ani, chemînd-o mereu în visele lui și în nopțile lui de veghe; la nimeni nu s-a gîndit el atît, cît s-a gîndit la ea, pe nimeni nu l-a chemat cu atîta dor, cu atîta suferință, cum a chemat-o pe ea în singurătatea lui. Și-acum să nu mai fie nimic? Țsta nu se poate, trebuie s-aștepte pînă cînd ea se va hotărî să plece cu el, și-abia atunci toate vor putea fi uitate, căci nu va fi nimic în viața lui care să i le amintească mereu. Atunci nici nu va fi atît de greu de îndurat, dacă oamenii l-au iertat ori nu l-au iertat, atunci chiar el ar putea suferi mai ușor amintirea omorului și-ar putea ajunge să uite, să nu se mai gîndească. Ar fi vrut chiar acum să meargă la ea, s-o ia de mînă și să pornească în lumea largă; ar fi vrut, dar acum nu se poate. Îl auzi pe Constantin vorbindu-i:

— Iuane, ia o sapă și arată-le că n-ai uitat cum se ține sapa-n mînă.

Ion se supuse, dar nu mai simțea plăcere. Cineva îi dădu o sapă. Mîngîie, fără să-și dea seama coada ei lucioasă de atîta întrebuintare și se așeză în marginea unui pîlc de oameni; și deodată se simți ușor, cum nu mai fusese de multă vreme. Și simți în tot trupul lui acea furnicătură a nerăbdării pe care ți-o dă întotdeauna lucrul ce trebuie să-l începi în clipa următoare. Și izbi cu sapa în pămînt, icnind. Înaintă așa, cîțiva pași, tîind buruiana grasă și începu să rîdă ușor, numai pentru sine, aducîndu-și aminte de cite ori visase el în acești zece ani că prășește și că foile late de cucuruz îl lovesc prietenește peste obraz; chiar și mirosul acestor foi, un miros greu și-un pic greșos, îl simțise în acele visuri ale lui, și rîsesse și acolo, ușor, numai pentru el, căci îi plăcea mirosul și foșnetul sec al porumbului. Ceilalți căpălitori se opriseră și-l priveau cu seriozitate, dar el nu-i simțea căci uitase, ca prin minune, de ceilalți, uitase chiar și că la cîțiva pași se afla Marika și că poate îl privea și ea. Iar după aceea, cînd puse sapa jos, fu nemulțumit de parc-ar fi gustat flămînd dintr-o mîncare ce-i plăcea și cineva i-ar fi luat blidul din față.

★

Noaptea aceea, care-l mai despărțea de ziua cînd avea să iasă în față oamenilor, a dormit puțin și mereu tulburat de visuri. A visat din nou că-l junghie pe Albert și chiar după ce s-a trezit, simțea în nări mirosul acela greșos de sînge și-și tot ștergea mîinile de cearceaf, fiindcă i se părea că-s năclăite și lipicioase. Pe urmă somnul l-a toropit din nou și s-a pomenit la judecată, tremurînd tot și gemînd, și a ascultat din nou pe procuror

care-l arăta cu degetul, strigînd cu mînie: „Nu-s de ajuns milioanele de victime ale urii de rasă, pe care le-a făcut războiul? Oare mai trebuie și alte jertfe?“ Și iarăși ar fi vrut să moară ca atunci; și trezindu-se, îl strîngea de gît scîrba de propria lui viață, tocmai ca *atunci*; și iarăși a trebuit s-adoarnă și să se viseze purtat în duba poliției, apoi în tren, păzit de o sentinelă, apoi intrînd pe poarta închisorii, apoi lîncezind zile și nopți în celula întunecoasă și murdară, la un loc cu niște oameni care se lăudau cu omorurile făcute de ei.

Dimineata, cînd s-a trezit de-abinelea și s-a sculat din pat, era istovit. S-a spălat multă vreme, turnîndu-și cu găleata apă rece în cap, apoi, după ce s-a îmbrăcat, s-a așezat pe podmolul casei, ca să-și mai tragă sufletul.

După un timp își aduse aminte că seara avea să fie adunarea. Și nimic nu tresări în el. Aseară încă, după ce se despărțise de Genu și de Constantin, parcă se mai bucura; simțea parcă un fel de dorință ca oamenii să-l primească între ei, acum însă nu simțea o astfel de dorință. Parcă nici n-avea să-i pese dacă oamenii n-aveau să-l primească; ba parcă, gîndul că oamenii s-ar putea chiar să-l alunge, i se părea mai ușor de îndurat, fiindcă acesta ar fi fost mai adevărat.

Așa trecu aproape toată ziua. După amiază, fiindcă n-avea ce face, s-a bărbierit și s-a pieptănat, apoi și-a privit multă vreme chipul în oglindă, mirîndu-se cît îi e de sur părul care fusese negru și cîte cute are pe sub ochi și pe frunte și buzele cît i-s de uscate, de parcă în viața lui n-ar fi sărutat niciodată vre-o fată cu buzele fierbinți. Și ochii îi erau obosiți și plini de negură. „Aia-i — se gîndi el — nu mai sînt eu bărbat după care s-alerge o femeie“.

Și-așa, de-odată, îl cuprinse nepăsarea. „Fie ce-o fi!“ — își spuse și se culcă iarăși, fiindcă simțea că-l apucase somnul. Adormi îndată și nu mai visă nimic. Se trezi parcă mai odihnit și oarecum împăcat. Acum se putea gîndi, fără să se neliniștească: „Poate mă vor primi“ — și chiar să nădăjduiască: „Poate că văzîndu-mă mai des, Marika n-are să mai poată sta așa, și are să vină după mine“. Dar dacă nu-l vor primi, atunci... „Am să plec. Am s-o fur și pe ea“. Își dădea seama că-i un gînd nebunesc, dar nu-l respingea, pentru că îi făcea bine.

Către seară, cînd veni Susana acasă, o văzu că tremură și-și mușcă buzele ca să-și stăpînească plînsul. A întreat-o:

- Ce-i cu dumneata, mamă?
- Nimic, dragu'mamii. Gată-te să mergem la adunare.
- Da' dumneata de ce plîngi?
- Nu plîng, dragu'mamii. Îmi pare bine.

Ion s-a îmbrăcat în hainele lui cele mai bune, așa cum l-a rugat Susana. Nu le purtase de zece ani, și i s-a părut ciudat că nici pe suman, nici pe nădragii albi țesuți din lînă cu băteală de bumbac, nici pe șerparul lat, bătut cu ținte de alamă și cusut cu mîrgeluse albe și albastre nu se vedeau semnele acestor ani; Susana le păstrase noi, așa cum au fost atunci. Și-a pus cămașa cea nouă cusută cu arnici de maică-sa și o clipă i s-a părut că el însuși e-așa cum a fost acum zece ani, că acum se pregătește să meargă la joc (sau poate la cununie) și de-odată l-a apucat jalea, fiindcă totul n-a fost decît o părere și-aceea scurtă ca un fulger.

Apoi porni cu maică-sa alături către sediul colectivei, care se afla într-o margine a satului, în lunca Murășului, unde fusese conacul grofului Kerpinîșan. Cînd au ajuns ei, se întunecase. În ograda întinsă oamenii strînși în pîlcuri pe ici pe colo, nu păreau mulți și Ion se gîndi că dacă nu-s

mulți e chiar mai bine. Intră în ogradă și fu bucuros că-l observă și-i răspund la binețe numai cițiiva care se aflau mai aproape de poartă, și chiar aceștia, după ce mormăiră „bună-seara“ — își continuară taifasul lor, fumându-și țigările și ne mai luându-l în seamă. Nepăsarea lor, lui Ion i se păru un noroc neașteptat. Aceasta era chiar mai ușor de îndurat decât bunăvoința și mila lor. Intră în urma maică-si în sala de ședințe, care pe vremuri fusese saloan pentru primirea oaspeților grofului, și-avea niște ferestre înalte și niște arcade largi, frumos împodobite cu aur. Cele trei lămpi mari ce atârnav din tavan fuseseră aprinse, totuși lumina lor era puțină și în ungherele sălii abia se zăreau oamenii, ca niște mogildețe; se putea ghici după risul ascuțit al fetelor că erau tineri ce se hîrjoneau: Ion se așeză lângă Susana, pe-o laviță, cam pe la mijlocul sălii. Pe ici pe colo mai ședeau bărbați și femei, care vorbeau încet. Mai în față se afla un grup mai mare; cineva povestea ceva, iar ceilalți ascultau, izbucnind în rîs din cînd în cînd.

— Noroc, Iuane! îl strigă un om de vreo cincizeci de ani.

— Noroc, bade Zaharie, îi răspuse Ion recunoscîndu-l după mustățile lui mari care-i acopereau gura cu totul.

— Așa dară, te-ai întors acasă. D-apoi bine-ai făcut. Că, și biata mîne-ta, tot singură, îi era tare greu. Avea ea, nu-i vorbă, ce-i trebuia, da'era singură.

„Cum vorbește! — se gîndi Ion — parc-aș fi stat de plăcerea mea undeva la băi ca domnii, și-amu m-am îndurat să mă întorc acasă“.

De-odată se auzi, în ogradă, glasul lui Constantin strigînd:

— Tovarăși, poftiți la adunare.

Și se stîrni mișcare și murmur greu și în sală începură să intre oamenii buluc, grăbindu-se să se așeze pe lavițe, să nu rămînă fără loc. Imbulzeala asta de oameni mulți și gălăgioși, care se îmbrînceau rîzînd și glumind, și se călcau pe picioare fără să se supere, îl năuci pe Ion Chirilă, ajutîndu-l să uite pentru cîteva clipe de celelalte și să fie atent numai la îngrămădeala lor.

Pe urmă intră Constantin Chirilă urmat de vre-o patru și se așeză la masa lungă din capul sălii. Ceilalți se așezară de-a dreapta și de-a stînga lui. Mai aproape de el se așeză Genu Pădurean, care avea în mînă o grămadă de hîrtii. La masă mai era și Kovacs Gyuri, care era neam cu Albert și Ion Chirilă se gîndi c-ar fi bine să iasă din adunare, pentru că îndată ce-l va zări acel Kovacs Gyuri pe el, se va ridica arătîndu-l cu degetul și-l va sudui. Nu putea însă ieși, fiindcă pînă la ușă erau o grămadă de oameni înghesuiți, care se uitau toți la masa cea lungă din fața lor. Kovacs Gyuri privi de vre-o două ori în direcția lui, și nu i se păru supărat, dar nici bucuros nu se vedea să fie; poate nu l-a zărit încă; poate nici nu știe că el se află aici și c-a făcut cerere să fie primit în colectivă.

Constantin Chirilă se ridică și atunci se făcu liniște în sală. Lui Ion i se păru foarte ciudată și fără nici o noimă înfățișarea solemnă a vărului său, care nu mai semăna cu cel de toate zilele. „Doar aici îl cunosc toți, de ce se ține așa de parc-ar fi înghițit un par?“

— Tovarăși, avem două puncte la ordinea de zi. Unu: cererea tovarășului Chirilă Ion să fie primit în colectivă. Doi: planul de recoltare o păioaselor. Are cineva ceva de spus în legătură cu ordinea de zi?

N-avea nimeni nimic de spus în legătură cu ordinea de zi. Atunci Constantin spuse:

— Tovarășul Chirilă Ion, pe care îl cunoaștem toți, s-a întors zilele acestea acasă. A făcut cerere să-l primim în colectivă...

„Oare de ce nu spune de unde m-am întors?“ — se întrebă Ion Chirilă, tresărind scuturat prin tot trupul de-un fior rece. „Poate nu spune ca să nu zică vreunul ceva. Vrea să mă apere“.

— Pământul tovarășului Chirilă Ion îi tot în colectivă încă de când a intrat mună-sa, tovarășa Chirilă Susana. Pământul îi trei hectare și douăzeci și trei de ari. A mai fost o vacă și cinci oi și car cu jug și-un plug de fier și-o grapă de fier. După cum am judecat noi, conducerea, tovarășul Chirilă Ion are dreptul să intre în colectivă. Cine are de spus ceva în legătură cu problema asta ?

— Eu am ! — și se sculă în picioare Zaharia și spuse : — Eu zic să-l primim că-i de-al nostru și lucră bine. Și să-l împărțim în brigada lui Szabo Ianos, în care lucru eu și unde toți sîntem harnici.

— Laudă-te gură, strigă cineva.

— Adică de ce să-l primim ? Să-i dăm pământul înapoi și să-și vadă de treabă, strigă altcineva, mai din fundul sălii, și Ion Chirilă îl recunoscuse pe Kovacs Peti. Se întrebă în sine : „Oare de ce nu vrea să fiu primit ?“ cu toate că știa bine de ce. Dar într-un fel era și el curios ; poate că Peti avea și alte motive. Poate acelea erau chiar mai importante. Aproape nici nu-i păsa că nu va fi primit, pentru că el știuse de dinainte că așa se va întâmpla. Acum nici nu avea mare nevoie să fie primit, căci ce folos ? Oamenii n-au uitat, de aceea au grijă să se prefacă, parcă l-ar putea păcăli pe el, și astfel îi aduc aminte mereu de ceea ce nici el nu poate uita.

Și nu era supărat nici pe Peti că-i atît de înverșunat împotriva lui și că-l urăște ; n-avea de ce să fie supărat. În locul lui Peti, poate că nici el nu s-ar purta altfel. L-ar lăsa pe vinovat să trăiască, pentru că așa spune legea, dar de iertat nu l-ar putea ierta în veci.

Atunci Kovacs Gyuri de la masă, spuse, sculîndu-se în picioare :

— Tu, Peti, ar trebui să vorbești mai puțin.

— Nici nu vorbesc mult. Nu-s de-acord să-l primim.

— De ce nu ești de-acord ?

— Știu și copiii de ce nu-s de acord.

„Adică știu și copiii că eu l-am omorît pe Albert“, gîndi Ion.

— Rău destul că trebuie să știe și copiii despre păcatele părinților, răspunse Kovacs Gyuri. Ion se miră că tocmai Kovacs Gyuri îl apăra pe ucigașul unchiului său.

Și deodată, uitînd de toate, începu să privescă stăruitor la Kovacs Gyuri. Era un om potrivit de statură și destul de voinic. Nu putea avea mai mult de treizeci și cinci de ani. Lui Ion Chirilă îi plăcu nasul lui gros, puternic, și mustățile ungurești, bine sucite, dar își spuse că nu-i ședeau bine hainele pestrițe de oraș care, se vede, îl cam strîngeau pe la subsuori. Și vorbea bine romînește, așezat, ca un bătrîn. Incet, încet, Ion începu să înțeleagă și ce vorbea acest om ; spunea fără să se sfiască : „omul și-a ispășit pedeapsa. Legea l-a iertat și-l lasă să-și refacă viața. De ce vrei tu să-l împiedici ?“

— Eu nu-l împiedic, răspunse Peti. Să-și iele pământul și să-și vadă de viața lui. Da' eu votez contra. Eu nu vreau să-l văd în colectivă noastră.

— Tu trebuie să înțelegi, răspunse Kovacs Gyuri — că el n-are nevoie numai de pămînt. Ca să devie iară om în rînd cu oamenii el are nevoie și de prietenia noastră.

„Parcă tu știi de ce am eu nevoie“, gîndi Ion și începu să-i fie necaz pe Kovacs Gyuri, fiindcă vedea că și acestuia i-i milă de el.

— Nu-mi pasă de ce are el nevoie, răspunse Peti, și auzindu-l Ion îi

dădu dreptate. — Da' eu n-am să pot suferi printre noi pe ucigașul lui unchiu.

„Da. Așa-i — gîndi Ion. Firește că n-are să poată suferi. Cine ar putea să sufere lucrul ăsta ?“

Se ridică o femeie bătrînă, îmbrăcată în negru, și întorcîndu-se către Peti, spuse :

— Peti, dragu' lelii, nu te face tu judecător peste oameni. Tu nu te gîndești că blăstămul care l-a lovit pe bietul Ion, te-ar putea ajunge și pe tine. Doar îi și el un biet suflet de om pe care soarta l-a călcat în picioare. Mai vrei să-l calci și tu ? Gîndește-te la dumnezeu, Peti.

— Lăsați omul să-și spună părerea, se răsti atunci Szabo Ianos. Eu nu zic că el are dreptate. N-are. Da' are dreptul să-și spună părerea. Noi n-ar fi trebuit să-i pomenim aici lui Ion toate păcatele lui, da'amu dacă a venit vorba, să ne spunem toți părerea.

— Eu n-am nici o părere, spuse Kovacs Peti, da' eu votez contra.

Atunci se ridică iarăși Zaharia și spuse tulburat :

— Măi, oameni buni, da' nu ne-am înțeles noi să nu mai pomenim de cele ce s-au întîmplat ? Doar știți cum a fost. De ce să-l mai năcăjim pe bietul om ? De ce să-i stricăm noi pacea lui ?

„Adică ei s-or vorbit de mai înainte“ — gîndi Ion Chirilă și-l duru de parcă cineva i-ar fi dat o palmă.

Pe urmă vorbi iarăși Szabo Ianos despre dreptate, despre înfrățire, despre soarta oamenilor din satul ăsta, dar Ion nu-l mai asculta. El nu înțelegea de ce se ceartă ei acolo, de ce unii vorbesc despre el cu grijă și bunăvoință, de ce alții strigă atît de tare să nu-l primească, așa că un timp nici nu-i mai auzi. Pentru el lîmpede era că oamenii nu l-au iertat toți și că nici unul n-a uitat omorul. Acum știa că nu va fi primit în colectivă și că va trebui să plece în lume fără Marika ; dar știa că nu va ajunge departe, că nu va trece Murășul, ci se va arunca în el cu un bolovan de gît. Așa, în treacăt, se mai întrebă : „Oare Genu de ce tace ?“ — „De-aia, că știe că tot degeaba ar mai vorbi“. Și aștepta liniștit să se isprăvească toate. Acum parcă se împăcase ; era convîns că așa trebuie să se întîmple și că nu-i nimic de făcut.

La un moment dat larma deveni atît de furtunoasă, încît îl trezi din gîndurile sale. Strigau toți și nu se mai înțelegea nimic și zadarnic tot cerea Constantin de la masă : Liniște ! Să fie liniște ! Oamenii nu voiau să se liniștească. Mereu se sculau în picioare, unii, mînioși, strigînd : Nu vrem, și pomeneau mereu cuvîntul :

— *Ucigaș.*

Mereu se sculau alții și strigau :

— Omul a plătit pentru păcatul lui.

Și deodată, pe Ion Chirilă îl copleşii ideea că se află din nou în fața judecății, că unii îl acuză și alții îl apără, că niciodată nu va mai fi liniște pentru el, că de-acum înainte va trebui să răspundă în fiecare clipă la îngrozitoarea întrebare : de ce l-ai omorît pe Albert ?

Iar zarva care-l asurzea, parcă nici n-ar fi răsunit între cei patru pereți ai sălii de adunare, ci numai în propria lui conștiință, și cînd urechile lui îi spuseră răspicat că zarva din sală se potolise, el nu crezu, pentru că el încă tot mai asculta zarva din lăuntrul său, care nu se putea potoli.

Și-atunci, deodată îl fulgeră întrebarea : „Dar Marika ? Ea nu zice nimic ? Ea nu mă apără ? Doar pentru ea“... Și-ncepu s-o caute înfrigurat cu privirile prin sală, tot întorcîndu-se înapoi și încolo neluînd seama la ce se mai întîmpla în jur.

— Unde te tot uiți, Iuane, îl întrebă maică-sa care ședea lângă el și tremura toată.

— N-ai văzut-o pe Marika ?

— Nu, dragă, n-a venit.

— N-a venit ? Nu se poate. Trebuie să fie pe aici pe undeva.

— N-a venit, dragă. M-am uitat și eu, dar n-a venit.

— De ce n-a venit ?

— Cine știe ? Poate că a trebuit să steie cu copiii.

— Știu eu de ce n-a venit. — Și Ion Chirilă se potoli. Il auzi mai târziu pe Zaharia spunând către un flăcău pe care Ion nici nu-l recunoscuse :

— Tu ce mai vrei, mă Jenö ? Imi pare rău de tine. Doar ești utemist. Ar trebui să gîndești.

Acesta nu răspundea ci privea țintă în podele.

Constantin zise :

— Să votăm tovarăși ! Cine este pentru ?

Ion îi văzu pe oameni ridicînd miinile. Erau mulți. El nici nu știa de ce țin miinile așa, ridicate, văzu și pe acel Jenö care ședea lângă badea Zaharia, că ridică mîna, dar cam fără chef, și-apoi îndată și-o trage la loc, de parcă s-ar fi fript.

— Cine este contra ? — mai întrebă Constantin, și adăugă, după ce numără : patrusprezece. — Cine se abține... Așa... — Și anunță, solemn :

— Șaptezeci și unu de voturi pentru, patrusprezece contra și două zeci și nouă de abțineri. Tovarășul Chirilă Ion a fost primit în colectivă. Trecem la punctul doi din ordinea de zi. Tovarășul Pădurean Eugen va prezenta un referat. Dau cuvîntul tovarășului Pădurean.

Se ridică în acest timp Kovacs Peti și de furie nici să vorbească nu mai putea, numai gema scrișnind din dinți și tot amenința pe cineva cu pumnul. Oamenii tăcură toți privindu-l. Il privea și Ion, întrebîndu-se oare pe cine amenința cu pumnul. Și simți cum îl cuprinde frigul, cînd înțelese.

— Ce-i Peti ? — întrebă Constantin Chirilă ridicîndu-se în picioare. Era și el furios, căci tremura și tot strîngea marginea mesei cu mîinile, ca să nu-și iasă din fire.

— V-ați vorbit ! — urlă Peti. Și tu Gyuri... trădătorule ! Ți-ai trădat familia ta. Ai uitat că te cheamă Kovacs.

Și porni către ieșire, îmbrîncind pe oamenii din calea lui, amenințînd mereu cu pumnul strîns și gemînd vorbe ce nu se puteau înțelege.

Îndată porni după el și Kovacs Gyuri și curînd se auzi din ogradă, cum se certau suduindu-se, strigînd tot mai tare, în vreme ce oamenii din sală tăceau impresionati, fără să se poată ști ce gîndeau.

După o vreme destul de lungă, Kovacs Gyuri se întoarse, aducîndu-l cu sine și pe Kovacs Peti. Aveau amîndoi fețele răvășite. Se vedea de la o sută de pași că nu se împăcaseră, că va fi nevoie încă de mult timp și de schimbat încă multe vorbe aspre, pînă cînd prietenia lor să samene cu ceea ce a fost ; Ion însă n-a aflat niciodată ce și-au strigat ei acolo, în ogradă, și nici nu-l mai interesa ; el se afla în starea unui om părăsit pînă și de sine însuși. Dacă Peti s-ar fi repezit la el cu cuțitul ridicat, el nu s-ar fi apărut. S-ar fi lăsat omorît cu un oftat de ușurare. Dar Peti nu s-a repezit la el, ci s-a așezat înapoi la locul lui stînd mereu cu ochii ațintiți în pămînt ; și mai târziu, ani de zile, avea să-l ocolească de departe pe drum, cotînd pe-o altă uliță, ori întorcîndu-se și îndepărtîndu-se în graba cea mai mare. Iar Ion Chirilă era convins că nici nu poate fi altfel, oricît de mult s-ar fi schimbat oamenii în zece ani.

Constantin ceru iarăși liniște, deși în sală tăcerea era atît de încor-

dată încît s-auzeau răsufările oamenilor. Apoi dădu cuvîntul lui Genu Pădurean care începu să citească din hîrțile pe care le ținea în mîna, dar Ion Chirilă nu-l mai asculta. Nu mai avea putere să urmărească șirul monoton al cuvintelor prietenului său. Nici nu știa bine ce se întîmplă cu el; s-ar fi bucurat și nu știa de ce ar trebui să se bucure și n-avea nici de ce să fie îngrijorat pentru că oamenii îl primiseră. Își dădu seama că dorința lui cam cețoasă ca să fie primit, care-l încercase cam fără voia lui, în timp ce s-apropia de sediul gospodăriei — acum că se împlinise — nu-i aducea nici o bucurie, pentru că nu putea înțelege de ce se întîmplaseră astfel lucrurile, și multă vreme încă n-avea să priceapă. Ci îl chinuia numai întrebarea: Dacă nu m-au iertat, de ce m-au primit?

După ce Genu Pădurean isprăvi de citit, începură alte discuții. Vorbeau toți de secerat, unii bucușoi, glumind, alții nemulțumiți de ceva, cîrînd și acuzînd conducerea colectivei că-i părtinitoare, pe mulți nici nu-i puteai înțelege ce vor, așa încurcau vorbele. Din cînd în cînd, se stîrnea cîte o învolburare de glasuri tot așa de înverșunată ca atunci cînd discutaseră despre Ion Chirilă, și Constantin trebuia să se scoale și să strige din toate puterile: „Liniște! Faceți liniște!” Iar Ion se gîndea amărît: „asta o fi rostul lui aici. Să strige: liniște“. „Vezi, nici ei între ei nu se-mpacă așa de ușor. Cum o să se împace cu mine?“ Pe urmă nu mai căută să priceapă ce anume dezbăteau ei acolo, ascultînd pierdut numai larma de glasuri, care-l amețe. Cînd a înțeles că nimeni nu se mai gîndește la el și la soarta lui, socotind că acest lucru e hotărît și nu mai merită să-ți mai răcești gura pentru el (ci numai Peti, care tot nu-și ridică privirile din podele și nu se mai amestecă în discuții, numai el gîndește astfel și poate încă vre-o cîtiva) — se gîndi: „Vezi cît de ușor s-au schimbat! Ce iute le-a trecut tot focul“. Dar nu se miră. Nici nu-i mai păsa de nimic.

Pe urmă, după ce oamenii votară iarăși, ridicînd mîinile, adunarea se sfîrși și Ion Chirilă plecă acasă, și numai după ce se întinse în așternut, încercînd s-adoarmă fiindcă se simțea ostenit de moarte, numai după aceea își aduse aminte că după ce adunarea se sfîrșise oamenii se apropiaseră de el și-i strînseseră mîna felicitîndu-l și chemîndu-l, fiecare în brigada în care lucra el, și că unii trecuseră repede pe lîngă el, și numai înclinaseră capul, dîndu-i — în treacăt — binețe.

Au mai trecut cîteva zile pînă cînd Ion Chirilă să-și poată da seama anume ce se întîmplase cu el; pînă cînd s-a putut gîndi iarăși ca un om sănătos.

Fusese repartizat în brigada lui Szabo Ianos, unde lucrau și unguri și romîni; erau și cîtiva din familia kovăceștilor, și din familia chirilenilor, unii erau oameni de-o seamă cu el, pe care-i cunoscuse bine la jocuri și la petreceri, alții erau mai tineri și acum zece ani erau copii încă. Ion Chirilă ieși cu ei la prășit ultimele postate de zomb. Szabo Ianos a venit în seara cînd Ion a fost primit în colectivă și i-a spus să vie luna în ograda gospodăriei, că acolo-i locul lor de adunare, „Să-ți aduci și sapa și să fie bine bătută“. „Am s-o aduc!“ — îi răspunse Ion, mirîndu-se numai că acesta îi poruncește lui. Iar luni dimineața, cînd a ajuns acolo a văzut iarăși că nimeni nu-l bagă în seamă în mod deosebit, ci numai îi dau binețe și-i răspund, strîngîndu-i mîna și se poartă față de el parcă de mult ar fi tot ieșit cu ei la lucru, așa cum se purtau și față de cei care au sosit după el, la locul de întîlnire. Numai acel Jenő, care șezuse la adunare în dreptul lui badea Zaharia, se uita la el într-un fel ciudat, parcă mereu ar fi vrut să-i spuie ceva, și nu un lucru plăcut. I-a și spus odată:

— Acum îți place înfrățirea între popoare! Așa-i?

Ion Chirilă privi la el nedumerit și nu răspunse.

— Taci? — continuă acesta. Te prefaci că nu pricepi. Da' pricepi tu... Ai tu noroc!... Apoi se îndepărtă de Ion și pe urmă nici binețe nu-i mai dădu multă vreme.

După câteva zile, începu să se obișnuiască. Lucra cu un fel de uitare de sine, fără să-și mai pună întrebări. Se așeza dimineța în capătul rîndurilor de cucuruz și tăia cu sapa pirul și loboda grasă; îi părea bine că pămîntul se mai întărise în ultimele zile, că pe la amiază mușchii brațelor și-ai spinării îl dor, că mijlocul i-i țepăn, că palmele-l ard și că sudoarea i se prelinge în ochi și-l ustură.

Pe urmă, prășitul porumbului se încheie și se ținu iarăși o adunare generală și Constantin Chirilă, stînd în picioare la masa aceea lungă din capul sălii, se aprinse la obraji lăudîndu-i pe colectivisti pentru munca lor bună și certîndu-se urît cu cei care nu ieșiseră la lucru sau munciseră fără tragere de inimă; își auzi și numele lui pomenit printre cei lăudați și tresări, căci Marika se uita țintă la el, cu fața serioasă, aproape mîhnită. Iar el se gîndi: „Lasă, lasă. Nici n-ai venit la adunare să vezi cum mă chinuie toți”. Și se amări, de parcă s-ar fi sfădit cu ea și chiar i-ar fi spus acele vorbe pe care le gîndise numai.

Plecară apoi la întors finul ce fusese cosit cu câteva zile mai înainte cu mașina într-o luncă îndepărtată, numită a nucilor; aici se plimbase el odată cu Marika și se iubise cu ea pe malul cu flori al Murășului; locul aproape că nu se schimbase, numai din sălcii mai fuseseră tăiate pentru foc și într-un loc cineva scosese lut pentru cărămizi.

De aici s-au întors numai peste două zile. Seara, după cină, au făcut un foc pe malul Murășului, au spus povești și au cîntat. Au prins pește cu mîna și l-au fript pe jar; iar Ion Chirilă se întrista că nu se poate bucura și el așa cum se bucurau ceilalți. Parc-ar fi nimerit nechemat la ospăț și ceilalți îl primesc, dar nu-l prea bagă-n seamă.

Toate acestea îi plăcuseră atît de mult cîndva încît putea să uite de sine, întorcînd brazdele de fîn șir după șir, ridicînd aproape o căpiță întreagă cu furca, îmbătat de soare și de mirosul finului proaspăt, dar acum toate acestea nu trezeau în el decît amintirea bucuriilor de demult. Se întîmplau toate așa cum se mai întîmplaseră cu zece ani înainte și mai demult; părea că-i aceeași și iarba lungă și subțire ca mătasa pe care o întorceau cu furca și-o adunau cu grebla, dar chiar și dorința s-o ia cu mîinile și s-o apropie de obraji, s-o miroase, o simțea tot numai ca o amintire de demult. Cînd și cînd, un iepure surprins se ridica ciulindu-și urechile, apoi zărîndu-l izbucnea înspăimîntat și alerga în salturi și oamenii strigau după el, chiuiind și rîzînd. Iar zîmbetul care-i adia pe la colțurile buzelor era tot o amintire a unui rîs al său de demult.

După aceea se întoarseră iar în sat, căci aveau de prășit sfecla.

Trecuseră astfel iarăși două săptămîni. Grîul se cocea și oamenii așteptau cu emoție seceratul. Pîinea se legăna acolo, în adierea vîntului cald, înăbușitor al sfîrșitului de iunie și-acum, într-o zi, două, poate o săptămîină, trebuiau s-o culeagă și s-o așeze în hambare. Grîul acesta era averea lor, aurul lor. Prețuiau grîul mai mult decît ori ce altceva, căci așa se învățaseră încă de pe vremea cînd erau siliți să-l vîndă la negustori, iar ei să mănînce mămăligă.

Nici Ion Chirilă nu se putea feri de aceste emoții ale așteptării, fiindcă erau și ale lui; le moștenise de la părinții săi și-i însoțiseră fiecare an al copilăriei și al tinereții — îl urmăriseră și în închisoare, — și nu putea să

uite și să nu le recunoască. Își pregătea și el cele două coase, bătându-le cu grijă cu ciocanul cel vechi, aproape tocit, rămas de la tatăl său.

Dar era convins că acestea toate sînt semne înșelătoare. Chiar aceste imbolduri nelămurite către viața obișnuită, care-l tot încearcă. Oamenii l-au primit între ei, cei mai mulți arătau că l-au iertat, dar el încă se simțea departe de clipa cînd el însuși își va ierta păcatul. În cele din urmă tot va trebui să plece pentru că mereu va fi unul care să-i aducă aminte de tot ce s-a întîmplat.

★

Și în toată vremea asta, gîndul lui nu se despărți de Marika. Oricît ar fi fost de ostenit seara cînd se culca, nu putea adormi îndată, fiindcă se gîndea la ea; mai potolit, dar mereu. Chiar lucrînd, la prașilă ori la coasă, se pomenea gîndindu-se la ea. Acum nu-l mai chinuia acest gînd; că ea se măritase, că făcuse copii, că refuzase să se întoarcă la el; încă nu se împăcase, dar durerea amortește. I-ar mai fi trebuit un efort mărunț nu mai, ca să se resemneze, să se împace cu soarta. Dar la Marika nu voia să renunțe. Nu putea să renunțe, chiar dacă ar fi voit. Nu-l mai durea chiar așa ca mai înainte, nu-l mai chinuia amintirea ei, chiar așa ca pînă acum, dar de uitat n-o putea uita. Era ca o boală, pe care o poți îmblîndi, pe care o poți îndura ani întregi, stînd între oameni, dar de care nu te poți vindeca, fiindcă doctorii nu i-au găsit încă leacul. Ba, uneori, nici nu-ți poți închipui viața ta, fără această boală.

În toată vremea aceasta, el a căutat mereu să se întîlnească cu ea, după un plan al său bine chibzuit, dar femeia se ferea de aceste întîlniri, de parcă-ar fi știut de planul lui. O așteptase de cîteva ori, spre seară, la fîntîna dintre salcîmi, dar ea nu se mai arăta în drum singură. Era cînd cu un copil de mină, cînd cu o vecină, și el rămînea în umbra salcîmilor, și-o privea cum trece; ea nu-l vedea, dar poate că-l simțea, fiindcă de cîte ori ajungea în dreptul lui, grăbea pasul. De vreo două ori o pîndise din spatele grădinii, stînd pitit în tufele de lișion ca un fecioraș de optsprezece ani. O văzu mișcîndu-se prin ogradă ca o umbră subțire în alb, și-o cunoscu după cum pășește și se gîndi: „îi numai în cămașă!“ Îl sfredeli undeva în adîncul sufletului său dorința să intre în ogradă și apoi în casă și să-i spuie lui Deneș: „Dă-mi înapoi femeia mea“. Dar nu avu destulă îndrăzneală. Gîndul fericirii sale nu mai avea atîta putere încît să-l împingă din spate, iar el singur nu mai putea fiindcă se simțea bătrîn și ostenit. O auzea cum își drăcuia copiii care poate făcuseră vreo pozna; o auzi într-o seară strîgîndu-l pe Deneș, să vie la cină că se răcește mămăliga, și observă fără să se mire că în glasul ei nu se simțea nici o mîngîiere — era un glas de femeie supărată, și numai atît.

L-a cunoscut în aceste zile și pe Deneș, pe bărbatul ei, un secui înalt, negricios, care nici nu era om urît la înfățișare; și nu găsi în sufletul lui nici un fel de dușmănie împotriva lui; parcă nici n-ar fi fost el bărbatul Marikăi, parcă ar fi fost un străin oarecare, fără nici o legătură cu viața lui și a ei. El nici nu se gîndea că ea ar putea să se lase dezmiertată de bărbatul ei — i-a fost spus doar chiar lui că nu din dragoste s-a dus după Deneș. Nici el nu se mai gîndea la Marika așa cum se gîndese oamenii tineri la femeia iubită, mereu aprinși, tulburați de gîndul drăgostirii și-al mîngîierilor, ațîțați de dorință; ci se gîndea pașnic, așa cum te gîndești la soția cu care ai trăit zece-cincisprezece ani și-a devenit ceva ce nu se mai poate rupe așa de ușor din sufletul și viața ta. Nici el n-o mai dorea pe Marika pentru

dezmierdările ei de femeie ieșită din minți, o dorea pentru viața lui, pentru traiul lui printre oameni, pentru liniștea lui de om.

★

Intr-o luni dimineața avea să înceapă seceratul. Încă de vineri Constantin Chirilă i-a strâns pe brigadieri și le-a arătat planul, iar aceștia la rîndul lor i-au adunat pe oamenii lor împărțindu-i care pe unde avea să lucreze. Sosise în sat legănîndu-se greoaie, o combină trasă de un tractor pe șenile, iar în urma ei, un alt tractor trăgea o batoză nouă-nouță; oamenii ieșiseră pe la porți ca să le vadă și să glumească cu tractoriștii plini de ulei și de praf pînă-n albul ochilor. O înfrigurare — cum Ion Chirilă nu mai văzuse în viața lui — cuprinsese satul de la un cap la altul; toți vorbeau tare, strigau, rîdeau, fără vre-un motiv; oamenii tot intrau și ieșeau pe porți, vecinii își făceau vizite și se întrebau fără nici o noimă: „Ce mai faci, măi vere?“

La fierărie s-adunaseră ca la bilci, urmărind mișcările greoaie, dar pline de putere, ale celor doi fierari care puneau ultimele cercuri de fier la roțile carelor și suduiau pe toți nepoftiții aceștia care se ofereau să dea cu barosul și mai mult îi încurcau. Prin mai toate curțile s-auzea cum oamenii își ascuț coasele și secerile. Rotarul cel gras scosese în ograda colectivei vre-o trei care noi și le trăgea singur încoace și încolo, atent peste măsură la roți.

Spre seară, din norii mari și negri ce coborau dinspre munte, se porni o ploaie mărunță și deasă, care-i cam sperie pe oameni, căci nu conțeni decît în zori — și simbătă toată ziua cerul nu se însenină. Abia spre seară, pe la apus se arată soarele, mare și roșu.

Duminecă vremea se deschise și căldura li se păru oamenilor și mai înăbușitoare; ieșiră pe cîmp să vadă cum se zbicește pămîntul și cum se ridică aburi din grîul pe care străluceau încă mărgeluțe argintii de apă.

Ion Chirilă încă nu se putea bucura de bucuria celorlalți. Cunoștea bine, din viața lui de mai demult, înfrigurarea și emoțiile acestor pregătiri, dar acum nu i se păreau că sînt și pentru el. Cîteodată da să zîmbească, văzîndu-i pe oameni atît de guralivi, aproape nesocotiți, dar zîmbetul n-apuca să răsară pe chipul lui, că se mistuia, nici el nu-și dădea bine seama cum se întîmplă.

Se gîndi că în acest răgaz ar putea căpăta un car și doi boi de la colectivă să mai aducă niște crengi de la pădure, dintr-un loc unde fuseseră tăiate lemne pentru construirea unui grajd. Primi carul și boii duminecă de dimineața și porni către pădure. Acolo trase carul în marginea drumului, într-o poieniță și lăsă boii să pască și începu s-aleagă crengile mai groase și să le rezeze ca să încapă în car. Lucra așa, poate de-un ceas, ori poate de două, oprindu-se din cînd în cînd ca să asculte cum lovește ciocănitorea cu plisul în scoarța vre-unui fag mai bătrîn, căutîndu-și de mîncare. Auzea pe undeva glasuri de copii, care ieșiseră cu vitele. O talangă suna undeva tare departe. Auzi o mierlă cum începe să fluiera prin apropiere și cum de-odată tace. „Poate trece cineva“ se gîndi el și ridică toporul să taie în două o creangă mai lungă. Atunci auzi pași și crenguțele uscate cum se sfărmau trosnînd. Și se ivi printre copaci Marika. Își ținea cu mîna poalele sortului plin de bureți. Ion lăsă securea jos, dar o mai ținea în mînă:

— Bună ziua, Marika.

Femeia îl văzuse mai de mult și venea încoace fără să mai caute pe jos bureți, dar tresări auzindu-i glasul. Răspunse:

— Bună ziua, Iuane. Ai venit la lemne ?

— Da. Tu strîngi bureții, precum väd.

— Da, cã s-au făcut mulți după ploaia asta și m-am gîndit cã la copii le plac tare, sãrați și fripți pe jar.

Femeia se așezã pe oiștea carului continuînd sã-și țină șortul cu mîna, și privi multã vreme la el, ca atunci, la fîntînã, cu ochii ei care ardeau, iar pe fața ei nu se vedea nimic decît istovirea unei bãtrîneți care vine prea de vreme. Ion Chirilã sta în picioare, în fața ei, ca la vre-o zece pași, și nu-și lua nici el ochii de la chipul ei care fusese cîndva așa de fraged și-acum se uscasc. Și uitînd de soarta lui, îl cuprinse mila de femeia asta care lui i-a fost dragã și n-o mai poate uita, și poate cã nimeni n-o mai iubește pe lumea asta și va fi veșnic singurã, cum va fi și el.

Stãteau așa și se priveau și tãceau.

Și după un timp, Ion Chirilã spuse, mișcîndu-se ușor cãtre ea :

— Și așa, Marika ! Nu mai vrei sã vii la mine.

Femeia își întoarse repede fața în altã parte și rãspunse :

— Tu știi Iuane, cã nu se mai poate... — și-n glasul ei nu se simțea nici o tulburare și nu tremura nici o spaimã, pentru cã ea se gîndise destul la aceste lucruri și-acum avea putere sã se stãpîneascã.

— Dar ca sã se strice viața mea și-a ta, se poate ? — și continua sã se apropie de ea atît de încet încît nici el însuși nu simțea cã se mișcã.

— Viața mea și-a ta nu s-a stricat acum.

— Da' cînd ? Vrei sã zici cã atunci ? — Bãrbatul se afla acum numai la doi pași de ea și-n glasul lui se simțea o undã de îndîrjire.

— Nu *atunci* — rãspunse femeia, continuînd sã priveascã în altã parte, undeva la frunzele pãdurii, care tremurau ușor în boarea amiezii de varã. — Ea s-a stricat mai de mult. Or stricat-o oamenii pe care noi nici n-am apucat sã-i cunoaștem. Noi pãcatele lor le plãtim.

— De ce sã plãtim noi ?

— Așa s-a întîmplat, Iuane. Destul c-am plãtit noi. La ce sã mai plãteascã și alții ? Gîndește-te cã am bãrbat și copii. Și-acum femeia îl privi iarãși, și de-aproape el îi vãzu lacrimile pe care ea le ținea în ochi și nu le lãsa sã curgã la vale.

— Väd eu, Marika, — spuse el oftînd, — cã nici tu nu m-ai iertat.

Femeia se ridicã de-odată în picioare, privindu-l înspãimîntatã. Izbucni într-un plîns nebun. Se ghemui în genunchi, izbindu-și capul cu pumnii și, uitîndu-se deznãdãjduitã la el, strigã :

— Omoarã-mã, Iuane ! Omoarã-mã, cu sãcurea. Sã se gate toate.

— Pe mine de nu m-oi omori... — spuse el cu un glas plin de ne-pãsare, de parcã și-ar fi bătut joc. — Cã altceva...

— Ba nu. Intii pe mine. Da, Iuane...

Iar el nu mai putu îndura. Scãpã securea jos și îngenunchind în fața ei, o luã în brațe și începu s-o sãrute cu sãlbãticie.

Cîteva clipe femeia rãbdã pierdutã îmbrãțișarea lui desperatã ; gema și-l sãruta înnebunitã, apoi de-odată se smulse și luîndu-și capul în mîini se ridicã și se îndepãrtã de el ametițã, clãtinîndu-se, și se rezemã, tremurînd, cu spatele de un fag.

Și-a stat așa o vreme destul de lungã, rãsuffînd greu, apãsîndu-și pieptul cu mîna.

Pe urmã, parcã trezindu-se, se repezi și adunã de pe jos bureții ce-i risipise adineaori prin iarbã — și se apropie de Ion care sta îngenunchiat în acelaș loc, îi întinse mîna și zise repede :

— Mã duc, Iuane. S-apropie amiaza. Pace bunã.

— Du-te, Marika, spuse Ion ridicându-se greoi, încă amețit și fără putere.

Femeia porni, pășind fără grabă. Iarba foșnea sub picioarele ei desculțe, negre și crăpate la călcâie. Din marginea poienii se întoarse și mai adăugă, mai moale, aproape rugîndu-se :

— Da' tu, Iuane, să nu fii supărat pe mine.

Se întoarse și porni aproape în fugă, pe drum la vale.

Ion Chirilă se înapoie la crengile lui și mai tîrziu începu să încarce carul. Legă bine lemnele, strîngîndu-le cu funia, apoi înjugă boii și porni către sat. De sus, de sub poala pădurii, zări lanul întins de grîu în care miine avea să înfigă și el coasa. Și lanul părea îndepărtat ca într-un vis și parcă ar fi dorit ca lanul să stea mereu așa departe, și el niciodată să nu se apropie de marginea lui cu coasa bine ascuțită în mîna ; parcă ar fi fost o apă mlaoasă și el se temea să nu se înece acolo. Și se gîndea că a trebuit să se întîlnească și să vorbească încăodată cu Marika, anume pentru ca să înțeleagă că chiar dacă ea și ceilalți oameni l-ar ierta, el tot n-ar putea fi liniștit. Și parcă nici nu-l mai durea că femeia a plecat pentru totdeauna. El doar nici nu mai avea dreptul să se gîndească la fericire așa cum se gîndise cînd fusese tînar. Acum el trebuia să se mulțumească cu ceea ce îi vor da ceilalți.

★

Luni dimineața satul se trezi devreme. Întîi s-auzică cocoșii stîrnindu-se unii pe alții dintr-un capăt într-altul de sat. Cîntecul lor speriat îi trezi pe cei mai bătrîni, care ieșiră în ogrăzi, aprinzînd țigări și tușind. Își strigau răgușiți feciorii care dormeau prin fînare, fiindcă în case căldura era înăbușitoare și fiindcă de-acolo, din podul grajdului ori din fîn, puteau să se furișeze mai pe nesimțite în căutarea drăguțelor. Apăreau și ei și se frecau la ochii toropiți de somn, ținîndu-și cu o mîna izmenele largi, ce se deznodaseră ; se scărpinau prin păr și pe după ceafă, căutînd firele de fîn care-i gidilau. Se spălau cu apă rece la fîntînă și aprindeau și ei cîte o țigară groasă, apoi se așezau pentru cîteva minute pe podmolul de lut al casei, așteptînd ca mamele ori nevestele s-aducă din bucătăriile de vară laptele fierbinte în ulcici de lut. Mîncau repede, suflînd mult în lapte fără să izbutească totuși să nu-și frigă buzele. Intrau după aceea prin grajduri și dezlegau vaca, ce pornea singură pe drumul știut către imaș, umpleau cu apă troaca porcului, și luîndu-și coasele în spinare porneau cîte doi cîte trei spre capătul din jos al satului ; curînd îi urmau și femeile, cu secerile înfășurate în cîrpe așezate pe umăr și cu o legătură de mîncare pentru întreaga zi, căci azi n-aveau să se întoarcă pe la amiază acasă și să facă de mîncare.

Se trezise și Ion Chirilă odată cu ceilalți și pornise și el odată cu niște vecini, cu coasa pe umăr. Avea de mers aproape un ceas ; cîrpișul era lung și el locuia tocmai în capul de sus al satului. Pe drum pilcurile se uneau, devenind tot mai zgomotoase. Cînd ajunsese în marginea lanului, Ion Chirilă văzu că înaintea lui sosiseră destul de mulți oameni și se strînseseră în jurul combinei care sta acolo ca o dihanie uriașă neagră, cu labelle încordate. Tractoristul pornise tractorul și-l tot întărita, iar de sus, de pe platforma combinei, combinerul îi tot striga : „Încă un moment !“.

Cineva îi spuse lui Ion că în acest an vine pentru prima dată combina la ei în sat, că poimîine se duce la cei din Sîntioana și că se spune despre ea că „tunde grîul, nu alta“, dar că el n-a văzut decît la cinematograful.

În vremea asta, în marginea lanului, doi coșai, pe care nu-i cunoscuse, fiindcă erau destul de departe, tăiau primele brazde de grîu. Întrebă :

„Acea au și început?“ — „Acea fac loc pentru combină! — îi răspunse un glas. — Noi cosim în partea cealaltă. În lunca mare. Aici lucră numa' combina și gată în două zile“. — „Și de ce nu mergem, acolo? Pierdem o grămadă de vreme, trecînd Murășul cu podul“ — „Poi, toți vrem să vedem cum merge combina“.

Cei doi cosași ajunseră la capătul lanului și chiură prelung, combinerul făcu un semn cu mîna, strigînd: Gata! Tractorul mai tuși de cîteva ori, se smuci și porni, trăgînd după el combina care se hurduca în mers rotindu-și brațele largi și înghițind grîul. Alături de combină mergea repede o căruță cu cai, în care începu să curgă grîul. Cînd căruța se umplu, vizi-tiul dădu bice cailor care porniră în galop, în locul ei se așeză tot din mers o altă căruță. Ion observă abia acum că mai erau vre-o zece căruțe care-și așteptau rîndul. Căruțele se îndreptau în goana cailor spre un loc pregătit de mai înainte, unde fuseseră întinse rogojini pe jos și descărcau acolo.

Pe Ion Chirilă îl cuprinse un tremur ca de frică, privind namila de fier și lucrul ei; cum înghițea pe nesimțite zeci de snopi dintr-odată, culeși cu paletele ei largi, și-i mesteca uruind mai rău ca o moară, turnînd grîul pe-o țeavă într-o parte și lepădînd paietele în urma ei în grămezi aproape egale. Iși privi coasa cam întristat; coasa asta, de care era mîndru totdeauna cînd trebuia s-o culce pe snopul apucat de grebluța ei subțire de nuiele, era acum o sculă măruntă și neînsemnată. Porni, cam fără chef, de unul singur, pe cărarea ce-o mai cunoștea încă, și care avea să-l scoată la Murăș, în dreptul Luncii Mari, unde era lipsă încă de coasa lui. Ceilalți se bucurau și-i auzea, departe în urma lui, lăudînd lucrul combinei, dar el era supărat acum, în acest ceas, pe mașina asta necunoscută. Parcă s-ar fi vîrit și ea anume în viața lui, ca să-i mai ieie și bruma de bucurie ce i-a mai rămas. Mergea cătinel, căci nu-l mai trăgea inima către Lunca Mare. El n-o mai văzuse de mult, de acum zece ani și nici n-o cunoștea așa de bine. Acolo ei nici nu avuseseră pămînt. Acolo avuseseră mai mult Kovăceștii și dintre romîni, Pădurenii și Cîmpenii. Aici, în lanul pe care-l lăsa în urma lui, i-ar fi plăcut; aici avuseseră pămînt verii lui și-un unchi, care murise mai de mult.

Cînd sosi pe malul apei, îl ajunseră din urmă ceilalți bărbați.

— Te grăbești Iuane, spuse careva.

— D-apoi toți ne grăbim, răspunse altul în locul lui.

Se hotărîră să treacă prin vad, să lase podul pentru femei, pentru care-i greu să-și ridice poalele, că se mai pot vedea unele lucruri; și rîseră cu toții de gluma asta, care se părea că mai fusese rostită de cîteva ori, cu diferite prilejuri.

Cînd ajunseră la grîu, brigadierii se aflau de mult acolo: împărțiseră lanul, însemnîndu-l cu pocumbi tăiați din sâlcii. Ion Chirilă se auzi strigat de Szabo Ianos:

— Haida, Iuane, să începem.

Ion s-apropie de el și se așeză acolo unde-i arătă brigadierul.

— Gata, dă-i drumul. Pe tine te-am ales să îți rîndul. Tu mergi mai oblu ca toți.

Ion își rezemă coasa cu coada de pămînt și începu să lovească în tăișul ei cu cuteda. Bătaia aceasta plină, care se auzea cînd mai subțire, cînd mai aspră, a pietrei izbite de fier, îl făcu să se înfioare tot și pielea i se strînse, încrîncenată, ca de frig; altă coasă nu se mai auzea, ci numai a lui — iar ceilalți așteptau ca el să-nceapă să cosească și să facă pași înainte și să-l urmeze. Bătea coasa și se gîndea că și aceasta poate însemna într-un fel pentru sine, viață. Ridică în aer coasa, cu gestul cunoscut de veacuri al

cosaşului şi-o lăasă să cadă, rotind-o pe jumătate, cu tăişul pe paiete înalte, drepte, ale firelor de grâu, şi o clipită parcă toate se opriră în el ca să poată auzi cunat fişitul uscat al tulpinelor retezate; şi nici nu-şi dădea seama şi poate că nici n-avea să-şi dea seama vre-odată că această lovitură de coasă tăia drept în inima sorţii sale, despărţind-o în două, că avea să meargă mai departe numai cu una din aceste jumătăţi. Dar clipita trecu şi în minţea lui nu se mai găsi loc pentru alte gânduri, ci numai pentru munca aceasta dură pe care o făcuse de atâtea ori şi în care se simţea întreg. Făcea mereu câte un pas, şi în spatele lui rămânea o pîrtie de mirişte care tot creştea, iar în stînga lui, se aşezau cumiţi, resemnate, firele de grâu, îmbrăţişate parcă, în așa fel încît femeile care veneau în urmă să lege mai ușor snopii. În spatele său, în stînga, şi mai încolo, alţi cosaşi își începură lucrul, legîndu-se ritmic, ca într-un dans, femeile legau snopi și-i puneau în picioare, însemnînd parcă locul cu mici monumente, care nu vor dura decît pînă către seară, cînd vor veni căruțele să le ridice. S-auzeau din cînd în cînd glasuri nelămurite ca învelite în pîslă. Undeva cineva se certa, dar nu se putea ști cu cine și nici pentru ce. Într-un timp, venise un copilaș la Ion cu un ulcior și-l îmbeie cu apă și el bău cu sete, de parc-ar fi băut vin răcorit în fîntînă. Pe urmă iarăși cosi, uitînd de orice și ne mai văzînd decît griul din fața sa care parcă-l ademenea legîndu-se ușor, și din cînd în cînd cerul orbitor, atunci cînd rezema coasa cu coada în pămînt ca să dea cu cîtea pe ea.

Vremea s-apropia de-amiază. Își simţea în spinare cămaşa năduşită, ţinîndu-i răcoare, iar mîinile și picioarele nu și le mai simţea.

Cînd ajunse în capătul lanului, care era mai lung decît se aşteptase și nu gîndise că va cosi o jumătate de zi la o singură brazdă — se şterse pe obraz cu mîneca largă a cămăşii, întorcîndu-și privirile înapoi. Văzu lanul cosit pe jumătate, oameni mulți presărați pe toată întinderea lui — și mulți erau departe încît de-abia îi recunoştea — și multe femei care se tot aplecau, adunînd snopi în brațe și legîndu-i repede. În marginea de unde pornise, se și zăreau cîteva oameni clădind snopii în care, ca să-i ducă la arie.

Își spuse: „Cam asta-i!“ Se gîndea la traiul lui printre oameni și înţelegea că alt modru nu-i decît ăsta, că mai multe nu poate cere; că ori pleacă din sat, ori rămîne, tot aceea-i, și mai adăugă în sine: „A fi cumva“ — și se gîndea că viața lui începe acum altfel și că trebuie să se învețe cu ea, și parcă nici nu-i păsa. Și ceea ce simţea acum în sufletul lui nu era liniște și nu era împăcare, ci o grea sentință pe care o primea de la el însuși. Acum știa: trebuie să plătească mereu, mai departe, în fiecare zi cîte puțin, cine știe pînă cînd?... Poate odată va ajunge să înţeleagă el însuși că a plătit tot ce era de plătit. Dar oare clipa aceea va veni vreodată?

Și cu fața împietrită, Ion Chirilă porni înapoi spre capătul lanului ca să înceapă o nouă brazdă.

AM ÎNVĂȚAT

*Am învățat de tânăr să apăr floarea vieții,
de ger și de incendiu, de fluturii nocturni,
să-i string la piept corola prin marile furtuni,
s-o duc la adăpost când vin nămeții.*

*Am învățat de tânăr să lupt și să mă joc
să împletesc vegherea cu lupta și cu jocul,
și m-am deprins de-atuncea pe cel ce-afiță focul
să-l iau de gît și să-l arunc în foc.*

*Am învățat de tânăr că cea mai bună lege
e dragostea-mpărțită prietenilor buni,
cu mâini bătătorile și ochii de cărbuni, —
acelui om care din rob e rege.*

*Să pierzi iubirea asta am învățat ce-nseamnă.
Ești ca un orb : vederea într-un toiag ți-o porți,
și ești ca cerșetorul bătrîn bătînd la porți
sub ploaia rece-a serilor de toamnă.*

V-AM VĂZUT

*Ca-n stampele lui Cranach bătrînul, v-am văzut :
neguțători de carne sticlînd ca-ntr-o vitrină
un briliant pe-o pernă de catifea-n lumină,
și devorat de ochiul flămîndului, tăcut.*

*Curgea un rîu de lindini printre-nfloriții pomi
din care voi cu mîna rupeați migdale coapte
și, oaspeți la festinul mizeriei, în noapte
ciocneați pahare pline cu sînge roș, bonomi.*

*Pe un platou de oase se întindea splendoarea
cetății ridicată din gropile străvechi, —*

*și v-am văzut acolo plimbându-vă perechi
la braț cu desfrinarea.*

*Iar libertatea, plină de răni și vînătăi,
eu am văzut-o-n beciul cetății cum zăcea,
cu carnea ei frumoasă zdrobită de podea
și ruptă de dulăi.*

*Neguțători de carne, de gloanțe și-agonie,
cu lenjeria albă în care truda plînge, —
eu v-am văzut cu groază, sub ploile de sînge,
scobindu-vă-n gingie.*

*Și cum plătești omorul sau candidul sărut
stringînd de baieri punga cu zloți sau cu florini,
în cele mai gingașe momente, asasini, —
ca-n stampele lui Cranach bătrînul, v-am văzut.*

SĂ NU SE MAI ÎNTÎMPLE !

FRAGMENTE

1

*Cîndva, pe-a tinereții sălbatecă aripă
rîdeam în gura mare. Ce-mi păsa?
Nu bănuiam la pîndă roșcata oră grea
a toamnei, vlăguită de risipă.*

*A fost un timp cu arderi, cînd călăream prin landă
și plopi întorși cu zestrea spre gurile de vînt
își părăseau castelul din vîrsta de pămînt
ca să-mi urmeze-alaiul de aur și olandă.*

*Căutam atunci în ceata cu scuturi și topoare
o oră adormită sub ierbi, ca un arici,
nu mă opreau nici macii cu fețe moi și, nici,
în blana verde, piatra cu bălți la cingătoare ;*

*și ridicam pe brațe un dar de timpuri albe
cît grindini selenare culese în prosoape,
cetăți sădite-n spații de vînători pe ape
din măduva atitor păduri cu lemne slabe !*

. :

*Voi, zei de cîlți bolnavi ca mătrăguna,
cît sînge roșu am pierdut cu voi !
Lăsatu-mi-ați pe deget urme moi...
Dar bruma ? Dar cenușa ? Dar minciuna ?*

2

*Și m-am lovit de cei închiși ca melcii.
Domneau în somn și-n viață ucideau.
Gorilele vorbeau în ei pe șleau,
iar omul — nici la capătul butelcii.*

*Se adunau, frînți în genunchi, să ragă
cu mîinile-nceștate pe pistol ;
în beznă. Aveau inimi de sobol.
Lubeau mireasma singelui, dulceagă.*

*Făcură risul rinjet, plînsul-spaimă,
și mă priveau prin două vînatăi.
În glas le hîrîră cucuvăi
cînd „Hașul“ tot mai crunt creștea în șaimă.*

*Și slovele răcneau arzînd în piețe
și trenurile morții scuipeau în gări
și cizmele mărșăluiau sub zări
înguste, otrăvite de tristețe.*

3

*Am fost în anul I al verzei închiziții
și-am dat doar peste ziduri cu urme sîngerii.
Un bust indica : E oprit să mai scrii !
și ne voia sub sticlă, ca-n piatră, amoniții.*

*Ne gîndeam fiecare la visele noastre
— Păcat. Aș fi vrut să mai spun o culoare —
lîngă mine cineva întreba : te doare ?
și-și privea degetele devenite albastre.*

*Ce rar bătea prin sînge uitatul metronom !
Treceam prin viitoarele vechi fotografii,
treceam fără să știm dacă mai sîntem vii,
și-n stradă se căscase un uriaș furgon.*

4

*Atunci sunară goarne și fruntea plînsu sînge
lăsînd pe piatra străzii un neuitat marcaj.
Vedeam cum dimineața în piețe mari se frînge
și auzeam cum inimi băteau, sub camuflaj.*

*Solemnă, neștiută, o poartă se deschise
și pasul fu de pislă și gestul de granit.
Prin cîte nopți, prin cîte n-am rătăcit, Ulysse,
ca să-nțeleg că visul e roșu, însfîrșit !*

*Și aș putea uita aceste cărți și-aceste
mulțimi de inimi calde svioniri pe palme tari,
sub stelele de zgură de lîngă manifeste ?
Dar aș putea uita privirile, măcar ?*

*Și aș putea uita ce-ncape-n vorba ură,
și-n dragoste (o vorbă ca alta, nu-i așa ?)
cînd cel ucis atunci, cu rîngi, la prefectură,
mai bate-n miez de noapte și azi la ușa mea ?*

*Și aș putea uita că-nția fată-cîntec,
cu care aș fi mers sub steag de-atîtea ori,
în loc să nască oameni, hrănește azi din pîntec
o brazdă fără nume și, sigur, fără flori?*

*Eu n-am uitat și n-am să uit. Mă-ngheață
doar masca ce se-nchipuie la bal,
cînd fiecare rană străluminînd prin ceață
înălță-un măr de aur sus, sus, pe pedestal.*

5.

*I-am cunoscut pe cei cu gălbinare-n vine,
pe morții vii i-am cunoscut apoi.
Își clătinau obrații de smochine
și susurau cu glasuri de moroi :*

*„Vai, prieteni, ochii ni-s de piatră,
ca-n trecute, albele statui.
Brațele noastre de mult nu mai ceartă,
buzele-au prins smalț de coceală, verzui.*

*„Tot mai rar deschidem ușa dinspre mare,
au început să ne displacă mirosurile tari,
nu mai sărutăm poemul decît rar
și nici să vindecăm nu mai sîntem în stare.*

*„Paharele stau goale sub boltă. Și-i tîrziu,
ca-n anii vremii-nchise prin medalii.
S-au strîns în fața porții Hanibalii
și-n noi se-ntreabă Hamlet: Să fiu, sau să nu fiu?*

*„Pe inimă avem castele, biblioteci, —
e bine să gonim spre seară trubadurii.
Nu noi vom lustrui pieptarele armurii
și nu vom trage noi spadele vechi din tecii“.*

*Am cunoscut moroii și glasul lor de scamă
și mi-am ferit privirea, scîrbit de panoramă.*

6.

*Acolo, pe sub bolți cu subsuori de tuș,
pistoale și pumnale își așteptară ora,
nădăjduind s-o-voie pe-aceea din Gomora.
Acolo se jurară pe-arhanghel și cartuș.*

*Căci au mințit moroii și și-au schimbat demult
pentru pumnal, slăvitul și galbenul inșoliiu.
Ai să-i găsești sub flamura de doliu,
îcînd din mila noastră catapult.*

*De n-am sfîrșit la vreme ce-a fost drept
și-or vrea să se ridice acuma din sicrte,
voi duce pîn'la capăt știuta bătălie:
Moroi pier doar cu țărușu-n piept.*

7.

*Așa m-au dus bălanii cei tineri cale lungă...
N-au alergat pe șleaul bătut din moși strămoși
și rătăciră drumul adese, ba la strungă,
ba după-o nălucire cu cîntec de cocoși.*

*A fost un drum cu-ntoarceri, popasuri și ocoluri,
o zbatere, o goană, o încleștare-a fost,
dar cînd dădui de steaua ce arde peste poluri
în inimă mi-am prins-o și am rămas în post,*

*ca un ostaș al stelei de foc. Am doar o viață,
dar viața asta nu mai e a mea:
Am ridicat cu ceilalți o roșă forțăreață
și-o cresc pe vreme bună și-o țin pe vreme rea.*

*Iar tinerețea, iată, stă astăzi pe cîntare...
Dar dacă mustul a trecut în vin,
zîmbesc și dau din cap. Loc jalea n-are
căci inima, știu bine, n-am s-o-nchin.*

*E timp, bălanii mei, să-i duceți mai departe
pe cei ce astăzi cîntă din douăzeci de ani.
Pe mine mă așteaptă cai suri. Au să mă poarte
cinstit pînă la urmă, la ultimul liman.*

FLINTA LUI DĂMIAN*)

Ding-ding-ding-ding“... clopotul ruginit, din dîmbul pojarului, suna inversunat, fără istovire. Un prunc de-o șchioapă hîția ceatlăul și limba clopotului bănaia bolundă, ca o limbă de gușter. „Ding-ding-ding!“... răsuna peste dealuri, peste văi, peste ape, pînă departe, în fluierii muntelui.

Clopotnița cu covilă de draniță sfarosită, pulredă și mîncată de ciupearcă, dăinuia de mult, înfiptă cu țarușe adînci în lutul măgurii, la marginea drumului care tăia pe acolo, ducînd peste gorgane din Balșa în Almășel. Clopotul nu bătea niciodată decît la zile mari — la crăciun, la paști, la rusalii, la pobrejenie, la sîntă Mărie și uneori la sărbătoarea nedetelor. Dar atunci bătea arar și cu sfințenie. De astă dată dăngănea altcum și numai restrîște putea să vestească. Foc nu s-a iscat niciodată în satele acelea și oamenii din Praguri, din Gloduri, din Băcția și din Almășel socoteau după larma clopotului că de bună seamă s-a stîrnit undeva pălălaia. Nicăieri însă, cît cuprindeai cu ochii de pe obîlcul măgurii, nu se vedeau bobotăi. Bătea numai un vînt cu pulbere și praf și de după spinările munților se ridicau nori negri de grindină.

„Ding-ding-ding-ding!“... lărmuia clopotul. Pruncul nu știa nici el de ce trage ceatlăul; zăbovea la păscut cu caprele, cînd a trecut un moț pe-o iapă șargă, în goană mare de către ploșșoriște și aflîndu-l în drum, i-a poruncit să tragă clopotul pînă s-or auzi de către Balșa tulnicele. Apoi călărașul s-a depărtat spre Băcția, îngropîndu-se în vîrtejuri de praf; abia i se mai zărea din vreme în vreme, cușma țurcană, săltată din vîltoarea care-l înconjură.

Nu peste mult se auzi și clopotul din sat, izbit în dungă. Moțul era acum departe, ieșit din hotar, gonind spre Praguri, spre Gloduri și spre Almășel. În urma lui apucau să bată clopotele — și pe rînd sunară și cel din Praguri și cel din Gloduri și cel din Almășel.

Oamenii ieșiră grămadă în ulița mare, ca să primească solie de la Nicola Ursu din Albac. Lui Nicola Ursu îi ziceau Horia, pentru că horea frumos. Omul ăsta a plecat de unul singur la-mpăratul pentru nevoile lor. Dar n-a răzbit să-i vadă fața. Azi toamnă a purces din nou — cu Oargă din Cărpiniș, cu Toma din Mușca și cu un băieș din Ofenbaia care știa nemțește din cătănie. Au zăbovit zile lungi în cetate fără să le ia careva seama — și Oargă și mușcanul și băieșul acela s-au înturnat acasă fără haznă, numai Ursu din Albac a rămas să-l vadă pe-mpăratul. Și după cum spunea călărașul, l-a văzut și a vorbit cu el, fără sfiiciune, cum ar vorbi un moț c-un solgăbirău. Acum îi cheamă pe toți la Zlatna, să se strîngă satele acolo, cu coase, cu țăpini, cu topoare, că dacă n-or vrea domnii să le dea slobozenie, are carte de la împăratul să pună el singur rînd pe satele lor. Și cei din Băcția să steie gata, și cînd or auzi tulnicele din Balșa să știe că vin cei de acolo să se-mpreune cu ei. Atunci să tacă clopotul și să buciume și ei din tulnice ca să steie gata și cei din Praguri și cei din Gloduri și cei din Almășel.

*) Schițe din volumul „Roata cu șapte spițe“.

șel. Și mereu așa să facă pînă ce-or ajunge cu gloatele-n Zlatna, unde-i așteaptă el.

Inimile mocanilor musteau de nădufuri... „Poate dă Dumnezeu... Poate dă Dumnezeu!“... Ridicau ochii la cer și vedeau grindina cum o mîna vîntul spre Bălgrad. În parte răzburată se arată o vreme soarele. Și tot dintr-acolo răzbură tulnicele mocanilor din Balșa.

Atunci clopotul din măgura pojarului se ostoi. Pruncul își stuchi palmele bolfăite și năsprite de ațita sirguintă, și dădu cu clopul după capre, coborîndu-le în sat. Își dădea și el cu socoteala că nu e lucru de basnă acum, dacă au sunat clopotele de la biserici — din toate satele, cît îi vales de mare — și dacă buciună tulnicele, ca la judecata de apoi.

★

Gornicul Dămian din Almășel, boala de patruzeci de zile. Bătrîn cum era, îl ajunsese sfîrșitul. Zăcea întins pe strujeac fără mișcare și numai cu luminile ochilor bătea drumurile cîte le-a umblat în viața lui de gornic.

I se păru că aude clopote; apoi le auzi de-a binelea și-o întrebă pe Ludovica, femeia lui, ce se petrece. Bătrîna nu știa. De patruzeci de zile stă lîngă el și-l veghează... În sat n-a coborît niciodată de atunci; după Safta doftoroaia a mînat-o pe Sîia lui Gligor din vecini; alaltă seară, cînd s-a grijit Dămian, pe popa Sîvuc l-a adus Damu lui Noja, că era-n drumul lui casa popii. De unde ar fi putut să știe ea ce se mai petrece pe lume?... că nu i-a întreat pe niciunii de cînd cu betșugul bărbatului. Casa lor cioplită din birne și blănuri, cu clăbăt țuguat și cu prispă de piatră, se află în hotarul pădurii, mai sus de comună, acolo unde-i șade bine să fie unei case de pădurar. Pînă la ei veștile ajung tîrziu dacă nu coboară careva să le afle.

— M-oi duce să văd... se ridică ea de pe vatră și lîrșînd prin luierii de cucuruz răvășiți în tindă, ieși în drum și coborî agale pe ripă, către sat. „Salomie! Firă! Paraschie!“ strigă mereu pe la pălanturile ogrăzilor din vale, dar nu-i răspundea nici o vecină, că toate — cu pruncii și bărbații — se urniseră în vale, la casa birăului.

Se duce și ea. Și cînd se înturnă, îi spuse bărbatului cum c-au sosit porunci de la Horia...

— De la cine?... făcu betșagul, abia rostindu-și cuvintele.

— De la omul din Albac pe care l-ai auzit horind amu-s două veri pe vîrful Găinii, la tîrgul fetelor din gustar; ăla care s-o dus la-mpăratu'... Ș-amu zice că are carte de la măriia sa, să stîrpească grofii — vorbi răs-picat și tare Ludovica. Îi cheamă pe oameni la Zlatna să fie acolo pînă mîine zi, cînd se-mparte dreptatea. Și se duce tot satul și Bălșenii și cei din Praguri și cei din Gloduri și cei din Băcîia.

Moș Dămian dac-o auzi și pricepu bine ce spune, se clătînă în așternut și ridicîndu-se în capul oaselor, gemu:

— Tare m-aș duce și eu... numai că n-am încăturo...

Capu-i căzu la loc pe perină și strînse cu degetele încîrcite procovița care-i coperea trupul. Oftă din rărunchi:

— Cîtă vreme am fost om în putere, nu s-a găsit nimeni să ne cheme la Zlatna...

— Stăi atigan bărbate, că noi doi nu mai avem ce aștepta, fără numai iertarea păcatelor de la cel de sus, — îl îmbună femeia, privind prin aburul geamului la forfota din valea. Oamenii se întorseseră pe la casele lor și ieșeau degrabă cu topoare și furci. Îi deslușea pe rînd, în ogrăzile vecine.

— Iacă, Ionuț al lui Gilcă și Sîvu Ilenii și Todea Borzîlă, ei să se ducă. Mă tem c-a îi prăpăd! Gilcă și-ascute săcurea și Sîvu și Todea au țapi-nele cu ei...

Beteagul auzind-o așa, se mai ridică odată în capul oaselor :

— Tare m-aș duce... să iau barem un grof în țâpin !...

O tăcere grea îi încremeni pe amîndoi. Tîrziu, Dămian gemu îndelung, dureros. Și zise, împleticindu-și limba și clătănind din măsele, ca zgîlțit de friguri :

— Ludovică... pușca mea amu ar fi bună, săraca... Amu știu c-ar face ispravă... Cu ea să mă poci duce, să-i miruiesc pe grofi... Oare omul cela... Horia, cum i-i policra... are pușcă la el ? Mă tem că n-are... Moșii noștri au săcuri și coase... da' grofii și cătanele au zburături de plumb... Ludovică... să fi mărș eu cu pușca mea, alduita... Nime-n lume n-are flintă ca mine... blagosloviță de schimnicul Visarion de la Prislop... Și de cînd și-o pogorit asupra ei blagoslovenia sfinția sa, n-o fost să nu miruiesc acar ce hiară... Că mi-o spus sfinția sa Visarion... că unde-i necuratul, țintește și pușca mea... Hei... de-aș mai cerca odată !... Ludovică... adă-mi-o...

— Mai taci, Dămian... făcu ostenită femeia, sătulă de vorbă. Pușca țî-o luat-o solgăbirăul amu-s cinci ani, cînd te-o scos din gornicie...

— Nu mi-o luat-o ! se răsuci el. Am ascuns-o în buture... cu zburături cu tot.

Se făcu iarăși tăcere, mai grea, mai bolovănoasă ca înainte. Femeia rămase țintuită pe scaun, cuțbată de spate, cu stînga încolăcită peste piept și cu dreapta adusă la gură, parc-ar fi vrut să întrebe ceva... Dar nu mai zise nimic o bucată de vreme. Se uita la beteag cum îi saltă pieptul și cum îi tremură falca.

Pe obrejele din preajma casei răsunară tulnicele... Beteagul se uita în grindă și lăcrăma. Apoi tulnicele conteniră și numai din vale mai urca o învălmășeală de glasuri, nechezuri de cai și zăngănit de coase ascuțite...

După o vreme se puse pace ; lătrau doar cîinii ici, colo, și vîntul cînd se stîrnea mai dihai, bătea ca o ghionoaie în tocăliile satului. Oamenii plecașeră împreună cu cei din Gloduri, din Praguri, din Băcîia și din Balșa, spre Zlatna. Au rămas pe prispe numai femeile și copiii nevîrstnici.

— În care buture, Dămian ?... făcu într-un tîrziu Ludovica.

— În stejarul cel gros de lîngă fagure... bîlguî omul și pe urmă nu mai putu zice nimic, ci numai horcăia și sufla greu.

★

Toață noaptea a zăcut așa — și către dimineață și-a dat duhul. Ludovica a mînat-o pe Sîia lui Gligor să-l cheme pe popa Sîvuc să-i citească și să-l îngroape ca pe un creștin ce a fost ; dar popa nu se mai afla în sat. Plecase și el cu oamenii la Zlatna.

Acum, nici cu mortul în casă nu putea rămîne — și popa cine știe cît zăbovește plecat ! — și nici să-l îngroape fără slujbă n-ar fi lăsat-o credința. Ce trebuia să facă ? S-apuce drumul — femeie bătrînă — ca să-l caute pe popa Sîvuc, să-l aducă-napoi ? Dacă voia Domnului e asta, apoi să se ducă...

Ieși în șopron, dădu calului două țirne de ovăz, își puse ceva merinde în desagă, își trase opincile și stătu gata de drum.

Suru mesteca liniștit ; în vremea asta femeia îi potrivea șeaua de lemn în spinare, atîrnă desaga de oblînc și pături o procoviță tărcată peste șea, ca să-i fie mai moale.

— Isprăvit-ai, surule ? făcu ea, vrînd să-i desprindă țirna de după grumaz. Dar cînd puse mîna pe chingile sacului, se opri fulgerată de un gînd. Legăturile erau meșterite de răposatul dintr-o curea veche și netrebnică de la flinta lui năzdrăvană... Și oare flinta ?... Să fie așa cum a zis răposatul ?

Il făsă pe Suru să mai mestece și strîngîndu-și năframa sub bărbie, ieși numaidecît pe porțiță și apucă în sus, către pădure.

„La stejarul cel gros de lîngă fagure“... îngîna ea — și merse cît merse pînă se opri lîngă o buturugă din care țîșneau bozăind viespi negre și mari. Ca la șapte picioare depărtare se răsîra cu crengile grele, stejarul cel gros. De jur împrejur buciniș, pălămidă și mure.

Femeia dădu tufărișul de-o parte și își făcu drum pînă la stejar. Dintîi nu zări nici o scorbură.

„Bietul Damian a vorbit în călduri“...

Dar prea nu-i venea la socoteală de ce piciorul copacului era învălît de un cot într-un maldăr de frunze uscate.

„Să fie cu adevărat un buture care nu se vede“...

Răvăși frunzele — întîi cu picioarele, apoi cu amîndouă mîinile, pînă află o strungăreață, nici prea mare, nici prea mică, deajuns să încapă o mîină de om. Privi înăuntru : cît era copacul de gros, numai găoace...

Scotoci cu mîna prin mucegaiul și tîrșul din scorbură. Inima i se izbea în grumaji : apucase flinta ! O scoase cu grijă și cu teamă și o privi buimăcită.

„... cu zburături cu tot, a mai zis Dămian“...

Iaca și plumbii ! I-a dibuit numaidecît și i-a cunoscut după boldul lor lungăreț că erau cei pe care-i purta răposatul la cingătoare.

Zece... douăzeci... treizeci... Mai pipăi cu mîna, dar alții nu mai erau.

„Treizeci de grofi“... se gîndi ea. „Or fi deajuns ?“

Nici nu erau mai mulți din Brad pînă-n Huedin. Asta o știa tot de la Dămian care i-a spus că domni-s cît un șomoig de iarbă și moții cîtă frunză-n pădure !

Virii plumbii în sîn și strînse cu amîndouă mîinile pușca :

„Nime'n lume n-are flintă ca asta.. blagoslovită de schimnicul Visa-
rion de la Prislop... Unde-i necuratul acolo țintește și ea... Și nu-i modru
să nu miruiască... Moții au săcuri și coase, da' grofii și cătanele au zbură-
turi de plumb. Oare Horia, are pușcă la el?... Are ! Are și pușcă și zbură-
turi ! Că dacă tot merge ea pînă la Zlatna, apoi nu se duce cu mîna goală !“

*

Soarele cobora după munți și umbrele se tirau peste vale, învălînd într-un halț răcoros calul și călăreața.

Satele erau pustii și drumul slobod ; nici un drumet, nici un cîntec din frunză... Numai greierii țîriiau în otavă. Pace și liniște. Slava pustie și fără adiere. Cine ar fi putut crede că se răscoală țara ?

Calul bătea drumul la pas, cu urechile pleoștite, cu gîtul întins și din vreme în vreme își azvîrlea coada lăptoasă într-o parte și'ntr-alta, scorbăcînd muștele care-i dădeau tîrcoale. Femeia era ca o stană ; nici măcar nu clipea. Fața i se năsprișe, ochii i se adînciseră în găvane și cătau țintă spre Zlatna.

Ajunseră la o răscruce ; drumul ținea înainte ; la dreapta se desfăcea o scurtătură care cîrnea printr-o rariște de spini. Calul și femeia cunoșteau scurtătura, pe care o mai bătuseră în cîteva rînduri. Apucară pe acolo. Merșeră o bucată și apoi ieșiră pe marginea unui ponor, de unde se zărea — ca la vreo sută de aruncături cu piatra — tîrgul Zlatnei.

Aici, calul ciuli urechile ; răzbătea tropot de copite — din ce în ce mai aproape... și din ponor se ivi țanțoș un călăreț în mundur negru, cu pană de cocoș la pălărie.

— Hei, femeie ! Ce duci acolo ?

Ludovica avea pușca legată zdravăn de oblîncul șei, dar o ținea în-

cleștat, cu amîndouă mîinile. Cînd a pornit la drum a încărcat-o cu o zburătură, după cum l-a văzut cîndva pe Dămian că făcea, ca să-i fie pază la primejdie.

Nu răspunse. Strînse pușca și mai virtos. Jandarul opri lingă ea :

— Incătro ?

Femeia tăcea.

— Și cu pușca asta, ce-i ? rînji cătana.

Femeia mușise de-a binelea.

— Adă pușca ! se răsti el, zgîlțîindu-i flinta din mînă.

Biata femeia, întotdeauna s-a temut de drăcovenia ceia cu țevă, care scuipe foc, dar acum parc-o-ndrăgise de cînd lumea ! Înceștă degetul pe trăgaci. Simți deodată o smucitură zdravănă și un trosnet greoi îi sparse urechile. Ce s-a petrecut tocmai, nu-și dădu bine seama ; se porneni săltată în șea, de goana speriată a surului.

Cînd întoarse capul, zări în urmă pe jandar prăvălit de pe cal — și mai încolo de el, în prundiș clopul cu pană de cocoș.

Atunci se dezmetici — dar în calea ei stăteau acum alte două cătane, cu flintele la ochi.

— Stai ! Stai !

Suru nu cunoștea opreliște. Zvîcni pe lingă ei, sălbăticit. Femeia se ținea bine, cuprinzîndu-i grumazul cu mîinile.

Două troznituri îngemănate răbufniră pe urma ei.

„Au tras“... socoti — și așteptă s-o inghită pămîntul.

Dintii nu simți nimic. Calul gonea acum aproape, tot mai aproape de Zlatna.

„Mulțam c-am ajuns !“ cugetă Ludovica. Dar atunci o fierbințeală molcuță i se urcă în trup și, lăsînd-o puterile, se răsuci cu oasele frînte, în marginea drumului.

Un șuvoi cald i se prelingea sub cămașă. Rămase așa, cu fața în țărîină ; asculta alăutele greierilor și zuzetul rîului care sălta pe prundiș, în valea ponorului.

„De i-aș fi dus lui Horia pușca lui Dămian !“...

Lacrimile-i șiroiră fața, amestecîndu-se cu sîngele cald, care-i dădea acum pe nas și pe gură.

„Și dacă n-ar fi fost pușca, tot trebuia s-ajungă la Zlatna, ca să-l caute pe popa Sîvuc, să-i ingroape mortul“...

Se strădui să-și adune puterile, dar nu izbuti decît să ridice capul : în vale, aproape de tîrg, surul gonea îndărjit, cu pușca atîrnată de oblînc...

— Hai suru, hai ! făcu Ludovica, întîiași dată glăsuind acum, de cînd drumuia.

Urmări calul din ochi, pînă-l pierdu printre casele tîrgului.

— Hai suru, hai... mai bolborosi ea, și rămase cu ochii deschiși, ațînțiți către Zlatna, dar lipsiți de lumină.

Insera tot mai mult și din spre apă se stîrnea cătinele o boare de vînt. Și vîntul aducea zvonuri de clopot și buciom de tulnic.

SLOVA DE FOC

Fulguia mărunț peste Albac. O țesătură moale, din fire de torțel, coperea satul, pădurea și munții. Mai sus de comună, Oprea Isac zăbovea cu privirea în omăt. Urme de pași îndesați șiruiau pe hotar, pînă piereau după

ghebul unui prag troienit. Erau pașii lui Ursu Nicola și pașii lui Oargă din Cărpiniș.

„Să-i prindă cătanele, i-ar jupui de vii pe amîndoi — ș-apoi i-ar tăia ca pe vite!” se scutură Oprea din umeri.

Ursu și Oargă plecaseră la Scorăcet, să-și afle ascunzătoare. Scorăcetul e pădure bătrînă, cu cetina pururea verde, tainiță bună pentru cei fugăriți. El, Oprea Isac și încă nouăzeci și nouă de oameni, îi petrecuseră pînă-n hotarul acela. Acolo Ursu i-a dezlegat de jurămint, slobozindu-i acasă — și nu le-a mai cerut decît să-i strîngă bani, ca să poată pleca din nou la Viana, să-l întrebă pe măriia sa pentru care pricină a mînat cătanele asupra lor. Oamenii l-au ales pe el — pe Oprea Isac — să strîngă banii, că doar el a fost în două rînduri birău și se pricepe bine să țină socotele. Apoi s-au împrăștiat pe la casele lor, numai el a mai rămas pe hotar.

S-a stins vilvătăia. S-a risipit osîrdia moșilor... Pe cîți i-au dus legați la Bălgrad!... Pe cîți la Deva!... Pe cîți la Abrud!...

Cerul atîrna greu, ca de plumb. Ningea mărunț, fără zăgaz și urmele celor doi căpitani se copereau de ninsoare. Fulgii țirîiau împrejurul lui Oprea, ca niște greieruși de mătăasă. Cînd nu mai zări nici o urmă de pași, omul stuchi îndesat și scrișni cu suspin:

— N-a mai rămas din dreptate nici barem o zdreanță netrebnică, din care să ne facem obiele!

Alungîndu-și năduful, își săltă țundra pe umeri și coborî în Albac.

Cîteva zile în șir, colindă el prin satele munților ostenindu-se pînă în văile Crișului și-n partea cealaltă pînă la Someșul rece.

„Are să meargă Horia la măriia sa, să-i ceară socoteală pentru vorba lui strîmbă...”

Mîna de la mînă se încropiră treizeci de florinți. Mai mult, cine să dea? Cu banii în straiță, omul se găti de plecare. Popa Gheorghiiță îi făcu o țidulă despre cîți bani are pe mînă și din cîte comune s-au strîns. Oprea o pături lîngă bani. Apoi își luă flinta din cui și, îndesînd-o cu pulbere și plumbi, o săltă pe umăr. Își puse zburături în cingătoare, puse merinde în straiță și se așternu la drum. Pornea într-un nămieț curat, fără vi-fornițe...

...Cîteodată e pace în văzduh, pare că Dumnezeu nu citește în inima oamenilor. Altfel, s-ar clătina și văzduhul ca munții, de atîta fărădelege!

— Mergi cu bine, Isace! îi strigară ortacii — și du sănătate lui Ursu și sănătate lui Oargă!

Țăranul apucă pe căi mărginașe, ocolind comunele, ca să nu dea față cu cătanele împărătești, care se arătau de cîtăva vreme pe drumurile cele umblate.

— Moșii n-au pricină cu ele; ei au pricină cu domnii din Zlatna, cu domnii din Deva, cu domnii din Abrud și cu grofii din vale. Dar cu domnii și cu grofii nici împăratul nu se pune, așa că mai degrabă îi năpăstuiește pe moși decît să-i certe pe domni și pe grofi, măriia sa...

...Merse cu nădejde și făcu popas abia seara, la un cumătru din Jurcuța.

Satele le-au prefirat oamenii pe pămînt cu mare socoteală, ca să nu fi se pară niciodată drumul prea lung. Numai bine, cînd ostenești, afli să-lasă la-ndemînă. Dar Oprea Isac nu era cîtuși de puțin ostenit! A mas în Jurcuța ca să nu bată drumul peste noapte. Cînd te duci la Horia, oricîtă cale ar fi pînă la el, nu poți osteni.

Dormi iepurește, cu straița sub cap. Din cînd în cînd o clătina, ca să țină credința banilor... Și banii zornăiau ca pinterii cătanelor împărătești.

La al treilea cîntat, Oprea Isac se ridică din așternut și pîndi zorii. Cum licări lumina, dădu binețe cumătrului, silindu-se mai departe; pînă-n seară, trebuia s-ajungă-n Răchițele. Vremea părea bună, tăia numai un vîntuleț înghețat, fără putere pentru unul care ține la drum. Omul porni cu pași hotărîți și cu voce bună. Zăpada scîrția ca o loitră de car, sub cizmele lui; — era aspră și prinsese pojghiță. Pe munții Gilăului ziua se arăta, ca o șuviță roșie, de sînge...

...Cît sînge s-a cheltuit în răzmeriță, ar putea și cerul să fie roșu!... Răsplăți-va Dumnezeu oarecînd strădania moșilor?... Dumnezeu e departe, iar domnii aproape... Dumnezeu e în cer — și domnii pe pămînt. Oprea se întristă; slobozi genele și privi cătrănit o vreme, în zăpadă. Apoi deodată ridică ochii în zare:

„Are să meargă iarăși Horia la împăratul — și are să-i spună ce gîndesc moșii!”

Scutură straița, să audă banii.

Cînd apăru soarele, vîntulețul pieri și frigul se muie cît de cît.

„Noroc de zi bună!” se gîndi el. Raze de aur îi jucau pe obraji. Atunci își petrecu degetele prin mustață și prin stuful sprîncenelor, să lepede chiciura. Stătu în loc, rotindu-și privirea de jur împrejur. Munții se ridicau de o parte și de alta, ca niște moși uriași, așezați de cînd lumea acolo și bătuți de furtuni.

— Doamne, întrebă el, a cui e țara asta?

Nu-i răspunse nimeni... și Oprea Isac porni mai departe.

Pe la cruce-amiazi, intră în munții Radacului. Dintii făcu popas pe-o buturugă, desfăcîndu-și merindea. Apoi, aflînd un pîrîu, sparse ghiața și bău apă din pumni. Cum vreme de zăbavă nu avea, cătă după soare și văzîndu-l în pîrgă, se urni mai departe, cu pasul iuțit. Drumeagul tăia acum printr-o vale îngustă; aici soarele nu se vedea și între zîmții de piatră se învrtejeau suflări aspre de vînt. Pînze lungi de omăt se zbăteau sfișiate, coperindu-i vederea. Îndesîndu-și căciula pînă peste urechi, omul ținu piept cu vîrtejul. Mergea greu — urca și se opintea în nămeți. Din vreme în vreme își trăgea suflarea ș-apoi se avînta mai îndîrjit, dovedind vîntoasa feciorește, grăbind să nu-l apuce seara între țancuri.

Oricît se sili de vîrtos, el inseră pe cale. Abia pe la ojină ieși într-o vilcea. Acolo stătu și răsufală ușurat. Luna era acum pe cer, învălîită de-o pîclă subțire, ca un sovon de mireasă... Țăranul își șterse cu dosul palmei fața udă și rece. De ce a fost greu, a scăpat. Pînă la Răchițele mai are două ceasuri de mers. Apoi, mîine-zi, va pătrunde în codru, la Horia...

Deodată un urlat sălbatic spintecă văzduhul. Numai decît altele îi urmară — și de după oblîncul vilcelei se ivi o haită de lupi. Inima omului zvîcni ca o piatră. Într-o clipă el duse flinta la ochi și așteptă încordat.

Lupii hăuleau tot mai aproape. În negura serii, ochii lor sticleau ca mărgelele roșii...

Oprea slobozi arma — dar fără folos. Gadinele, multe, îl încolțiseră din toate părțile.

*

Cealaltă zi, pe la nămiezi, doi răchițeni — Eliseu Boantă și Pricop Rozor — înapoindu-se de la Vașcău peste munte, aflară pe drum o pereche de cizme, o flintă și o straiță; iar în straiță, treizeci de florinți. Bani buni, alduiții! Îi ajunsese norocul și ei se grăbiră să-l împartă pe din două, um-

plîndu-și chimirele cu cite cincisprezece florinți fiecare. Mai aflare o țidulă în straiță, dar cum nu știa carte niciunul, socotiră s-o ducă popii Găvril, să le spună sfinția sa ce scrie acolo.

Așa făcură. Luară și flinta cu ei, și straița. Pe la sfințit, ajunseră în sat și nu se opriră pînă la casa popii.

Părintele Găvril, despături scrisoarea și trăgîndu-se lîngă opaiț, citi slovenind :

„S-au strîns de către satele Albac, Săcătura, Mușca, Certege, Lupșa, Vidra de jos și de sus, Ponorel, Sohodol, Cărpiniș, Vîrtoape, Buceș, Stănița, Zdrapți, Mihăleni și Blăjeni, și de către satele Hodoșan, Arada și Măguri, treizeci de florinți pe seama lui Ursu Nicola, pentru spese de drum. Bani s-au dat lui Oprea Isac din Albac, să-i ducă. Scris-am cartea eu, popa Gheorghită“.

Eliseu Boantă și Pricop Rozor, statură o vreme fără cuvînt, lîngă sfinția sa. Se făcuseră albi la chip — și pe urmă roșii. Părintele Găvril mai sloveni odată țidula, și întrebă :

— De unde-o aveți ?

Cei doi se uitară unul la altul, parcă s-ar fi înțeles din priviri. Și fără să spună ceva, scoaseră amîndoi banii din chimire, lepădîndu-i pe masă, cu degetele fripte. Apoi puseră flinta jos și straița, și șezură pe scaune.

La fereastră picura streășina. Cîte-o limbă călduță de vînt lăinicea pe-afară, din vreme în vreme. În răstimpuri streășina tăcea, dar mai apoi cei trei o auzeau iarăși picînd.

— Sînt banii lui Horia... bîngui, tremurîndu-și dinții, Eliseu.

— Dar Horia, — unde e Horia ? întrebă șoptind Pricop Rozor.

În cerceveaua ferestrei se oglindea luna, întunecată la chip de nori fumurii. Nici popa Găvril, nici Eliseu, nici Pricop n-ar fi știut să spună unde e Horia.

*

În codrul Scorăcetului plîngea o ciuivică : ciuiciuac... ciuiciuac... ciuiciuac... Vîntul clătina brazii și ochiura albă cădea printre cetini ca o horbotă grea. Luna trecea din piclă în piclă, cu fața mînjită de pecingine, învîrtindu-se ca o roată peste codrul acela bătrîn și peste hotarele lumii. Ciuiciuac... ciuiciuac... ciuiciuac... bocea păsăruia pe un vîrf trăznit de copac.

La piciorul bradului se pitea o colibă. O colibă din cleambe, din tîrș, din găteje. Săracă și goală. Cătanele scosese de cu ziuă doi oameni din ea și, punîndu-i în fiare, îi mînaseră la Mărgău. Oamenii aveau fețele supte, brăzdate și arămii, părul lăptos, prins la spate în conciu, barba crescută, ochii umbriți și trupul istovit. Cînd îi aflare cătanele, ședeau lîngă foc, în colibă. Unul din ei — cel cu fruntea semeată — scoțînd un răvaș păturit din chimir, îi făcu seama în foc. Înghițită de flăcări, hîrtia se mistuise fără s-o poată citi careva.

Cătanele pătrunseseră în codru cu o iscoadă de moți — romini de pe Riul Mare, care știau potecile și tairița de lîngă bradul trăznit. Pentru osîrdia lor, stăpînirea le-a numărat în palmă trei sute de galbeni...

Apoi plecînd cătanele cu prada, codrul rămase pustiu și tăcut. Se lăsă frigul și noaptea. Luna apără smolită și grea ca o piatră...

...Ciuiciuac... ciuiciuac... ciuiciuac!... Împăratul e stăpîn pe pămînt și Dumnezeu în cer. Făgăduiala împăratului e de la Dumnezeu...

Spuza încă mocnea sub cenușă, mistuind slova grea a scrisorii. Pie-rise în flăcări dreptatea împăratului.

Un petec de foaie mai rămăsese și tremura ca o frunză în colbul cenușii. Hîrtia era neagră și slovele roșii, încercănate de jar :

„Thut ihr das“... *) Scrisese împăratul... Peste jăratec, peste colibă, peste pădure, picuna luna leșie...

„Thut ihr das!“... slovele creșteau tot mai mari, tot mai roșii.

Apoi, în copaci se încîlciră negurile muntelui. Bură. O șuviță de vînt mătură prin colibă, răvăși în cenușe și smulse hîrtia. Petecul se sfărmiță și scrumul se spulberă în inima codrului.

Vorba împăratului nu mai era vorbă — și dincolo de munți nu mai era Dumnezeu.

Ciuciuvac — ciuciuvac — ciuciuvac ! țipa blestemata. Roata lunii se împotmolise în glod.

OPINCILE

Ion Modoran din Presaca se află dus și el de stăpînire la Bălgrad, în ziua aceea crîncenă a zdrobirii pe roată. Omul trebui să vadă toată grozăvia și să-și înghiță lacrimile dinaintea pandurilor.

„Atoateștiutor o fi Dumnezeu, dar surd trebuie să mai fie la durerea omului sărac...”

Roata cădea nemiloasă și trozneau sub ea oasele celor doi osîndiți. După ce ultima lovitură le curmă chinul, bucăți din trupurile lor hăcuite se atîrnară în pari și fură trimise în sate, să le vadă țărani.

„Atoatevăzător o fi Dumnezeu, dar orb trebuie să fie dinaintea cruzimii celor mari...”

Așa gîndea Modoran — și cînd gloatele se împrăstiară, numai el nu se putu clinti. Sta țintă cu ochii pe locul acela în care se mistuiseră nădej-dile lor.

„Bun o fi Dumnezeu, numai nu cu iobagii...”

Bătea un viscol umed, grămădind nămeții peste scindura ghioalcă de sînge. Omătul se răvinea și sîngele nu se putea nîcicum coperi.

„Atotputernic o fi Dumnezeu, numai dinaintea domnilor n-are nici o putere...”

Nîngea peste Bălgrad și Modoran semăna c-un om de zăpadă. Deo-dată tresări ; pe scîndură, azvîrlite de lături, se ițeau din troian cu gurguiul în sus, două opinci... Moțul căscă ochii și se scutură de omăt. Erau opincile lui Ursu Nicola.

„Iacă, atît a mai rămas din el și din răzmerița noastră... Dacă le iau, nu m-o vedea careva?... Și dacă le iau, ce-oi face cu ele?... Să le încalț, nu sînt vrednic... Să le țin?...”

Fără să simtă, Ion Modoran se apropiase de ele. Îi bătea inimă. În borta opincilor șuiera vîntul. Mai făcu un pas ; încă unul. Apoi căută pe furiș cu privirea în dreapta, în stînga, și smulse din omăt cele două opinci.

„Atît a mai rămas din Ursu... și din răzmeriță...”

Le ascunse sub zeghe și porni de grabă la Presaca.

★

Pînă dădu colțul ierbii, Ion Modoran nu se mai atinse de opinci. Le ținea sub icoană și se uita la ele ca la moaștele sfinte.

*) Faceți voi aceasta ! (în l. germană).

„Opincile aiestea au bătut drumul pînă la capătul lumii! ...Opincile aiestea au călcat pe lespezile împărătești!... Sărac ai fost Modorane cîndva, dar astăzi nici grofii toți laolaltă n-au bogăție ca tine!”

Dădu primăvara. Se foiau norii pe cer. Norii și sufletul moșilor n-au niciodată aștimpăr. Norii pribegesc ca turmele însetate după apă — și moșii pribegesc înfomețați după mălai.

Trebui să plece și el cu niște mături la cîmpie. Opincile îi erau rupte și scorojite. Îi căsună atunci o poftă smintită să încalțe opincile lui Ursu Nicola. Ce bine i-ar sta!

„Doamne păzește! Le încălțase Horia...”

Își mută gîndul și plecă în opincile lui. Cîntau mierlele în tufe și era vreme caldută. Pe drum, tot privea în pămînt cum se spulberă colbul dinaintea opincilor și zvârlea cu gurguiul pietrele de care se lovea. Mergea nici prea tare, nici prea încet.

„Pînă-n seară oi ajunge-n cîmpie?”

Pe cal nu se urca; nici n-ar fi avut unde. Era încărcat cu povară.

— Hai murguleț, hai! Pînă-n seară s-ajungem la Mihalt!

În urmă, cerul se rumenea pe spinarea munților.

— Hai murguleț, hai...

Departate sclipea ața sucită a Murășului. Ion Modoran cobora spre cîmpie, cătînd mai departe în colb.

„Oare opincile lui Horia nu m-ar duce mai iute?...”

★

Veni zi-ntîi de paști. Întîiul paște după hora cea mare.

„Hristos a murit pe cruce — și Horia pe roată... Hristos a fost fiul lui Dumnezeu. Dar Horia? Horia a fost un iobag. Dumnezeu nu s-a mălostivit nici de fiul său, nici de iobag...”

Modoran se ridică din așternut. Soarele bătea în ferești cu sulite de aur.

„Hei, aurul! Aurul l-a îngropat satana în pîntecul munților ca să-l caute moșii pentru domni...”

Două sulite țintiră de-a dreptu-n opinci. Dacă le-ar încălța?

Țăranii se găteau în ziua aceea cu straietele cele bune. Straietele cele bune le țineau în ladă și nu le îmbrăcau decît la crăciun și la paști. De rîndul acesta paștile era mai tigorît ca altădată. După răsmeriță oamenii nu mai aveau nimic — nici măcar credință. Datina însă e dalină și pe Dumnezeu nu trebuie să-l superi. Se găti și Ion Modoran.

„Zău, dacă le-ar încălța? Barem pînă la biserică... Ferească sfîntul! Sînt opincile Ursului...”

Ziua strălucea albă și bună. Modoran motroși prin casă, apoi ieși în tindă mornăind și se duse la biserică tot în opincile lui, cele rupte.

★

Norii trecură iarăși peste cumpăna munților, depănîndu-se ca un caier. De rusalii, popa Iovan vesti parastas pentru Horia.

„Oamenii nu-l uită pe Horia...”

Bătea un vînt searbăd în ziua aceea, cu prundiș mărunțit. Se auzea tocălia de pe casa birăului. Modoran zăbovea pe marginea laviței, cu ochii în podea. Pe uliță lărmuiau oamenii și miierile duceau prescuri de sufletul răposatului... Țăcăni toaca de la biserică și mai apoi Ion Modoran auzi clopotul: ding-dang...

„Acum s-ar cădea să le încalțe... Numai să nu-l bată Dumnezeu... Dar oare Dumnezeu, care nu l-a miluit pe Horia, o să țină seama de opin-

cile lui ? Scrie undeva în cartea lui Dumnezeu că Horia a umblat în opinci ? Că opincile le-a furat Modoran din Presaca ?... Nu e scrisă în cartea lui Dumnezeu dreptatea iobagilor, nu e scrisă roata din Bălgrad, nu e scrisă nici o jalbă țărănească — ș-or sta scrise niște biete opinci ? Hai Modorane, să te văd cu ele !“

Sări de pe laviță de-a-dreptul la icoană și cu mare grabire încălță opincile.

„Opincile aiestea au călcat pe lespezile împăratului !... Poate că și astăzi urmele lor sînt scrise acolo... Dar împăratul, le bagă el în seamă ?... Împăratul i-a uitat pe moși... Hei, blestemată viață ! Și blestemat împărat !...“

„Ding-dang !“ suna clopotul. Pentru Modoran era sărbătoare mare. Se foi prin casă fără astîmpăr ; apoi ieși în ocol ; se uita la opinci. Nevastă-sa, văzîndu-l, se cruci :

— Apără-ne Doamne ! Ce-ai făcut Ioane ?

Modoran lipi un deget de buze :

— Taci nevastă, că nu-i nici un păcat.

Dădu să treacă de poartă, dar se opri în prag.

„Oamenii nu trebuie să știe ; l-ar ocări. Mai bine să nu meargă nicăurea...“

Se învîrți prin ocol.

— Nu te duci ? îl întrebă nevasta.

— Mai stau... zise el.

Clopotul nu mai bătea. Nici oamenii nu mai lărmuiau pe uliță. Era liniște mare — și lumină multă în fiecare cotlon. Modoran se uita cînd la opinci, cînd la soare. Se așeză pe prispă și zăbovi îndelung. Nevasta ieși gătită cu iie curată și-l întrebă din nou :

— Vii ?

— Ba, zise el îndesat și coborînd ochii pe gurguiul opincilor.

— Dumnezeu să te priceapă ! ridică femeia din umeri și plecă singură la parastas.

Cînd se înapoie, îl găsi tot acolo ; se gîndea la ceva, fără să spuie. Sau poate, nu se gîndea la nimic.

Femeia așternu masa. Ion Modoran mestecă în strachină, sorbi odată din lingură și o puse jos, mulțămîndu-se.

— Ești beteag ? îl iscodi nevasta.

— Ba, mormăi Modoran și se trase deoparte, pe laviță.

Toată ziua zăbovi așa — nimeni n-ar fi știut pentru ce. Iși rășchira degetele în opinci, să le încapă mai bine. Ar fi vrut să le descalțe, dar nu mai putea ; erau prinse în cuie...

Veghiă toată noaptea, tăcut, ca un urs. Se gîndea cu amar că i-a mințit împăratul... Că dacă Horia ar trăi, s-ar mai duce odată la Viana și i-ar spune înălțimii sale, verde, romînește, toate buchile... Că pe Horia nu degeaba l-a măcinat roata, ca moși să plătească bir mai departe și să n-aibă nici măcar după ce bea apă... Nu, de bună seamă că nu.

Așteptă cu nerăbdare zorile. Cînd crăpă de ziuă, cotrobăi în culină, își puse merinde în desagă, și ieși în uliță.

— Încătro, Ioane ? îl agrăi nevasta.

— Mă duc la Viana ! strigă Modoran. Și fără să mai zăbovească, se pierdu în colbul de pe drum.

BARTALIS JÁNOS

Dezvoltarea literaturii maghiare din țara noastră este încă insuficient cunoscută cititorului român. Sînt puțin cunoscute operele unor prozatori, poeți și gânditori, a căror valoare permite o comparație nu numai cu literatura maghiară, ci și cu lucrări de seamă ale literaturii universale.

Nu trebuie deci să ne mirăm dacă, prințre alții, cititorului român îi este necunoscut unul dintre cei mai originali și interesanți poeți ai patriei noastre, Bartalis János, care la vîrsta de șaiszeci și trei de ani, trăiește o viață modestă și retrasă.

Abia în ultima vreme secția maghiară a E.S.P.L.E.-i a scos de sub tipar o culegere a poeziilor sale. Acest volum, — deși destul de sumar — scoate în evidență una din trăsăturile principale ale creației poetului: optimismul liric.

Opera lui Bartalis, care reflectă simțiri omenești dintre cele mai profunde, descriind viața satului ardelean, munca de pe ogoare a țăranului, s-a zămislit într-un peisaj populat de țăranii romîni și unguri coexistînd de veacuri. Aceste cîmpii Elisee în care poetul, ca un Virgiliu nou și plin de inedite semnificații, a descoperit reale și emoționante valori poetice se întind pe Valea Someșului, străjuite de livezi, dealuri și păduri. Bartalis, ca poet maghiar, a oglindit în poezia lui izvorîtă din împrejurări naționale specifice, forme de viață, peisaje și sentimente, pe care simultan cu el și în condiții exterioare identice, le-ar fi putut reda și un poet român. Iată încă un motiv care arată că, dincolo de aceste modeste rînduri de prezentare, cititorul român trebuie să cunoască mai amănunțit opera

poetică atît de personală, atrăgătoare și instructivă a lui Bartalis János.

★

Bartalis s-a născut la 1893. După ce își ia diploma de învățător, debutează încă de tînăr la revista „Nyugat“, (Vest) care apărea la Budapesta sub faldurile drapelului poeziei lui Ady Endre. Nu trece multă vreme și critica maghiară îl numește „Whitman al ungarilor“. În timpul primului război mondial este luptător în tranșee. După înfrîngerea comunei maghiare se retrage într-un sat de lîngă Dej. Neputînd obține un post în învățămînt, rămîne să cultive pămîntul și să scrie. „Bucolicele“ scrise acum și publicate în revistele și ziarele din Transilvania, provoacă discuții aprinse, dă naștere unor entuziaste comentarii, dar și multor adversități. Aceasta este perioada lui cea mai productivă. Ceva mai tîrziu, devenit cunoscut și celebru, poetul caută să se elibereze de prigoana națională și pleacă în Ungaria. Dar nici acolo nu află condițiile de creație dorite; pretutîndeni aceleași greutăți hărăzite în trecut poeților. Inspirația de asemenea nu i se îmbogățește odată cu noua experiență de viață: talentul lui nu poate rodi departe de micul său univers cunoscut pe țărmul Someșului.

Cel de al doilea război mondial aduce în poemele lui Bartalis János, cutremurătoarele vaete ale omenirii sfișiate. El se ridică împotriva războiului cu întreaga sa forță poetică. Schimbările sociale de după 1945 îl găsesc la Cluj. Bartalis se alătură printre cei dintîi făuritorilor societății socia-

liste în țara noastră. Aceasta corespunde întru totul adîncului umanism care iradiază din întreaga sa operă poetică.

Excesele proletcultiste, practicile dogmatice și birocratismul literar, care au îngustat albia vieții culturale din țara noastră, au avut și ele rolul lor, în criza prin care a trecut procesul de creație al lui Bartalis János mai mulți ani de zile. Astăzi Bartalis a reapărut în viața literară înviorată, cu versuri de o excepțională putere și scînteietoare frumusețe. Actualmente el ocupă un post de bibliotecar la biblioteca Universității din Cluj.

Opera poetică a lui Bartalis s-a format sub înfrurirea exercitată asupra sa de mediul rural și de modul de conviețuire socială specific satului ardelean. Aceasta nu înseamnă însă că Bartalis ar fi fost amestecat vreodată printre narodnici sau ar fi avut ceva comun cu naturalismul. Dimpotrivă, el se deosebește fundamental de poezia tradiționalist-rurală a Ungariei, ai cărei reprezentanți, de altfel excepționali de talentați (Erdélyi Jozsef, Sinka István), au ajuns împreună cu aripa dreaptă a poporanismului maghiar, la cea mai reacționară formulă politică. Bartalis János se singularizează categoric în ansamblul noii poezii maghiare, în care predomină actualmente inspirația vădit urbană.

Bartalis și-a denumit o însemnată parte a poeziilor sale: Bucolice. Într-adevăr, chiar idilele, odele, imnurile sale, abia diferă de acest gen. În versuri albe, poetul vorbește nespus de simplu despre viața omului sărac care-și muncește trudit pămîntul, despre sine, despre bucuriile omenestii, despre familie, și despre gîndurile ce-l frămîntă. Trăiește într-o strînsă și mare comunitate cu arborii, cu animalele, cu uneltele și cu solul. Cuvintele lui — ne-o spune poetul însuși — „*au mireazma pădurilor și a cîmpurilor*“. Florile, finul și codrul, cele două vaci costelive, plugul și dîmbul, țarina, stelele, albinele și soarele fi sînt în mod necăutat, organic, elementele lui de viață, tot așa ca și sărăcia, bucuria, loviturile soartei, grijiile, anotimpurile, nevasta, copilul și „*milioanele*“ — adică omenirea care suferă și muncește. Poetul nu se aseamănă nimănui, rămîne mereu el însuși. Sentimentele sale și reflec-

țarea lor poartă oricînd o amprentă personală; el e departe de orice contagiune livrescă.

S-a reproșat poeziei lui Bartalis că ar oglindi individualismul țărănesc. Criticii au confundat amprenta personală a operei poetice, cu individualismul. În realitate, poetul este în mod manifest solidar cu țărănimea săracă, cu milioanele de obidiți și cu toți aceia pe care grozăviile războiului i-au amenințat și lovit de două ori în cursul vieții sale. Printre aceste milioane, el este „*unul*“, — omul personificat, prin munca sa, prin lirica sa, precum și prin relațiile sale.

Bartalis încununează cu florile de pe valea Someșului, „*frunțile milioanei de oameni*“, tîmplele pe care „*suferința zugrăvește aureole pale*“, care „*luminează și noaptea și ziua*“. El exclamă: „*Văd mulțimile sîngerinde*“, și se simte solidar cu țărăniile sărace de pretutindeni. Din universul îngrădit al satului său, el vede pe toți fiii cîmpiilor din lume. În anii treizeci își cere sie însuși socoteală pentru idilismul său de odinioară. În poezia lui din acești ani se reflectă desfășurarea implacabilă a catastrofelor economice cari și-au făcut simțite efectele grele și în viața simplă a satului ardelenesc. „*Ce mai valorează bucolicele?*“ se întreabă el și protestează, reclamînd solidaritatea de monolit a victimelor, care să alcătuiască o singură voință și conștiință. În timpul marelui val al crizelor economice care și-a revărsat puhoiul asupra întregii lumi între cele două războaie mondiale, cîmpia someșană însă n-a fost în stare să răspundă clar la cele mai acute întrebări politice și sociale pe care le pune viața de toate zilele, și cu atît mai puțin la acelea puse de problemele mondiale. Poetul stă dezorientat în mijlocul victoriei, dar știe că „*marele ocean*“, poporul muncitor, cu care se identifică, „*va învia odată, / Se vor cutremura țările / Glasul lui și cîntecul adîncurilor / Doar noi îl înțelegem*“. Într-adevăr, Bartalis înțelege acest cîntec. El înțelege cu atît mai mult, cu cit și poezia lui izvorăște din aceleași străfunduri ale unei societăți împărțite în asupritori și asupriți.

*

Acuzația de individualism, adusă poetului, este contrazisă de revolta lui umanistă, de convingerea cu care s-a ridicat împotriva celui dintii, cit și celui de al doilea război mondial. În opera sa se pot întilni unele dintre cele mai cutremurătoare versuri ale poeziei antimilitariste maghiare. El adoptă față de război, poziția cea mai justă, singură justă, care a fost poziția celor mai autentici poeți de totdeauna ai omenirii și ai poporului maghiar. S-ar putea aduce oare o dovadă mai plină de semnificații spre a dovedi profundul său umanism, frământat de marile dureri ale omenirii?

O altă trăsătură a umanismului său este concepția etică a muncii. Munca apare în opera poetică a lui Bartalis ca o condiție a existenței umane.

În evoluția concepției lui Bartalis există o singură perioadă întunecată: epoca mizantropiei, a dezgustului de oameni și a exasperării, care l-a cuprins după terminarea primului război mondial, cind după cinci ani de suferințe pe front, a ajuns să fie doar un spectator — nu un factor activ — al revoluției maghiare. El n-a luat parte la revoluție, fiindcă înfiorătorul măcel, nebulina sinistră a războiului, au clintit în sufletul lui credința în oameni. Din această prăpastie a fost readus la viață de sărăcia și viața satului someșan, care l-a ridicat la atitudinea lui atât de profund umană, schițată mai sus.

★

Limbajul poetic al lui Bartalis este simplu, nemijlocit și proaspăt, precum e „*bătăia inimii și răsuflarea*“, cum a scris despre el, cîndva, marea lui interpretă, Nora Tessitori, această minunată și neasemuită artistă ardeleană a declamației, care a dominat cu arta ei perioada dintre cele două războaie mondiale.

Bartalis evită imagismul; vocabularul lui nu e complicat. Lexicul îl împrumută din secuime și din viața de toate zilele. De multe ori însă, cuvintele, uimitor de comune, dobîndesc în versurile sale adîncimi și străluciri inedite, o intensitate poetică remarcabilă. Poezia lui se ridică la ni-

velui valorilor generale tocmai prin simplitatea ei directă, necăutată, lipsită de afectare și neîmbrăcată în zorzoanele măiestriei căutate.

În lirica maghiară mai nouă, Illyés Gyula, Jozsef Attila și Szabo Lőrinc, care au atins culmi de expresivitate ale limbii poetice maghiare, au creat, fără îndoială, prin sintetizarea experienței de șapte sute de ani a poeziei maghiare, un limbaj poetic mai bogat și mai complex, totuși Bartalis nu ar fi Bartalis, dacă ar vorbi aiudoma în poeziile sale. Citindu-i poeziile, ne convingem, că sentimentele lui, obiectivarea realității oglindită de el, nu se poate exprima altfel, decît cum o exprimă el.

★

Vorbim, așadar, despre un poet cu totul personal și original, care nu are nici rude și nici semeni în literatura maghiară. Dacă pentru caracterizarea lui ne-am trudi să-i găsim afinități și înrudiri în literatura universală, exemplele pe care le-am putea cita ar contribui la luminarea cititorului numai prin punerea în relief a diferențelor specifice, care-l separă pe Bartalis de oricare alt poet.

Am amintit de Whitman și de genul bucolic al lui Bartalis.

La Whitman, preriile, firele de iarbă, pămîntul, colbul solului, fac parte din recuzita lui poetică. Bartalis delimitează universul său poetic și-l umple de conținut prin înglobarea tuturor sensurilor umane pe care le pot cuprinde pămîntul și elementele sale. El vede lumea prin ochii țăranelui care se întreține din munca miinilor sale; el interpretează destinul și sensurile finale ale omenirii prin prizma existenței sale țărănești din satul someșan. El se exprimă în mod cu totul personal, cu altă muzicalitate, cu alte imagini și folosind o altă perspectivă poetică — decît Whitman. În locul stihurilor ample de largă respirație, ale poetului american, el folosește versul scurt, concentrat. Strofele lui cele mai ritmice sînt acele, în care urmează — probabil fără să-l cunoască — sfatul lui Essenin: „*Poetul să-și alcătui-*

iască versurile pe cât posibil din cuvinte scurte”.

Cu Whitman se înrudește doar prin expresia simplă a sentimentelor generale, prin umanitatea lui funciară care, chiar dacă politicește nu este de un orizont atât de larg ca a marelui american, crește totuși din aceeași tulpină cu ea. Este absolut sigur că Bartalis nu a premeditat niciodată spargerea formelor clasice ale poeziei, mai ales că versurile lui libere au un conținut atât de adecvat forme, încât adeseori uimesc prin simetria și echilibrul lor clasic. El a descoperit tot atât de spontan versul liber în secolul al XX-lea, întocmai poetului clasic maghiar, Berzsenyi Dániel care a asimilat în pragul secolului precedent, prozodia latină și greacă, sau mai târziu Petöfi, forma de expresie poetică populară, sau Ady — simbolismul.

Valoarea poeziei bucolice și determinarea conținutului acesteia au fost, fără îndoială, relevante lui Bartalis de-această vastă galerie de poeți antici, care însoțește întreaga dezvoltare a poeziei maghiare, pe tot parcursul ei istoric. Dar bucolicele lui Bartalis sînt determinate ca gen numai de substanța conținutului poetic. Chiar atitudinea lui față de natură diferă de a lui Virgiliu, care în florile, în câmpiile, dealurile și-n oamenii apropiați de natură, pe care ni-i descrie, caută doar un refugiu mîngîietor. Marele poet latin nu-i decît un contemplativ, ce se desfată în peisaj, care pentru Bartalis este, în cel mai profund înțeles al cuvîntului, realitate plină de sudoare și sînge. Poetul maghiar nu are nimic comun nici cu acel Virgiliu, care în „epoca de aur“ ce a urmat înfrîngerilor răscoalelor, a slujit fără condiții pe August și despre care se spune c-ar fi fost în stare să versifice pînă și cartea de bucate a împăratului său. Cea mai mare parte a operei lui Bartalis este elaborată după înfrîngerea comunei maghiare din 1919. Cu toate acestea, gîndul de a sluji umbra vreunui August al Ungariei este cu totul străin de el. Preferă să cînte durerile, suferințele, frumusețile, bucuriile, munca de toate zilele și speranțele nedreptățitului sat de pe malul Someșului. De sigur, cîntecul lui nu este atât de strălucit ca al ne-

muritorului maestru al versului latin, dar aceasta nu înseamnă că el nu-i profund uman, plin de adevăr, de emoții nobile, și mai ales de o sensibilitate pe deplin contemporană.

★

Căutînd înrudirile poetice ale lui Bartalis printre contemporanii săi ne gîndim și la acel Francis Jammes, care ca un sfînt Francisc modern, s-a retras de lume într-un sat din inima Pirineilor, cu toate că izolarea lui pare a fi fost mai curînd o atitudine, un program literar, decît executarea implacabilelor porunci ale vieții și realității, cărora li s-a supus poetul maghiar, exclamînd: „*Eu ar aici, — alții se duc la Paris / Sudoarea curge de pe fruntea mea*”. Bartalis își trăiește și-și împarte viața cu albinele, cu vacile sale, cu caii săi, în timp ce Jammes în „Georgique Chretienne“ se mulțumește doar să converseze cu acestea. Jammes ne reamintește misticismul vechilor franciscani, în timp ce Bartalis exclamă, simplu și natural, ca un profet din vechiul testament: „*Eu sînt sfîntul cîmpurilor*”. Pentru el, în lumea pe care o trăiește e sfînt orice om care lucrează și suferă. Dumnezeu, cu care Jammes conversează atât de fermecător, este prezent — bineînțeles — și pe întregul parcurs al operei lui Bartalis. Dar cînd calamitățile naturii sau crizele economice distrug roadele muncii omului sărac al satului, poetul nu pregetă să se revolte chiar împotriva lui: „*Nu ne mai trebuie Dumnezeu / Eu rămîn aici, / Pe ogorul acesta trist, udat de lacrimi / Din care voi învia...*”.

Unde putem găsi totuși în literatura universală, elemente capabile să ne permită să sugerăm mai exact atmosfera și savoare specială a poeziei lui Bartalis?

Cînd poetul „cîntecului deplin“ scrie despre pămînt, păduri, și despre raporturile dintre omul ce muncește și mediul înconjurător, ni-l evocă mai ales pe Neruda. În schimb, simplitatea cristalină a limbajului său poetic și imaginile sale definitive conturate, în care materialul artistic sensibilizat și sensul clar perceput al vieții reclamă tipare definitive, ni-l amintește pe Paul Eluard.

Din pădurile și cîmpiile de pe malurile Someșului, steaua operei poetice plină de adevăr și de semnificații a lui Bartalis, se ridică spre cerul înalt pe care strălucesc, ca doi sori, cei doi mari poeți ai epocii noastre. Bartalis e conștient încă din primele lui poezii, că patria definitivă a poeziei sale este viitorul.

Ce ar putea dovedi mai bine valabilitatea operei sale, decît faptul că întreaga ei construcție, trăsăturile ei generale, diferă total de obișnuitele forme, șabloane și re-

editări ale poeziei trecutului. Bartalis și-a creat o formă de expresie modernă și specifică, care îl situează pe drumul ce duce către poezia viitorului. Pe acest drum, el n-a pășit de azi, de ieri, ci înaintează consecvent de la primele lui versuri și pînă la cea mai recentă poezie.

Poeziile lui Bartalis apărute în ultima vreme aduc operei sale o împlinire simțitoare: personalitatea lui poetică s-a identificat cu însăși realitățile socialismului în plin mers spre noi și noi victorii umane.

BARTALIS JANOS

ȘAPTE HOTARE

*Nu vă-ntreb eu șapte hotară
Cele șapte păsări unde zboară
Și iubita unde mi s-a dus.*

*Și iubita unde mi s-a dus
Într-un car cu șapte stele, sus
Peste care bruma-n zori s-a pus.*

*Nu vă-ntreb eu șapte hotare
Nu-mi răspundeți voi șapte păsări hoinare
Știu eu totul, păsări călătoare.*

1924

In romînește de Rusalin Mureșanu

V E Ș N I C I E

*Nimica nu se stinge niciodată.
Un sul de nesfârșite frumuseți
își desfășoară magic în durată
lumina unei veșnice vieți.
Prin rădăcini adinci, nesimțitoare
la pulberi de comete în declin,
un flux măreț se mișcă în izvoare
cu zvonuri și oglinzi stîrnite lin.
În seri de toamnă frunza se-nfioară
și cade, șușotind innăbușit ;
peste amanți surprinși în lîia oară,
peste sărutul lor fără sfîrșit.*

O R F E U

*Femeie, templu sfînt din solzi de fluturi,
cu lira mea te smulg din reci ținuturi.
Ecoul încă vămile-l compun
din aștri, ca o coadă de păun.
Lumina zorilor tînjind din ape
stă mărturie că-mi vei fi aproape.
Dar zeii, dușmănoși acestui nimb,
cu ce săgeți mă vor răni în schimb ?
Din umbra lor, sub vastul cort ceresc,
măslinii zvelți încep să se ridice.
Ah ! întorcîndu-mă să te privesc
mă tem să nu te pierd, Euridice !*

TRACTORIȘTII

*In zori simții pământul în pustnicia lui
Cum îl sărută plugul și îl trezește iară
Și-n ziua-aceea încă pământul se simți
Din nou voinic și tînăr ca astă primăvară.*

*Veneau în urmă roșii semănători și-adînc
Lăsau să cadă boabe în țărână să se scalde.
Călcau și peste ele țărani și tractoriști
Și se-nnoia pământul de urmele lor calde,*

*Și cînd cădea sămînța se-nșiora prelung
Și o strîngea la pieptu-i, gemînd de bucurie
Uiînd de toamna rece, cu mîini de brazde lungi
Ivind ca o sfruntare un fir de grîu pe-o glie.*

*Sămînța semănată, ca însăși primăvara
Puteri îi da și viața în piept îi clocotea
Și bruma de la tîmple i se topi deodată
Și liniștea de moarte fugise undeva.*

*Odată cu amurgul, plecară spre comună,
Și nesfîrșit pământul, cu brazdele lui moi
Rămase iarăși singur și peste el tăcerea
Precum un vultur negru se-ntoarse înapoi.*

C. D. GHEREA

(II)*

RECONSTITUIRE BIOGRAFICĂ

Gherea a relatat pe larg dramatica aventură a răpirii sale de către agenți ai poliției secrete țariste în fragmentul memorialistic „Din trecutul depărtat“, iar itinerariul parcurs în Rusia, în timpul detențiunii sale, este redat cu fidelitate în cunoscuta „Scrisoare lui D. Anghel“, când i se face propunerea de a deveni membru activ al societății de ajutor reciproc a scriitorilor români.

Cercetările întreprinse în țară și consemnate în Dosarul nr. 343/1877 din arhiva Ministerului de Justiție, Direcțiunea Afacerilor Judiciare, aflat la Arhivele Statului (existența acestui dosar a fost semnalată de Gh. Haupt în op. cit.) aduc un plus de amănunte precise în această problemă (v. documente înregistrate la pag. 15, 59, 60, 61, 62, 63, 91, 91 bis, 92, 217, 220, 223, 224, ale dosarului citat.)

Răpirea lui Gherea are loc în gara Galați în ziua de 31 octombrie 1878. Sofia Gherea, alarmată de dispariția soțului ei, face primele cercetări și află că Gherea era urmărit de câțiva timp îndeaproape de agenți ai spionajului țarist. Nemaiavînd nici un dubiu asupra soartei lui Gherea ea vine la București și în ziua de 13 noiembrie adresează următoarea plingere ministrului de justiție:

„Domnule Ministru,

Subsemnata, născută în Iași, m-am căsătorit în anul 1875 cu D. Costică Robert, refugiat politic din Rusia în cauză de delict de presă și fost student în universitatea rusă din Charkov, unde el era cunoscut sub numele de familie Catz. Cel din urmă an, eu cu soțul meu și cu o copilă a noastră am trăit în Brăila, unde soțul meu se ocupa cu comerțul, avînd mai multe afaceri și cu Crucea Roșie rusă.

La 30 octombrie anul curent, bărbatul meu a primit o depeșă din Galați, în care el era invitat d'a se prezenta la gara Galați a drumului de fier Galați-Bender, pentru a termina acolo niște socoteli bănești cu o împuțernicită a Crucii Roșii ruse. La 31 octombrie, a doua zi după primirea telegrammei, bărbatul meu luîndu-și cu sine numai doi napoleoni, spuîndu-ne că se va întoarce în aceeași zi, a și plecat la Galați cu vaporul Austria la 9 ore dimineața. Pe vapor în cale către Galați, bărbatu-meu s-a întîlnit cu

*) Vezi „Viața romînească“ nr. 11/1956.

frații Felstein, aprovizionarii spitalului rusesc din Brăila, după cum a spus cunoscuților mei acești domni Felstein, li-a arătat acestor domni soțul meu și telegrama primită din Galați, spunându-le că se duce la gara Galați a drumului de fier Galați-Bender. La schele, în Galați, bărbatul meu, după declarația acestor domni, a luat o birjă și a plecat la susnumita gară. De la acest moment pînă în ziua de astăzi, nimeni n-a mai văzut pe bărbatul meu, nici eu n-am dat de un pic de urmă a lui cu toate multele mijloace ce le-am întreprins pentru aflarea lui. Eu una, sînt cu totul sigură, Domnule Ministru, că bărbatul meu, prin o înfămă înșelăciune a fost adus la susnumita gară rusească și acolo, pe pămîntul țării mele, a căreia constituție asigură neestrădarea refugiaților politici, a fost arestat de ruși și transportat în Rossia. Mă face a fi sigură de acest fapt nemaiauzit în țările independente și următoarele lucruri care Dvoastră le puteți constata mai bine.

O săptămînă de zile înaintea dispărerii soțului meu, în Brăila, la o circiumă, ce este situată alături de casele lui Bohor, în mahalaua Cetățuei s-au ivit doi străini, spioni rusești desigur, care se interesau prea mult de bărbatul meu. Unul din acești străini a arătat proprietarului circiumei, numit Ioșica, oareu, o posă și l-a întrebat dacă posa seamănă cu bărbatul meu. După ce oareu a răspuns afirmativ, străinul i-a comunicat că bărbatul meu este student refugiat din Rossia din cauză de crimă politică, că el neapărat va fi luat de ruși, că rușii l-ar aresta chiar în Brăila și nu fac aceasta numai pentru că aici este armata romînă, că s-ar putea împlini ceva neplăcut. Cei doi străini a dispărut în aceeași zi din Brăila, cînd a plecat și bărbatul meu la Galați.

Toate acestea, Domnule Ministru, (sînt) cunoscute deja poliției din Brăila și Domnia Voastră lesne le puteți constata. Din toate acestea expuse nu pot conchide decît că soțul meu a fost victima unei crime, ce a avut loc la gara Galați, a drumului de fier Galați-Bender, crimă a cărei autori au fost autoritățile poliției secrete ruse din Romînia.

Eu cu copila mea, care asemenea sîntem victimele acestei crime, rămiind în urma arestării bărbatului meu, fără nici un sprijin și ajutor în lume, ca romîncă, în numele constituției, ce nu permite estrădarea refugiaților politici, vă rog respectuos Domnule Ministru, să binevoiți a face tot ce cer legile țării pentru întoarcerea bărbatului meu în familia sa.

Sofia Robert

*Adresa mea: Strada Cimpina
Casa Cernat, Sofia Robert, Ploești“.*

Autoritățile din Brăila procedează și ele la o anchetă, (v. pag. 61, 91 din dos. cit.), al cărui rezultat este comunicat în 14 decembrie 1878, Ministrului de Justiție (v. pag. 59 a dosarului).

Primul procuror de Covurlui certifică ministrului că într-adevăr Costică Robert a fost răpit de către autoritățile militare țariste. Din ancheta făcută rezultă că Gherea era urmărit de mai multă vreme de către un spion, Golofkin, stabilit de patru ani de zile la Galați. Acest spion a furnizat toate datele cu privire la urmărit și a pus la cale cursa în care Gherea a fost prins.

Pe raportul primului procuror de Covurlui se află o rezoluție: „copie de pe acest raport se va comunica domnului Ministru de Externe cu rugămintea de a interveni pe lângă guvernul rus“.

La 13 și 18 august 1879, Sofia Gherea revine cu cereri la Ministerul de Justiție prin care roagă să i se elibereze copii legalizate după documen-

tele cari consemnează rezultatul cercetărilor făcute „avind nevoie a mă servi cu ele în străinătate pentru scăparea bărbatului meu“, cum scrie ea. La 23 august 1879, Sofia Gherea capătă un act legalizat care certifică răpirea lui Gherea (v. pag. 217, 220, 223, 224 ale dosarului).

Dispariția lui Gherea îi alarmează pe toți membrii cercurilor socialiste. Unul din ei, primește însărcinarea de a se duce la Brăila să lichideze bunurile spălătoriei, deoarece Stănceanu îi scrie lui Russel (sau lui Codreanu) : „Copăcinescu a primit o scrisoare de la Brăila care îi spune să se ducă acolo, ca să vîndă lucrurile de la spălătoria lui Robert“. ⁵⁸⁾

Într-o scrisoare din 14 noiembrie 1878, Liubov Feodorovna îi spune lui Russel : „Am scris la prima adresă pe care ne-ai dat-o, anexînd scrisoarea lui R.a. (probabil Ralli, adică Arbure, n.n.) în care-mi spune că Costică a dispărut fără veste și că toate căutările au fost zadarnice... În scrisoarea de la Cod. (Codreanu, n.n.) sînt repetate temerile că Costică a fost luat de jandarmi și rugămîntea de a împrumuta bani cu prilejul dispariției lui Costică, în care avea toată nădejdea în această privință. Cît îi putem oferi? Nici noi n-avem pînă nu vom primi...“

În 26 noiembrie 1878, A. S. Trușcă scrie cu o durere în care pătrunde o notă de umor : „Sînt trist de pierderea amicului nostru Constantin și cu atît mai mult că era un om bun și de caracter ; eu cred în nemorirea sufletului... și cred că uă dată, uă dată tot lú voiu îmbrățișa colo... pe pămînt. — Sé sper?...“ ⁵⁹⁾

Dintr-o altă corespondență reiese că Sofia a înaintat un protest „sever“ baronului Benkendorf, șeful Crucii Roșii ruse și că acesta i-ar fi răspuns cu amabilitate. În plus, sora lui Gherea care se afla în Franța vine în țară, în drum spre Rusia, unde pleacă pentru a interveni în favoarea fratelui răpit : „...Acum despre bietul Costică, aștept de azi pe mîine sosirea sorei lui din Montpellier ; i-am expediat la cererea ei, 300 de franci. Conform scrisorii sale ea a decis să plece de îndată la Petersburg, spre a fi aproape de fratele ei. Înțeleg că aceasta va ușura mult soarta lui, judec cel puțin după propria mea experiență, cînd am fost în aceeași situație. Baronul Benkendorf a răspuns cu o scrisoare foarte amabilă și caldă la scrisoarea severă a Sofiei ; el a promis să intervină personal pentru soțul ei ; atunci ea a trimis o a doua scrisoare baronului, desigur extrem de prudentă și diplomatică. Ce va ieși din asta, o știți singuri!...“ ⁶⁰⁾

În 26 decembrie 1878, sora lui Gherea, bolnavă mai de mult după cit se pare ⁶¹⁾, hărțuită în plus de către poliție, pleacă în Rusia. Cineva (iscălitura e neclară) scrie în această privință : „Aici pleacă astăzi sora lui Costică. Ea îl va vedea pe Benkendorf și pe alții, pe de altă parte i-am dat recomandații și adrese pentru prietenii noștri, al căror ajutor va fi deosemena necesar. Păcat, prietenii, că situația noastră s-a înrăutățit încă și din partea aceasta „entre nous“ (între noi). Costică s-aracul nostru prieten și-a lăsat nevasta gravidă. Cel puțin aceasta este părerea bunicii.“ Iar un alt corespondent, iscălind Conrad, îi scrie lui Russel : „Din ce în ce mai greu, scumpe Nicolai Constantinovici, ba oamenii nu au o bucată de piine,

⁵⁸⁾ Documente privind Istoria Romîniei, op. cit., pag. 576.

⁵⁹⁾ Ibidem pag. 579.

⁶⁰⁾ Bibl. Acad. R.P.R. Manuscrise Coresp. sec. XIX Achiz. 14/954 I. 348.

⁶¹⁾ În Doc. priv. ist. Romîniei : „Manicia mi-a explicat limpede această boală și logica simplă a unui om fără prea mare cultură te face să fii îngrijorat... În ziua primirii telegramelor eram la Trivani pentru a cumpăra o mască de respirație pentru sora lui Costică, o fată foarte deșteaptă, dezvoltată, întrecînd pe fratele ei prin calitățile ei sufletești“ (pag. 810).

ba o soră bolnavă, înșelată de ciinii de polițiști, mîrșavi, suferă de tot felul de privațiuni ale fratelui, care vor avea fără doar și poate urmări asupra sănătății sale și fără aceasta destul de șubredă, și pleacă să ușureze soarta fratelui său, judecînd după scrisoarea d-tale primită ieri seara... Astăzi plec înapoi la București, cu sora lui Costică, probabil că de acolo va pleca mai departe singură.“⁶²⁾

Codreanu și Arbure, cînd află de dispariția lui Gherea, bănuind că sînt puși și ei sub urmărire, iau hotărîrea de a se muta grabnic din str. Teilor nr. 17 unde locuiau. Vin acasă pentru a face bagajele dar locuința lor era înconjurată de civili, a căror misiune nu lăsa nici un dubiu. Știînd că nu pot fi luați cu forța din plin București, ei intră în cameră și se bariadează. De aici sînt salvați de către prefectul capitalei Radu Mihai, prin intermediul unui inspector, Nae Cristescu, care-i arestează de formă, îi duce la prefectură, și de aci sînt trimiși la Pitești.⁶³⁾

Lucrurile se complică și mai mult prin moartea neașteptată — la Curtea de Argeș — a doctorului Codreanu în ziua de 31 decembrie 1878.

Rememorîndu-și aceste grele momente Z. C. Arbure va scrie mai tîrziu: „După moartea lui Codreanu un mare gol s-a făcut în mijlocul nostru. Perderea noastră a fost cu atît mai dureroasă, cu cît în ajun, precum am zis, spionii ruși, contrar drepturilor ginților, au furat chiar de pe teritoriul țării pe un alt valoros amic al nostru C. Dobrogeanu. Pe unul ni-l răpi moartea! Pe altul — sbirii Rusiei. Și unul și altul au fost perduți pentru noi. A spera că amicul nostru C. Dobrogeanu va putea scăpa din ghiarele Rusiei, a nădăjdui că va găsi în sine destulă tărie de caracter pentru a nu despera, destulă energie pentru a înfrunta groaznicul stăvilar — oceanul de ghiață, și, într-o luntrișoară să fugă în Norvegia, iar de acolo acasă — era prea imposibil. Și de aceia tocmai, nici unul din noi nu mai avea această zadarnică speranță.“⁶⁴⁾

În timp ce în țară nimeni — înafară poate de Trușcă — nu mai spera să-l revadă, Gherea urmează în Rusia un drum al captivității, parcurs pe etape. În scrisoarea către Anghel, întreaga sa aventură este rezumată la numele localităților străbătute din momentul răpirii lui: Odessa — Kursk — Orel — Tula — Moscova — Petersburg — Olonetsk — Arhanghelsk — Mezen. Cîteva luni sînt petrecute la fortăreața Petropavlovsk din Petersburg, citadelă sumbră, așezată între două brațe ale Nevei, cu ziduri de o grosime apreciabilă, cu celule destul de mari, dar în cari deznădejdea se consumă lent, într-o atmosferă de penumbră continuă și glacială. Vizitatorul de astăzi al fortăreței poate recapitula cumplitele drame care s-au petrecut între aceste ziduri — prin a căror masă compactă cred că nici un țipăt nu putea străbate — datorită unui sistem extrem de inteligent și realist de recreare a atmosferei cu ajutorul panonamelor și manechinelor. Îți poți astfel explica de ce numeroși deținuți au înnebunit și o deținută revoluționară — deci o fire greu de învins — și-a dat foc, pentru a curma chinul lent al uneia din cele mai teribile detențiuni.

Printre manuscrisele aflate la Arhivele Institutului de Istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. se află pe lîngă cîteva versiuni ale fragmentului „Din trecutul depărtat“ un manuscris fragmentar⁶⁵⁾, început al unei nuvele sau povestiri, cu un personaj: Alexandru Nedolia, a cărui

⁶²⁾ Ibidem, pag. 583.

⁶³⁾ Z. C. Arbure, op. cit., pag. 408.

⁶⁴⁾ Ibidem, pag. 420—421.

⁶⁵⁾ Dos. 44, vol. doc. nr. 10.

detențiune la fortăreața Petropavlovsk trebuia povestită. Există o similitudine, prin situație și atmosferă, între acest fragment și fragmentul „Toma Nour în gheturile siberiene“ al lui Eminescu, pe care Gherea nu avea cum să-l cunoască. Criticul a încercat să-și obiectiveze experiența de viață într-un personaj, dar a abandonat tentativa. Fragmentul incomplet, alcătuit din două pagini dispartate, e prețios doar pentru faptul că aflăm din el numărul celei în care Gherea a fost deținut: celula nr. 19:

„Urît! A trecut aproape trei luni de cînd superiorul păzitorilor din închisoare politică celulară a fortăreței Petropavlovsk a invertit cheia în broasca ușii odaii No. 19 și s-a depărtat cu pașii greoi urmînd pe șeful meu Colonelul B. comandantul închisoarei. De atunci Alexandru (șters: Nedolia) a ramas singur cu sunetul sec in ureche a cheii invertindu-se in broasca parcă s-ar fi invertit in propria-i inimă.

Urît, singur! Cea mai grea vremea pentru cei inchiși in închisoare celulară e de la început sînt zilele, septemănele întăiu. Pe urma vine obicinuința. Ah, omul e laș și cu ce stare prosta nu e in stare să se obicinuească.

De la început însă e groznic de greu. E o resturnare o revoluție in modul întreg al vieței, e conștiința siluirei și conștiința și mai dureroasă a neputinței de a scăpa de sub această silnicie. Și tocmai cînd perzi acțiunea libera asupra-ți numai atunci simți că de neprețuita e aceasta libertate. De cîte ori nu-i vinea in primele zile închisoarei o dorința ferbinte, nemărginita, nebună de a pleca pe ușa afară, de a porni pe strada neimpedecat de nimene. De cîte ori nu-i părea că ar fi dat viața pentru o singură zi de puțința de a dispune de sine.

Căt odată umblănd prin casa din colț in colț cu mii de gînduri diferite in cap uita unde e și să îndrepta distras și nepăsător spre ușa că să eșă in curte. Să aproia de ușa puneă mânia pe clanța și repede și cu groza retrăgea mânia parcă ar fi dat de fer topit ori de o tîritoare rece, umedă, scărboasă...

...au să-l trimită in exil, in Siberia la munca silnică. Ei și, parcă nu traesc oameni și acolo, și afară de asta parcă nu poți fugi, cîte exemple știe el. Să fugi. Și atunci incepa să zidească planuri unul mai isteț și mai complicat de căt altul, și socotea și plănua cum va înșela priveghearea paznicilor, cum va fugi. Și așa in halat scurt de postav soldătesc in cameșă de pănză grosă de cânepă, in izmene de aceeaș pănză, in papuc umblînd prin odaia mică și umeda, Nedolia cu o atenție încordată urma pas cu pas pe attul eul lui din Siberia.

Il vedea cum earna travestit in lucrator ôri cerșelor in haine de piei de nord cu o șuba grosă țerenească întorsă cu pielea afara in căt părea ba un mototol mare invelit in piei, ba un nou animal gros și fîoros ridicat in doua picere. Și îl urmărea pe tristul și străinul călător prin imensele și nemărginitele stepe albe și inghețate ai Siberiei.“

Autoritățile țariste își pierd aproape trei luni de zile pentru a stabili în mod precis faptul că cetățeanul american Robert Jincs nu este decît fostul student Cass implicat în celebrul proces „al celor 193“, una din cele mai mari și zgomotoase înscenări ale „justiției“ țariste.

Pentru a-i intimida pe membrii mișcării revoluționare ruse și pentru a putea condamna pe baza unui temei așa-zis legal, oameni care zăceau de ani de zile prin temniți fără să fi fost judecați, se organizează — cu ajutorul procurorului Jelichovsky — un monstruos act de acuzare, colectiv, împotriva a 193 de deținuți politici. Z. C. Arbure lămurește, astfel, natura acestui proces scandalos: „Actul... de acuzare îmbrățișă pe 193 arestanți

și arestante, acuzați de a li încercat de a face propagandă socialistă în popor. Cea mai mare parte din acești oameni, a fost arestată încă pe la 1873—74 și de atunci aștepta judecata. Mulți din ei au murit în închisoare, alții au înnebunit, alții, ca prințul Petru Kropotkin, au reușit să fugă din temniță. Din aproape 700 arestați în acești ani, guvernul a ales 193, și i-a pus la dispoziția procurorului... Procurorul, în actul său de acuzare, îmbrățișind pe toți 193 de arestanți, pretindea că acești oameni aveau de scop în propaganda lor, nici mai mult nici mai puțin decât, distrugerea statului politic și economic actual, voind a-l înlocui cu federațiunea liberă a națiunilor, din cari se compune imperiul, desființind proprietatea particulară, și împărțind pământul comunelor rurale, iar fabricile remițându-le corporațiilor de lucrători. „Pretutindeni, unde se făcea această propagandă, zicea procurorul în actul său de acuzare, acuzații găseau un teren bun și un auditor numeros pentru răspîndirea ideilor lor. Dar principalul focar al propagandei a fost Petersburgul, unde în curînd s-au format mai multe societăți secrete din studenți și muncitori; al doilea focar a fost Moscova, apoi Kievul, Odesa, Charcovul. Din aceste centre propaganda socialistă s-a întins apoi peste întreaga Rusie“... Acest act de acuzare a fost citit de procurorul Jelichovsky, înaintea unei curți cu jurați, ședințele căreia s-au deschis într-o sală așa de mică, încît în ea n-au putut intra decît cei 193 preveniți, jandarmii, curtea și un public *de patru persoane*.” Procesul are loc într-o atmosferă de extremă teroare, acuzații sînt brutalizați de către jandarmi, dar deținuții devin acuzatori ai întregului regim, iar apărarea reușește să spulbere rechizitoriul procurorului, astfel încît — spune Arbure: „Nenorocitul n-a mai cutezat de a încerca măcar de a susține acuzația și s-a mărginit a cere condamnarea a 20 de acuzați, declarînd cu un cinism sfruntat, că ceilalți 173 din arestați au fost deținuți în prevenție pentru descoperirea adevărului!... Curtea cu jurați a condamnat pe cei 20 de inculpați la muncă silnică în Siberia, iar 173 achitați de curte, au fost expediați în exil pe cale administrativă, adică printr-o simplă dispozițiune polițienească.“⁶⁶⁾

Gherea implicat în acest proces, împărtășește deci soarta acestor 173 din urmă. El nu este judecat ci trimis pur și simplu „pe cale administrativă“ și pe timp nedeterminat la Mezen, în vecinătatea Oceanului Înghețat de Nord. Aici, probabil ajutat de baronul Benkendorf, își organizează evadarea împreună cu un alt deportat Preferanski, și reușește să fugă cu ajutorul unui vas de pescari. După o călătorie de 15 zile prin Oceanul Glacial, fugarii ajung în portul norvegian Vadzoe. Fuga lor fusese descoperită și autoritățile țariste ceruseră în toate porturile unde fugarii ar fi putut debarca arestarea lor imediată. Într-adevăr, prin intervenția consulului rus evadații sînt arestați la debarcare, dar în urma protestului violent al opiniei publice norvegiene, autoritățile locale îi eliberează. Dealtfel și guvernul țarist, în fața mișcării de protest stîrnită de acest caz, își retrage cererea de extrădare, afirmînd că totul nu a fost decît o regretabilă neînțelegeră.

Din Norvegia, Gherea pleacă la Hall, apoi prin Londra, Paris, Viena, se reîntoarce în țară. În Septemvrie 1879 — după cit se pare — Gherea se află din nou la București.

Se reîntoarce în țară, într-o perioadă în care toate eforturile cercurilor socialiste sînt îndreptate către crearea unei organizații unice și editarea unei publicații de prestigiu, în stare să propage în mase ideile so-

⁶⁶⁾ Z. C. Arbure, op. cit. pag. 311—323.

cialismului. Din punct de vedere material situația lui Gherea este din cele mai proaste. Familia i s-a mărit cu un fiu (Alexandru), iar resursele materiale, existente în momentul răpirii lui, s-au topit. Trăește din nou din împrumuturi și expediente. O scrisoare din Ploești — unde s-a stabilit — este revelatorie pentru starea sa de spirit, după reîntoarcere:

„*Dragă Russel... Îți mulțumesc atât pentru prietenii din Iași cât și pentru ajutorul pe care mi l-au dat. Sfatul d-tale de a mă odihni după toate păfaniile mele din ultimul an, e minunat, dar din nefericire nu poate fi pus în practică. Inima și nervii sînt foarte slăbiți, dar pentru aceasta am nevoie de odihnă morală. Poate fi vorba de această odihnă, cînd chiar din prima zi după întoarcere, se ridică problema veche, dar mereu nouă a bucății de pîne?... acasă niciun ban, nici nu am 10 fr. ca să plec la București, unde trebuia să plec neapărat... Am acuma doar doi copii. Sînt poate singurul dintre emigranții de aici care nu cunoaște nici o meserie (pentru salahorie nu sînt literalmente bun) și chiar dacă vor veni banii, ei vor fi primiți cu fîrîita, vor fi mîncăți și pe urmă? Pe urmă mizeria sărăcia, căci nici nu-mi pot inchipui cum aș putea să-mi întrețin familia. Atît timp cît nu voi avea măcar 4—5 mii de franci, nu mă pot gîndi la niciun fel de atelier, fie de fabricat săpun, fie de ceară roșie — mi-e tot una... Te rog să mă ierți, dragă, că chiar în prima scrisoare, la venirea în România, îți scriu atît despre chestiuni financiare. Dar ce să fac? Dacă ele mă privesc atît îndeaproape?”* În aceeași scrisoare Gherea își spune părerea cu privire la publicația dorită și la ideea ținerii unui congres al cercurilor socialiste: „*Atît cît am putut înțelege din spusele lui Arbure, lucrurile la voi nu prea progesează. Deci înțeleg în totul nerăbdarea d-tale de a edita cît mai repede o revistă. Părerea mea a fost întotdeauna aceasta că revista trebuie să înceapă abia atunci cînd există deja un partid cît de cît organizat. Am multe de spus cu privire la aceasta dar deoarece sper că în curînd mă voi vedea personal cu d-tră cred că va fi mai comod să vorbim despre toate acestea cînd ne vom vedea, decît în scris... În ceea ce privește congresul, dacă lucrul acesta l-ați hotărît, apoi desigur că nici nu încapе vorbă, deși după părerea mea congresele nu aduc în genere prea mare folos, iar cu banii stăm prost, iar un congres la care să vină un mare număr de oameni trebuie să coste 1000 de franci... În ceea ce privește avantajele Iașilor nici nu încapе discuție deoarece acolo am fi, ca să zicem așa, acasă, am putea să ne întîlnim nu numai cu diferite persoane, ci cu toți prietenii din Iași... La Galați mai este și dezavantajul că acest congres va trebui organizat în mod conspirativ și va mai trebui să ne grăbim... Salutări sincere tuturor prietenilor din Iași... Am ce povesti despre călătoria mea în jurul lumii, am ce povesti despre Paris... dar toate acestea pînă ce ne vom vedea personal.“*⁶⁷⁾

Intr-o altă scrisoare — tot către Russel — nu la mare distanță de cea anterioară, Gherea revine asupra revistei, artăind că este cu totul de acord în ceea ce privește editarea unei publicații în genul „Sovremenicul”, („Contemporanul”): „*În privința revistei, abia ieri mi-a spus Arbore că revista nu va fi socialistă, de agitație, ci ceva asemănător cu ceea ce a fost Sovremenicul în Rusia. Dacă e așa, atunci asta ar fi cu totul altceva. O asemenea revistă desigur poate să existe pînă ce s-ar forma chiar nucleul partidului. Asupra concursului meu, atît cît îmi va fi posibil, desigur că nici nu poate fi vorba.“* Și în continuare citeva informații cu privire la proiectul de a relata drumul său aventuros:

⁶⁷⁾ Doc. privind ist. Romîniei, op. cit. pag. 653.

„Eu mă gândesc să scriu pentru...(?) o broșură întreagă. În această broșură mă voi strădui să descriu cum am fost arestat și aducerea mea din România ca și despre tot ce s-a întâmplat cu mine în tot anul acesta, voiajul din Galați prin întreaga Rusie la Piter, Mezeni, Norvegia, Paris. Apoi oprirea prin toate închisorile rusești, șederea în secția a treia, în fortăreața Petropavlovsc, deportarea. Desigur că voi insista numai asupra a ceea ce ar putea avea o însemnătate socială. Vom mai vorbi despre aceasta cînd ne vom întîlni. Dacă socotești că va fi posibil de tipărit această broșură în formatul în care eu cred că trebuie să scriu atunci e bine, dacă nu atunci vom tipări numai aceea ce poate avea mult interes pentru publicul românesc.

Din scrisoarea dvs nu am putut deloc să trag concluzii cu privire la condițiunile practice și materiale ale revistei. Mie îmi pare numai că Dvs cam repede vă grăbiți să semnați contractul. Eu înțeleg că v-ați plictisit să așteptați, și la nesfîrșit să așteptați, dar eu cred că două trei săptămîni s-ar mai fi putut aștepta încă, pînă ce ne-am fi întîlnit, dealtmînteri asta nu e important și eu în orice caz vă doresc succes din toată inima.“⁶⁸⁾

Congresul are loc în luna Octomvrie, în mod conspirativ, și nu la Iași ci — după cîte se pare — la Botoșani.⁶⁹⁾

Documente ale congresului nu există, pentru a-i putea aprecia lucrările, iar dintre hotărîrile luate putem intui cel puțin două, prin punerea lor în practică. Este vorba de un program al cercurilor socialiste, pe care-l redactează Russel și care apare în 1880, și de accelerarea pregătirilor în vederea editării revistei. Această din urmă misiune îi revine lui Gherea. În ceea ce privește titlul, revista îl primește printr-o hotărîre unanimă, și pare-se pe acela de „Romînia Viitoare“. În aprilie 1880 Gherea îi scrie lui Russel că: „revista va apare, după toate probabilitățile, în preajma lui 15 Iunie. Pregătește articole. Vrem să avem material pentru cel puțin 5—6 numere, chiar înainte de apariția primului număr.“⁷⁰⁾

Necazurile provocate de lipsuri materiale se-impletesc acum, precipitat, cu grija editării revistei. „Treburi mele bănești — îi scrie el lui Russel — sînt acum și mai proaste, dacă s-ar putea să fie ceva mai prost. Iată despre ce este vorba, dragul meu John: ași vrea să vă rog să-mi scriți următoarele: în cazul că ar trebui să mă mut la Iași, cu ce ași putea să mă ocup acolo? Ași putea oare să-mi aranjez acolo oarecum existența? Ce-i drept și eu cunosc Iașii, dar nu am mai fost de mult pe acolo. Să-mi scriți despre aceasta în mod mînunțit. Revista va apare abia la 1 Iulie. Să-mi trimiteți banii pe care îi puteți stringe atît pentru abonamente, cît și subvenția pentru prima lună. — Scorțeanu va trebui să facă diferite modificări în mica sa tipografie. În general lucrurile merg cît se poate de prost aici. Indiferentismul și lipsa de dezvoltare pe deoparte, sărăcia pe de alta, mențin total statu quo și chiar mai rău... Programul (revistei n.n.) va fi desigur socialist. La început s-a hotărît să se întrebuinzeze cît mai puțin cuvîntul socialist. Să se dea articole științifice, fără a ironiza, în limita posibilității. Să-i spuneți lui Nădejde că-l rugăm să scrie cîteva articole de popularizare despre teoria lui Darwin. În aceste articole el se poate declara ateist. Dacă aveți timp, scrieți ceva despre igiena socială, Nici nu încape vorbă că toate acestea trebuie să fie cît

⁶⁸⁾ Arhivele Inst. de istorie a Partidului. Dos. 13, docum. 531.

⁶⁹⁾ Gh. Haupt, op. cit. pag. 243.

⁷⁰⁾ Docum. privind istoria Romîniei, op. cit. pag. 651.

mai popular scrise. Cu cât veți scrie mai mult, cu atât mai bine.“⁷¹⁾ Iar în altă scrisoare Gherea anunță: „...s-a hotărît ca „România viitoare“ să se de la tiparu, dar totuși mai înainte de dou septemîni n-are să esa. Despre jurnalul s-a aranjat astfel: jurnalul are să fie lunar de 500 de exemplare. O jumătate de cantitate de asta adecă 250 de exemplare se vor expedia vou la Iași pentru cari după cum am vorbit veți da o jumătate din cheltuelă. Veți ave prin urmare o jumătate din edițiunea la dispozițiunea voastră și veți purta o jumătate din cheltuelă. Jurnalul are să aibă 4 coli și are să coste 200 franci. Jurnalul să va tipări la tipografia lui Grecescu. Tipografia lui Scorțeanu e prea mică. Jurnalul va fi redactat după cum am vorbit eu cu Russel, adecă va fi mai mult jurnalul de dezvoltarea ideilor științifice decît jurnalul agitatoru. Va ave și beletristica...” Gherea cere să i se trimită cărți necesare redacției și printre ele „Economia politică“ a lui Cernișevski.⁷²⁾ Cu ajutorul lui Arbure sînt obținute colaborări din străinătate, printre alții a savantului Elisée Reclus. Deasemenea promite colaborarea la revistă, Cercul din Geneva al ucrainenilor revoluționari: „ne grăbim să salutăm apariția „Romîniei viitoare“ și îi făgăduim colaborarea noastră“⁷³⁾ Iar în altă scrisoare aflăm un splendid text, închinat prieteniei seculare dintre romîni și ucrainieni: „Dragi tovarăși, am aflat cu cea mai vie bucurie noi, socialiștii... ucrainieni din Geneva, despre editarea în curînd a „Romîniei viitoare“. Noi vedem în romîni socialiști tovarăși de două ori; nu numai socialiști dar și vecini, de ajutorul cărora nu ne putem lipsi în munca din țara noastră, pentru poporul nostru... legătura reciprocă a celor două popoare a fost destul de puternică. Istoria civilizației din Ucraina nu-l va uita pe Petru Movilă din Moldova, fondatorul Academiei din Kiev din secolul XVII. Letopisețele și registrele căzăcești și chiar cîntecele populare au păstrat amintirea „valahilor“, care au luat parte în mare număr la războaiele întreprinse pentru libertatea și pămîntul său de poporul ucrainean în veacurile 16 și 17 sub conducerea „tovărășiei cazacilor zaporozieni“ împotriva statului turc și polon. Cîntecele ucrainiene amintesc adesea de „frumoșii valahi“, „valahii arhitecți“, dar în același timp cronicile noastre au înregistrat știri despre felul cum au fost chemați chiar din îndepărtatul Cernigov, în secolul al 16-lea, învățători și copîști în Moldova... Vor putea acum urmașii ce trăiesc în timpuri mai favorabile să stabilească între ei o solidaritate în lupta pentru libertate a celor două popoare, îndeosebi a claselor lor muncitoare, precum și o într-ajutorare culturală între cele două popoare.“⁷⁴⁾

Revista „Romînia Viitoare“, deținătoarea atîtor speranțe, apare în decembrie 1880, dar numai după un număr sucombă. Care au fost cauzele acestei dispariții, sînt datorite ele unui eșec redacțional sau unei interdicții mascate a guvernului liberal, nu putem ști. În orice caz „Romînia Viitoare“ nu reprezintă întru totul idealul publicistic al lui Gherea, așa cum este exprimat în scrisorile către Russel, citate mai sus. „Romînia viitoare“ are o orientare politică extrem de confuză, iar deviza ei „Totul pentru știință și prin țăranel romîn“ este de natură narodnică. Din primul și ultimul număr apărut nu s-ar putea spune că modelul publicației este revista „Sovremenic“. Din corespondența găsită reiese că Gherea, lucrînd pentru apariția „Romîniei viitoare“, pregătea de fapt „Contemporanul“.

⁷¹⁾ ibidem, pag. 655.

⁷²⁾ ibidem, pag. 669.

⁷³⁾ ibidem, pag. 710.

⁷⁴⁾ ibidem, pag. 721.

În istoria realmente glorioasă a acestuia din urmă, s-ar părea că „România viitoare“ reprezintă mai mult o nereușită încercare de laborator.

În acest timp evenimentele politice se precipită. În Martie 1881, cu prilejul sărbătoririi a 10 ani de la instaurarea Comunei din Paris, guvernul liberal, instigat de autoritățile țariste, ia drastice măsuri de represiune împotriva cercului socialist din Iași. Aniversarea publică a Comunei este interzisă, se fac cercetări, au loc excluderi din universitate și pe baza unei legi cu caracter excepțional Dr. Russel, conducătorul cercului din Iași este expulzat din țară. Asemenea măsuri neobișnuite, pînă atunci, arătau net tendința oficialității de a lichida mișcarea socialistă, printr-unul din cele mai puternice focare ale ei, cercul din Iași. Dar mișcarea socialistă era mai vie și mai puternică decît bănuia reacțiunea. Cu toate măsurile represive, la 1 Iulie 1881 apare revista „Contemporanul“. Este clar că apariția la un moment atît de potrivit a publicației nu a fost hotărîită în ultimul moment, ci este rezultatul unei acțiuni bine gîndită și mai ales bine condusă. Meritul este neîndoielnic în bună măsură al lui Gherea, după cum orientarea ideologică a revistei îi aparține. Prin „Contemporanul“ Gherea își realiza, cum am văzut din corespondența citată, o aspirație mai veche. O întrebare care se ridică este: de ce Gherea nu figurează printre redactorii principali ai revistei și de ce nu semnează în paginile ei decît după patru ani dela apariție? Motivul principal era presiunea pe care autoritățile țariste continuau să o exercite asupra revoluționarilor ruși, printr-un aparat de spionaj extrem de agresiv. Schimbul de corespondență dintre revoluționari este interceptat, se trimit scrisori fictive pentru a crea neînțelegeri și conflicte între membrii mișcării, care tot timpul sunt puși sub urmărire. Un rol important în această acțiune se pare că joacă un timp spionul Savcenko, „vaca roșcată“, cum îl numește Gherea. Într-o scrisoare către Russel, din perioada în care se pregătește apariția „României Viitoare“, Gherea îi scrie: *„Din parte-mi te sfătuiesc să fi foarte prevăzător. Dacă pînă acumă n-a venit nimeni la d-ta să spioneze, e surprinzător.“* (75)

Cineva din Tulcea scria în Ianuarie 1881: „Toate informațiile referitoare la revoluționarii din România obținute prin spioni, poliție, consuli, vor fi concentrate la guvernatorul Basarabiei care și-a întărit efectivul, mituind poliția romînă și luînd măsuri de pază a frontierei...“ (76)

Prudența lui Gherea în a se afișa ca om politic este deci de înțeles, date fiind aventurile lui recente.

În același fel ne explicăm și naiva sa încercare de a ascunde faptul că este rus de origine, cum rezultă din textul inițial „I. D. Turgheneff. Notițe biografice“ așa cum apare publicat în ziarul „Drepturile omului“ (din 9 mai 1885, și în care citim, printre altele: „Necunoștința limbei ruse ne pune în imposibilitate d'a ști dacă în literatura Rusă mai e vr'un roman care descrie viața nihilistă, dar știm că acesta e singurul ce s-a tradus pînă acum“.

În ceea ce privește situația sa materială, lucrurile merg către o rezolvare definitivă.

După întoarcerea în țară el ia în arendă restaurantul hotelului „Concordia“ din Smîrdan, care-i cere o muncă istovitoare, dar fără rezultate materiale strălucite: „*Dragă Russel* — îi scrie el prietenului său, în această perioadă — *nu v-am răspuns pentru că pur și simplu nu am nici un mi-*

75) Doc. priv. la Istoria Rom. op. cit. pag. 615.

76) Ibidem, pag. 839.

nut timp, nici un minut de liniște. Am luat restaurantul „Concordia“ și sînt acumă atît de ocupat, atît de multe griji, neplăceri încît mă blestem de ce nu m-am făcut meșteșugar, cîzmar sau... In ce privește cărțile pot să vă spun numai că mă culc la ora unu și două și mă scol neapărat la cinci și alerg neîncetat toată ziua pur și simplu sleit de puteri, iar nervii...⁷⁷⁾ Nu după mult timp trebuie să lichideze întreprinderea și C. Bacalbașa ne informează că se mută în piața Amzei, în imobilul fraților Dragomirescu, unde deschide un birt la care, printre alții, venea nihilistul Orloff.⁷⁸⁾

Gherea încercase mai de mult să ia în arendă restaurantul gării Ploești, cum rezultă dintr-o scrisoare a anului 1878.⁷⁹⁾

Tentativa este reluată, de astă dată cu succes, se pare că datorită lui Z. C. Arbure, cum reiese cel puțin din corespondența existentă.

În Februarie (1881?) Arbure scria unui prieten: „Treburile lui Costică stau prost și în genere aici lucrurile stau prost de tot. Nu e nimic de făcut. Trăim de pe o zi pe alta. După multă bătaie de cap am reușit să dețin pentru Costică restaurantul din gara Ploești, care merge de minune. Este un nod de cale ferată, multă lume. Dar ca să poată lua restaurantul începînd din Martie, are nevoie de bani. Treaba e serioasă, cîștig sigur și bun, niciun risc, dar repet, e nevoie de bani. Nu vrea Nădejde să facă tovarășie cu el, căci se oferă prilejul să se aranjeze și să fie independent. Examinează serios pe cei din jurul d-tale și gîndește-te. Ține seama de faptul că situația tovarășului nostru împovărat cu familie, este foarte grea și că a venit momentul cînd trebuie să fie ajutat.“⁸⁰⁾

Rîndurile lui Arbure fac explicabilă nervozitatea și temerile lui Gherea, cum reies ele din scrisori ale timpului. „Ei măi, directorul căilor ferate romîne a ordonat să se deschidă ofertele și să mi se comunice despre mersul lucrurilor. Nu mă așteptam la o asemenea serviabilitate. Un proprietar de hotel din Ploești îmi oferă deja 4500 franci, de unde se poate conchide că afacerea de la Ploești nu este rea. Numai eu, zău, că nu știu cu ce bani se va prelua această afacere. Russel a refuzat, dela Petru n-am primit nici un răspuns, am numai cei 1000 de franci ai mei și cu 500 de la socru, iar banii ne trebuie cît de repede. Oare Nădejde nu-mi poate împrumuta cel puțin 400 de franci... Scrie-mi pentru numele lui Dumnezeu, scrie zilnic și vezi poate poți să împrumuți cumva dela Nădejde măcar 300 de franci. Tot ar fi o înlesnire... Scrie pe adresa: Elizabetha Harding, str. Nerva Traian 165 București... Russel mi-a vorbit cîndva că dacă va voi, el poate influența pe Nădejde și poate să-l oblige să împrumute cîteva sute de franci. Amintește-i acest lucru.“⁸¹⁾ În altă scrisoare revine anxietatea la gîndul unui eșec într-o afacere pe care mai tîrziu o va numi „materialmente reușită“. „În sfîrșit, după așteptări îndelungate, concesiunea pentru restaurantul din Ploiești a fost adjudecată pe numele meu. Totuși în ciuda tuturor recomandațiilor am trebuit să dau 6000 de franci pentru ca să pot lua restaurantul din Ploești, iar nu patru mii, cît plătea fostul concesionar și cu cît mi s-a promis și mie; de altfel ni s-a dat a înțelege că pot solicita reducerea prețului, dar mai tîrziu, după ce mă voi fi instalat acolo. După cum vezi, de luat l-am luat, dar acum e nevoie de bani... Dacă

77) ibidem pag. 768.

78) C. Bacalbașa în „Adevărul literar și artistic“.

79) Doc. privind ist. Rom. op. cit. pag. 657.

80) Doc. privind ist. Rom. op. cit. pag. 787.

81) Ibidem, pag. 659.

lucrurile se vor tăragăna acum, voi fi complet ruinat. Să ai în vedere, te rog, situația în care mă aflu și răspunde-mi imediat.“⁸²⁾

În cele din urmă lucrurile se aranjează și restaurantul gării Ploești devine — prin muncă tenace — un corn al abundenței. Există o întreagă literatură în jurul restaurantului ploștean și a criticului birtaş. Fenomenul este un stigmat al timpului și amintește de Creangă debitant de tutun și de Caragiale împărțitor de halbe. În cazul lui Gherea totul se complică întrucîtva prin succesul desăvîrșit al întreprinderii, care face să pălească oarecum nimbul contrastului dureros dintre poezia cuvîntului și negoț. Există însă dincolo de conturile excedentare ale comerțului său o viață inferioară a acestui restaurant, ascunsă de privirile indiscrete ale autorităților romîne și spionajului rusec. Birtul de lux, cu o artă culinară vestită în toată țara, este un loc de întîlnire, extrem de activ, al revoluționarilor ruși, în trecere din Rusia spre occident sau de aici spre patrie. Aici este o haltă a revoluției ruse, unde militanții ei își improspătează pentru cîteva zile puterile, în drum spre noi lupte și primejdii.

În jurul restaurantului mișună polițiști romîni și spioni ruși care însă nu pot interveni pentru că restauratorul este „un om de meserie“ și ascunde cu eleganță îndeletnicirea politică sub masca comerțului prosper.

Agenții spionajului țarist încearcă atunci să-l compromită, miluind pe cineva, destinat să ascundă în casă, fără știrea lui Gherea o mașină de falsificat bani.⁸³⁾ Primejdia este parată la timp și planul cade.

În rapoartele adresate de agenții secreți șefului departamentului poliției din Petersburg se arată că revoluționarii sosiți în România „se îndreaptă:

⁸²⁾ Ibidem, pag. 666.

⁸³⁾ Se pare că ne aflăm în fața uneia din metodele folosite de spionajul țarist în perioada de după războiul de la 1877. Acolo unde alte mijloace dădeau greș, spionii provocau compromiterea cercurilor revoluționare în acest mod. În „Correspondența sec. XIX“ (Biblioteca Academiei R.P.R. Achiziție 44/954, II 8—14) se află un memoriu al unui re-negat al mișcării revoluționare către autoritățile țariste, extrem de interesant atît din punct de vedere politic cît și ca un caz de complectă degenerare morală. Aspirantul la funcția de spion propune guvernului țarist un plan menit să ducă la desființarea centrului revoluționar din Tulcea (unde activa S. Ivanovski, cunoscut sub numele de Dr. Petru Alexandrof, cumnatul lui Korolenko). El cere agenți pe cari să-i introducă acolo, ca revoluționari, și apoi își expune revendicările materiale: „Dacă guvernul îmi va da astfel de oameni, eu îi voi introduce în centrele de frontieră ca socialiști, și dacă ei, acești oameni, se vor purta bine, se vor manifesta ca niște teroriști aprigi peste o lună sau două nu li se va ascunde nimic. Pe acela care va rămîne la Tulcea îl voi pune în legătură cu Dicescul și dacă se va dovedi că este gravor și nu va obiecta nimic împotriva fabricării monedelor false, adică, dacă stînd de vorbă cu Dicescul își va exprima părerea că fără bani nu se poate face nici o revoluție și în general nici o acțiune și că înainte de orice, după părerea lui, se impune să se facă o rezervă mare de bani prin orice mijloace, prin jaf sau prin altceva ș.a.m.d, atunci voi fi convins că nu va trece nici două săptămîni și Dicescul îi va destăinui planul fabricării de monede false, și-i va propune să participe la acest plan ca gravor. În ce chip îi voi pune în legătură mă privește pe mine. Și imediat ce voi fi introdus pe agenți în centrele socialiste de frontieră și dacă cu acest prilej guvernul va proceda cu tact, nu mai mult decît peste un an el va avea în mîinile sale o treime din socialiștii ruși... Recompensa pentru acest însemnat serviciu al meu, cer să fie de 50.000 ruble argint din care 10.000 să mi se dea imediat pentru asigurarea familiei, deoarece dacă socialiștii vor afla cumva că eu sunt în serviciul guvernului rus, pe mine m-ar amenința o moarte inevitabilă numai dacă nu voi avea timp să fug; 10.000 după introducerea primului dintre agenți, 10.000 după introducerea celui de al doilea și 20.000 după introducerea celui de al treilea, adică după terminarea întregii acțiuni. Dacă însă fabrica de monede false va fi deschisă cu o... mai înainte decît voi reuși să aduc pe toți acești oameni, avînd în vedere că și atunci poate va trebui să fug, restul banilor trebuie să-mi fie înmînați în ziua deschiderii fabricii monedelor false. În afară de aceasta, rog să mi se fixeze pentru tot timpul cît voi fi în serviciu cîte 200 ruble leafă lunară. Călătoria la Paris și în Elveția se face în contul guvernului. Trebuie să am pentru orice eventualitate pașaport rus pe baza căruia

spre Ploești și aici găsesc primul adăpost în drumul lor la compania concesiionarilor bufetului din această stație, se odihnesc, își recapătă forțele epuizate din cauza subalimentației și a lipsurilor îndurate și iau pe cit posibil o înfățișare exterioară mai civilizată...“⁸⁴⁾

În jurul birtului condus cu o competență inegalată, de unul din cei mai competenți analiști ai literaturii, se țin anecdote și legende. Gherea, om cumsecade, cu o bonomie nealterată de opulența neașteptată, devine subiect de portret literar.

Caragiale îl immortalizează cu fină ironie în exercițiul funcțiunii gastronomice: „O pulpă de vițel se istovește ca prin farmec sub cuțitul lui Gherea, care aruncă ciolanul gol de o parte pentru a apuca o a doua pulpă ce sosește caldă. Iată, zic eu în gând, imaginea fidelă a nimiciției adâncilor cercetări științifice. Pulpă de vițel reprezintă natura, lucrul în sine; cuțitul lui Gherea reprezintă spiritul nostru: el nu poate face alta decât să taie felii, mai mult sau mai puțin subțiri, după cum e mai mult sau mai puțin ascuțit, mai dibaciu sau mai stingaciu mînuit...“⁸⁵⁾

Izabela Sadoveanu realizează un portret al criticului în culori gingașe de pastel: „ochii căprui, puțin cam oblici, priveau departe, o privire de om ce a contemplat de cînd s-a născut, bărgăganul sau marea, sub o frunte armonioasă și înaltă... Nu am întîlnit niciodată un om care să împrăstie atîta seninătate și împăcare în jurul său ca I. Gherea. Armonia, cumpăneala, bunăvoia amplă și deschisă a firii sale se reflectau nu numai în toată ființa sa, dar se resfrîngeau și în jurul său...“⁸⁶⁾ Adrian Maniu îl numește sugestiv: „Birtașul cărților“⁸⁷⁾ iar Arghezi, în care admirația nu copleșește ironia structurală și fină a portretistului, își amintește: „Am cunoscut pe Gherea ca toți călătorii de cale ferată și cititorii acum 20 de ani adulți — și, relativ, l-am cunoscut și personal... Educat în singurătatea noțiunilor, lipsit de acele gesturi largi și declamatorii, care, la unii din contemporanii lui și ai noștri intelectuali, se înfățișează ca niște completări abstracte ale faunei fiziologice, ca o coadă de pene, ca o creastă de fulgi, sau ca o labă cu foarfecă de rac, Gherea nu suporta nici retorica, nici atitudinea umflată. Adeseori, suferea foarte greu chiar discuția contradictorie și se lăsa ușor învins; acest lucru dintr-o pricină suplimentară: absența scinteerii rapide... Noi l-am întîlnit pentru întîia oară într-un restaurant, în restaurantul gării din Ploești. Dacă cititorul nu se ospătează suficient la masa ideală a criticului literar, un prînz, în schimb, în birtul gării din Ploești, era echivalent un regal... Pe cînd își scria cărțile lui la teșghea, Gherea mirosea subtil parfumul divers al bucătăriei lui... Opt ani, ne-a spus criticul, odată nu m-am sculat de pe scaunul teșghelei — și acești opt ani corespund cu opera lui literară“. Arghezi îi reproșează, în discuție, criticului că atît critica aristocratică la fel cu aceia

ași putea să trec în Rusia fără oprire, adică fără viza consulului. După terminarea cu succes a acțiunii cer să mi se acorde titlul de nobil (tatăl meu a fost țaran fugit de pe moșia unui boier) și să fiu decorat cu ordinul Sf. Stanislav, gradul II.“ Dicescu, de care e vorba în memoriu, este cunoscut militant al mișcării revoluționare ruse, Nicolai Dicescu, care după o detenție de patru ani de zile în temnițele țariste reușește să fugă, vine în România și continuă aci activitatea. A murit la Ploești în 1889 (vezi Z. C. Arbure: *In exil*, pag. 292).

⁸⁴⁾ Gh. Haupt, op. cit. pag. 236.

⁸⁵⁾ I. L. Caragiale: *Opere*, vol. IV, pag. 222.

⁸⁶⁾ „In memoria lui Gherea“ de Izabela Sadoveanu în „Adevărul literar și artistic“ an IX, seria II-a, 25 Mai 1930 nr. 494.

⁸⁷⁾ „Birtașul „cărților“ de Adrian Maniu (în același număr al „Adevărului literar și artistic“).

„populară“ s-au războit „pe nimerite, pentru controverse fără substanță, căutînd să determine situația cosmografică a unui astru secret, într-o regiune goală“. „Tov. Gherea — adaugă Arghezi — s-a gîndit un moment la imputarea admirativă a tînărului socialist și găsind ceva în sîmburele ei, ceva analog, de fapt, cu substanța discuțiilor sterile ale criticii, a clipit de cîteva ori din ochii lui naivi și cînștiți și s-a învoit că poate să fie adevărată.“⁸⁸⁾

Birtul lui Gherea s-a făcut celebru și printr-o interpelare parlamentară. Un anume Ghiță Dobrescu, senator de Prahova, oferă în Parlament un fulminant discurs și apoi o broșură, în problema închirierii ilegale de către Gherea a restaurantului din Ploești. Dobrescu punea întrebarea — cum subliniază Gherea cu sarcasm într-un articol — dece în țara asta „un Gherea, om fără talent și cultură, fără să aibă pe departe calitățile sufletești ale unui Ghiță, fără să fi făcut ceva în țara asta, ajunge la cea mai înaltă treaptă a demnității sociale — birtaș la bufetul gării Ploești! Apoi să nu mori?!“ Ghiță Dobrescu după o cercetare minuțioasă a dosarului concesiunii restaurantului și-a pregătit interpelarea „și cînd i-a venit rîndul a dezvoltat-o și a pronunțat un discurs monumental care a culminat cu fraza lapidară de la sfîrșit, frază asemănătoare aceleia a colegului și tizului său din vechiul senat roman, Ghiță Cato Cenzorul: *Coesterum censeo Gherea esse delendum.*“⁸⁹⁾

Unul din punctele acuzării, și pe care Gherea îl respinge categoric, desvăluia că restaurantul ar fi fost dat de la început unei colectivități de revoluționari de către C. A. Rosetti și Radu Mihai. Acuzarea specula cunoscutele legături de prietenie dintre Gherea și cei doi oameni politici și, mai ales, admirația fără rezerve pe care Gherea o avea față de Rosetti. Este cunoscută colaborarea lui Gherea la „Romînul“ lui Rosetti precum și numerele omagiale — îndoliate — pe care „Drepturile omului“, ziarul socialist în a cărui orientare și Gherea avea un cuvînt de spus, le-a închinat la moartea lui Rosetti.

Prima lucrare de răsunset a lui Gherea „Un răspuns d-lui prim-ministru „C. Brătianu“ este dedicată „memoriei socialistului Mircea C. Rosetti“, iar Vintilă Rosetti, celălalt fiu al poetului și omului politic, era un familiar al cercurilor anarhiste și socialiste. Atunci cînd Radu Mihai îi salvează pe Arbure și Codreanu, se pare că o face în urma sugestiei lui C. A. Rosetti, așa că acuzația lui Dobrescu este plauzibilă deși documentele aflate între timp spun mai curînd că restaurantul a fost pus mai apoi de Gherea la dispoziția mișcării revoluționare, după ce l-a închiriat cu sprijinul moral al lui Arbore și în mijlocul unor mari dificultăți materiale.

Dar restaurantul i-a furnizat lui Gherea nu numai interpelări, suportabile pînă la urmă, dar și obligații ale meseriei, de domeniul serviciului. Printre hîrțile aflate la Arhivele Inst. de Istorie a Partidului am găsit și următorul bilet⁹⁰⁾, mai elocvent decît o pagină de memorialistică:

„C.F.R.

Serviciul Mișcării

Cabinetul Șefului serviciului

⁸⁸⁾ „Gherea“ de Tudor Arghezi (ibid.).

⁸⁹⁾ „Răspuns la o interpelare“ de C. D. Gherea în „Lupta zilnică“ anul XI, nr. 35 din Vineri 12 Februarie 1916.

⁹⁰⁾ Arhivele Inst. de Ist. a Partidului, Dosar 44, vol. III.

Domnule Dobrogeanu,

Sîmbătă 5 noembrie a.c. Ministrul Lucrărilor Publice merge la Buzeu, unde se inaugurează instalațiunea de ace.

La trecere prin Ploești dorește să dejenze.

Vom fi în total 45—50 persoane.

Sosim cu trenul 27 la ora 10,28 și plecăm la 11.00; prin urmare la sosirea trenului, totul trebuie să fie regulat, ca în 32 minute să se poată termina.

Luați înțelegere cu D-nu Bliemel dacă e mai nimerit a fi serviți în restaurant sau în sala cl. I-a

Dejunul va cuprinde:

- 1) Salade de caviar
- 2) Veau marengo sau escaloppe
- 3) Rosbeaf pommes sautées
fromage, fruits
Tzuika, vins blanc et rouge
café, liqueurs

Vă rog, D-le Dobrogeanu să bine voești a lua dispozițiunile cuvenite, ca serviciul să fie bine făcut, cu personal suficient și bine pus.

Nu mă îndoesc un minut că nu vom fi pe deplin satisfăcuți.

Primiți asigurarea stimei mele,

Al. Cottescu

Buc. 3.11.92"

Față de imensul tribut plătit de Gherea gîndirii burgheze, documentul citat nu reprezintă decit un aspect minim al concesiilor inevitabile pe care restauratorul gării Ploești a trebuit să le facă specificului relațiilor sociale, în societatea burgheză.

Gara Ploești este stația terminus a perioadei eroice, în existența lui Gherea.

„Afacerea materialmente aproape reușită“ devine un izvor de opulență. Alături de restaurantul gării Ploești, mai apare un restaurant în București⁹¹⁾ o vilă la Sinaia, conturi la bănci, investiții de numerar în acțiuni etc. Pare extrem de ciudată, întîlnirea în destinul aceluiași om, a scriitorilor din tinerețe unde alături de suferința materială străbate un suflu de ardoare și devoțiune pentru o cauză revoluționară, cu numeroasele conturi la băncile: Marmorosch Blank & Cie, Banca Generală Romînă, Agricola, Banca G.M. Cogălniceanu et Cie, Banca Națională a Romîniei,⁹²⁾ etc. etc., care trădează o situație de mic financiar.

În aparență Gherea a rămas același om. Casa sa este deschisă nevoiașilor, nu există cerere de ajutor, din partea cuiva, care să nu primească un răspuns. De multe ori, pe misiva primită, Gherea notează suma dăruită. Își creiază o reputație de om dotat cu bunătate remarcabilă. În esență însă omul nu mai este același. Nu-și dă seama de un singur lucru: compasiunea sa pentru cei în suferință s-a transformat în filantropie burgheză. Singurul gest cu adevărat umanitar, pe care l-ar fi putut face, îndrumarea mișcării socialiste din Romînia pe făgașul luptei revoluționare, al luptei pentru răsturnarea orînduirii care generează inechitate și mizerie, nu mai poate fi făcut de către el. Atinsă de manilovism, poezia tinereții sucombă.

⁹¹⁾ Arh. Inst. de Istorie a Partidului, Dosar nr. 44, vol. II.

⁹²⁾ ibidem, dos. 44, vol. III.

Această ultimă perioadă a vieții lui Gherea în care el, omul altădată util formării mișcării noastre muncitorești, devine o frână, o piedică în dezvoltarea ei pe drumul revoluției proletare nu trebuie văzută în mod îngust, prin prisma opulenței la care Gherea a ajuns. Aceasta nu a fost decît un factor adjuvant. Rădăcinile oportunistului său, ale „gherismului“, sînt cu mult mai vechi.

Ajuns la o vîrstă înaintată, Gherea simte nevoia să lase la o parte discreția care l-a caracterizat pînă atunci — păstrată chiar față de copiii lui — și să-și explice viața, atitudinea, să se explice într-un fel.

Este ros de insatisfacție morală. Regretă „dispariția“ mișcării socialiste „unica care mai îndrăznea dacă nu să strige, cel puțin să șoptească adevărul“, dar nu-și dă seama că a contribuit la tragedia acestei mișcări prin atitudinea sa pasivă față de „generoși“. Vorbește de dispariția ei, dar nu-și dă seama că ea există, prin fidelitatea față de clasa muncitoare și față de socialism, a unei mîini de muncitori. Își dă seama de neputința lui de a mai ajuta mișcarea socialistă, de neputința de a mai spune adevărul, dar pune aceasta pe seama vîrstei, o consideră ca o degenerare biologică, acolo unde de fapt e vorba de degenerare ideologică. Visează steril apariția unei „grupări de oameni rapți și hotărîți“ care să redreseze situația grea a mișcării muncitorești, ignorînd faptul că o astfel de grupare exista, din moment ce existau oameni ca I. C. Frimu, Al. Ionescu și ceilalți fruntași muncitori mai tîrziu, cari demascaseră acțiunea rușinoasă a „generoșilor“. Iar atunci cînd, datorită comuniștilor, se creiază premisele unei lupte revoluționare de mari proporții, împotriva lor Gherea se va ridica plin de ostilitate.

Asemenea gînduri și sentimente el le împărtășește într-o largă confesiune către Paul Zarifopol, generele său, scrisă după 1900.⁹³) Paginile acestei confesiuni sînt extrem de interesante și în afară de fragmentul „Din trecutul depărtat“ și de elementele autobiografice cuprinse în scrisoarea către D. Anghel, ele constituie cele mai intime mărturii despre sine ale criticului și omului politic ajuns la timpul crepusculului. Este o confesiune a unui intelectual, cu o anumită formație culturală, către un alt intelectual, de altă formație, și se poate presupune că Gherea a vrut ca generele său să vadă în el cu mult mai departe de restauratorul și financiarul împăcat cu sine, să vadă drama unui neadaptat la normele vieții sociale burgheze.

„Dragii mei,

După cum v-am scris cauza că nu m-am putut ține de cuvînt de a ve răspunde imediat printr'o scrisoare mai lungă e faptul că s'a dezorganizat restaurantul: unul s'a îmbolnăvit, altuia i au murit parinții, pe unul l'au luat în armată ș.a.m.d. Acuma, pîn la v'o alta intemplantare s'au aranjat ear lucrurile și pot să ve scriu mai mult. In special mi-a părut reu că n'am putut să-ți respund ție, dragă Pavlușa, la scrisoare. Tu parcă te scuzi in scrisoarea ta din urmă de sfaturile cari mi le ai dat și de simpatia care ai aretat pentru necazurile mele temîndu-te ca unele și altele să nu fie indiscrete. Nu, dragă Pavlușa, din potrivă mi-ai făcut o mare plăcere. Indiscret ar fi adevărat dacă vinea de la streini, dar de la tine, Tanișa sau Sașca nu poate fi vorba de indiscreție. Dealțul, teamă de in-

⁹³) Arhivele Inst. de Istorie a Partidului, Dos. 44, vol. II (fragmentar scrisoarea a apărut în „Contemporanul“ din 17 august 1956 (nr. 33).

discreție e semnul tinereții, betrînii sînt în privința asta mai comunicativi: o mulțime de impresii și necazuri acumulate de a lungul unei vieți întregi cer să fie spuse, debordează ca apa dintr'un pahar prea umplut. Așa și eu care n-am vorbit de mine nici odată am vorbit în scrisoarea trecută și sînt hotărît, să vorbesc și mai mult în scrisoarea asta.

Dacă remediurile cari mi le propui pentru necazurile sau mai bine zis pentru necazul meu nu sînt tocmai potrivite*), cauza e că nu-mi cunoști bine viața, și eu chiar ași dori să mi-o cunoști mai bine cu atît mai mult că am chiar nevoie de puțină scuză din parteți pentru indispozițiile**) de cucoana nevricoasa cu cari v-am necăjit pe toți cît am stat împreună și cînd ai să-mi cunoști cît de puținel viața ai să vezi că nu trebuie să te superi, ai să vezi asemenea că pentru neurastenia mea nu prea exista remedii. Asta nu e v'o poza și nici pesimism filozofic nici rezultatul trecător unei indispoziții sufletești ci o foarte limpede vedere a trecutului, prezentului și deci în bună parte și viitorului propriu. Și astfel de lucruri sînt foarte grele de văzut pentru un popor sau omenire, dar foarte ușor pentru un singur individ. Taine zice cît în caracterul unui scriitor e câte o trăsătură caracteristică centrală lingă cari să organizează toate celelalte, astfel că e acea trăsătură dominantă care'l caracterizează mai ales. In cît-va asemenea s'ar putea zice că în viața sbuciumată a unui om este câte-o trăsătură caracteristică care mai ales îi caracterizează și îi hotărăște viața. Aceasta trăsătura caracteristica în viața me e ceea ce s'ar pute numi tour de force. Ai văzut de sigur la v'un circ un vîrtos pașind cu mare desinvoltura pe o frînghie subțire întinsă pe o amețitoare înălțime ținînd și nisce greutateți mari***). Sînt oameni —, și mai toți neadaptati aparțin mai mult sau mai puțin acestei categorii, a căror viața e un șir lung de aceste tururi de forțe și astfel a fost și viața mea. Era un tour de force cînd la vîrsta de****) șaisprezece ani aruncat aproape fără nici un sprijin material în valurile vieții, nu numai că nu m'am inecat singur dar pe cît am (putut) am scăpat și pe alții cît m'au ajutat puterile bine înțelese.

Era un tour de force cînd copil de șaptespreze ani am intrat în conspirații socialisto nihiliste, provocând eu un ciot imensa putere autocratismului rusec. Era un tour de force cînd la 18 ani, trebuia deja cu un pasport fals să colind rusia ascunzîndu-mă de căutarea poliției rusești și trăind prin coloniile germane din sudul Rusiei ca calfa de ferar.

Era un tour de force cînd la 19 ani am trecut granița fără mijloace, fără să cunosc țara, fără să cunosc un singur om în țara romînească, avînd o singura rubla în buzunar. Și era un tour de force mult (mai) mare de cît cele precedente cînd la 20 de ani amorezîndu-mă eu băet de 20 de ani neavînd un franc în buzunar, absolut singur într-o țară streină mi-am luat întreaga răspundere și greutate a unei familii însărîndu-mă. De astă-dată era și circumstanța ușurătoare: eu nu cunoșteam nici un cuvînt din limba romaneasca, ear Sofia nu știa nici un cuvînt dintr'o altă limba. Era un tour de force și mai mare cînd în aceste împrejurări am ramas la izbucnirea rezboiului în țara românească cu un pașport american pe numele de Robert Jinks, pentru a nu fi recunoscut și dărestat de autoritățile rusești. (In paranteze: n'am știut pe atunci nici un cuvînt inglizește în cît pașportul american cu numele de Robert Jinks era cel mai nimerit pentru a-mi ascunde identitatea). Și era un tour de force nu tocmai comun că în astfel

*) marginal: nici nu sînt remedii și asta nu e pesimism.

**) (șters: nevricale).

***) (șters: avînd și v'o doi copii în brațe).

****) (șters: doisprezece—treisprezece).

de condițiuni eu după câteva luni nu numai că n-am pierit dar am devenit fabricant de spălătorie de rușe pentru crucea roșie rusească, furnizam —, ca un american ce eram — rușăria pe vaporele militare rusești riscând un an întreg la fie care moment să fiu arestat pe unul din aceste vapoare și, avînd în vedere starea de resboiu de atunci situația mea de emigrat politic rusesc ascuns sub un nume american și totuș strecurat pe vapoarele lor militare să fiu pur și simplu impușcat.

După cum știi rezultatul n'a fost așa tragic, dar totuș destul de trist: am fost arestat pe ascuns, furat din România, internat la fortăreața din Petropavlovsk și în urmă trimis în exil pe malul oceanului înghețat deunde am fugit ear în România. Vezi, draga Paolușă, onoratul P.T. public, iubitor de aventuri romantice tocmai în aceste întreprinderi din urmă, vede mare lucru, un mare tour de force, ceea ce e cu totul eronat. Că am fost arestat asta nu-e v'un tour de force din partea-mea, ci mai curînd din partea colonelului rus Merklin, care făcînd pe simplul spion, îmbrăcat în haine de mic negustor a știut să-mi întindă o cursă și să me aresteze în gara rusească din Galatz. Asemenea nu era nici un tour de force sau v'un mare lucru că am stat închis în fortăreața Petropavlovsk și nici macar faptul că am fugit din Mezen pe oceanul glacial prin Norvegia într-o barcă (cliper) a cărei întreg echipagiu a avut 5 inși. Toate aceste n'au fost și n'au cerut de la mine v'un tour de force deosebit. Acest an de închisoare și exil a fost un intermezzo în viața mea, un intermezzo pe jumătate trist, pe jumătate chiar (exil în Mezen) agreabil și dacă n'ar fi dorul de Sofia și Tanișă (care a avut atunci doi ani) n'ași fi fugit așa de curînd de acolo. Adevăratele turururile (de) forță s'au început la întoarcerea mea în țara. Prima problema care să ridice era: cum să hrănești o familie de patru inși cînd ești absolut dar absolut nepregătit pentru o astfel de indeletnicire. Și atunci natural să începe seria tururilor de forță: plaseur de mărțuri, comis voyageur, birtaș la hotel Concordia în București, tot afaceri care au costat o uriașă cheltuială de forță nervoasă și toate terminate cu un mare crash —. Am sfîrșit după cum știi, prin restaurantul gărei Ploești cu tot cortegiul ei de greutăți și neajunsuri, o afacere materialmente vorbind aproape reușită, dar care a cerut o cheltuială de forță nervoasă enormă, o serie de tururi de forță pe lingă care scaparea pe oceanul glacial într-o barcă e o jucărie de copil. Și în câte-va cuvinte ai să vezi că am perfectă dreptate calificînd așa viața din restaurant, nu e vorba, bine înțeles, aice să mă laud sau să mă fac interesant. Un restaurant în gara e prin sine una din cele mai grele afaceri ce să poate inchipui. Sgomotul de la gara, fluieratul mașinelor, dangătul clopotului, fuga cu care intră și trec pasagerii prin restaurant, graba pasagerilor și frica lor de a nu perde trenul, necesitatea de a servi în zece minute o mulțime de oameni, a incasa parale, nervozitatea, graba și frica pasagerilor, toate aceste creează o atmosferă de adevărată nebunie și în această atmosferă trebuie să trăiești ani. Acest fapt explica de ce în berufsstatistick cel mai mare procent a inebunirii dau restauratorii drumului de fer. Dar aceasta greutate obicinuită pentru toți restauratorii la mine să ridice la o potență mult mai mare din multe cauze. Prima că n'am fost nici restaurator de meserie și nici negustor de temperament. Sînt tot așa de puțin negustor de temperament, cît ești și tu spre pildă. Să nu rizi — e purul adevăr. Dacă am făcut totuș negustorie e că n'am putut să fac altfel și pentru a o face am cheltuit de o mie de ori mai multă forță nervoasă de cît ar fi făcut un negustor adevărat. Lipsa de temperament de o parte și necunoașterea meseriei trebuia de înlocuit printr-un cheltuială istovitoare de forță nervoasă. Astfel primii opt

ani am lucrat in continuu zi și noapte (fiind toată noapte trenuri de persoane), opt ani aproape n'am dormit în pat, ci două trei ceasuri pe noapte pe banca restaurației în așteptarea sosirii trenurilor. Dimineața plecam la piața, ear toată ziua ear trenurile și atmosfera nebună din restaurant. La această istovire fizică să adaugă nenumerate neajunsuri morale, tot din cauza faptului că n'am fost restaurator. Pentru un restaurator de meserie spre pildă o observație chiar cât de aspru făcută de un client asupra defec-tuozității serviciului sau calității consumațiilor e un fleac care intră în-tr'o ureche și esa pe cealaltă, pentru mine o astfel de observație dacă era dreaptă mă desespera, dacă era nedreaptă o simțeam ca o ofensă perso-nală, câte odată ca o ofensa singeroasă. Unde mai pui că din cauza unei concepții etice cu totul utopice a socialismului nu puteam să mă aper impo-triva neglijenței și necinstei personalului. Am fost inclinat tot de auna să li dau dreptate lor proletarilor în lupta lor cu mine burghez-capitalist. Unde mai pui că din cauza aceleas priceperi utopice și sectanto-religioasă a socialismului socoteam ocupația de negustor ca o călcare principiilor so-cialismului. Și când Sofia după câți-va ani de birtășie a pus la o parte, a capitalizat v'o 700 de franci, eu numai puteam să închid ochii nici acele câte-va ceasuri disparate cât mai puteam dormi de aceasta calcarea fla-grantă a dogmelor religioase a socialismului. Cum vezi nu era ușoara viața în restaurant, mai ales primii zece ani, dar dacă ar fi numai cât și-am spus. Au fost însă altele cari agravau enorm situația atât de grea din restaurant.

Faptul că eram unul din foarte pușini cari avea o bucată de pîine re-lativ asigurată, faptul că în restaurație nu să simte greutatea cătorva guri de prisos, faptul de asemenea că am fost eu acela care ținea un restaurant a făcut ca restaurantul gărei să devie în timp de 15 ani un fel de azil a nihilismului rusc. Nihilisții care țugeau din Rusia gaseu un azil aice pînă ce își găseau ocupația în altă parte, iar nihilisții care se întorceau din străinătate în Russia pentru a intra ear în lupta să opreau ear aice păzind momentul când pot să treacă în Russia. Era un vecinic va et vient și i une ori, cum era după detronarea prințului Bantenberg din Bulgaria colonia nihilistă din gara Ploești ajungea la 16 inși și 18 inși se înțelege că toate acestea dădeau enorma muncă și istovitoare grijă. *) Din cauza că în gara Ploești s'a făcut un fel de centru nihilist, restaurantul a fost absolut ase-diat de spionii consulatului rusc, supraveghiat de poliția rominească. Era o continuă luptă cu spionii ruși mai ales periculoasă în cazurile acele când trecea cineva în Rusia și deci dacă ar fi fost urmărit pîn la tre-cerea graniței prin contrabanda, risca viața. Era o luptă continuă cu acest spionagiu, și ca să vezi ca lupta aceasta n'a fost o glumă își citez următo-rul fapt: Unul din șefii spionilor ruși din București a propus unui cunoscut al meu polonez Wonsovici 10.000 lei ca să ascundă în casa la noi o ma-șină de făcut bani falși. Și au fost nenumărate aceste încercări de a pro-voca un scandal asemănător cu scopu de a ne compromite și astfel a pro-voca arestarea și expulzarea mea. A trebuit o continua paza și o vigilența colosală pentru a scapa de aceste intrige mizerabile. Și în aceste condi-țiuni am lucrat pentru organizarea sau mai bine zis crearea socialismului în țara romanească și unei literaturi socialiste și în aceste condițiuni am scris toate lucrările mele literare. Ce a însemnat să creeze o mișcare socia-listă în țara romanească în condițiuni atât de neprielnice și cu elementele cele pe cari le avem în țara romanească, ce însemneză asta o știi și tu cu-

*) șters : trebuia îngrijit de toți, trebuia de îngrijit ca cei plecați : să aibă cu ce să plece, trebuia mai ales de îngrijit.

noscînd țara. Despre acest tour de force dacă voi avea odată răgaz și puțința voi scri mai pe larg. E unicul în defînitiv care are un interes mai general. Dar ceea ce cu greu poți să-ți închipui e tour de force de a face literatura în condițiunile în cari trebuia s'o fac. Vezi, dragă Pavelucă, a face literatura chiar într'o limbă formată, bogată, într'o limbă modernă, într'o limbă în care ai crescut e încă foarte greu. Cautarea cuvîntului adevărat, adequat era să inebunească pe Flaubert, a ajutat la inebunirea lui Maupassant și nu e unul cari în adevăr au puțină scînteia literară în ei să nu-i tortureze căutarea cuvîntului adevărat. Ce să zici dar de un biet creștin căruia i-a fost sortit să facă literatura într'o limbă pe care a învățat'o pe apucate. Nu poți să-ți închipui ce tortura e asta! Și barem dacă ar fi condițiunile celelalte mai prielnice: liniște acasă. Dar să faci literatura într'o limbă în care n'ai crescut, făcînd pe cărciumarul 24 de ore pe zi, în dîgitația și zgomotul infernal al gării, avînd casa plină de refugiați, inconjurat de spioni ruși, supravegheat de poliția romînă, avînd toată grija și răspundere unei lupte nihiliste ruse și necazurile multiple (ale unei lupte socialiste romîne, a scrie, a face literatura în condițiunile aceste e un tour de force de cari ar fi mândri însuși celebrii acrobași frați Zengano. (Apropos, ai cetit oare admirabilul roman a lui Daudet — „Freres Zengano“ dacă n'ai cetit să-l cetești). Nu știu dacă studiile mele sociale, și mai ales nu știu dacă studiile mele critice au valoare și cîtă valoare au, dar ceea ce știu e că în condițiuni așa de puțin favorabile n'a scris nimene.

Eată cîte-va tururi de forțe nu tocmai ușoare din cele avuabile. Zic avuabile, pentru că despre tururile de forță din viața unui om să poate zice acelaș lucru ca și despre dureri: cele mai grele sînt tocmai acele pe cari omul nu le poate da în vileag.

Unul din marile neajunsuri unei vieți duse în tururi de forțe e că obicinuindu-se cu ele numai poți trăi liniștit viața obicinuită. Acest neajuns îl simți mai ales cînd începi să îmbătrînești: viața liniștită numai poți s'o duci că nu ești obicinuit cu ea, tururi de forță numai poți face că numai ai destulă elasticitate sufletească și corporală și riști să-ți rupi gîtul imbetrînit. Numai poți aluneca pe o sîrmă întinsă la o înălțime vertiginosă că riști la fiecare moment să-ți rugi gâtul și din alta parte învațat să aluneci pe sîrma numai poți umbla pe pămîntul solid că îți fuge terenul de sub picioare și atunci? (vezi și în privința asta les „Freres Zengan“).

Ceea ce e mai rău e că împreună cu pierderea puținței de a face nisce strășnice coup de force nu pierzi și discernamentul pentru ele. Dimpotrivă spre betrînețe cînd ești mai istovit simți mai cum ar trebui de făcut și ce ar fi trebuit de făcut și ți-i ciudă că nu să găsește nimenea să facă adevăratul tour de force și ești desolat că nu mai poți să-l faci singur. Așa spre pilda eu știu foarte bine ce ar fi trebuit de făcut acuma în țară la noi. Aceasta mă învață și viața care am trăit-o și cea care trăesc, mă învață mai ales cetirea gazetelor românești (una din cauze de ce le citesc). Nu poți să-ți închipui cît de stupida dar mai ales cît de necinstita, mincinosă falșă e întreaga publicistică noastră, da și întreaga viața noastră publică. Nu poți să-ți închipui cum falsifică și otrăvesc spîritul public gazetele noastre. De cînd numai există gruparea socialistă, unica care mai îndrăznește dacă nu să strige cel puțin să șoptească adevărul de atunci nimenea nu îndrăznește să spue un cuvînt adevărat e o conspirație generală a falsificării adevărului sau ceea ce și mai reu să spune numai adevărul parțial care convine cutarui moment sau cutarei coterie sau grupări politice și să

tace sau să falsifică restul ceea ce e și mai reu ceea ce zapacește spiritul public și mai mult de cât o minciuna franca. Cea ce se cere imperios acum în țara la noi e o voce cinstită, autorizată care ar spune adevărul, tot adevărul în întregul lui și tuturor începînd de la Vlădica pînă la opinca, clasele dominante, claselor dominante conservatorilor, liberalilor, tinerimei generoase. Aceasta ar fi o faptă de o importanță colosală pentru țara noastră, de o importanță istorică. Dar tot odată aceasta faptă ar fi un tour de force pe cât de extraordinar de frumos pe atît de colosal de periculos, ar fi după toate probabilitățile un salto mortale care își ar justifica numele de a fi cu adevărat mortale. Pentru ca a spune adevărul tot adevărul e periculos în ori ce țară, dar la noi în țara unde nu (?) știe acum așa ceva e extraordinar de periculos, în privința unui astfel de temerar s'ar rescuși toate puterile întinericului țării noastre pentru a-l distrage. Dar neaparat că faptă asta, turul de forță acesta e pe cît de periculos pe atîta de glorios și parcă făcut pentru a tenta pe oameni învâțați cu tururi de forță. Dar cine să-l facă în țara noastră? Din nenorocire eu nu vad absolut pe nimeni cari ar fi avut și destul talent și destul devotament pentru o idee abstractă și destula iubire de adevăr și mai ales destula abnegație curaj și jertfire de sine. Generația trecută a dispărut alții nu se ridică. Să înțelege, fără falsă modestie o spun, că m'ar tenta și pe mine acest tour de force, chiar neavînd calitățile necesare pentru îndeplinirea lui, m'ar tenta deja prin faptul că sînt toată viața învețat cu tururi de forță. Eu simt că asta ar trebui de făcut. Simt că o greutate morală, care mă apasă că nu să face. Dar cu cine s'o faci? De cînd a dispărut cercul socialist eu numai ved de loc, dar de loc cu cine s'ar pute face. S'o fac singur? Nu mă mai simt în stare. Pentru acesta ar trebui și focul, și putere, și curajul tinereții mai ales că să îndrăznești să ataci problema aceasta singur singurel. Si eu mă simt absolut istovit de viața de tururi de forță trecută. Astfel că eu simt perfect ce ar fi trebuit de făcut în țara asta, știu ce ar trebui de zis și cum știu că aceste zise ar fi de mare importanță, dar nu pot să le zic, trebuie să tac, trebuie să strivesc în mine aceea ce ar fi trebuit să spun, să strig pe strada în gura mare. Aceasta e o situație rea*) și e o sursă nesfârșită de enervare și de chin sufletească. E o boală grea aceasta, boala cuvîntului nespus. Și pentru viitor bine înțeles nu se vede nici o dezlegare a situației. Pentru că situația falsă va rămînea tot de auna aceeași, ear posibilitatea de a face ceva va scădea împreună cu scăderea forțelor intelectuale, sufletești. Doar poate în viitor, mai terziu, să va găsi o grupare mai mare de oameni apți și hotariți să facă ceea ce cred că ar trebui făcut și pe lângă care să mă alatur și eu. Mai terziu, dar, poate, da să nu zic prea terziu, — pentru mine cel puțin.

Remîne deci... resemnare. Remîne deci să ne mulțumim cu ceea ce am putut face pînă acum adecă o nîmică toată și să ved și să caut de propriile mele interese. Și în aceasta viața de resemnare**) cărțile citite în adevăr, aice ai perfectă dreptate dragă Pavele, sînt o colosală mîngăiere, un divertisment, o distracție. Știu foarte bine că cetitul, cărțile, pot să devie nu o distracție ci un scop al vieții și un scop foarte nobil, numai aceasta nu e în temperamentul și pentru temperamentul meu. Vezi, dragă Paveluca, dacă ai vrut o scrisoare lungă, acum trebuie să suferi consecințele și să înghiți un articol întreg. Dar drept vorbind era și necesar acest articol-

*) șters: grozav de grea.

**) cu creionul, marginal: Altfel dar n'am nici puțința nici nu sînt în situația să pot face.

scrisoare pentru că vreau ca voi — tu, Tănișa, Sasca să mă cunoașteți și să mă judecați mai drept de cât cei lanți și de aceea am scris așa mult, e prima dată în viața mea când vorbesc așa mult de mine. Era și necesar ca să vezi de ce am fost așa de nervos la Sinaia. De altfel la Sinaia eram nu numai nervos dar și bolnav, nu m'am îndreptat atunci de loc după operație. Deabia acuma m'am îndreptat deplin și de aceea nu mă veți recunoște cînd mă veți vedea la Sinaia așa de senatos și voios. Un mare, un foarte mare surplus de nervozitate și de nevricalele cari au avut loc la Sinaia se datora exclusiv bolei —, acuma sint cu totul alt om cu toate neajunsurile vieții. Cînd ne vom inteli veți vedea singuri.

Am vorbit prea mult despre persoana mea în cât forțamente trebuie să fii foarte scurt în respuns la cea lanta parte a scrisoarei tale.

Pe Stammler nu l'am cetit nici eu nici tu în cât e greu să-l discutăm. Sint sigur de altfel că Stammler nu caută în cartea sa o formula absolută și imuabilă a dreptului. El știe ca și noi că dreptul nu e o formula absolută imuabilă ce un rezultat special a relațiilor omenești și deci vecinic în schimbare în fond și în forma ca și aceste relații schimbăcioase după vreme și timp și a căror rezultate este el. Cea ce m'a cam șocat puțin e titlul pretențios și reclamagiu al cărței; firma ei „Die Lehre vom richtigen rechte“ sună puțin ca și o firmă la Ploești „la adevăratul Cașcaval de Penteleu“ pe nemțește: „Zum richtigen Caschcaval“ de unde urmează bine înțeles că în alte bacanii se debitează „unrichtige Lehre... adică nu, unrichtiger Caschcaval“. Bine înțeles aceasta nu împiedica ca carte să fie de o însemnata valoare, după cum a fost și cărtea lui precedentă: „Wissenschaft und Recht“ și cred că recenzentul lui „Vorwärts“ a fost prea sever, ceea ce să explică prin poziția cam puțin respectuoasă pe care a luat-o Stammler față cu Marx.

În ce privește vederile tale asupra credinței sociale, dogmei absolute, nerelativiste, antiistorice*) apoi nu sint de acord cu tine. Orice dogma, credința absolută, concepție de drept, intru cât e absolută, antiistorică, trebuie să dispară pentru simplul motiv că e antiștiințifică și neadevărată. Dacă te am înțeles bine tu asemenea condamni, bine înțeles dogmele absolute și concepțiile antiistorice însă vrei să le rezervi încă pentru eticiani practici, filozofi dogmatici, reformatori politico-sociali etc... Pentru aceștia crezi că e necesară credința în absoluta dreptate (a) cauzei lor, — deci crezi tu e necesară dogma, și concepția antiistorică, absolută, anti-relativista a lucrurilor, pentru a li da mai multă energie entuziasm. Să ne înțelegem bine. Cea ce trebuie în primul rînd unui etician, unui reformator politico-social (vorbim bine înțeles de cei sinceri și cinștiți) este adevărul, adică siguranța că credințele lor etice, politico-sociale și activitatea practică izvorita din aceste credințe este adevărată, (ear pentru un om cu cultura științifică) că aceste credințe sint în acord cu cultura lor științifică. Un om deci (fie el cît de etician sau reformator politic) care e relativist și care deci e convins de falșitatea concepției absolutiste, dacă pot să mă exprim așa, nu poate să bazează activitatea lui pe aceasta din urma concepția pentru că ar baza-o pe o minciuna și deci și ar distruge însuși baza pe care trebuie să fie clădită activitatea lui, adică adevărul, care bine înțeles și el e relativ. Aceasta relativitate însă nu poate să scadă energia și entuziasmul unui reformator politico-social după cum absolutitate sau dogmatism nu poate să le marescă, una sau alta poate să fie numai rezultatul convingiunii că activitatea e bazată pe adevăr sau

*) marginal: despre credința și dogma.

minciuna. Așa spre pilda, un reformator cu cultura științifică și istorică modernă care cere anume reforme în numele fericirii și progresului omenirii știe foarte bine că reformele cerute de el sînt numai relativ bune, în anumit loc și timp, că în alt loc și alt timp pot să fie foarte rele, că ieie nu pot să fie absolut bune și cu vreme din contra trebuie să se prefacă chiar neapărat în rele și din ajutătoare progresului și fericirii omenirii trebuie să se prefacă în contrariul lor (legea dialectică (a) lui Hegel) în stavilitoare (ale) progresului și fericirii omenirii, când la rîndul lor vor trebui să fie înlocuite cu alte reforme și instituții ș.a.m.d. Această concepție relativisto-istorico-hegeliană nu poate să scază nici energia, nici entuziasmul reformatorului întru cât iel e convins că opera lui e totuș bună și necesară prezentului și dacă ea nu e vecinică pentru că în viitor să va schimba, va dispărea, e vecinică însă întru atîta întru cît ea (este o) condițiune pentru nașterea altor forme de bine și de progres al omenirii.

Asemenea unui om, un reformator etic sau politico-social cu o concepție absolutistă metafizică sau teologică, care crede că reforma lui e vecinic bună, nealterabilă, absolută, care o preface într-o dogmă acest om asemenea va conserva întreaga energie și entuziasmul întru cât activitatea lui practică va fi în acord cu dogmatismul lui absolutist teoretic. Și numai atunci va fi entamată energia și entuziasmul pentru opera lor și unuia și altuia când ei vor perde încrederea în concepția lor respectiva asupra oamenilor și lucrurilor în sistemul lor filozofico-etic sau când vor lucra în dezacord cu concepțiile lor respective. De unde urmează că un om cu o concepție filozofică relativistă, istorico-științifică, nu trebuie să fie relativist numai în teorie ear în activitatea practică (etică, politico-socială) dogmatist și nici dogmaticul în teorie nu trebuie să devie relativist în practică, ce trebuie ca la un om concepția filozofică teoretică să fie în armonie și acord cu activitatea lui practică. Și ceea ce deci e de condamnat e eclecticismul filozofic și științific, inconsecvența între teoria și practică, oportunistul politico-social.

Nu știu, dragă Pavlușa, dacă m'am exprimat clar, problema aceasta e așa de vastă în cât ori cât ai vorbi, tot ai avea încă ceva de spus, dar încă s'o atîngi numai în treacăt într-o scrisoare. Dacă te interesează asta, dragul meu Pavlușa, sînt de altfel gata să stau despre aceasta cu tine de vorba, că acum nu mai sînt zăpăcit cum eram la Sinaia: atunci eram nu nervos ci bolnav acum sînt aproape senatos.

E un pasaj în scrisoare ta, dragă Pavlușa, care m'a bucurat peste măsură de mult acesta e pasajul în care îți exprimi siguranța ca Tanișa, tu, Sașa veți trăi bine pe lume asta. Asta ar fi una din puținele satisfacții — mari din viața mea. Nu poți să-ți închipui asemenea cât m'au bucurat cuvintele tale că Tanișa te-a lecuit, de posomoreală. E imens de bine pentru voi amîndoi că ea să te lecuească de disprețantropie și tu pe ea de prea mare expansivoantropie. În lecuirea și confundarea morală reciprocă consistă armonizarea și deci sensul profund al căsătoriei. Vezi, dragă Pavlușa, ce vrea să zică exemplul reu, încep și eu să devin dogmatic și sentențios. Dar am și eu o justificare. Eu de mult deja de ani și ani rumeg o teorie nouă etico-filozofică a căsătoriei. Zic nouă pentru că toate celalante până și cea socialistă îmi par neexacte. Teoria socialistă cu cererea ei de egale drepturi pentru barbat și femeie ș.a.m.d. nu e de cât o teorie înaintată burgheză și încă burghezo-comercială de cea mai pură speță. Teoria mea e adevărată teorie socialista a căsătoriei. Cu alte cuvinte ea este „die Lehre von der richtigen Ehe“. Cum vezi e exemplul reu lui Stammler. Numai atîta că eu am drept să fac reclama cu adevăratul cașcaval,

că sînt om solid negustor, cu firma in piața. Ear Stammler ce e? Un profesor, „un ăla, un coate goale, un mașe fripte.“

De altfel fără glume cea ce cred eu în privința căsătoriei cred că e nou și adevărat, numai de sigur altul îi va da o formulare istorică și științifică sau literar-artistică, mie îmi lipsesc pentru asta acuma prea multe calități și posibilități. In câte-va cuvinte am să ți-o expun însă cu altă ocazie.

Sper că îți ajunge, că asta numai e o scrisoare lungă ci un adevărat scandal. Dar nu sînt eu ci tu și Tanita sînteți de vină că tot mi-ați cerut o scrisoare lungă. Ei poștim acuma! săturați-vă. Că de o fi cuminte sau nu scrisoarea, nu știu, da de lungă sper n'aveți ce să ziceți — e cât antereul lui Arvinte de nesfârșită și lungă. Dacă nu veți fi cu minte apoi am să ve mai trimit o scrisoare ca asta. Ve imbrațișez, copii dragi și ve serut mult, mult, mult.

al vostru
C. D. G.

Mama e bine, dar tot mă necăjește ba cu programul ei, ba cu spoitul casei, ba cu comprese de gaz și chinină. Eri a dat două grame de chinină la un scaun la care s'a stricat speteaza bietului, pe urma v'o două zile îi au tremurat picioarele de atîta chinină. Dar acuma ți am găsit leacul mamei. Cum o ved cu chinina in mână odată mă răstesc la ea: „Ea ascultă cucoană, dacă nu lași chinina in pace îți scriu o scrisoare lungă ca lui Paolușa“. Cum aude mama de o scrisoare lungă îi cede chinina din mână. Că de, o fi chinina amară, dar tot nu așa ca o scrisoare cât drul Petru de lungă. *)“

Drama gîndirii lui Gherea constă tocmai în faptul că el se ridică, cum am văzut, împotriva oportunismului social-politic. fără a-și da seama că este pe cale de a deveni unul din cei mai proeminenți promotori ai lui, în mișcarea noastră muncitorească.

Dincolo de frămîntări și insatisfacții morale, viața lui Gherea decurge lin, pusă la adăpost de vicisitudini materiale. Un singur eveniment dramatic, străbate ca un fior, această existență.

În 1916, în momentul în care România se pregătea să intre în război alături de aliați, Gherea pleacă în Elveția, unde rămîne pînă în 1919. Explicația acestui refugiu o aflăm în necrologul publicat de ziarul „Socialismul“ din 9 Mai 1920: „În anul 1916 în ajunul izbucnirii războiului cînd se știa pozitiv că armatele rusești vor coopera în țară la noi cu armatele romînești, tovarășul nostru fiind un refugiat politic din Rusia și cunoscînd prin propria experiență îndrăzneala și perfidia poliției secrete rusești, s-a gîndit că statul român ar putea fi pus în imposibilitate de a-i garanta siguranța persoanei și atunci de acord cu sfaturile prietenilor a plecat în Elveția.“

Ajuns la Zürich în 26 Septembrie 1916 îi relatează Sofiei într-o scrisoare avaturile drumului:

marți 26 Septembrie 1916
stil nou

Scumpa mea, iubita mea Sofia. Cum vezi, deabia acuma am ajuns la Zürich. Pe drum am fost reținut la Wiena, am fost conșinat acolo. Nu era grea conșinarea asta, trebuia doar la trei zile să mă prezint nu-

*) Petru Alexandrof, cumnatul lui Korolenko, bun prieten al lui Gherea.

mai la poliție, dar gândul că voiu rămânea totă vremea rezboiului în Austria internat și că nu voiu putea să corespund cu voi mă inebunea. Din fericire a intervenit pentru mine social democrația austriacă care are mare influența în Austria și astfel am fost lasat liber să plec în Elveția. Ar fi fost și absurd că un om betrin bolnăvicios, cu un singur picior să fie reținut undeva. Totuș drumul pân la Elveția am făcut deabia în 30 de zile. Acum sint în Elveția, am găsit aice câțiva prieteni și aice n'ar fi reu, dar grija și preocuparea mare de voi toți, de țara, dorul meu ferbinte de voi e prea mare ca să mă pot liniști aici. Bine înțeles că ar fi absurd să mă plâng eu, voi acolo aveți griji de sute de ori mai mari de cât a mea. Și tot ce vă rog eu pe toți ai mei, ve rog din adîncul sufletului meu, să aveți curaj și ear curaj, să nu perdeți liniștea sufletească atât de necesară acuma. Nu știu dacă mai există restaurantul, dacă există și ve ajută Andrei, atunci să-i spuneți frateasca mea mulțamire pentru serviciul acesta. Rog din suflet pe toți prietenii să vă ajute. Am ajutat eu pe mulți, foarte mulți, acuma a venit vreme ca la rîndul meu să cer ajutor, nu pentru mine personal ce pentru voi, dragii mei. Cea ce e grozav e că scrisorile merg așa de teribil de încet acuma. O scrisoare din Elveția pân la România merge aproape două luni — astfel pentru răspuns trebuie așteptat aproape 4 luni. O telegramă însă merge 5 zile. Să-mi scrii, draga mea Sofia, la fiecare 3 sau 4 zile o scrisoare să scrii și tu și copii și atunci, de și cu o interziere de două luni, voiu primi des scrisori de la voi, chiar dacă unele scrisori să vor pierde în drum. Tot așa voiu face și eu. De și telegramele sint foarte scumpe, dar ele merg nu mai 5 zile, de aceea din când în când să-mi telegrafați. Eu nu pot să vă dau nici un sfat de aice, dar, încă odată ve rog pe toți, dragii mei, ve rog din suflet să fiți curagioși, să aveți încredere în viitor, cine știe poate au să vie și vremuri mai bune. Aștept cu nespusa nerăbdare slove scrise de voi. Acuma n'am de scris multe, și ce s'ar putea scrie? Sint relativ bine, traesc prin voi, pentru voi și tot deauna cu gândul la voi.

Adresa mea am să ve comunic telegrafic. Ve serut pe tine, draga mea Sofia, pe toți copiii și pe toți nepoții cu cel mai mare dor și cu cea mai fierbînte dragoste al vostru pân la morte din tota inimă și din tot suflet.

C. Dobrogeanu-Gherea

Dacă mai există restaurantul și Andrei voește să se ocupe de el să-i il predai în condițiuni în cari va voi el. De altfel ce pot să spun de aice. Am să-ți trimet, draga mea Sofia, o procură ca să poți ridica procentele de la bonurile depuse la băncile din București. Incă odată și earăș, și earăș ve sărut cu nespusa dragoste pe toți.

Scrisoarea aceasta pentru mai mare siguranță o trimit prin legăția noastră din Berna, ear tu earăși să-mi răspunzi prin ministerul afacerilor streine.⁹⁴⁾

Intr-o altă scrisoare din 28 noembrie 1916 îi scrie Sofiei: „Eu sint bine, dar mă doboară grija voastră și grija țerei. Cît mi-e dor de voi toți!”⁹⁵⁾

O amintire în legătură cu Gherea, din acest timp, avem din partea acad. Victor Eftimiu: „Spre iarna lui 1916, trecînd prin Zürich, unde se

⁹⁴⁾ Arhiv. Inst. de ist. a Partidului, dos. 44, vol. I, doc. nr. 37.

⁹⁵⁾ Ibidem, pag. 36.

afla Gherea, m-am dus să-l văd. Nu era acasă. Mi s-a spus că-l pot găsi la o anumită cafenea, la o masă anumită. Era într-adevăr acolo, singur, cu ochii plini de lacrimi în fața unui ziar proaspăt apărut și care-i căzuse din mână.

— Constanța!... Constanța noastră!... S-a dus!... Iură primele sale cuvinte, arătându-mi telegrama.

Inamicii ocupau Dobrogea.

Atunci l-am văzut ultima dată pe Gherea.⁹⁶⁾

În Noembrie 1919 Gherea se reîntoarce în țară. După numai cinci luni, în ziua de 7 mai 1920, se stinge din viață, la sanatoriul Gerota, în urma unei intervenții chirurgicale.

Este înmormântat la cimitirul Sfta Vineri. O piatră tombală, în formă de stincă prăvălită, îi străjuește somnul de veci.

⁹⁶⁾ „O amintire despre Gherea“ de V. Eftimiu în „Adevărul“, anul 42, Nr. 14223 din Vineri 9 Mai 1930.

VARIAȚIUNI PE-O SINGURĂ COARDĂ

Coarda e dragostea mea pentru oameni.
Cînd greșesc, cînd iubesc, cînd reșac.
Inima spune: cîmpul să-l sameni
Să nu rămînă sărac!

Coarda e inima mea care cîntă:
Iubirea sînt eu și vă chem!
Flacăra ce v-aprînde neînfrîntă
Cu blîndețe și cu blestem.

Cîntecele mele dulci ori severe
Toate din dragoste se nasc și-nfloresc
In flori, precum soarele picură miere
Pe un larg întins cîmpenesc.

Singură iubirea rămase în vreme
Pădure pentru zori și furtuni
Să pedepsească, să ierte, să cheme
Să-i facă pe oameni mai buni.

JOC

Te-am așteptat. Și m-am temut că poate
Vei osteni pe drumul lung și greu.
Ori vreo dorință gîndul ți-l abate
Și n-ai să mai ascuți de glasul meu.

Și m-am temut și-am plîns și-mi tremurară
Chemările prin spațiul necuprîns.
Trecură veri, și mai veni o vară —
Și-atîtea ierni peste grădini au nîns.

Atîtea ierni, atîtea veri trecură —
(Ori numai mie multe mi-au părut?)
De-atîtea ori parc-am simțit pe gură
Sfiosul și intîiul tău sărut.

Dar ai venit și s-au dărmat cu ropot
Temerile din veri și ierni prelungi.
Cîntă păgin al bucuriei clopot —
Cum oare am crezut că nu ajungi?

*Și-atunci cu siguranță și mândrie
(Gîndind că de acum n-ai să mai pleci)
Am poruncit privirilor trușie
Și vorbelor am poruncit : fiți reci !*

*O mină-ntins-am pentru mîngîiere,
Cu cealaltă, haină, am lovit.
Și-n suflet erau faguri plini de miere
Și-un cîntec fără seamăn, tînuit.*

*Severi și-albaștri ochii tăi crescură
Muștrîndu-mă. Și iarăși m-am temut :
Au dacă alte drumuri mi-te fură,
Și n-am să pot nicicînd să te sărut ?*

*Și brațele mi le-am întins supuse
Ca să te mîngîie duios și blind
Dar gestul, noi neliniști îmi aduse
Și se zbătu trușia mea, țipînd.*

*Acum te chem și spaima mă-nfioară
Că iarăși te alung cînd vei veni.
Vai, dărnicia mea-i atît de-avară,
Și-atît de cruntă pentru bucurii !*

*Inoață-mă cum să iubesc, iubite
Rămîie dreaptă și mîndria mea.
Grădinile nu-s încă înflorite —
Să înflorească — fă-le tu — cîndva.*

CU ȘALUL ALB PE UMERI...

*Cînd mă voi odihni,
In odaia mea cu perdele albe fără-ndoială,
Sosită dintr-o lungă călătorie
Sau după nopți de scris și gînduri severe,
Vreau prietene întotdeauna să vii,
In după-amiezile cu lumină-aurie.
Așa în tăcere
Să „filozofăm“ după vrere.
Uneori să vorbești de amintiri eșemere,
Ori să mă necăjești cîte-un pic.
N-am să-mi clintesc nici degetul mic.
Te voi asculta, zîmbind liniștită.
„Vicleanule, vrei să mă duci în ispită !“
Și am să stau cu șalul alb pe umeri.
Și am să te rog apoi să-mi povestești.
Căci vezi tu, uneori mă simt copilă
Și-mi plac nevinovatele povești.
Iar dacă somnul stînd așa, mă fură,
Să spui povestea pînă la sfîrșit.
Așează-mi bine șalul alb pe umeri
Și să nu-mi sperii zîmbetul tihniț.*

CHIPURI DE CEARĂ

Momentele istorice impun circulația noțiunilor etice. Dintre acestea, s-au făcut auzite în ultimele luni câteva fundamentale cerute de împrejurările cunoscute: „memoria umanității“, „conștiința umanității“, „răspunderea umanității“. Mîngîitoare ca o strofă de Verlaine, solemne asemenea monumentelor antice, inefabile ca dansurile chinezești, ele pecetluiesc faptele cu semnele valorilor certe.

Dar tocmai în situații cruciale, unii inclina să uite că noțiunile amintite s-au constituit într-un proces de selectare îndelungat și dureros; adevărul și minciuna, noblețea și josticia, elanurile generoase și turpitudinea au fost și sînt într-o continuă înclăștare. Din confruntarea lor s-au constituit monumente nepieritoare de artă, faptele istoriei care își păstrează și astăzi strălucirea, piscurile valorilor științifice, normele de comportare etică — ceea ce numim memoria umanității. Ea se îmbogățește neconștient, la fiecare zîcnire a istoriei și secolul XX i-a adăugat cu sacrificii grele, o zestre de invidiat, Retina hipersensibilizată a contemporaneității a înregistrat: asaltul Palatului de Iarnă; apariția halucinantă a fiarei brune; cuptoarele de gazare; detașamentele partizanilor — conștiința sîngerindă a umanității ultragiata; vilvătăia care a mistuit imperii coloniale — spectacol unic prin amploarea și consecințele lui; din nou și pînă cînd, pînă cînd pogromurile și autodafeurile din Ungaria; atentatul de la Suez.

În labirintul acestor fapte, memoria umanității înregistrează cu înspăimîntătoare sensibilitate și traectoria intelectualității. Înregistrează totul: atitudinile limpezi și oscilațiile confundate în vag. Fenomenul se repetă alarmant. De o parte, intelectualitatea lucidă, capabilă de sacrificiu unor concepțe apriorice inconsistente în favoarea necesităților istorice severe, cu o spiritualitate care nu contrazice evoluția actuală, capa-

bilă de acțiune în afirmarea idealurilor ei. De cealaltă parte, intelectualul plasat, aparent comod, în „țara nimănu“, izolat, chinuit de propriile-i coșmaruri, ridicînd umbra lui, poate încă tulburătoare, între realitatea aspră și himerele sale naive sau viciate, avînd ca ipostază preferată spasmul paralizat în fața dramelor istoriei și în ultimă instanță, peste voința și împotriva afirmațiilor lui uneori generoase, complice la marile tragedii ale omenirii.

În lunile din urmă am fost siliți fără voie să ne aducem aminte, să facem apel la memorie pentru compararea faptelor, declarațiilor, tăcerilor, atitudinilor deschise sau încrămenite în umbra perdelelor grele. A apărut din nou, coșmar uitat, chipul de ceară al intelectualului din „țara nimănu“. L-am revăzut suind din bezna anilor, puțin aplecat, cu privirea putrezită și gestul indecis, pășind somnambulic, apăsător parcă de o imensă și nesfîrșită tristețe pentru această lume nefericită, incapabilă de auto-depășire și nedemnă de speranțele lui.

Privindu-l, ne-a cuprins o umbră de compătimire. Din nou călător pe drumul Golgoței, fără satisfacții și fără speranțe? Din nou arsura propriilor himere, covârșitoare în imensa lor inutilitate?

În clipa următoare însă memoria s-a ridicat alarmată, strigîndu-ne plină de teamă și neliniște: „Timpul nu vă permite asemenea mărînimie. Priviți-l — chip de ceară fără idealuri și fără speranțe, creat dintr-o substanță nerezistentă la zvîrcolirile creaătoare ale omenirii. Priviți-i obrajii mîncăți de lepra tuturor îndoielilor, buzele atîrnînd de într-o veșnică dezamăgire, făptura-i întregă răsucită mazstruos pentru că n-a rezistat la nemaivăzuta tensiune a secolului. Priviți-l și aduceți-vă aminte“.

Memoria zbuciumată a răspuns cu rafalele amintirilor reci și neîndurătoare.

Pe întinderile vechii Rusii, în locul troicelor spintecînd crud atmosfera de cristal a

spațiilor albe cu duhoarea blănurilor și parfumurilor scumpe, galopau cohortele eroice ale unui popor martir, țîșnite din străfunduri adormite. Chipul de ceară a început să picure trist, sunete false. Era alarmat, înspăimîntat de vârtejul amețitor care înghițea o lume jalnică și protesta împotriva foametei, mizeriei, suferinței, uitînd esențialul: acolo și atunci se înfăptuia operă de autentică și cuprinzătoare civilizație.

Anii primelor cincinale, răsturnînd și făurînd tradiții într-un singur elan superb. Chipurile de ceară au început a scînci: indi-vi-dul. Și imediat un imens semn de întrebare. Nu sînt oare distrugătoare raporturile colectivitate-exemplar unic? Dar procesele contrarevoluționarilor? Din nou cuvinte pompoase, rostite galben, leșinat: justiție, dreptate, adevăr. În realitate, atunci se năștea individul capabil să poarte într-una din mîini spada și în cealaltă copilul propriului său dușman, care-i însingerase și trupul și sufletul. Acolo, vechile noțiuni își dobîndiseră sensul exact.

Un nou capitol în istoria zbcucumatei Europe: apariția fascismului ca ideologie de stat. Figurile de ceară și-au adus aminte de ceea ce se numește „demnitate“, „răspundere“, ajungînd uneori la înălțimile amețitoare ale tribunei. Dar, vai!, niciodată ca acuzatori. Parafau cu semnătura lor memorii, deobicei inutile și prezentului și posterității. Urcau la tribuna justiției în apărarea aceluia pentru care protestul însemna acțiune și angajarea neechivocă a personalității lor întregi și indivizibile. Aceștia erau dușmanii fiarelor dezlănțuite. Pentru ei bolțile întunecoase ale temnițelor și gloanțele — sentințe definitive. Apărătorilor, în fond recunoscuți inofensivi, uitarea, interdicția la privilegii, cel mult. Conștiința, memoria umanității! Generația noastră a stigmatizat chipul de ceară pentru semnul pe care el însuși l-a propus, în ceasul de unică răspundere. E semnul egalității pe care mîinile lui galbene l-au așezat criminal între dictatura fascistă și dictatura poporului muncitor. Infamie vrednică de un creier estropiat. Vom putea oare măsura cu exactitate cîte lacrimi și cîte vise a costat acest semn al infamiei și al irresponsabilității!

Ultimul carnagiu universal — cerc de foc

peste întinderea globului — a topit multe dintre chipurile de ceară, simetric aliniate în spatele vitrinelor de cristal. A fost un sfîrșit neașteptat și jalnic, pe care l-am fi dorit cu urmări hotărîtoare în viitor.

Anii din urmă păreau să confirme așteptările. Pînă la recente evenimente din Ungaria. Chipurile de ceară au reapărut în unele locuri, în altele s-au făcut simțite prin... absență. În neliniștea generală unii și-au făcut auzite strigătele leșinate, obișnuite urechii noastre; alții au mestecat aceleași idei în interioare somptuoase de unde zgomotele nu răzbat spre confruntare cu opinia publică de autentică răspundere, îndurerată de întîmplări și hotărîți să nu permită nicăieri repetarea lor. Pe meridiane diferite, atitudini aparent diferite. De fapt fețele acelorași chipuri de ceară.

*

Vremurile impun * numai o anumită circulație a noțiunilor dar și o logică proprie. O logică de fier cu ecouri neașteptate, inclusiv în lumea chipurilor de ceară. Sub impulsul ei s-a produs o anumită evoluție a intelectualității „neangajate“, pe care sîntem obligați să o consemnăm, cu toate rezervele provenite din reacțiile ei la idei și, cu precădere, la evenimente.

Trebuie semnalat mai întîi un fapt: repudierea democrației burgheze ca sistem politic și recunoașterea deschisă a necesității unei înnoiri social-economice, depășind sfera capitalismului. Părerile sînt împărțite în ceea ce privește evoluția viitoare, dar falimentul sistemului capitalist este recunoscut aproape unanim.

Intelectualul apărînd, sub o formă sau alta, vechea așezare socială și-a pierdut influența și greutatea sa specifică în ansamblul vieții spirituale moderne a devenit minor.

Logica timpului, plasează mereu mai complet cultura epocii sub semnul marxismului și numele lui Gramsci — strălucit reprezentant al gândirii marxiste, — patronează mișcarea generală a ideilor în Italia, spre exemplu.

Peste denaturările subiective și dincolo de accidente tragice și dureroase, istoria își urmează calea imperturbabilă topind în fiecare împrejurare alte chipuri de ceară.

FORȚA DE ATRACȚIE A MARXISMULUI

Fiecare epocă, în curgerea lentă sau violentă a istoriei, trăiește sub semnul unei constelații ideologice anumite.

Timpu nostru este dominat de gândirea marxistă. Într-adevăr, fizionomia epocii pe care o străbatem cu pașii propriei noastre vieți, se scaldă sub iradiațiile acestei gândiri, care se răsfrânge asupra tuturor fenomenelor de cultură : de la filozofie la fenomenul economic, de la artă și literatură la fizică și biologie.

Ca orice perspectivă generală a universului, marxismul are în contemporaneitate o poziție dominantă, care impune tuturor încercărilor sau sistemelor de gândire din afara sferei sale, să se situeze în raport cu el. Apariția răscolitoare a acestei gândiri, într-un orizont uman îmbâcsit de viziuni statice și saturat de rosturi închegate pe temeiul unei inveterate consuetudo, avea să provoace o gravă ciocnire cu vechile tipare ale gândirii, avea să deschidă larg ferestrele cugetării europene spre un peisaj social și sufletesc pe cât de nou, pe atât de promițător.

Pe de o parte noutatea poziției sale, pe de altă parte această ciocnire, avea să-l situeze într-un loc eminent, în centrul tuturor privirilor și preocupărilor.

Pentru a arăta cât de întinsă este influența gândirii marxiste în lumea intelectualilor din țările capitaliste, să redăm o parte din ecurile pe care ea le stârnește în rândurile gânditorilor, ale oamenilor de litere și ale economiștilor.

Într-un articol editorial, publicat în revista *Les temps modernes*, se arăta cât de puternic se manifestă această influență : „În măsura în care este «de stînga» — scrie el — orice intelectual, sau ori ce grup de intelectuali și orice mișcare de idei se definește direct sau indirect în raport cu marxismul. Oamenii de vîrsta mea știu bine că mai mult decît cele două războaie mondiale, marea problemă a vieții lor a fost o conti-

nă confruntare cu clasa muncitoare și cu ideologia ei, care le oferea o privire irecu-zabilă a lumii și a lor“. (pag. 1158)

Revista *Esprit* în numărul din luna iulie 1955, publică articolul lui **J. M. Domenach** intitulat „*Les intellectuels et le communisme*“. Insuși titlul ne arată că J. M. Domenach se preocupă de poziția intelectualului față de marxism. El consideră esențial faptul că „atîția intelectuali francezi sînt aduși în situația de a ieși din provincia lor și a pune în primul rînd, dacă nu chiar în mod unic, chestiunea comunismului“.

În publicația belgiană *La revue libre* din septembrie 1955, **Henri van Lier** scrie că „fără să fie comunist, filozoful contemporan nu poate să nu se situeze în raport cu marxismul“.

Aceleași aprecieri lucide le face și **Maurice Duverger** în *Le Monde* din 27 august 1955, care recunoaște că „proletariatul nu e un mit ; lupta de clasă rămîne o realitate. Opresiunea economică și-a schimbat poate forma, de la Manifestul Comunist încoace, dar totdeauna a existat o opresiune de natură economică“. Iar mai departe adaugă : „de la aceste fapte trebuie să purcedem pentru a înțelege semnificația exactă a marxismului“.

În revista de sinteză generală *Critique*, care apare la Paris cu concursul Centrului național de cercetări științifice, întîlnim în numărul din martie 1956 un studiu al lui **Jean Weiller** intitulat „*Les économistes contemporains face à la pensée marxiste*“. Trecînd în revistă ecurile pe care gândirea marxistă le stârnește în lumea contemporană a economiștilor și pozițiile luate de aceștia, autorul studiului arată că în ultimii ani discuțiile asupra marxismului au sporit. Mai departe el afirmă categoric că „atracția gândirii lui **Karl Marx** a devenit mult mai puternică pe plan filozofic și în special în rîndurile democrației creștine și

a unei fracțiuni a catolicismului social“ (pag. 259).

Mai mult decât atât, ecoul marxismului este astăzi atât de puternic, încât aproape nu există grup de scriitori sau gânditori, care să nu trăiască sub o anumită „constelație a gândirii marxiste“.

Printre numeroasele exemple existente de economiști nemarxiști, influențați de această doctrină, Jean Weiller citează exemplul economistului american **Schumpeter** care pretinde că folosește „forța argumentației marxiste“, ceea ce implică înseamnă o recunoaștere a acestei forțe.

Studiul lui Weiller ne dă posibilitatea să vedem cum se reflectă actualitatea marxismului și în domeniul economic. Așa de pildă o importantă mărturie ne furnizează ediția a III-a recent apărută a cărții lui Daniel Villey, „Petite histoire des grandes doctrines économiques“ (1956). Deși adept al unei alte școli, aceea a liberalismului economic, Daniel Villey stabilește poziția culminantă a lui Karl Marx în această disciplină, prezentându-l ca pe singurul mare «doctinar» al economiei politice. „Cu el — spune Villey — se instaurează poate cu adevărat era doctrinelor în economia politică“ (pag. 47).

Problema care se pune economiștilor nemarxiști și în genere gânditorilor din afara sferei marxiste de gândire, este că — nefiind marxiști — ei găsesc în concepția marxistă un sistem valabil de gândire și adevăruri care se impun oricărui cercetător obiectiv și nepătimăș.

Jean Marchal în cartea sa „Deux essais sur le marxisme“ (1955), declară că acceptă hotărât și deliberat poziția marxistă în ceea ce privește «reconcilierea» economiei politice cu filozofia. Jean Marchal ajunge la ceea ce el socoate esențial pentru sarcina sa de economist: să reușească a se înarma cu „instrumentele de analiză ale marxismului“ (pag. 82).

Mai trebuie să menționăm — pentru a exemplifica influența gândirii marxiste și a metodelor ei — cartea lui **André Piettre**: „Les trois âges de l'économie, Essai sur les relations de l'économie et de la civilisation de l'antiquité classique à nos jours“. (1955) Fără ca autorul să se declare adept al acestei metode de gândire, pozițiile fundamen-

tale ale expunerii sale, sînt acelea ale determinismului social-economic. Dar cît de mult acest autor din afara sferei marxiste de gândire simte nevoia să se raporteze la marxism, ne arată chiar titlul cărții pe care o anunță în pregătire: „Présentation de Marx et du marxisme“.

Insfîrșit pentru a încheia tabloul acestei sumare treceri în revistă a influențelor pe care marxismul le exercită în climatul țărilor capitaliste, trebuie să amintim și cazul atât de interesant al lui Alighieri Tondi. A. Tondi era profesor la Universitatea gregoriană papală. Fiu al unor părinți înstăriți, avînd la bază studii de arhitectură, el a început să se intereseze din fragedă tinerețe de problemele sociale, economice și filozofice. După ce s-a convins de inconsistența filozofiei burgheze, Tondi a încercat să găsească în religie rezolvarea problemelor la care sistemele filozofice burgheze nu puteau să dea un răspuns. La vîrsta de aproape 30 de ani el a intrat în ordinul iezuiților, al cărui membru a fost timp de 16 ani. În această calitate a ajuns pe o treaptă foarte înaltă în ierarhia bisericii catolice. Frămîntat de întrebări la care nu găsea răspunsul, Tondi a început căutarea chinuitoare a unei ieșiri. Tocmai în acea perioadă Vaticanul l-a însărcinat să studieze marxismul. Rezultatele studiului au fost surprinzătoare. După o complexă și îndelungată luptă interioară, profesorul Alighieri Tondi de la Universitatea gregoriană papală, a trecut pe poziții materialiste. În cartea sa „Iezuiții“, A. Tondi arată cum căutînd perseverent adevărul și dînd o luptă chinuitoare cu el însuși a ajuns să adere la marxism. Desigur că un asemenea intelectual — căutînd adevărul — se va mulțumi greu cu Enciclica papei Pius al XIII-lea, „Humani generis“ din 12 august 1950, în care sîntul părinte este gata să permită catolicilor să adopte teoria evoluției, cu condiția să recunoască că omul provine din... Adam. În Enciclică se spune că nu se poate admite ca înainte de Adam să fi existat alți oameni, deoarece aceasta vine în contradicție cu dogma păcatului originar. Unul din scopurile pe care le urmărește filozofia catolică actualmente este combaterea marxismului. Fără să subapreciem eforturile acestea, e clar că pentru

orice intelectual cinstit argumente „științifice“ de genul „Adam“ s-ar putea să fie nesatisfăcătoare. Iată cum, chiar într-o citadelă idealistă, chemarea marxismului este atât de puternică încît poate provoca asemenea dislocări.

Din toate cele arătate pînă acum, rezultă clar că nu este posibil ca un intelectual autentic să nu privească spre marxism ca spre un centru de radiație și care să nu recunoască puterea sa de influență asupra tuturor manifestărilor gîndirii contemporane.

Dar să sondăm în adîncimea acestui fenomen vizibil și categoric, întrebîndu-ne care este cauza lui. Ce face pe intelectualii de stînga să graviteze în jurul marxismului și ce așteaptă ei de la această concepție despre lume și viață.

În primul rînd, atitudinea lor este simptomul unei crize, semnele unui impas în care se găsește societatea în care trăiesc. Toți își dau seama că ajunsă la acest impas societatea umană resimte nevoia unei largi înnoiri, care nu poate veni decît de la marxism. În orizontul actual saturat de prejudecăți, de forme și instituții învechite, sau de formele noi trunchiate și atrăgătoare care nu pot fi însă decît paleative transparente și inconsistente pentru nevoile de tot felul ale omului, toți aceștia își dau seama că marxismul este marea cheie pentru toate problemele care agită astăzi umanitatea îngrijorată de propriile sale destine.

Intelectualul, oricît de diverse ar fi pozițiile sale filozofice sau aprecierile lui politice, simte acest lucru. De aceea, se poate vorbi pe bună dreptate, pentru a întrebuița o expresie dintr-o revistă de stînga franceză despre o «stîngă neorganică» ce manifestă nevoia unei acțiuni comune pe marile direcții și căreia trebuie să i se creieze din citadela marxistă, climatul prielnic pentru constituirea unui front larg.

Să urmărim acum, în cîteva pasaje pe care le vom cita, propriile lor mărturisiri asupra întrebării pe care ne-am pus-o mai sus : ce îi face să graviteze în jurul marxismului și ce anume așteaptă ei de la această concepție despre viață ?

Paul Langevin spune : „Cu cît progrez mai mult în propria-mi știință cu atît mai mult mă simt devenind marxist“. Într-adevăr, progresele științei au nevoie de clima-

tul ideologic marxist. Acesta este primul aspect al atitudinii intelectualului de stînga cu privire la marxism, în care vede climatul prielnic cercetării obiective a adevărului, atmosfera în care știința poate să înflorească și progresul „să călăuzească spiritele ca steaua polară pe navigatori.“

„Pentru noi marxismul — se scrie în „Les Temps Modernes“ — nu este numai o filozofie : este climatul ideilor noastre, mediul în care ele se alimentează, este adevărata mișcare a ceea ce Hegel numea Spiritul Obiectiv. Noi vedem în el un bun cultural al stîngii ; mai mult chiar : de cînd gîndirea burgheză a murit, el este însăși Cultura, căci numai el permite o largă înțelegere a oamenilor, a operelor și a evenimentelor“. (pag. 1158).

Cuvintele acestea oglindesc de minune felul în care gîndirea de stînga se orientează. Dar dacă este adevărat că gîndirea burgheză a murit — cum se spune — în sensul că nu mai produce valori în cultura timpului, asta nu înseamnă că burghezia a părăsit cu desăvîrșire pozițiile în acest compartiment al vieții. Dimpotrivă, cred că opoziția ei devine cu atît mai înverșunată, cu cît simte că își pierde pozițiile. Dovada o constituie și polemicele angajate, în care mulți intelectuali de stînga se simt obligați să apere ca pe un bun comun, ca pe sursa propriei lor vieți culturale, marxismul.

Din alt colț al stîngii franceze, adică de pe pozițiile ocupate de revista „Esprit“, J. M. Domenach vede în comunism nu numai un punct de radiație, dar și un punct de raliere în vederea luptei pentru rezolvarea marilor probleme ale umanității. Discutînd aceeași temă a poziției intelectualului față de comunism el remarcă că pe intelectual, „starea nevoiașă“ în care se găsește cea mai mare parte a omenirii îl învâlue, îl obsedează. „Trebuie atunci sau să tacă, sau să se bată. Ori, nu există decît o singură luptă universal organizată împotriva nevoilor și aceasta este comunismul. Cum să nu participe el oare, ca intelectual, pentru a restabili lucrurile ?“

Este adevărat că în felul lui de a vedea, Domenach idealizează oarecum intelectualul, fără să vadă și rosturile mai adînci ale gîndirii marxiste, dar și el indică problema esențială pe care și-o pune omul de cul-

tură : aceea de a lupta alături de comuniști.

Același lucru îl face și **Maurice Duverger** în articolul semnalat din „Le Monde” : „Esențialul în marxism stă în faptul că el furnizează la ora actuală singura teorie de ansamblu asupra nedreptății sociale. În această împrejurare trebuie să căutăm rațiunile care atrag pe intelectuali spre stînga și spre marxism. Intelectualul — și în special intelectualul francez — nu socoate că meseria sa stă numai în a înțelege, ci în același timp în a judeca și acționa în sensul judecății sale. Constatînd faptul nedreptății sociale, el socoate că datoria lui este de a combate această nedreptate”.

Atracția marxismului militant este irezistibilă. Jean Canilh, în articolul „La philosophie de l'esprit”, publicat în august 1956, în revista „Esprit”, mărturisește : „Comunismul viu, acela al marelui speranțe a celor sărmăni, al luptelor proletare, al grevelor ucigătoare și al mitingurilor de la Vel d'Hiv, nu încetează să ne atragă. Da, noi sîntem dintre aceia și ca noi sînt mulți în jurul nostru, care au cunoscut atracția și chiar chemarea comunismului ; el ne apărea evident ca singura cale de salvare.” Jean Canilh ne spune, alunecînd spre confidență, că în prezența gravei datorii electorale „nu putea face altceva decît să-și dea votul reprezentanților și apărătorilor evidenți ai oamenilor muncii.”

Am văzut din mărturiile citate pînă acum că marxismul apare gînditorilor din afara sferei sale, ca un climat al ideilor avansate, ca singurul punct posibil de raliere pentru a combate nedreptatea socială sub toate aspectele ei.

Chiar în sociologia burgheză se simte influența gîndirii lui Marx. Pentru acest din urmă aspect, vom cita pe sociologii și economiștii la care ne-am referit. Daniel Villey socoate că actualitatea doctrinei lui Marx stă în aceea că ea se adresează fenomenului social în întregime, căci economistul are din ce în ce mai mult conștiința necesității unui studiu global al problemelor care să privească în ansamblu devenirea socială. **Jean Marchal** în studiul citat „Le marxisme comme conception générale de l'homme et du monde”, mărturisește că atracția pe care gîndirea marxistă o exercită asupra sa, se face prin intermediul a două idei : prima

este procesul de evoluție al sistemului economic, pe care marxismul îl cercetează și îl explică, iar a doua este ideea că nici o știință socială nu se poate constitui fără o constantă referire la o concepție generală despre om.

Interpretarea pe care Jean Marchal o dă — sub influența gîndirii marxiste — procesului de evoluție al sistemului economic și teoriei muncii ca valoare economică, îl face să postuleze și el teza marxistă că exploatarea trebuie să dispară, la capătul unei evoluții prevăzute.

La aceste aspecte esențiale relative la modalitatea în care gîndirea marxistă se reflectă în conștiința intelectualului trebuie să adăugăm altele nu mai puțin interesante. Semnificative sînt, spre exemplu, criticile pe care le aduc marxștilor intelectualii de categoria celor amintiți.

Ceea ce reproșează unii din ei în primul rînd marxismului este că reprezentanții lui nu crează suficient, nu folosesc îndeajuns armele puternice care îi stau la îndemînă. De pildă — spun ei — sînt absolut necesare lucrări în materie de filozofie, pentru că științele și cunoștințele omenirii au progresat considerabil ; sînt necesare generalizări în domeniul economiei politice pentru că au apărut în dezvoltarea economică a lumii fenomene noi, interesante.

Indiferent dacă sîntem sau nu de acord cu aceste păreri, trebuie recunoscut că ele rezumă nevoia pe care intelectualul francez o resimte ca marxismul să creeze permanent mai mult și în toate domeniile de activitate.

Revista italiană „Il Contemporaneo” no. 11 din 17 martie 1956, în articolul editorial „La nostra cultura”, vorbind despre înnoirea gîndirii marxiste în urma luptei popoarelor pentru realizarea democrației socialiste, pentru o cultură progresistă, observă că ne aflăm „într-un moment al consecințelor în care nu ne surprinde faptul că e destul de răspîndită opinia, că elaborarea gîndirii marxiste și, în genere, a culturii de stînga, a rămas în urmă față de experiențele practice reale și este necesar un serios impuls pentru a înțelege și pe plan teoretic cîte lucruri noi au fost create de lupta popoarelor.” Și în continuare, articolul precizează că „dealtfel tonul, rezultatele și in-

dicațiile venite de la congresul recent al P.C.U.S., nu confirmă ele oare bogăția creatoare a experienței pe care a trăit-o în acești ani mișcarea muncitorească? Ne găsim fără îndoială într-o fază de mișcare și de dezvoltare. Pentru aceasta, vrem să deschidem paginile revistei tuturor aceluia care vor să dobândească înțelegerea cuvenită pentru linia acestei mișcări și să o judece fără prejudecăți și dogmatisme." Discuțiile care au avut loc în paginile revistei „Il Contemporaneo”, despre raporturile dintre partidele muncitorești și intelectuali, în ce direcție efortul creator trebuie îndreptat avându-se în vedere problemele fundamentale ale dezvoltării Italiei, dacă formele tradiționale în problemele culturii sînt suficiente sau este nevoie de forme noi, problema contribuției italienilor de stînga la dezvoltarea marxismului, cum aceștia au analizat și întrebuințat forța gândirii marxiste, dacă s-a făcut suficient în acest sens, raporturile dintre cultura de stînga și cultura burgheză în Italia, au prilejuit dezbateri largi și instructive.

Congresul al XX-lea al P.C.U.S. a dat un nou impuls gândirii critice și a reprezentat un exemplu strălucitor de dezvoltare creatoare a marxismului, de luptă împotriva dogmatismului. El a arătat că marxismul trebuie să pulseze cu viața, care înseamnă evoluție, schimbare continuă, adaptarea la condițiile noi pe care mersul înainte al omenirii le dezvăluie.

Intr-adevăr progresul are ca mod preferat de expresie dialogul pozițiilor antinomice, nu monologul exasperant și dogmatic, suficient și sleit, sau încrămențat în poziții imuabile. Dogmatismul înseamnă regres, iar cercetarea activă, suplă a realităților înseamnă înnoire și viață.

Ecouri interesante ale acestor discuții și probleme le întîlnim în câteva publicații germane. În „Neues Deutschland” pe anul 1956, numărul din 8 iulie, prof. dr. Haverman publică un articol intitulat „Lupta de opinii stimulează științele”, iar în numărul din 20 septembrie, un alt articol intitulat „Filozofie și dogmatism”. Într-un alt număr din 25 august al aceleiași publicații, prof. Dr. V. Stern semnează articolul „Dogmatism și lupta de opinii”. În sfîrșit, în numărul din 5 august al revistei „Sontag” a

apărut articolul lui A. Koning tot despre „Filozofie și dogmatism”, în care autorul arată că dogmatismul desconsideră principiile de bază ale cercetării științifice: obiectivitatea în interpretarea faptelor concrete, onestitatea afirmațiilor, verificarea materialului pentru a se înlătura concluziile pripite; el desconsideră în aceeași măsură și atitudinea pe care omul de știință — savant sau cercetător — trebuie să o aibă față de obiectul cercetărilor lui, modestie și atitudine precaută în aprecierea însemnătății teoretice a rezultatelor, precum și strădania în înțelegerea cît mai exactă a opiniilor adversarului, înainte de a le combate.

Am citat cu preferință opiniile acestui autor, fiindcă ele ating direct chiar, o concluzie la care în chip necesar s-a ajuns după toate cele arătate mai sus: necesitatea discuției cu intelectualul de stînga, nevoia realizării unui larg front al intelectualilor de stînga în vederea luptei comune.

Acesta nu este un lucru simplu, ușor de realizat. Poziția unora dintre intelectualii de stînga, în situații istorice complexe, și epoca noastră nu este lipsită de asemenea situații, este contradictorie. Problemele lor acute în asemenea momente sînt „probleme de conștiință”. Frămîntările de conștiință, scrie Laurent Cassanova într-un articol publicat recent de „L'Humanite”, răspunzînd unui grup de intelectuali, sînt întotdeauna demne de respect și am vrea să vorbim despre ele cu multă precauție. Frămîntările sufletești există pentru proletar, ca și pentru intelectual, pentru comunisti, ca și pentru alții. Experiența ne arată că sînt multe feluri de a le trata și de a le rezolva. Deosebirea nu provine însă din faptul că unii ar fi intelectuali, iar alții muncitori. Deosebirea rezultă mai curînd din aceea că unii sînt luptători revoluționari, iar ceilalți nu. Intr-adevăr, în tematica frămîntărilor de conștiință ale unor intelectuali de stînga, epicentru îl formează propria lor conștiință și numai ea, acționînd pentru ea însăși, în ea însăși și în propria și unica ei experiență, fără nici o referință la contextul istoric în mod neglijent uitat, fără nici un raport cu conștiința colectivă, cu sensul desfășurării evenimentelor, cu condițiile concrete ale epocii pe care o trăim. Conștiința noastră, a comunistilor, este conștiința cla-

sei. „Cînd sîntem în regulă față de proletariatul revoluționar, atunci și numai atunci conștiința noastră e împăcată“. Neînțelegerea acestui adevăr de către unii intelectuali de stînga, duce la confuzii regretabile și așa se explică felul cum au reacționat unii intelectuali de stînga la evenimentele din ultimul timp. E clar că discuția trebuie să continue. „Desigur, știm prea bine, spune Laurent Cassanova în articolul citat, că nu putem convinge așa dintr-odată atîtea minți alese și bune. Va trebui să depunem cu multă răbdare o sforțare care să se nască și să crească din experiența reînoită a fiecăruia. Sînt multe, foarte multe lucruri care ne unesc. Să-mi fie permis să citec chiar cuvintele lui Sartre, care în polemica cu Naville scria: „Nu trebuie să uităm tot ceea ce ne unește, noi luptăm împotriva acelorași oameni, împotriva aceleiași politici, fie că poartă eticheta M.R.P. sau S.F.I.O., sîntem atacați de aceiași adversari și avem în vedere, ori care ar fi deosebiriile noastre în privința mijloacelor de reușită, o regrupare a întregii stîngi sau, dacă vreți, un front popular.“

Glasurile acestea sînt de altfel în linia preocupărilor marxismului militant. Iată ce se spune la al VIII-lea congres al P.C. Chinez, în cuvîntarea rostită la **Ciu De**: „Fiecare dintre tovarășii noștri trebuie să învețe să mențină unitatea cu ceilalți tovarășii și ceea ce e deosebit de important, să învețe să aibă legături cu oameni care au întotdeauna o părere diferită de a sa. Aceasta se explică prin faptul că nu este de loc dificil să se stabilească relații strînse cu oameni care au întotdeauna aceleași păreri cu noi. Dar este **dificil** și totdeauna important să se stabilească o unitate strînsă cu oameni care deseori au păreri diferite de ale noastre.“

Porțile discuției cu intelectualul de stînga sînt deci larg deschise, în spiritul unei gîn-

diri critice. În locul climatului dogmatic în care înflorește monologul, afirmația fără replică, este restaurat dialogul, cercetarea critică, adică modul de exprimare adecuat desfășurării dialectice a gîndirii. Bazele acestor discuții au ca punct de sprijin adevărul interpretat de pe poziții marxiste. Tot în cuvîntarea rostită de **Ciu De** în al VIII-lea congres al P.C. Chinez se spune: „comuniștii au în mîină arma marxism-leninismului și nu există dispută care nu ar putea fi rezolvată rațional. Dacă toți se vor pronunța pentru principiul respectării adevărului, orice dispute și divergențe pot căpăta o rezolvare echitabilă.“

Iar **Roger Garaudy**, la congresul al IV-lea al P.C. Francez, după ce arată că burghezia este cea care are nevoie de falsificarea realității, precizează: „Clasa muncitoare, care poartă în ea viitorul, n-are nevoie de nici o minciună. Toate adevărurile o servesc. În faza descompunerii capitalismului, nu există pentru clasa muncitoare rechizitoriu mai zdrobitor împotriva dușmanilor săi decît de a revela realitatea și a spune adevărul.“

Pe linia aceasta a folosirii adevărului ca armă de luptă pentru înnoire și progres — linie trasată de Congresul al XX-lea al P.C.U.S. — se întîlnesc două civilizații de structură diferită, două culturi cu trăsături specifice diverse. Glasul lui Ciu De din Extremul Orient și glasul lui Roger Garaudy din Occidentul european poartă același mesaj.

Direcționat pe făgașul său normal, marxismul își sporește pe de o parte propriul său conținut de idei și adevăruri științifice, iar pe de altă parte forța de pătrundere în cercuri cît mai largi, vigoarea și autenticitatea unei ideologii pe care istoria o confirmă neconținut, în desfășurarea ei dialectică.

MIRCEA ZACIU

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI

Aș vrea să încep cu o evocare și totuși ceva mă împiedică. Numele lui Brătescu-Voinești evocă mereu „copilăria goală și desculță“, copilăria zilelor însoțite de lumină, cu lumina blândă și cu atmosfera clasei de primară când, întorși din vacanță, învățătorul ne citea **Puiul** sau **Bietul Tric** sau **Moartea lui Castor**. O vreme incertă și aurită în care ciocăneau semnalele lumii de afară, duioase în **Simbătă**, dureroase și adevărate dar încă neînțelese pe deplin atunci, în drama lui Rizescu, în cea a lui Pană Trăznea Sfântul, sau a lui Niculăiță Minciună.

Cine n-a lăcrimat, copil, la citirea sfârșitului puiului de prepeliță, care moare înghețat, surprins de iarna nemiloasă, cu ghiarele „împreunate ca pentru închinăciune“? Multă vreme știam pe dinafară pasaje din începutul bucății **Simbătă**, pentru că mă fermeca tonul acela reflexiv al unei voci ce ți se adresează direct și numai ție („A! E de neînțeles cum într-o cutiuță de câțiva centimetri, au putut să stea așa de bine ascunse, chipuri de oameni, de lucruri, de peisaje, cu dimensiunile lor, colorile lor, cu toate amănunțimile lor, cu tot...“)

Și atâtea alte pagini, atât de adânc întipărite în amintire, fiindcă erau primele impresii literare și din cele mai puternice.

„De Brătescu-Voinești mă leagă copilăria goală și desculță, copilăria plină de ghimpi și de soare, atât de depărtată...“ scrie Zaharia Stancu. — „Aveam șase ani

când am auzit de Brătescu-Voinești. Văd și acum cîmpul ars de soarele lui August, miriștile pe care pășteau caii cu boturi în-sîngerate, aud și acum prepelițele cîntînd în ierburile coapte. Intinși la soare, trei copii, eu și doi băieți mai mari. Unul din ei citea „Puiul“ dintr-o carte de clasa patra primară. Am plîns. După ce am învățat eu însumi să citesc, am căutat cărțile lui Brătescu-Voinești și le-am devorat. Îmi plăceau pînă și titlurile: „In lumea dreptății“, „Intuneric și lumină“¹⁾.

Rîndurile acestea sînt scrise în 1945. Ele erau urmate de o amară reflecție pe marginea prăbușirii morale a omului care fermecase copilăria scriitorului și-i amărîse anii maturității cu articole politice învenimate de ură.

Sînt, în lumea scrisului, surprize triste asemănătoare dezamăgirii ce ți-o provoacă cunoștința unui om pe care l-ai crezut frumos și tinăr și-l întilnești urîțit și încovoiat.

Răsfoiești cărți și citești biografii. Neconcordanța timbrului te jignește. Disonanțele îți zgîric sufletul. Cum a putut Knut Hamsun, cel care a scris halucinantele pagini din **Foamea** și atîtea altele, pline de sensibilitate, să devină colaboratorul sîngeroșilor cotropitori ai țării sale? De ce a trebuit ca Liviu Rebreanu să-și trădeze mesajul din **Răscoala**? Cîte pagini înfiorate de privescerea suferinței umane, a

¹⁾ Zaharia Stancu, *Cap de găină, în: secolul omului de jos*, Buc., 1946, p. 15.

mizeriilor ce-l bîntuiau pe micul slujbaş sau pe intelectualul proletar, în opera lui Brătescu-Voinești! Cîte promisiuni în foiletoanele ascuțite, scrise „în slujba păcii“! Și emoționanta decizie epigrafică, pusă în fruntea operei:

„Dacă te-ai hotărît să spui adevărul, pregătește-te să suferi!“

Va avea scriitorul — de-a lungul anilor — tăria morală de a rezista criticilor, releivoințe, ostilității ce-l așteaptă dacă rămîne credincios angajamentului ce-și lua? Va reuși el să spună **întotdeauna**, adevărul și numai adevărul despre societatea nedreaptă în care trăia?

Pe ce cale a apucat scriitorul? Pe aceea a luptei consecvente și neprecupețite sau a ales compromisul? Și de ce l-a ales? De ce umbra păcatelor lui stăruie și va stăruii mereu asupra operei?

Iată ce mă împiedica să încep rîndurile de față cu o evocare.

★

Ioan Alexandru Brătescu-Voinești s-a născut la 1 ianuarie 1868 la Tîrgoviște, „un orașel urît, plin de ruine, cu mii de ciorii și cucuvăi, dar cu împrejurimi încîntătoare“. E adevărat: la acea dată vechea fală a fostei reședințe domnești se risipise. Tîrgoviștea, care dăruise literaturii romîne pe Heliade Rădulescu, pe Cîrlova, pe Enăchiță Văcărescu și pe Grigore Alexandrescu — era acum un biet tîrgușor de provincie, căruia Vlahuță, în trecere pe acolo, i-a închinat cunoscutul **catren**:

Tîrgoviște măreață, a Romîniei fiică,
Și loc de reședință în poale de

Carpați,

Nimic nu-ți mai rămîne din gloria
antică

Decît țuică de prune, ruine
și-avocați..

Tatăl scriitorului era „boernașul de provincie“ Alexandru Brătescu, fiul unui pictar. Mama, descindea din familia Voinescu, maiorul căruia Gr. Alexandrescu i-a dedicat vestita „epistolă“. O tradiție literară exista așa dar în familie. Bunica Luxița adnotase în franțuzește un exemplar din **Dialogurile** lui Platon; bunicul, Voinescu I,

era prieten intim al lui Heliade. El însuș tradusese romanul doamnei de Staël, **Corina sau Italia**; participant la revoluția din 1848 și exilat împreună cu Bălcescu și ceilalți capi ai mișcării, Voinescu ne va lăsa una din cele mai mișcătoare mărturii literare ale prăbușirii revoluției, în a sa **Călătorie cu ghimia pe Dunăre**.

Copilăria lui Brătescu-Voinești se petrecu într-o atmosferă patriarhală, de preocupări casnice, sărbătoriri discrete, vacanțe la țară, plimbări la vie. Multe din întâmplările mărunte ale acelor ani, dar mai cu seamă **atmosfera** copilăriei în casa părintească, aveau să revină în proza scriitorului. Pasiunea tatălui pentru grădinarit — „tatăl meu era un pasionat grădinar“ (**Conferință**) — și figura bunicăi — „nimaia, cum îi zicem noi“ — sînt evocate în schița **Simbătă**. Neînțelegerile dintre cei doi părinți, mama — ambițioasă, tatăl, — resemnat în înțelepciunea unei existențe șterse, i-au servit scriitorului drept punct de plecare în nuvela **Neamul Udreștilor**. Figurile care au populat casa părintească se regăsesc în **Scrisorile lui Mișu Gerescu** (neuitatul nenea Antonache), sau în **Moș Niță Hirleț**. Atmosfera de viață familială tihnită, cu tabieturi și pasiuni minore: lectură, muzică, plimbări în afara orașului, caracterizează atîtea din nevelele lui Brătescu-Voinești. În casa lui Rizescu, eroul și soția lui, acompaniați de căpitanul Casseli, făceau muzică. Vioara, pianul și violoncelul revărsau armonii suave peste grădinile adormite din jur, în înserarea prăfuită a tîrgului (**În lumea dreptății**). Și acesta era un reflex al amintirilor: „...în puține case din țară se cînta atîta, cît în casa noastră părintească.“

Primele lecturi, sub privegherea părintească, îl apropie de Jules Verne, de fabuliștii francezi, de Negruzzi („Cum am învățat romînește“), sau de cîțiva poeți romîni, de Alecsandri în primul rînd. Dar îl atrăgeau și cărțile de zoologie și nimic nu-i era mai drag decît **Viața animalelor** lui Brehm sau **Amintirile entomologice** ale lui Fabre. În clasele de liceu îl citi cu pasiune pe Darwin, (a cărui lectură se face simțită în cîteva pasaje din **Cea din urmă scrisoare**, bucata de debut, sau în **Predoslovie** la volumul **Intuneric și lumină**). Are,

mai târziu, revelația poeziilor lui Eminescu („muzica lor mă urmărea stăruitor...“), care-l fascina, ca pe toți tinerii acelei generații.

Era, de pe atunci, un hoinar. Indrăgostit de natură, iubea cu pasiune vânătoarea și pescuitul.

Terminînd liceul, se înscrie la medicină. Dar cariera îi displace, prin contactul prea direct cu suferința umană.

Retrospectiv, scriitorului i se pare că apropierea de Maiorescu i-a hotărît orientarea. Audiînd cursurile de filozofie ale acestuia, îi făcu cunoștința, fu curînd invitat în casa de pe strada Mercur, unde miercurea erau serate literare, și solicitat să scrie. Cu cîva timp înainte, Brătescu publicase versuri răzlețe prin **Romînia Liberă**. Maiorescu l-a remarcat și de aci înainte, poeziile lui apar în **Convorbiri Literare** (1891).

Citite în casa de pe strada Mercur, poeziile „n-au dispăcut“ și fură publicate (dovadă că revista ducea lipsă de material literar serios), „dar, scrie Brătescu-Voinești, eu simțeam că nu sînt poet, eu mă simțeam povestitor“ (**Conferință**).

Lectura lui Dickens și a lui Alphonse Daudet îl determină să încerce și el proză. Debutase de altfel cu o scurtă schiță, **Cea din urmă scrisoare** (amestec de epică și reflecții sceptice asupra finalității existenței)¹⁾, urmată la scurt timp de un mănunchi de **Scrisori găsite**²⁾ (scurtă istorie a unei doamne de Rênal și a unui Julien Sorel cu scrupule). Deocamdată însă povestirea lui Brătescu-Voinești n-are relief. În schimb, o a treia încercare, **Simbătă (fragment dintr-o scrisoare)**³⁾, publicată după doi ani de tăcere, era dintr-odată o mică bijuterie artistică. Urmare apoi, la scurte intervale, **Inspecție, Pană Trăznea, Microbul, Magheranul, Două surori ș. a.**

Sfătuit de Maiorescu să-și aleagă o meserie, fiindcă nu va putea trăi din scris, Brătescu-Voinești se întoarce la Tîrgoviște, unde se apucă de avocatură. Dar cariera

nu-i plăcea, nedreptatea triumfătoare îi provoca adesea adevărate crize de conștiință și sentimentul că participă el însuș la oprimarea celor slabi, îl sufocă. Tabloul tribunalului era dezolant, menit să-l împingă spre mizantropie.

Cum singur mărturisește, n-avea „calitățile“ necesare unui bun avocat. Avea însă ochiul treaz și observa cu lăcomie, notînd figuri de împričinați, fraze stereotipe de proces-verbal, vocabule stîlcite, reflexii amare. Nu lipsesc nici frămîntările de conștiință care-l încearcă în această epocă. Din ele și din atmosfera „lumii dreptății“, din lupta unei conștiințe cinstite împotriva corupției și lașității din jur, s-au născut Andrei Rizescu, Pană Trăznea Sfîntul, Mișu Gerescu și alții. În **Iumea dreptății, Din carnetul unui jurat, Din carnetul unui judecător, Scrisorile lui Mișu Gerescu, Fariseu, Cauza speculei**, sînt tot atîtea proze de un profund realism critic, în care se oglindește veridic venalitatea justiției burgheze, corupția magistraților, lipsa de scrupule a avocatului. Din toate întîmplările povestite cu un dar deosebit al observației și cu predilecția pentru amănuntul concret pe care și-o dă îndelungata frecvență a unui mediu, — se desprinde cu claritate ideea că nu poate exista dreptate într-o societate bazată pe clase antagonice, că în lupta necurmată de interese, ce macină orînduirea capitalistă, cei puternici vor triumfa mereu, iar cei umili și fără „relații“ sau fără avere, mor cu dreptatea-n mînă.

Dar aceste concluzii critice nu puteau trece neobservate de cercul junimist. De la primele bucăți publicate, Brătescu-Voinești fusese salutat ca un scriitor autentic. Dui-liu Zamfirescu îi scrie lui Iacob Negruzzi: „Brătescu este temperamentul cel mai artistic dintre noii tineri de la **Convorbiri**: trebuie încurajat să scrie ceva mai lung...“⁴⁾

Dar în ce fel trebuia „încurajat“, în ce direcție, o indica subtil însuș corespondențului lui Iacob Negruzzi: vorbind elogios despre nuvela **Inspecție** (1893), „plină de mișcare, cu o notă pasională puternică“,

¹⁾ în *Conv. Literare*, XXIV (1890), nr. 1, p. 47 ș. u.

²⁾ în *Conv. Literare*, XXIV (1890), nr. 7, p. 572 ș. u.

³⁾ în *Conv. Literare*, XXVI (1892), nr. 2, p. 75 ș. u.

⁴⁾ D. Zamfirescu către I. Negruzzi, în I. E. Toronțiu și Gh. Cardaș, *Studii și Documente literare*, vol. I, „Junimea“, Buc., tip. Bucovina, 1931, p. 93.

apropiind-o de arta americanului Bret-Harte, Zamfirescu condamnă însă cu severitate intervenția finală „care coboară schița la nivelul unui articol din **Lupta: Iar bătaia în armată!**“¹⁾

Evoluția de scriitor a lui Brătescu-Voinești se afla acum la o răscruce hotărâtoare. Experiența lui de viață, observația atentă a dramelor sociale, concluziile frământărilor lui morale, toate îl apropiau de scriitorii înaintași ai epocii: Caragiale, Vlahuță, Delavrancea, cu care legase, de altfel, strânse prietenii. Cu cită admirație vorbește el despre scînteetorul Caragiale, „biciuitorul tuturor formelor neroziei noastre“. Și cu ce emoție conținută scrie el zguduitoarea pagină despre drama lui Eminescu pe care l-a văzut, o singură dată, în grădina-varieteu „Opler“, zdrențaros și bolnav. Cită forță de acuzare era, pe atunci, în cuvîntul lui Brătescu-Voinești, la adresa celor ce-au îngăduit „această ticăloasă tragedie“ a celui mai mare poet român! (**A-mintire dureroasă**).

Era firesc, așa dar, ca scriitorul să evolueze, după tot acest bagaj de experiențe, idei și concluzii asupra vieții sociale contemporane, spre o atitudine de revoltă și critică necruțătoare, deschisă. Un moment se părea că așa va fi. Semnificativă e, în această direcție, hotărîrea pe care o făcuse Brătescu-Voinești, ieșind din „criza în care mă frământam“, de a colabora de aici înainte la **Viața Romînească** (1906)²⁾. În amintirile sale, scriitorul notează laconic această decizie, fără s-o comenteze. El nici nu-i mai putea descifra adevărata semnificație, la data cînd scria acele rînduri. Pentru noi însă, faptul că scriitorul începe să colaboreze la revista ieșeană cu unele din cele mai izbutite nuvele ale sale, e revelator.

Căci însuși tonul povestirilor lui se schimbă acum. Se întrevede și tendința de a schimba mediul social scrutat, de a se adresa unui erou de o altă esență de clasă, de a manifesta o opoziție mai netă față de

realitatea timpului. În **lumea dreptății**³⁾, nuvelă de proporții mai întinse, exprimă, pe planul creației, tocmai acest moment crucial. În locul „realismului clasic“ al bucăștilor anterioare, caracterul critic al viziunii sociale se accentuează; resemnarea de „sfînt“ a lui Pană Trăznea e înlocuită cu răzvrătirea dramatică a lui Rizescu, prilejuind lui G. Ibrăileanu observația:

„Dacă el (Brătescu-Voinești), va merge de acum mai cu samă în această direcție, (aceea din nuvela **In lumea dreptății** n.n.), opera sa va deveni mai semnificativă ca critica socială, mai revoluționară...“⁴⁾.

Acum se punea pentru Brătescu-Voinești, cu ascuțime, problema „menirii scriitorului“, a finalității operei lui. **Viața Romînească** îi oferea o soluție, una din cele mai oneste și mai sincere, una din cele mai avansate pe care le descoperise epoca.

Mai tîrziu, Brătescu-Voinești va încerca un compromis între „contemplația impersonală“ pe care i-o recomandase Maiorescu și cercul său (pretinzîndu-i să taie concluziile prea tăioase ale dramelor sociale ce scria), și formula critică avansată a **Vieții Romînești**.

Dar în momentul cînd și-a scris partea cea mai rezistentă a operei, scriitorul mai era însuflețit de credința în progres, în binefacerea științei, în măreția omului care stăpînește forțele oarbe ale firii.

El îi admiră fără rezerve pe „toți învățații, toți născocitorii de aparate care intensifică puterea simțurilor noastre“, e alături de toți cei care „înfruntînd mari piedici și mari suferințe și riscîndu-și viața, explorează regiuni necunoscute ale pămîntului; toți cei care, în laboratoare înguste, departe de farmecele vieții, prin experiențe migăloase și primejdioase caută să pă-

³⁾ În **lumea dreptății** începe să fie publicată din chiar al doilea număr de apariție a **Vieții Romînești**: anul I (1906), nr. 2, p. 263 ș. u.; nr. 3, p. 432 ș. u.; nr. 4, p. 32 ș. u.; nr. 5, p. 176 ș. u.; nr. 6, p. 355 ș. u. Între 1906—1908 (cînd își adună nuvelele și schițele în volum), scriitorul mai publică la **Viața Romînească**: *Conu Alecu, Contravenție, Nicușor, Din carnetul unui jurat, Inimă de tată, Taină*.

⁴⁾ G. Ibrăileanu, *Ion Al. Brătescu-Voinești (articolul al doilea)*, în **Viața Rom.**, II (1907), nr. 1, p. 108.

¹⁾ Idem, p. 84.

²⁾ vezi *Conferința*, în *Din pragul apusului, gânduri-amintiri*, Buc., Cartea Rom., 1935, p. 51 ș. u.

trundă tainele naturii și toți cei care și-au făcut din răspîndirea învățămîntului un apostolat" (**Inseninare**).

Inriurirea spiritului **Vieții romînești**, în formularea unor asemenea idei, e certă. Brătescu-Voinești, care citea din tinerețe multă biologie și studii de entomologie; care se pasionase din liceu pentru **Originea speciilor** a lui Darwin, nu se poate să nu fi acordat același interes ideilor materialiste răspîndite în felurite articole și studii ale revistei de la Iași. Și, în primul rînd, unul din directorii acesteia era tocmai Paul Bujor, biologul materialist, profesor universitar reputat. Ideile de terapeutică socială preconizate de Stere sau G. Ibrăileanu nu-l vor fi lăsat nici ele indiferent. Însăși terminologia unor „scriitori” ale lui Brătescu-Voinești, redactate în acel timp, ne duc cu gîndul la un contact destul de strîns cu ideile poporanistilor, în concepția cărora unele rămășițe de lecturi socialiste se amestecau cu influențe narodnice și anarhiste. Așa se face că în pragul primului război mondial scriitorul are îndrăzneala să-și spună răspicat părerea despre orînduire, atacînd cu pasiune războiul imperialist și închinînd un ca'd elogiu păcii. Scrise sub forma unui schimb epistolar între autor și „nenea Mache Dumbrăveanu”, (un boier luminat, interlocutor comod care nu contrazice ideile corespondentului), paginile din **În slujba păcii** (1916), se transformă, pe alocuri, într-un vehement rechizitoriu social. Volumul e un repertoriu de idei și atitudini cívice. Întîlnim o definiție a progresului social (care „constă în realizarea unui minus de durere, unui minus de egoism și a unui plus de putere de cunoaștere și de conștiință”); a politicii, privită cu suspiciune, ca un arsenal de mijloace „prin care se poate asigura minorității comoda dominare și exploatare a majorității”; sînt respinse formulele iezuite de „rău necesar” și „rău inevitabil”; se explică noțiunea de **adaptabilitate**; e exprimată ideea că **revolta** față de condițiile date constituie motorul propășirii; se trec în revistă unele fenomene istorice actuale: militarismul prusac, fizionomia imperiului austro-ungar, ș.a. Găsim și o scurtă „fiziologie” a politicianului bur-

ghez, în cadrul unei geometrii sociale originale.

Structura societății contemporane îi apare scriitorului reprobabilă:

„Intr-un popor de zeci de milioane de oameni buni, cuminți, harnici pe toate terenurile muncii constructive, — de la unii-
lul țăran sau uvrier, pînă la învățatul care se silește să descopere un anesteziac nou, ori specificul unei boale, pînă la artistul care muncește la o operă ce va mîngîia și va încînta generații după generații, — într-un astfel de popor, o infimă minoritate deține prin moștenire dreptul de a-i conduce destinele, socotind de turburători ai ordinii pe cei ce le pun la îndoială prierceperea și destoinicia” (**În slujba păcii**, p. 92—93).

Intr-un astfel de stat, activitatea creatoare a omului de artă sau a savantului, cade pe planul al doilea. Poetul moare la spital, negustorul de armament are ușă deschisă la Palat. Cursa înarmărilor, cheltuielile militare ce grevează bugetul statului și alte fenomene tipice fazei imperialiste, sînt denunțate cu vigoare. Sau războiul imperialist, socotit ca cea mai mare calamitate a timpurilor moderne. Deși nu reușește să descopere cauzele lui¹⁾, e hotărît să lupte pentru a găsi soluții de îndreptare a răului, schițînd chiar un program social ce ar reuși să îngrădească posibilitatea unui nou flagel.

E clar că nici în analiza mecanismului social, nici în soluțiile propuse, viziunea lui Brătescu-Voinești nu e scutită de numeroase confuzii și imprecizuni. El nu cunoaște explicația științifică a legilor ce guvernează societatea capitalistă și unele idei ce par înrudite cu analiza marxistă a fenomenelor lumii burgheze, ajung la el prin ricoșeu. Rămîne însă valabilă și emoționantă condamnarea persuasivă a războiului, tonul de pamflet cu care autorul creionează aspecte ale societății contemporane, sau vocea înfiorată, străbătută de nobilă indignare, cu care înserează cîteva scene

1) Considerînd că „nemulțumirile de ordin economic, oricît de mari ar fi, nici nu explică războaiele, nici nu sînt cauza lor”, sau că „războaiele biblice și năvălirile barbare izvorau din motive de ordine economică, cele moderne nu” (p. 90).

din războiul balcanic, amintind epizoade similare din creația unui Gîrleanu sau M. Sadoveanu.

Criticile vehemente și atacurile îndreptate împotriva acestei „biblii a păcii“, a doua zi după apariție, sînt perfect explicabile.

Dar după primul război mondial însăși evoluția scriitorului fu din cele mai triste: el se alătură curînd clicii care pregătea fascizarea țării, exprimă atitudini antisemite, încurajează furia bestială a legionarilor, atacă presa democratică și pe scriitorii progresiști, colaborează — în timpul criminalului război împotriva Uniunii Sovietice — cu agresorii, aprobînd, cu senilă pasivitate, dezastrul la care era împinsă țara. Trist epilog, care-i covîrșea de rușine bătrînețea, umbrindu-i opera, stigmatizîndu-i, pentru totdeauna, numele.

Carierea omului se încheia așa dar sub auspiciile cele mai sumbre. El murea îndată după eliberarea țării a cărei prăbușire n-o împiedicase și la o cărei renaștere din cenușă destinul însuși îi interzicea să mai asiste.

Ca scriitor însă, murise cu mult înainte. Dacă la Rebreanu falimentul moral s-a manifestat prin apariția, în creația lui, a acelor opere factice, nerealizate artisticește, scrise pe gustul publicului burghez, amator de morbid și senzațional, la Brătescu-Voinești o evoluție politică similară îi paraliza progresiv facultățile creatoare. În adevăr, activitatea lui Brătescu-Voinești, destul de fecundă pînă la primul război mondial, continuă cu intermitențe și cu opere minore pînă prin 1930 (ultimele bucăți fiind simple schițe autobiografice), cînd se încheie definitiv.

Partea de rezistență a acestei opere o constituie cele două volume apărute înainte de primul război: **In lumea dreptății și Intuneric și lumină**. Opera era, astfel, scutită de rătăcirile politice ale vârstei mature. Ea s-a născut într-un alt climat social și moral, ascultînd de alte impulsuri, mai sincere și mai adevărate. În mare parte ea îl exprimă pe Brătescu-Voinești din momentul colaborării la **Viața Romînească** și al elaborării scrisorilor închinete păcii. De aici tonul critic al nuvelor, nemulțumirea și revolta ce le străbat, difuz,

ca un rîu subteran. Ca scriitor, Brătescu-Voinești aparține unei epoci anterioare celui dintîi război, ocupînd locul de tranziție pe care i-l precisase încă Ibrăileanu și pe care nu l-a mai putut depăși: „între generația lui Vlahuță și aceea a lui Sadoveanu“¹⁾.

★

Simplitatea și banalitatea aparentă a conținutului epic al celor mai multe din nuvelele și schițele lui Brătescu-Voinești, pot induce în eroare un cititor neavertizat: întîmplările aproape anoste ale unei după amieze, într-o familie mic-burgheză (**Simbătă**); moartea unui cîine de vînaătoare (**Moartea lui Castor**); o babă își pierde floarea pe care o creștea cu grijă și ultima ei bucurie se spulberă (**Magheranul**); unui slujbaş i se fură paltonul cel nou, făcut cu prețul a zeci de privațiuni (**Blana lui Isaia**), copilul odăiașului de la tribunal e sfîșiat de cîini pe cînd voia să privească pomul de Crăciun, prin geamul unei case boerești (**Nicușor**); altul, visează să devină șofer, un boer îi promite, apoi, dîndu-și seama de beleaua ce-și ia pe cap, se răzgîndește, nimicînd bucuria copilului (**Gheorghiuța al Anghelini**); notabilitățile unui orașel luptă să aibă și ei „regimentul“ cuvenit în urbe, iar cînd visul se realizează, „leaderul“ campaniei descoperă că nevasta îl înșeală cu un ofițer (**Un regiment de artilerie**); un casier se îndrăgostește de o fată trecută și pe urmă e gata să cadă-n păcat cu sora acesteia, femeie frivolă (**Două surori**); un tînăr magistrat vrea să întemeieze o familie și să se păstreze cinstit, dar e împins de societate la ruină și nebulie (**In lumea dreptății**); un boer are mania hrisoavelor, în timp ce fiu-său se depravează, tocîndu-i averea (**Neamul Udreștilor**), ș.a.m.d.

Ce semnificație puteau avea aceste întîmplări, cele mai multe „banale“, pentru critica din trecut? Scriitorul prezintă „inadaptabili“: boieri ruginiți, care nu se pot acomoda noilor condiții sociale, intelectuali striviți din pricina candorii, a

¹⁾ G. Ibrăileanu, *Ioan Al. Brătescu-Voinești, în „Scriitori și curente“*, Iași, V. Rom., 1909, p. 182.

sincerității și a dragostei de dreptate — calități negative în lumea banului. Prima categorie a inadptabililor îl ducea pe scriitor către apologia vechilor așezări, patriarhale, prin opoziția unor firi delicate și suave, subțiate prin cultură și educație, — rapacității și venalității brutale din jur. A doua categorie nu era decît o transfigurare, de fiecare dată, a propriei fizionomii. Scriitorul era, așa dar, un „*subiectiv*” și un „*liric*”.

Dar dincolo de aparenta banalitate și subiectivitate a faptelor ce narează, opera lui Brătescu-Voinești reflectă un amplu proces social. Scriitorul creionează înfîmplări cotidiene sau urmărește biografii. Dar el e atent de fiecare dată la elementul dramatic al istoriei sau vieții prezentate, la pricinile dramei. El ne descoperă ciocnirile eroilor cu condițiile în care sînt siliți să trăiască, conflictele cu mediul social, cu instituțiile și morala aceluia mediu. Istoriile și viețile narate de Brătescu-Voinești devin **drame sociale**.

Tema centrală a acestora este destrămarea boierimii și „ridicarea noroadelor”, cum spune eroina din **Neamul Udreștilor**. E una din temele predilecte ale scriitorilor vremii. Brătescu-Voinești, legat prin puternice tradiții familiare de clasa ce pierdea, îi urmărește prăbușirea dinăuntru. Ca și la Gîrleanu sau Bassarabescu, boerii lui au mania hrisoavelor (în care Ibrăileanu vede simbolul însuș al lumii vechi), nu renunță la tabieturi, au ticuri, sînt automatizați sufletește. Coana Leonora și coana Sașinca au mania dereticatului în egală măsură cu eroinele lui Gîrleanu sau Bassarabescu. Ca la aceia, eroii lui Brătescu-Voinești au oroare de lumea nouă, a parveniților, cu care nu vor să aibă nimic comun. Pe Conu Alecu (din schița cu același nume), îl indignează mojicia tinerilor burghezi; lui **Nenea Guță** îi repugnă minciuna. Și cu toții au o distincție neprefăcută a manierelor, gesturilor, vorbirii, o discreție a sentimentelor, contrastînd violent cu fizionomia morală a burgheziei parvenite. Dar — spre deosebire de confracții săi — Brătescu-Voinești nu-i arată pe boierii epocii sale rupți, izolați de viața socială, creindu-și insule sau „zone interzise” pentru burghezia gălăgioasă a

zilei. Dimpotrivă, chiar atunci cînd își manifestă oroarea de politică, ei se avîntă nu odată în lupta electorală, cu cel puțin tot atîta pasiune ca și adversarii lor. Din contactul cu prefacerile din jur, chiar un boier „get-beget” cum e conu Alecu, împrumută „prințipuri liberale”. Dar democrația e înțeleasă suav, căci „să te ferească însă Dumnezeu să te-ntinzi mai mult decît socotește dumnealui că ți se cuvine, că numaidecît ți-o taie, dar știi, scurt.” (**Conu Alecu**).

Participarea pe lista electorală a conului Guță sau Mache, o înobilează, împrumutîndu-i un blazon, chiar dacă personajul distins are aerul unui supraviețuitor (**Mache Dumbrăveanu**). În schimb, conu Leon Căliman, din **Maxima virtus**, e tot boer de neam, dar perfect „adaptat la mediu”, el a devenit un mare politician și un neîntrecut demagog. Scriitorul tratează problema cu o subtilă artă a insinuării: burghezul, parvenitul, procedează și în politică precum în lupta economică și socială, cu brutalitatea caracteristică. Cutare îmbogățit de pe urma petrolului sau a afacerilor din timpul războiului poate fi demagog la modul grosolan, trezînd o repulsie imediată și categorică. Nenea Leon e om subțire, aristocrat în maniere, aristocrat în oportunism. Demagogia lui e fină, oportunismul lui, gîngaș, aproape candid, înfîț povestitorul, înduioșat, e gata să-i recunoască sinceritatea. Aceasta nu înseamnă însă că scriitorul încearcă să scuze corupția clasei boeresti, nici să-i ascundă putreziciunea. Dimpotrivă, îi subliniază formele iscusite, perfide, la care recurge pentru a se menține la putere. În altă parte, boierul ne dezvăluie și celălalt chip, cel crud și brutal. Indelungata tradiție de familie, educația aleasă, viața mondenă, fac din boier un exploatator „subțire”, un asupritor „cu mînuși” (Turgheniev ne-a dat figuri strălucite de această speță iar nuvelele lui aveau, la noi, o circulație foarte mare). În raporturile cu țărani de pe moșia lui, boierul redevine însă stăpînul absolut. Aici el nu se mai află în „lumea bună”, în saloanele unde trebuie să-și arate finețea și rafinamentul gusturilor sau al manierelor. Între țărani, el redevine exploatatorul sîngeros, care nu se dă în lături nici de la

bătaie, nici de la siluire sau jaf. Ilustrative sînt, în această direcție, **Taină** (cu răzbu-narea unui țaran împotriva boierului ce-i necinstise nevasta), **Fariseu** (cu tipul aprig al moșierului lacom de pămînt, asupritor al țăranilor, dar grozav apărător al drepturilor lor în lumea mondenă, fiindcă a avea „prințipuri liberale“ era o modă), ș.a.

La Brătescu-Voinești, descompunerea boierimii e văzută prin intermediul dizolvării familiei. Așa va proceda și Sadoveanu în **Venea o moară pe Siret**. La Girleanu, familia e o oază salvatoare: boierii lui se însoară și-și căpătuesc copiii numai în limitele propriei clase. La Brătescu, morbul destrămării îl aduce tocmai un element străin, strecurat într-o veche familie de neam. În **Neamul Udreștilor** acest element dizolvant este Sașinca, cu ambiția ei nemăsurată, proprie lumii noi, în vertiginosă ascensiune, cu energia ei tenace, opusă slăbiciunii și abuliei soțului, preocupat numai de hrisoavele-i inutile. Raul, băiatul, crescut în mentalitatea adusă din afară, de maică-sa, împinge neamul la ruină. Familia se stinge, moșia e scoasă la mezat și numai coana Luxița, rămasă nemăritată și nebulă, rătăcește prin București, purtînd cu sfințenie la piept prețioasele hrisoave, mărturii ale „drepturilor“ sfinte ale moșierimii. Luxița, la Brătescu-Voinești, ca și Zinca Țărimeasca la Bassarabescu, amîndouă mistuite de aceeaș patimă, se ridică, în concepția autorilor, la proporții simbolice. În **Pană Trăznea Sfîntul** ni se zugrăvește tot tragedia unei familii vestite odinioară. Aceeași temă în **Rătăcire**. În **Două surori** e urmărit, indirect, destinul celor două fete ale boierului Cioranu: una căzuse pe panta depravării, cealaltă se resemna cu gîndul că avea să rămînă fată bătrînă. Aceleași reflexii i le prilejuiesc scriitorului propriile-i amintiri: moartea tatălui prăbușește „tot rostul neamului“; fiul nutrește o vreme dorința de a reclădi „fala“ trecută a familiei, dar obosește curînd și renunță. În **Moartea lui Castor**, urletele bietului **ciine bătrîn** — privit însuș ca un supraviețuitor și un ultim martor al unui trecut mai fericit — capătă un înțeles simbolic: e în ele „glasul tăcutei mele desnădejdi în fața ruinei neamului“. E adevărat că — în liniile sale

mari — și opera lui Brătescu-Voinești reține caracterul implacabil al disoluției boierimii. De unde și resemnarea celor mai mulți eroi în fața prăbușirii neamului lor.

În schimb, în **In lumea dreptății** avem de-a face cu o adevărată tragedie „teribilă, zguduitoare“, care nu mai stoarce lacrimi de înduioșare ci de indignare și revoltă. Căci Andrei Rizescu vine din altă lume, din alte straturi, aducînd, în ciocnirea cu mediul, o împotrivire îndîrjită. El luptă, se zbate și rezistă multă vreme, cu energia forțelor sociale tinere, care vin cu puteri proaspete. Dar singur, izolat, pînă la urmă cade și el, strivit cu brutalitate.

S-a făcut mereu o paralelă între cele două categorii de eroi: boierimea ce se duce și intelectualul mic burghez, redus uneori la condiția proletarului. În opera lui Brătescu-Voinești cele două specii sînt admirabil întruchipate în Pană Trăsnea și în Andrei Rizescu. Ibrăileanu a lăsat o minuțioasă analiză a esenței acestor figuri de „inadaptabili“. Tipurile pot fi raportate însă și la galeria, mai cuprinzătoare, a „oamenilor de prisos“, de largă circulație în literatura rusă clasică, și pe care, la noi, poporanștii i-au difuzat în literatura lor. Pană Trăsnea și Andrei Rizescu amintesc clasificarea succintă a lui V. Vorovski, pentru care „omul de prisos“ se recruta din două straturi foarte depărtate, dar urmînd o evoluție similară. Se întîlneau astfel, pe același drum „boierul care se căiește“ dar nu se poate izbăvi de destinul clasei sale și intelectualul mic-burghez, provenit din clase populare dar incapabil să reziste mediului social corupt. Acesta din urmă are de ales între compromisul cu acest mediu sau lupta deschisă, inegală, cu el. E dilema lui Iorgu Cosmin al lui Delavrancea (**Paraziții**), a lui Ion Florea, din **Legea trupului**, romanul de început al lui Ion Agîrbiceanu, a lui Manolaș, eroul lui Galaction (**O stea prin fereastra lui Manolaș**), a lui Tache din **Lume veche și lume nouă** a lui D. Zamfirescu. Evoluția figurilor va fi, de fiecare dată, alta: „bursierul“ lui Delavrancea se împacă cu lumea și devine un filistin cuminte; eroul lui Agîrbiceanu, neputînd rezolva dilema, se sinucide; Iorgu Cosmin se salvează, fugînd din casa lui Malerian cu gîndul izbă-

avor că trebuie să se găsească pe lume un loc pentru cei ce vor să se păstreze curați și cinstiți; acelaș gând îl urmărea pe eroul lui Zamfirescu, în momentul când, fugind de insistențele cumnatei sale, părăsește casa părintească. Are o clipă iluzia salvării. Dar legea de fier a lumii burgheze îl încovoie curind. În perioada literară următoare, același destin îi așteaptă, în condiții sociale încă mai aspre, pe Radu Comșa din **Intunecare** și pe Dim. Petreanu din 1907 sau pe Ladima din **Patul lui Procust**. Lupta izolată, revolta individuală, anarhică, sfârșește întotdeauna tragic. Individul singur împotriva unei întregi societăți, organizată, avînd la îndemînă mii de mijloace represive, cade strivit. O galerie de învinși. Forța acuzatoare a acestor tipuri este însă apreciabilă, îmbogățind substanțial rechizitoriul unei lumi. Iar în acest rechizitoriu nuvela lui Brătescu-Voinești deține un loc important.

În lumea dreptății! Insuși titlul ascunde un zîmbet crispat, o amară ironie. Puțini scriitori au reușit, cu mijloace atît de simple și cu o narațiune aparent săracă în elemente epice, să realizeze totuși un tablou atît de amplu și de închegat, o imagine aproape sferică a unei realități sociale foarte adînci. Nuvela realizează o excepțională atmosferă, în primul rînd. Atmosfera de închisoare a lumii burgheze, impresia de celulă sufocantă, în care eroul se zbate zadarnic, fără să găsească nici o ieșire, nici o putînță de evadare. Drama lui Rizescu tocmai aceasta e: el caută o soluție, un **modus vivendi** în sînul societății banului, să rămînă cinstit și drept, cu conștiința curată și să-și realizeze totodată fericirea familiară. Nuvela urmărește torturile lui morale, îndirjirea cu care vrea să se smulgă de pe chinitorul său „pat procustian“. Dar cercul de fier al ostilității celor din jur se strînge tot mai mult: nimeni nu-i putea ierta că le e superior prin onestitate, că le cunoaște venalitatea și le-a denunțat turpitudinea. E atîta participare emotivă la drama eroului, încît, fără să vrei, te simți antrenat în această aventură demnă de imaginea cinematografică a unui Lattuada sau De Sica: un singur om, dezarmat, fără relații, fără avere, fără sprijin politic, luptă împo-

triva tuturor celor ce dețin puterea politică, moșiile, secretele guvernării, ale justiției, împotriva celor ce nu cunosc nici lege, nici morală, nici vreun scrupul capabil să le împiedice parvenirea.

Corupția justiției burgheze, a magistraților venali și a avocaților spoliatori e denunțată și în altă parte (**Cauza speculei. Din carnetul unui jurat, Din carnetul unui judecător**). Mijloacele criticii lui Brătescu-Voinești sînt însă diferite, de la o bucată la alta. Tragic în **Lumea dreptății**, el își colorează cu ironie sau cu sarcasm schițele de mai sus. **Cauza speculei** amintește, prin mimarea importanței și gravității protagoniștilor, în contrast cu golul lor intelectual, pe **Dincă C. Buleandră** al lui Vlahuță. Deși s-a spus despre scriitor că e un duos și un liric prin excelență, elementele de satiră nu sînt absente din creația lui. Caricatura unui ministru burghez în vilegiatură și servit, asemenea unui patrician roman, de băiași, maseur și de toți slujbași stațiunii balneare mobilizați în acest scop, se realizează cu savoare în **Întîia scrisoare lui M. Sadoveanu**. Caricarea vieții cazore, amintind o tradiție locală bogată, de la Băcalbașa la Gh. Brăescu, capătă un nou relief în **Inspecție**. Oportunismul locvace și trăsătura fundamentală a eroului din **Focul purifică**; satira moravurilor provinciale își găsește tonuri caragialești în **Un regiment de artilerie** unde eroii reiau, la o altă scară dar cu aceleași mijloace și un același vocabular, fabula din **O noapte furtunoasă**. Firește, duioșia sau cîte-o notă lirică discretă se întîlesc și aici. Alături de eroul caricat se află de multe ori reversul lui, către care scriitorul privește cu duioșie (**Moarte grabnică**); alteori însă, schița se reduce numai la portretul eroului satirizat, care ocupă întreg tabloul. Portretul devine atunci, cu toate trăsăturile individuale, un fel de „fiziologie“ (în buna tradiție a unui Iacob Negruzzi), a Demagogului, Oportunistului, etc. Orientarea către „caracter“ e vădită uneori și în titlu (**Fariseu**), sau devine o concluzie a monologului eroului (**Intimplare**).

★

Dincolo de această lume desfigurată moralicește, scriitorul schițează perspectivele

alteia, a celor umili, a celor ce suferă de pe urma nedreptății și a exploatării. Înținem aici atmosfera gogoliană a birourilor cu funcționari acriți de o existență fără bucurii, figurile elegiace ale „robilor moderni” din *Caleidoscopul* lui A. Mirea.

La Brătescu-Voinești, această faună mărunță suferă în tăcere, ascunzându-și cu decență mizeria: casieri holtei, care evită viața zgomotoasă a clubului, îndrăgostindu-se timid și școlărește (**Două surori**); slujbași îngălbeniți în aerul sufocant al unei „arhive”, întreținând dintr-o leafă de mizerie părinți infirmi (**Microbul**); magistrați care se zbat să-și păstreze integritatea morală (**Din carnetul unui judecător**); agenți fiscali purtând mici drame necunoscute (**Un om**), — o lume pătrunsă de delicatețe sufletească, discretă în suferința ei, fără un orizont prea larg, modestă în aspirații, rîvnind doar o viață scutită de nesiguranța zilei de mâine, cu puțină tihnă, adică tocmai ceea ce, cu toată modestia pretențiilor, nu putea dobîndi în societatea capitalistă. Visurile acestor oameni sînt, unul cîte unul, retezate. Dar rămîne întipărită totuși, ca un îndemn, în sufletul cititorului, frumusețea morală a tipurilor, puritatea și candoarea lor mișcătoare.

E adevărat, calitatea esențială a acestor eroi nu mai e revolta, nici încercarea de a lupta împotriva mizerabilei lor condiții umane. Ei se resemnează, umili, în fața loviturilor „soartei”.

Isaia lui Brătescu-Voinești nu e Akaki Akakievici. Eroul lui Gogol se zbate, aleargă, protestează, caută, solicită intervenția unei „persoane însemnate” și moare blestemînd, iar după moarte tot nu se lasă pîgubaș ci-și revendică cu aceeași obstinație mantaua furată, tulburînd cu aparițiile-i nocturne trecătorii înfrizați, caraula de pe podul Obuhov sau visurile unui demnitar. Și nu se lasă pînă ce, într-o noapte cu viscol, nu smulge înaltului personaj ce refuzase să-l ajute, mantaua. E, în nuvela gogoliană, o accentuată atitudine protestatară, iar în finalul fantastic o forță generalizatoare ce ridică deodată, pe bietul Akaki Akakievici cu mantaua lui, la înălțimea unor simboluri încărcate de un aspru avertisment.

Morala din **Blana lui Isaia** și consecințele amarei anecdote (cu toată coincidența tematică), sînt altele. Isaia nu protestează, nu revendică nimic. Îi roagă doar pe colegii de birou să-i de îndărăt blana. El mai spera că e victima unei păcăleli de prost gust. Nu crede că i-a furat cineva paltonul pentru care a îndurat atîtea privațiuni, pe care-l visa de atîta vreme.

Dar zbuciumul lui nu ține multă vreme. Și e un zbucium mut. Akaki Akakievici țipa și se zvîrcolea; apucase chiar caraula de guler, înnebunit de furie. Suferința lui Isaia e fără glas și mocnită. Silueta lui, încovoiată. În jurul lui, nimeni, („Rînd pe rînd au plecat de mult toți colegii... Și acum e singur...”) S-a împăcat cu gîndul pagubei, frînt („A trimis aprodul să-i aducă de acasă paltonul al vechi...”)

Și nuvela se încheie cu această imagine a omului părăsit de toți, în mijlocul biroului pustiu, năpădit de amintirile fericirii de dimineață. Toată lumea îl felicitase, și în auz îi răsună fiecare cuvînt rostit de nevastă și de copii, dincolo de care se simte parcă (în ritmul sacadat al frazei), un plîns interior.

Aici, Andrei Rîzescu nu mai are urmași. Ei trebuie căutați într-un alt mediu, mai umil încă și mai apăsător, printre odăiașii cu mulți copii sau la țară, printre țărani. Astfel de figuri sînt abia schițate în opera scriitorului. Totuși, cînd apar, portretele de țărani sînt pline de prospețime și autenticitate (**Din carnetul unui judecător**). Dialogul, vorbirea, gesturile, sînt spontane și fidel notate. Îl atrag, aici, mai cu seamă copiii, un **Nicușor** — băiatul odăiașului de la tribunal —, un **Gheorghîță al Anghelini** de la Bicaz, figuri de o candoare indescriptibilă, amintind izbitor — cu ochii lor „negri ca două picături de păcură” — portretele lui Tonitza. În această candoare a copilăriei găsește scriitorul un nou argument împotriva imoralității din jur. Mustrătoare, ea se transformă într-o armă ce denunță necruțător ipocrizia, minciuna, furtul, necinstea. Cu naivitatea și inconștiența vîrstei, care nu-și dă seama de consecințe, copiii, la Brătescu-Voinești rostesc

adevăruri crude și sentințe severe. Când slujitorii credincioși ai orînduirii se văd însă direct amenințați de aceste sentințe și adevăruri ei nu ezită să treacă la repressiune. E drama lui **Neculăiță Minciună**. E sfîrșitul tragic al acestui copil care nu putea rosti adevărul fiindcă, într-o societate bazată pe minciună, nimeni nu vroia să-l creadă. Pe un alt plan și în alt mediu, **Neculăiță** reface drama lui Răzescu. Și aici e compus cu grijă cadrul ostil în care eroul se mișcă și din care nu mai poate găsi scăpare: șeful postului de jandarmi și ibovnica lui, surprinși în vulgaritatea lor zgomotoasă; judecătorul, plictisit de „cazul“ peste care a nimerit; medicul, ambarasat de lacunele cunoștințelor profesionale dar improvizînd fericit, la fața locului, un diagnostic fantast... Într-o asemenea lume, canțoarea se numește prostie, setea de învățătură, obrăznicie, adevărul, minciună. Dar la o asemenea răsturnare a valorilor mîntea fragedă a unui copil nu poate rezista, după cum nu rezistase nici conștiința chinuită a lui Andrei Răzescu.

★

Discreția și delicatețea, calități esențiale ale scrisului lui Brătescu-Voinești se oglindesc și în compoziția operei, formele compoziționale predilecte fiind **amintirea și scrisoarea**, adică tocmai acele moduri de expunere care implică intimitate de la autor la interlocutor și duioșie, nostalgie sau o altă stare sufletească minoră. Cele mai multe proze ale scriitorului au această formă, de la debutul său (Cea din urmă scrisoare, „**Scrisori găsite**“), pînă la ultimul volum, **Firimituri**, trecînd prin **Simbătă**, care e o amintire dar poartă și subtitlul „fragment dintr-o scrisoare“, prin „**Scrisorile lui Mișu Gerescu**“, „**Scrisoare lui M. Sadoveanu**“, ș. a. **Moartea lui Castor**, **Gheorghiuța al Anghelini**, **Moș Vasile Drozoman**, sînt amintiri.

Maioreșcu îi prezisese dealtfel scriitorului o carieră literară dificilă, mereu amenințată cu sterilitatea, din pricină că el a început „cu ce sfîrșește de obicei un scriitor: cu amintiri“. Darul său evocator, lirismul reținut, duioșia discretă îl întorceau în mod fatal către un prim strat de experiență, către întîmplările celui dintîi contact cu lumea dinafară. În **Simbătă** se

face chiar apologia amintirilor, care te confundă într-o „tristețe dureroasă și plăcută tot într-o vreme“. O întîmplare banală în **Moartea lui Castor** (moartea unui ciine bătrîn), lumina scăzută a unei după amieze de iarnă (în **Simbătă**), trezesc în suflet icoana anilor copilăriei și adolescenței.

O simplă privire aruncată pe geam reține amănunte disparate dintr-un peisaj de iarnă: norii, vrăbiile, florile de ger pe sticla ferestrei... Toate acestea nu evocă însă nimic, luată unui cîte unul. Le trebuie un element coagulant, capabil să le topească într-o imagine unică, complexă, ce recompune atmosfera de odinioară. Acest element e clopotul bisericii de alături. Sunetul lui evocă dintr-o dată amintirea simbolurilor „de atunci“. Dovadă și fraza cu care intrăm în întîmplarea evocată:

„Simbătă după amiază, zi de paraclis...”

După ce a creionat cadrul și atmosfera întîmplării, sint decupate, una cîte una, figurile ce o vor popula:

Popa (înfățișare de urs „care a umblat prin ger“): mormăie ceva neînțeles, schițează neglijent o binecuvîntare peste capetele copiilor, își pune ochelarii „cîrpiți cu sfoară roșie“ și începe să citească mecanic paraclisul.

Copiii: „noi, ridicile“...

Mama, — care face crucile „încet și frumos cum nu le mai face nimeni“, aruncînd din cînd în cînd priviri semnificative spre ținci.

Madama, nemțoaică, protestantă, rămî-nînd la mașina ei de cusut, indiferentă la ceremonialul din jur.

Tata, intrînd „cu mîinile murdare de pămînt din florărie“.

Și, în fine, pe ușa dată de perete a sufrageriei, după ce sosirea i-a fost anunțată de zurgălăii săniei, „intră maiestos“, — Bunica.

Protagoniștii sînt acum cu toții în scenă. Bucata e organizată dramatic, fiecare moment putînd fi unul din actele evocării scenice. Un prim tablou: paraclisul; al doilea, cina, cu incidentul „madamei“ care-și cere voie să încălzească prăjitura cu gelatină, fiind-o dor dinții; al treilea tablou, vizitarea florăriei. Momentul culminant: lotonul. Ultimul tablou, — culcarea copiilor.

Cadrul se schimbă și el de fiecare dată și scriitorul are grijă să dea indicațiile de decor: „în odaie“, „odaia copiilor“, sau: „După masă, cu toții în salonaș“ și urmează evocarea precisă a mobilierului bătrânesc: „o canapea cu două jețuri, pe canapea două pernițe cusute cu lână, pe una un cocș, pe alta un ciine de vânătoare. În stînga, pianul „Pleyel“ enorm; în mijloc, peste un covor roșu, masa rotundă și jur împrejur scaunele îmbrăcate în peticuțe de mătase așezate și cusute cu măiestrie de mama“. Observați și distribuția mobilierului și indicația tipic regizorală: „în dreapta o canapea...“; în stînga, pianul...“; „în mijloc... masa rotundă...“, etc.

În acest cadru fixat cu grija amănuntului concret, figurile evocate una câte una în fizionomiile și îmbrăcămintea lor, se mișcă familiar. Tablourile se încheie cu câte o „poantă“: finalul celui dintîi ni-l arată pe popa Costache „afumînd“ cu cădelnița icoanele, copiii, pe mama și chiar pe păcătoașa de madama; cina se încheie cu observația pe care tatăl o șoptește la urechea bunicăi, despre madama care-și încălzește budinca: „orz pe giște“; scena loton-ului se termină cu explicația cîștigului egal al copiilor („printr-o întîmplare cîrmuită de tata“...)

În această atmosferă de tihnă și armonie, punctată doar de gălăgia crescîndă a copiilor, ne e înfățișată viața familiară patriarhală. Tabloul își revendică, drept „fond muzical“ acordurile lirice din *Domestica* lui Richard Strauss. Fiecare moment al după amiezii de sîmbătă a devenit, prin îndelungată și netulburată repetiție, o tradiție. Copiii știu dinainte ce se va întîmpla la cutare oră, așteaptă sosirea bunicăi, clipa loton-ului, chiar gesturile tatălui, cu certitudinea că așa trebuie să se întîmple. Știu, cu aceeași precizie, ce va face bunica intrînd în salonaș:

„Știm dinainte ce are să facă bunica intrînd în salonaș. Se oprește în prag și suspină privind portretul bunicului...“

Fiecare gest, fiecare moment al „sîmbelei“ se ridică la semnificația unui eveniment. Tatăl și bunica se preocupă de soarta florilor ca și cum ar vorbi de personaje umane foarte apropiate:

„— Apropos mamă, știi tîneraria aia a mea vișinia cu alb la mijloc?”

— Ei?

— Am pierdut-o, s-a uscat!

— Vai de mine!“

Alteori amintirea năvălește în timpul unui dialog, la masă (*Scrisorile lui Mișu Gerescu*), sau în mijlocul unei scrisori amicale. Elementele prezente, uneori o însemnare banală, trezesc un crîmpei de privilegii a vieții trecute, o figură sau o suită de figuri.

Sau „nuvela“ se compune pur și simplu din reproducerea unor „note“ din jurnalul sau însemnările povestitorului (procedeu ce amintește „filele rupte“ ale lui Vlașuț). Așa sînt scrise *Din carnetul unui jurat*, *Din carnetul unui judecător*. Modalitatea aceasta presupune de asemenea destăinuirea nudă, completă, intimă. Cînd alege compoziția povestirii sau a schiței, de cele mai multe ori bucată începe cu un scurt dialog (o discuție despre slugi în *Moș Niță Hirleț*, o conversație amicală, fără obiect precis, în *Privighetoarea*), cu scopul de a ne introduce în nararea întîmplării propriu zise.

De cîteva ori povestirea nu e decît un monolog al unui personaj locvace, care te-ntreabă, tot el răspunde, asociază o povestire analoagă spre a-ți dovedi că el are dreptate, își amintește o noutate, etc.

Puține bucăți sînt scrise, în această operă, în maniera clasică a nuvelei. Și chiar acolo scriitorul înserează cîte un monolog (*Coana Leonora*), o povestire independentă, epizodică (*Pană Trăznea Sfințului*), o scrisoare (*În lumea dreptății, Inspectie*).

Această tonalitate intimă a bucăților lui Brătescu-Voinești, aerul lor de confidență sau de confesiune, presupune, firește, existența unui interlocutor apropiat, căruia ești dispus să i te destăinuești, să-i ceri un sfat, să-l consulți într-o problemă de viață. Interlocutorul imaginar — cititorul — capătă și el, astfel, un rol în narațiune. Scriitorul își întrerupe povestirea pentru a-i adresa o întrebare. Ea ține uneori de domeniul politeței care-l obligă să țină seama, povestînd, că cei cărora li se adresează pot avea o experiență, o psihologie sau o sensibilitate diferită:

„Nu știu cum sînteți Dvs, dar eu...” — care descinde, evident, din „nu știu cum sînt alții, dar eu cînd mă gîndesc...” etc., al lui Creangă.

Sau: a înțeles cititorul pe deplin cele întîmplate? N-a pățit și el vreodată un lucru asemănător cu cel narat?

Așa, de pildă, în **Două surori** cînd Elena apare în prag cu tava cu ceai și-i surprinde pe casier și pe soră-sa aproape îmbrățișați, scapă tava cu ceștile. Scriitorul putea descrie aci cum a reacționat fiecare din personajele sale, dar el preferă să-și întreprună narațiunea, adresîndu-se direct cititorului:

„Nu i s-a întîmplat niciodată cititorului să răstoarne în salon o tavă, ori să scape un cuvînt necuviincios; și pentru o astfel de greșeală mică nu s-a zbatut pînă la ziuă mușcîndu-și mîinile de necaz și rușine? I s-a întîmplat?” (**Două surori**).

Intrebarea îl scutește pe autor de un episod în plus. Ea sugerează, indirect, că Elena s-a zbatut toată noaptea, că și-a mușcat mîinile de necaz, etc.

Alteori, cînd situația din nuvelă, încurcată pînă atunci, se lămurțe, scriitorul nu insistă asupra deznodămîntului. El sugerează abia, cu discreția ce-i e caracteristică. Restul îl presupune înțeles de cititor:

„Dumneavoastră, care sînteți persoane inteligente, n-am nevoie să vă spui cine organiza și cine prezida banchetul, că l-ați ghicit. Da, nenea Leon Căliman...” (**Maxima virtus**).

Precizarea finală e o repetiție a replicii presupuse a cititorului, căruia autorul, din aceeași politețe, vrea să-i dea satisfacția de a fi dezlegat cel dintîi, problema. Intervențiile sînt, la Brătescu-Voinești, nu odată, dialoguri eliptice cu cititorul, în genul celui citat.

Astfel de „dialoguri simulate” puntează mai cu seamă bucățile autobiografice:

„Eu, după cum vei fi aflat, am patima pescuitului...” (**Minunea**).

Dar de cele mai adeseori intervențiile autorului au drept scop concentrarea acțiunii, suprimarea unor epizoade suplimentare, grija de a nu obosi cititorul. Cînd simte că i-ar trebui prea multe cuvinte pentru a exprima o stare sufletească sau o situație epică, el suprimă orice perifrază și ape-

lează la experiența cititorului. Sau se adresează direct eroului. Așa, în finalul din **Nicușor** („Nu te mai frămînta atîta, coane Mișule. Inchide ochii și dormi în pace...” etc.) apostrofa include un întreg capitol, în care scriitorul ar fi trebuit să arate tot ce s-a întîmplat după ce gazdele l-au găsit pe băiatul odăiașului în nesimțire, rupt de dulăii curții.

Dar apostrofa directă, adresată eroilor, mai are și menirea de a sublinia atitudinea povestitorului față de întîmplare, de a-și manifesta aprobarea sau dezavuarea modului cum procedează un erou sau altul. Scriitorul îi îndeamnă, îi mustră, îi felițează cu ironie:

„Haide, Nababule, supără-te de tonul acesta amenințător pe care i-l cunoșteai. Dă-i înainte!” (**Microbul**).

Sau:

„A! nu țipa așa, cucoană Steluțo! Înțeleg ce amară sfișiere trebuie să-ți pricinuiască, după treizeci de ani... a, dar nu țipa așa!” (**Moarte grabnică**).

E, în aceste exclamații, un comentariu al celor ce se petrec în fața ochilor noștri. Luînd funcția corului din tragedia antică, comentatorul își exprimă opinii cu privire la comportarea eroilor sau formulează sentințe generale. Izvorite din înțelepciunea populară, de cele mai multe ori, ele vin să explice de ce un lucru s-a petrecut într-un fel și nu în altul: în **Magheranul**, floarea devine însăși rațiunea de a fi a eroinei. „Pentru că lumea e așa de ciudată, încît nu-și face dragostea după prețul lucrului, ci face deandosele: prețul lucrului după dragostea ce are pentru el”.

La **Pană Trăznea**, pentru a arăta prefacerile pe care anii i-a adus în casa eroului: „Multe mai face și desface vremea scurgîndu-se încetinel și mult se schimbă și se prefac lucrurile.”

În **Două surori**, pentru a justifica sbuciumul îndrăgostitului casier: „Știuta și străvechea comedie, care ține de cînd lumea și cît lumea o să fie... Au jucat-o mii și mii de neamuri înainte: și împărații cîrmuitori de lumi în palaturi și robii nemernici în lanțuri și înțelepții și nerozii, dar farmecul nu i l-au secăt; a mai rămas cînta și pentru bietul casier...” etc.

Narațiunea, la Brătescu-Voinești, se caracterizează printr-o extremă mobilitate. Dinamica ei internă provine și din rapida, așa zice filmatica schimbare a „unghiului de vedere”, din care e povestită întâmplarea. Astfel, în **Două surori**, după cearta dintre casier și Elena, pentru a ne arăta cât suferă fiecare din pricina despărțirii, autorul taie narațiunea pe „secvențe”, una acasă la casier, unde totul e văzut (peisaj și atmosferă), prin ochii copilului, alta la clubul prezentat prin ochii tatălui și, cea din urmă, din punctul de vedere al Elenei. În **Magheranul** decupajul e încă mai evident, între istorisirea antecedentelor, a manifestăției de stradă (văzută dinăuntru ei, dar de un observator neutru, care o privește cu neîncredere și o redă cu ironie), și finalul, în care — după ce obiectivul realizează o mișcare lentă asupra străzii potolite, a cafenelelor și cofetăriilor unde se comentează „cu haz” manifestația, se oprește la căsuța de lângă chei, se apropie de geam, deslușește silueta încovoiată a babei, o aduce într-un prim-plan sugestiv.

Încă din **Inspecție** (1893), scriitorul mărturisește interesul său pentru „viață și viziunea ansamblului”. Impresia puternică de „viață” se realizează, în nuvelistica lui, și prin mînuirea excelentă a dialogului. Dialogul, la Brătescu-Voinești subliniază singur, fără comentariul autorului, raporturile sociale dintre vorbitori (**Taină, Moș Niță Hirleț**), reliefează cu un simț realist sigur caracterele sau o situație. Spontaneitatea lui remarcabilă amintește arta unui Caragiale:

- „— Cum te chiamă, mă ?
— Tilică.
— De unde ești tu ?
— De la Prisaca.
— Al cui ești de la Prisaca ?
— Al lui Tache Drăgoi.
— Și de mult ești aici ?
— De patru luni.
— Dar stăpînă-tu unde e, mă ?
— E dus colea, la niște trifoi.”

(**Călătorului îi șade bine cu drumul**).

Scurtul interogatoriu al călătorilor înșețati, poposiți la hanul de la marginea drumului, indică cu precizie o atmosferă și câteva trăsături de caracter: amănunțimea chestionarului sugerează lipsa de grabă a

celor care, toripiți de zăpușeală, caută un pretext pentru prelungirea popasului, convinși pe de altă parte de adevărul zicalii: „călătorului îi șade bine cu drumul”; replica promptă scurtă și precisă a lui Tilică încheagă, din câteva linii sumare, portretul băiatului, vioiciunea lui, lipsa de sfială dar și simțul măsurii în vorbe, venind din convingerea că se află în fața unor „boieri”. În aceeași manieră se creionează figura lui Nicușor, iar visurile nemărturisite ale lui Gheorghiiță al Anghelini ies la iveală din interpretarea unui simplu ofțat:

„...Și cum stă alături de mine, îl aud oftînd.

— De ce oftezi, mă Gheorghiiță ?

El se trezește rușinat :

— Ce, ofțai ?

Ricie cu bățul minciocului pămîntul dinaintea lui și fără să ridice ochii :

— Imi pare rău că automobilul nu e al matală...

— De ce ?

— ...să fi fost al matală, poate mă luaș ajutor...

— Dar ce, tu ai vrea să te faci șofeur ?

— Tiii ! tare mi-ar fi drag... Matală n-ai automobil ?

— N-am.

— Păcat !

— Zi, d-ai a oftaiși ?

— Păi..

(**Gheorghiiță al Anghelini**)

Evocarea omului prin vorbirea lui (ca un procedeu realist caracteristic) revine la Brătescu-Voinești în monologul eroilor : delirul simulat al domnului Basile N. Ombrîian, care face pe muribundul din calcul, reconstituie un caracter (**Moarte grabnică**); cele trei versiuni ale procesului de viol, prezentate succesiv de impricinați, scot la iveală, rînd pe rînd, șiretenia țărănească, prostia sau impulsivitatea temperamentală a eroilor (**Din carnetul unui jurat**); dar, fără îndoielă, cel mai izbit exemplar, compus exclusiv prin intermediul propriei locvacității, rămîne (**Cocoana Leonora**). Aici potopul de cuvinte, redat cu un firesc excepțional, nu e o notare întîmplătoare, stenografică. Scriitorul, chiar fără să se vadă (și asta e arta sa), operează o selecție în vorbirea prolixă a eroinei, dozînd așa

Materialul lingvistic este o succesiune de...

ditorului cu cea mai mare exactitate intonația frazei, gestul pe care-l face cocoana Leonora (cînd zice, de pildă: „...am avut pe ăsta... cum îi zice?... care mi se pare că e președinte la Ploești... care a luat pe fata lui doctorul ăla... ăsta... de are un frate ghegeneral“; sau cînd spune: „să vii numai de-a minune să-ți arăt, să vezi grinzi... ia te uită ici... ia poftim grosime“ — o și vedem tirindu-l pe bietul interlocutor să-i arate grinziile, pe care parcă le bate cu palma).

Interesul scriitorului pentru studiul vorbirii libere îl face atent la soarta neologismelor în limbajul țărănesc („Și m-a învățat un conțiliu de la noi ca să-l dau în judecată și o țir de jalbă aici și zicea că-mi ghine cetate“, „Mi-a spus domnu pricoror“, ș. a.), îl îndeamnă să noteze ciudățeniile stilului proceselor verbale de la grefă („repezindu-se la el cu forță majoră îl insultă de mama sa Sevastița, romînă, majoră, domiciliată în aceeaș comună“). Intuiția lingvistică a scriitorului e fără greș, în redarea, prin limbaj, a categoriei sociale căreia îi aparține croul. Cel care, așteptîndu-și fiul, își face o țigară luînd tutun dintr-o cutie de *bectimis*, care-și manifestă nerăbdarea, strigîndu-și *satisfisit* soția, care e de părere că „*sondrofia* rea strică firea bună“, care e acru și *stifos* de cîte ori pierde la *preferanță*, care a *depeșat*, etc, etc., — nu poate fi decît un boier de neam, și încă un supraviețuitor al generației Unirii, căci fiul

rea putere de a comprima, punînd în lumină situația cea mai expresivă prin **cuvîntul unic**, acestea sînt cele mai prețioase calități ale scrisului lui Brătescu-Voinești. E drept că imaginea e adesea neglijată. Scriitorul nu se ferește de observația directă, fără artificiu, suprimînd comparația: privighetoarea cîntă „de e o frumusețe“; înaintea ochilor se deschide „o minune de tablou“; priveliștea e frumoasă „de parcă-ți primește sufletul uitîndu-te la ea“. Epitetul e puțin frecvent și plat: moara e **vorbăreață**, brazii sînt **seculari**, stîncile **uriaeșe**, luna **cuvioasă**. Aceeași, are raze **blinde** „ca o mîngiere“; apa lacului e „ca lacrima“, coama munților e „topită-n aburi albăstriei“, etc. În fața peisajului, scriitorul își mărturisește ezitarea de a-l descrie: „cum să zugrăvești și cu ce să asemeni bolta cerului și sclipirea vie a mii și miilor de stele?“ (**Taină**). El nu e un descriptiv. Ibrăileanu susținea chiar că structura **analitică** a prozei sale, atentă la destinele umane și la descifrarea mecanismului psihic, îl îndepărta de la observația naturii, care-i era exterioară și indiferentă. Scurtele tablouri ce schițează totuși, ici colo, cadrul acțiunii, sînt trecute prin impresiile de moment ale autorului. Ca și Vlahuță, Brătescu-Voinești, se introspectează și mai adesea în loc să ne descrie peisajul ne spune ce-a simțit el la vederea aceluia peisaj:

„...măreția frumuseții îmi scoborîse în suflet un sentiment de evlavie și de admirație care mi tăia răsufierea“ (**Taină**)

bătă), sau privesc gării, de pe pasarelă, cu liniile întretăiate și cu clipirea colorată a semafoarelor (**Microbul**). Acest simț al urbanului îl ajută la creionarea repede și sigură a unei înmormântări, cu tot ridiculul parăzii (**Blana lui Isaia**), a agitației de care e cuprinsă cazarma în ajunul unei vizite oficiale (**Inspecție**), un incendiu, noaptea (**Sminteala lui Radu Finuleț**), sau o mișcare de stradă, amintind, în imaginea ei caleidoscopică o scenă similară din **Intre cotețe** a lui Macedonski, dar cu un plus de ironie (**Magheranul**).

Recunoscută este, în cele din urmă, iscusința scriitorului de a aduce în fața obiectivului, în prim-planuri, figurile tipice ale orașului provincial de la finele veacului: boierul scăpătat sau încă puternic, politicianul veros, magistratul stupid („Lasă, monșer, că-i știu eu p-ăștia din Aninoasa. Sînt toți niște țilhari!“), înaltul funcționar burghez și micul slujbaș de tribunal, copilul odăiașului și al casierului, — o lume întregă, încleștată în lupta pentru trai. Unii iubesc banul și cariera politică, dansează la balul crucii roșii dintr-un târg oarecare, sau sînt invitați la o „pavană“, la Palat; un june are ambiția de a deveni „le bout-entrain de la haute volée bucarestoise“; părintele, mai practic, face avere din tăierea pădurii Nuceteanca („mă rog, nouă sute de pogoane de pădure de construcție, stejari, să fi luat numai pe trunchiul unuia doi poli, bez stîjnen de ars și crăcile“); pe unii îi preocupă numai genealogia familiei și, cufundați în hrisoave, uită de prefacerile din jur. Iar aceste prefaceri, nu-l iartă pe conu Udrescu. Caricatura acestuia e cocoana Leonora, preocupată de genealogia animalelor de casă („canarii sînt din prăsila lui Iancu Cornoveanu, vestii pentru canari; unul din cîini, Garsonică, ăl de curte, este nepot de frate al vestitului Osman, adus de „Dumnealui“ de la Brașov; iar cățelul din casă Bijulică, este strănepot al altui Bijulică, dăruit cocoanei Leonora de Hristache Mincu, în vremea cînd era perfect“). Dar nici pe ea, oricît de nevinovată-i era sminteala, lumea, în vârtejul ei, n-o iartă. Cum nu putea ierta altora că iubesc muzica și florile, sau dreptatea și cinstea, că le place un pescuit de păstrăvi, cu minciocul, la „coada rece“ sau năzuiesc să-și

clădească un cămin fericit. Eroii aceștia trăiesc greu, nutrind visuri irealizabile, se îndrăgostesc discret, se răzvrătesc mut și cad fără să crîcnească, doborîți de o lume haină. Ei au și în moarte o demnitate și o solemnitate emoționată („...înaintează doi pași, apoi cade, întii în genunchi ca pentru o rugăciune, apoi pe partea dreaptă“).

În „lumea dreptății“ capitaliste nu este loc pentru suflete gingașe și pentru aspirații curate. A sublinia această concluzie, dealungul unei opere, înseamnă a pronunța una din cele mai aspre sentințe la adresa societății timpului. Și chiar dacă această concluzie nu izvorăște — la Brătescu-Voinești — dintr-o concepție clară, luminată științific, ea se desprinde totuși cu toată puterea din adevărul obiectiv pe care opera lui îl include.

Cei mai mari scriitori dintre cele două războaie mondiale au recunoscut în Brătescu-Voinești un autentic creator. Impotriva opiniei ulterioare a criticii impresioniste, G. Ibrăileanu afirmase, din 1907, același lucru.

„Brătescu-Voinești, scrie Liviu Rebreanu, face parte din cei mai discreți (povestitori, n. n.). El niciodată nu se insinuiază în nici un fel. Se impune totuși totdeauna, tocmai prin delicatețea lui infinită“.¹⁾

Opera lui „cucerește printr-o gingășie cu totul deosebită și cu desăvîrșire personală“.

„E în scrisul lui atîta căldură, atîta duioșie, un contact atît de imediat cu viața, în-cît încătușează pe cititor pentru totdeauna“ — scrie și Camil Petrescu.

„În nuvelele de un savuros umor ca și în cele tragice (ca acel **Niculăiță Minciună**), e o umanitate netransfigurată, o înțelegere a bucuriei simple și a durerii directe, de linii clasice.

„Tocmai prin aceste calități, I. Al. Brătescu-Voinești e un scriitor național în același timp. Fără el în literatura romînească ar fi un gol așa de real încît numai gîndindu-l, îi simți evidența. O lume întregă, a celor slabi și umiliți își are în el apostolul“²⁾.

¹⁾ Liviu Rebreanu, **Povestitorul**, în **Univ. Literar**, XLIV (1928), nr. 5, p. 66.

²⁾ Camil Petrescu, **I. Al. Brătescu-Voinești**, în **Univ. Lit.**, an. XLIV (1928), nr. 5, p. 66.

Cel care promitea, în 1916, să devină un vajnic apărător al păcii și visa o societate fără exploatare și fără războaie, nu și-a ținut promisiunea. Așa cum povestitorul l-a amăgit, într-o frumoasă zi de vară, pe bietul Ghiorghită al Anghelini de la Bicaz, mințindu-l că-l va duce în capitală și-i va împlini visul candid, tot așa scriitorul și-a amăgit cititorii și cel care i-a dat viață lui Andrei Rădescu s-a prefăcut, cu anii, într-un slujbaș cinic al orînduirii. Dar drama lui Andrei Rădescu sau tragismul umil al lui Niculiță Minciună și a atîtor eroi cinstiți și sinceri, nu scade, prin această, din intensitate. Lecția aspră a destinului eroilor lui Brătescu-Voinești își păstrează întreagă, valabilitatea. După cum omul care a scris acele opere ilustrează la rîndu-i, un principiu marxist care-și confirmă și pe

această cale, justețea. Noi nu „ier-tăm“ nimic din cariera politică a lui Brătescu-Voinești și nu ștergem cu buretele peste rătăcirile lui penibile. Dar lumea pe care a zugrăvit-o în atîtea nuvele, și cu atîta autenticitate, nu poate fi nici ea uitată. Căci răzvrătirea ei mută a dat glas și a spart umiliința și resemnarea, a năvălit în stradă și s-a prefăcut în revoluție. Și mii de Ghiorghită al Anghelini au pășit astăzi — fără să mai aibă nevoie de mincinoase promisiuni boierești — către lumină și învățătură. Mi se pare simbolică întîmplarea că flăcăiașul pe care Brătescu-Voinești l-a mințit în vara aceea depărtată era din părțile Bicazului. Acolo unde el dă acum — celui ce l-a înșelat și l-a trădat — cea mai semeță și sfidătoare replică.

DUMITRU MICU

PLEHANOV DESPRE ORIGINILE ARTEI

Cititorilor români cu interes pentru probleme estetice, împlinirea a o sută de ani de la nașterea lui G. M. Plehanov le ocazionaază bucuria de a avea de acum înainte în limba română, o carte de specială însemnată, cum este *Scrisori fără adresă*. Volumul reunește un număr de articole concepute ca scrisori destinate unui corespondent fictiv, scrisori în care sînt expuse oarecum spontan, fără preocupări de sistematizare, diverse opinii despre artă decurgînd din concepția filozofică generală împărtășită de Plehanov din materialismul dialectic și materialismul istoric.

Principala importanță prezintă, desigur, acele păreri din *Scrisori fără adresă* ce se referă la geneza artei și care dețin cea mai însemnată parte din spațiul lucrării. Pe temeiul unei documentări uriașe, autorul cărții încearcă să dea un răspuns științific marxist întrebării: cînd, în ce condiții a apărut arta în societatea umană, care sînt factorii determinanți ai acestui fenomen?

Chestiunea producerii artei a constituit obiectul preocupării multor învățați din secolul trecut și de la începutul secolului nostru: filozofi, psihologi, sociologi, economiști, biologi, medici. Ca în toate problemele gîndirii, și în aceea privitoare la producerea frumosului artistic s-au înfruntat cele două concepții antagonice fundamentale, materialismul și idealismul. Filozofi idealști, precum Kant și Schopenhauer, ori poetul Friedrich Schiller, tribu-

tar idealismului în unele opere ale sale, nu se ocupă, propriu zis, de originea istorică a fenomenului artă, exprimînd însă aserțiuni în legătură cu mobilurile ce conduc ființa umană spre crearea de valori estetice. Cugetările lor intuiesc un anumit aspect al fenomenului ce va fi adevărat mai tîrziu de marxistul Plehanov, cum vom arăta mai jos, dîndu-i însă — acestuia — o interpretare antiștiințifică, idealistă. Teoria artei ca joc gratuit al spiritului, „finalitate fără scop“, plăcere dezinteresată, modalitate a eliberării din constrîngerea contingentului, de sub imperiul necesității, emisă de Kant și accentuată de Schiller, ori teoria mîntuirii, prin contemplație estetică, de tirania „voinței de a trăi“, emisă de Schopenhauer — în afara faptului că exprimă o concepție despre lume dezmințită categoric de materialismul dialectic și istoric — oferă o bază de discuție, un obiect de controversă doar în legătură cu problema generală a naturii artei, nu însă și cu aceea, mai specială, pe care o cercetăm. Chiar de am face, momentan, abstracție de interpretarea idealistă, nu ne lămurim de fel, citind propozițiile gînditorilor citați, nici asupra momentului cînd — după părerea lor — s-a ivit arta, nici asupra împrejurărilor în care ea s-a făcut. Acești filozofi evită pur și simplu, asemenea întrebări.

Nu numai filozofii idealști susțin, însă, teze idealiste, ci chiar cercetătorii ce-și impun să facă știință, studiind îndeaproape

condițiile de existență ale popoarelor primitive, chiar ei trag concluzii idealiste din datele adunate sau, în orice caz, nu izbuțesc să se mențină consecvent pe linia interpretării materialiste. Aceasta nu e de mirare, e chiar firesc să fie astfel, întrucât numai materialismul marxist e o concepție consecvent materialistă, numai el poate izgoni de pretutindeni, ca lumina, tenebrele idealismului. Cercetătorii pre — și antimarxiști — ai începuturilor artistice ale omenirii se divid în mai multe categorii, avînd însă — cei mai numeroși din ei — drept notă comună tendința de a izola arta de viața socială, iar alții nefiind în stare (de ex. Cernișevski) să explice pe deplin științific caracterul social al artei, în limitele materialismului lor antropologic.

Interesul deosebit al scrierii lui Plehanov stă tocmai în aceea că, urmînd concepția materialistă a istoriei, izbutește — fără a epuiza, de bună seamă, chestiunea — să releve convingător netemeinicia aserțiunilor idealiste, evitînd implicit îngustimea sectară a tezelor mecaniciste. Fundamentul judecăților lui Plehanov îl constituie teza marxistă după care realitatea existentă obiectiv dobîndește sens pentru conștiința individuală numai în măsură ce se creează simțurile umane capabile a recepta unul sau altul din fenomenele realității. Simțul văzului și auzului, asemenea tuturor celorlalte simțuri n-au existat de la început în stadiul în care se găsesc astăzi și ochiul neevoluat percepe universul infinit mai sărac decît ochiul exersat în observarea nuanțelor, iar o ureche rudimentară rămîne insensibilă la combinațiile inedite de sunete. Marx notează că „...cea mai frumoasă muzică nu are sens pentru urechea nemuzicală”, deoarece „dezvoltarea celor cinci simțuri este o muncă a întregii istorii universale de pînă acum” 1). Arta nu poate apărea, deci, decît atunci cînd există simțul uman corespunzător. Înainte de a fi existat muzică instrumentală, trebuia, firește, ca mîna să devină liberă, căci — cum scrie Engels — „mîna nu este

numai organul muncii, ci totodată și produsul ei”. 2) Pînă să devină în stare a stîrni armonii sublime pe strune, mîna a avut de suferit procesul unor sensibile prefaceri :

„Numai datorită muncii, datorită adaptării mîinii la operațiuni mereu noi, datorită faptului că dezvoltarea deosebită a mușchilor și a ligamentelor și, într-un interval de timp mai îndelungat, chiar a oaselor s-a transmis urmașilor, și numai datorită folosirii acestor perfecționări moștenite la noi operațiuni, din ce în ce mai complicate mîna omenescă a ajuns la acel grad superior al perfecțiunii care i-a dat posibilitatea să creeze minuni ca tablourile lui Rafael, ca statuile lui Thorwaldsen sau muzica lui Paganini” 3).

Pornind de la această premiză riguros științifică, arta nu ne va apare ca un miracol indefinisabil, iar apariția ei ca o naștere partenogenetică. În scrisorile sale, Plehanov accentuează mereu faptul determinării sociale a frumosului artistic, faptul că arta e produsul unor factori sociali, al unui stadiu anumit de dezvoltare social-istorică dependent de starea forțelor de producție. Autorul *Scrisorilor fără adresă* nu neagă, asemenea lui Cernișevski, ideea că arta ar fi o varietate a jocului, numai că dă acestui fenomen o interpretare diametral opusă celei propuse de cugetătorii idealști. Nu neagă nici teza după care impulsivitatea spre frumos și-ar avea fundamentul în natura biologică a omului, dar îi aduce completări esențiale. El supune unei ascutite analize critice aserțiunea lui Darwin, din *Originea omului*, potrivit căreia conceptul de frumos trebuie explicat prin ideea selecției sexuale. Simțul frumosului n-ar constitui, după Darwin, un apanaj exclusiv al omului, el putînd fi constatat de asemeni la animale, bunăoară la unele soiuri de păsări, ai căror masculi „își etalează intenționat penele și fac paradă de culorile vii ale acestora în fața femelelor” cu vădită intenție

1) Karl Marx, *Manuscrise economico-filozofice*; citat după *Marx-Engels despre literatură și artă*, p. 34—35.

2) F. Engels: *Rolul muncii în procesul de transformare de la maimuță la om*, în K. Marx și F. Engels: *Opere alese în două volume*, ed. P.M.R., 1952, p. 71—72.

3) F. Engels: op. cit. p. 72.

de a le cuceri pe această cale. Același rol îl îndeplinesc cîntecele păsărilor. „*Dacă femelele — scrie celebrul naturalist — ar fi fost incapabile să aprecieze culorile vii și vocea plăcută, toate sforțările masculilor de a le încînta cu aceste însușiri ar fi fost zadarnice, ceea ce — evident — nici nu se poate presupune*”.

Insușită de unii naturaliști, teoria a fost combătută de alții, care au remarcat, bunăoară, că nu se poate vorbi de un criteriu estetic al selecției sexuale, deoarece femela poate selecționa un mascul doar după gradul de vigoare al acestuia, altfel zis, ea este acaparată, adesea, prin luptă, neavînd libertatea de a exprima preferințe. Adevărat e însă — admite A. R. Wallace — că predilecția femelei pentru un anumit mascul poate coincide cu inevitabilitatea de a „selecționa” pe cel mai vajnic. Contrazicînd teza lui Darwin, Karl Groos observă (în *Die Spiele der Menschen*) că primitivul găsește, în dese cazuri, frumosul tocmai în diformarea tipului uman specific, și grațiile africane devin irezistibile prin redarea și zmulgerea părului, genelor și sprîncenelor, prin comprimarea craniului și picioarelor, străpungerea urechilor, nasului, buzelor, prin mutilarea sînului și lungirea urechilor, al căror lob ajunge, uneori, pînă pe umeri. Așa sînd lucrurile, se mai poate oare vorbi de frumos ca expresia înfloririi tipice a speciei promițînd reproducția în condiții optime ?⁴⁾

Cum se vede, șubrezenia concepției frumuseții ca mijloc al selecțiunii sexuale a fost denunțată încă de mult, de către autori nemarxiști. Plehanov abordează chestiunea dintr-un punct de vedere nou. El purcede de la ideea că simțul frumosului se află sădit în ființa umană, acționînd ca un instinct, subliniind însă că acesta nu se poate manifesta decît în anume condiții. Chiar Darwin afirmase că înțelegerea frumosului variază de la popor la popor, de la o epocă la alta. Cărui fapt se dato-

resc asemenea variații, marele savant nu-și pusese întrebarea. Sarcina de a da răspuns unei atare întrebări și-o asumă Plehanov. Cu ajutorul biologiei nu se poate însă ajunge — susține el — la explicarea frumosului, fiind necesară trecerea de la *biologie* la *sociologie*. Într-adevăr, cum se justifică diferite gusturi bizare ale unor triburi de sălbatici? Darwin scrie că „*unele culori și sunete grupate într-un anumit mod produc plăcere*”; de ce se întîmplă însă aceasta e, pentru el, un fapt „*tot atît de pușin explicabil ca și cauza pentru care unele obiecte plac mirosului sau gustului*”. Investigațiile întreprinse în viața triburilor primitive de către o seamă de sociologi, etnografi, economiști, demonstrează că „*unele culori și sunete grupate într-un anumit mod produc plăcere*”, cutărilor comunități de sălbatici, lăsînd alte comunități total indiferente, în timp ce soiuri diferite de sunete, linii și culori le impresionează pe acestea din urmă, neavînd nici o trecere la primele. Idealul de frumos diferă, deci, nu numai de la orînduirile primitive la societatea civilizată, ci și de la un trib la altul. De ce? Faptele citate de Plehanov sînt de natură a produce lumină în discuție. Conform mărturiilor existente, unii sălbatici își zmulg dinții superiori, pentru a semăna cu patrupedele rumegătoare; alții și-i pilesc, spre a semăna cu animalele de pradă; alții își împletesc părul în formă de coarne. Misionarul Heckelweder povestește cum un „indian” din America, cunoscut de el, se pregătea pentru dansurile rituale mascîndu-se astfel că, privit dintr-o parte părea să aibă un cioc de vultur, pe cînd, văzut din partea opusă, fața i se prelungea într-un rit de porc. Pentru triburile ce practică asemenea obiceiuri, desfigurarea în chipurile arătate, reprezintă moduri de a concepe frumosul. Nu e, desigur, lipsit de semnificație faptul că oamenii cărora simțul estetic le dictează reproducerea înfățișării animalelor își agonisesc existența din creșterea vitelor, pe care le imită, cinstindu-le pînă la divinizare. Membrii altor triburi se cred frumoși atunci cînd se împodobesc cu blăni de tigrul, piei și coarne de bizon. Pieile roșii se ornamează cu ghiare de urs cenușiu, fiara cea mai teribilă a ținu-

⁴⁾ O expunere limpede, interesantă, a teoriilor lui Darwin, Groos, precum și ale altor susținători ai originii biologice și sexuale a artei se află în cartea acad. Tudor Vianu, *Arta și Frumosul*, 1931, art. *Psihanaliza și teoria artei*.

turilor respective. Cum se explică fenomenul? Oare, asemenea preferințe nu decurg din îndeletnicirile vânătoarești ale numitelor triburi? Să recurgem la încă un exemplu. Se știe că bușmenii și australienii, aprigi vânători, se îndeletnicesc cu pictura și au adevărate galerii de tablouri. Cincii și eschimoșii, tot vânători, excelează în sculptură și gravură. Cercetând producțiile lor, specialiștii au rămas uimiți de îndemnarea și realismul cu care acești sălbatici desenează sau sculptează oameni și animale, remarcând totodată absența motivelor vegetale. Bușmenii și australienii trăiesc în regiuni cu o floră bogată, totuși ei nu pictează plante. Un singur caz se cunoaște, în care, într-un desen, apare o tufă menită a camufla vânătorul aflat la pîndă. Dar tufa e zugrăvită stîngaci. Diligentul cercetător al existenței primitive Ernst Grosse scrie, în lucrarea sa *Die Anfänge der Kunst*:

„Motivul ornamentale pe care triburile vânătoarești le împrumută de la natură constau exclusiv din forme animale și umane. Aceste triburi aleg, prin urmare, numai acele fenomene care prezintă pentru ele cel mai mare interes practic. Strîngerea plantelor, care, desigur, îi este de asemenea necesară, vânătorul primitiv o consideră ca o ocupație inferioară și o lasă pe seama femeii. El nu se interesează cîtuși de puțin de asemenea muncă. Astfel se explică faptul că în ornamentația vânătorului nu întîlnim vegetale“.

Constatînd inexistența motivului vegetal în arta triburilor de vânători, Grosse relevă pătrunderea masivă a imaginilor de plante în pictura triburilor superioare ale agriculturilor.

*„Intr-adevăr, trecerea de la ornamentele animale la cele vegetale reprezintă un simbol al celui mai mare progres din istoria civilizației — trecerea de la modul de viață vânătoresc la cel agricol“.*⁵⁾

Dacă este așa, apare clar faptul că idealul estetic nu e determinat de o pasiune abstractă a omului pentru culoare, sunet, relief și nu poate fi explicat prin instinctul imitației sau contradicției, al ritmului și

al simetriei. Firește, aptitudinile artistice sînt organice omului și există un simț al ritmului, înăscut, după cum există tendința spre imitație. Aptitudinile se pot realiza însă numai cînd există condițiile favorabile, iar conținutul feluritelor acte îndreptate spre producerea frumosului e conferit de existența în societate. Cursul diverselor înclinații, sensul dezvoltării lor, e hotărît de împrejurările sociale în care oamenii viețuiesc. Îmboldul de a imita îi vine sălbaticului din propria sa natură, dar ce anume va imita și în ce scop, aceasta atîrnă de imperativul nevoilor de existență. Jocul, prin urmare, și arta, în speță, ca o formă a jocului, depind de gradul dezvoltării social-istorice, iar aceasta e determinată de starea forțelor de producție, deci de nivelul muncii. Direct sau indirect, arta derivă, așadar, „din muncă“.

Faptul acesta a fost accentuat, mai întîi, de economistul Karl Bücher care în scrierea sa *Arbeit und Rythmus* (1896), descoperă originea artelor ritmice (poezie, muzică, dans) în preocuparea omului primitiv de a-și ușura munca prin economisirea mișcărilor de prisos; în acest scop, fiecărei mișcări îi e asociat un sunet, emis prin percuția unor obiecte sau prin voce, sunet încadrat într-o anume cadență. Din scandarea unor îndemnuri la muncă a putut lua naștere, cu timpul, poezia, după cum din instrumentele de muncă se vor fi zămislit instrumentele muzicale.

Acestei opinii, care vede în joc un copil al muncii, i se opune pieptiș teoria lui Karl Groos, potrivit căreia, din contră, munca e copilul jocului. Groos pornește de la constatarea că jocul e practicat de copii, iar nu de adulți. De ce se joacă oare copiii? Nu cumva spre a se exersa, în acest mod cu totul liber, fără scop imediat, pentru activitatea serioasă de mai tîrziu? Desenînd, sculptînd, modelînd lutul, imitînd mișcărilor animalelor, copilul își formează deprinderile necesare mai tîrziu. Deocamdată însă, el nu săvîrșește acțiuni utile, nu muncește, avînd doar iluzia muncii. Astfel că, fiind mai întîi copil, apoi adult, omul se joacă mai înainte de a munci. Nu jocul s-a născut din muncă, ci dimpotrivă, munca își are embrionul în joc. Sub influența, probabil a teoriei acesteia, însuși Bücher se de-

⁵⁾ Ernst Grosse: *Die Anfänge der Kunst*, S. 149, (ed. în l. franceză, 1902, pag. 118).

zice, într-o lucrare următoare, de supoziția sa din *Arbeit und Rythmus* ajungînd să afirme direct opusul ei. Intr-adevăr, în *Vier Studien*, economistul scrie:

„Cu cît ne apropiem mai mult de punctul de la care începe să apară munca, cu atît mai mult ea se apropie de joc, atît în formă cît și în conținut“ (citată după Plehanov)

Karl Bücher își contrazice prima teorie (și se contrazice din nou chiar în cadrul acelorași judecăți), susținînd că felul de viață al primitivilor necesită eforturi minime, intrucît natura oferă posibilitatea satisfacerii leznicioase a puținelor trebuințe fapt datorită căruia munca este ea însăși un joc. Zicînd aceasta, învățatul german vorbește, totuși, de foamea sfișietoare a unor sălbatici, pe care aceștia caută să o domolească prin strîngerea în jurul burții a unei frînghii, singura lor podoabă. În cazul acesta, mai poate fi considerată munca lor, vînătoarea, o activitate dezinteresată, un divertisment, un sport? ⁶⁾

Luînd în dezbateri aserțiunile lui Groos și Bücher, G. Plehanov relevă inconsistența lor logică. Recunoscînd că jocurile copiilor nu sînt muncă, ci imitarea acesteia, fără preocupare de utilitate imediată, gînditorul marxist rus stăruie asupra faptului că, jucîndu-se, copiii reproduc schematic activitățile serioase ale oamenilor maturi. Copiii australieni imită, în joc, mișcări ostășești. Tot astfel, copiii pieilor roșii, se joacă de-a ostașii, adunîndu-se, cu sutele, spre a învăța diverse mișcări de la războinici experimentați. Copila australiană dansează imitînd zmulgerea rădăcinilor. Se pune întrebarea: oare, omul o fi învățat să se joace de-a războiul înainte de a fi fost nevoit să-l poarte realmente? Dansul mimînd smulgerea rădăcinilor a existat, oare, înainte de acțiunea propriu-zisă de scormonire a hranei respective? A deprins oare omul întii a se juca și numai după aceea a început să activeze pentru agonisirea hranei? Dacă raportăm totul la biografia unui individ, reiese că adevărul e

de partea lui Groos; privind însă situația generală, situația întregii societăți, teza după care omul ar fi fost îmboldit mai întii spre dans și pictură și numai după aceea spre producția de bunuri indispensabile traiului, nu se mai menține, firește. Tot atît de șubredă apare părerea lui Bücher că munca sălbaticilor e, în fond o disfracție. Plehanov se referă la dansul bizonului, întilnit la pieile roșii. Acest dans este executat îndeosebi în perioada cînd lipsa vînatului constituie o amenințare cu moartea prin foame. Pieile roșii dansează uneori săptămîni întregi, dansează pînă ce reușesc să găsească un bizon, iar dacă animalul întîrzie să se arate, un membru al tribului mimează căderea bizonului sub săgeată, zvîrcolirile, moartea lui. Elementul superslișios este evident aici, fiind însă el însuși derivat din considerente utilitare. Căci, nu încapă nici o îndoială că disperatul dans al bizonului nu traduce o pură pasiune sportivă ci arzătoarea nevoie a hranei.

Pornit să impună cu orice preț convingerea că artistul a existat înainte de *homo faber*, Bücher ajunge să afirme că industria își are sursa în vopsirea și tratarea pieii. Dovezi în sprijinul unei asemenea teze, economistul n-avea cum să producă natural. Și chiar de ar fi găsit cine știe ce documente senzaționale, el trebuia să demonstreze, înainte de toate, că ungerea corpului, tatuarea, ornamentarea n-au avut niciodată altă funcție decît aceea de a trezi plăcere estetică pură. Lucru, fără doar și poate, imposibil. Cunoscătorii practicilor tribale consideră că primitivii sînt împinși să-și vopsească pielea, să-și cresteze, să-și agațe pe corp fel și fel de obiecte, din cu totul alte considerații decît gratuita voluptate artistică. Ratzel e de părere că hotentotii se ung cu suc de plante aromatice spre a se feri de insecte și de acțiunea razelor solare. După Von den Steinen, indienii brazilieni se ung cu lut colorat pentru că acesta împospătează pielea și o fereste de țințari. E interesant de constatat că reprezentanții mai bogați ai unor comunități primitive se ung cu alte substanțe decît cei săraci. Negrii africani proprietari de multe vite își mînjesc pielea cu unt, urină și balebă de vacă transformată în

⁶⁾ În legătură cu teoriile lui K. Groos, Bücher și alte teorii asupra originii artei. vd. Tudor Vianu: *Arta și jocul*, în *Arta și frumosul*, 1931, cum și în *Estetica*, cap. *Eteronomia artei*.

cenuşă. Cei ce nu posedă animale, săracii, se frecionează cu cenuşă de lemn. Tot astfel, femeile bogate din tribul dinka (Africa) poartă inele de fier în greutate totală de 20 de funţi, (1 funt=400 gr.), în timp ce femeile mai sărace poartă inele cântărind abia 2 funţi. Nu rezultă oare din aceasta clar că ungerea cu un anumit soi de sulemeneli sau încărcarea cu mari cantităţi de metal este un mod de afişare a bogăţiei? Ce e drept, sălbatecii spoizi cu asemenea nobile substanţe se cred cuceritori de frumoşi; vopsirea reprezintă o manieră a împodobirii, exprimând gusturile artistice ale rudimentarelor societăţi. Înainte însă de a se ivi plăcerea estetică, a existat nevoia practică a machierii trupului, precum şi plăcerea prozaică de a evidenţia bogăţia. Într-un stadiu mai evoluat al istoriei orînduirilor primitive împodobirea îşi poate pierde interesul utilitar, rezumîndu-se la afirmarea aspiraţiei spre frumos. Astfel, vracii din Africa orientală îşi acoperă părul cu var, pentru accentuarea culorii negre a pielii, tot ei se decorează în acelaşi scop cu dinţi albi de hipopotam. Indienii brazilieni îşi evidenţiază culoarea pielii, punîndu-şi mărgelile albastre. Aceasta se întîmplă însă numai într-o etapă a dezvoltării cînd condiţiile de menţinere a existenţei permit cultivarea gustului pentru frumos. Originea preocupărilor estetice se găseşte în ori ce caz, în practicile de utilitate individuală sau socială şi frumosul merge mîna în mîna cu necesarul. De ce se ung unele triburi războinice cu sînge de animal sau cu vopsea roşie? De ce se împodobesc cu piei, dinţi, coarne, ghiare ale fiarelor ucise, cu pene de păsări? Evident, nu din pura vanitate a ornamentării, ci fiindcă vor să-şi sperie astfel duşmanii prin înfăţişarea lor fioroasă. Pentru ce, indivizii din tribul african al *botocuzilor* îşi străpung buza înfigînd înăuntru bucăţi de lemn? Pentru ce femeile din tribul *macololo* îşi trec prin buze inele de metal sau bambus? Nu cumva spre a-şi căli astfel voînţa, puterea de a suporta durerea fizică? Dar tatuajul serveşte oare la ceva? Nu este el dictat exclusiv de dorinţa înfrumuseţării? Von den Steinen găseşte că scrijelarea pielii s-a dezvoltat din practici chirurgicale primitive. La origine, tatuajul ser-

vea, deci, unor preocupări sanitare. Dar nu e numai aceasta. Desenele încrustate pe piele reproduc, adesea, totemi, avînd astfel rostul de a desemna apartenenţa insului la un anume trib, o anume gîntă. Semnele tăiate pe trupul unor sălbateci, sînt, uneori, hieroglife, înscripţii conţinînd biografia individului sau istoria tribului. Iată, prin urmare, că şi în cazul tatuării, e vorba de îndeplinirea unui rol utilitar, sau cel puţin considerentele utilitare preced pe cele estetice. Din toate exemplele analizate, Plehanov deduce caracterul social al artei, faptul că ea a luat naştere pe o treaptă definită a evoluţiei istorice, fiind precedată de un întreg proces de prefacere şi rafinare a simţurilor omeneşti. Apariţia artei a devenit posibilă datorită muncii care, acţionînd asupra naturii, umanizînd-o, a modelat implicit omul însuşi. Arta este, dar, o progenitură a muncii, menită a influenţa specific viaţa, a spori capacitatea umană de subordonare a naturii. Plehanov respinge, combate neconţinut ideile celor ce vor să reducă rolul artei la acela de pur divertisment.

„Jocul — scrie el — nu devine un simplu divertisment decît în clasele şi păturile sociale care trăiesc fără a munci şi care, deci, chiar în activitatea lor, sînt trîndave. Dar, chiar în acest caz, jocul este, într-un fel, un „copil nelegitim al muncii“, căci numai cînd există anumite raporturi de producţie e posibilă existenţa în societate a unei clase sau a unei pături neocupate. Clasele neocupate îşi exprimă vidul vieţii lor în operele lor de artă. Arta lor nu este, într-adevăr, decît un divertisment, nu fiindcă e o reproducere a vieţii întru totul comparabilă jocului, ci numai fiindcă el reproduce o existenţă goală. Important nu este „jocul“, ci conţinutul jocului“.

Pe lângă teoriile ce derivau arta din jocul gratuit, Plehanov mai avea de ripostat concepţiei potrivit căreia originea artei s-ar afla în magie. Diferitele arte s-ar fi zămislit din credinţa primitivilor că spiritele care guvernează lumea sensibilă, ar putea fi atrase de partea omului prin invocarea melodică sau evocarea picturală (Levy-Brühl, S. Reimach, Combarieu). Într-adevăr sălbaticii desenează animale pe zidurile peşterilor, încredinţaţi că prin aceasta ele vor

fi atrase mai ușor în cursă; imploră prin cîntece căderea ploii, răsăritul soarelui, caută să îndepărteze prin descîntece acțiunea duhurilor nocive. Eschimoșii, africanii, indienii construiesc fetișe, amăgindu-se cu iluzia de a influența astfel puterile misterioase din cosmos. Îndeobște, mitologiile, creația artistică primitivă sînt îmbinate de concepții animiste. Cum explică acest fapt Plehanov? Arătînd că animismul reflectă incapacitatea primitivismului de a pătrunde cauzele reale ale fenomenelor cosmice, atribuind, din această cauză, prefacerile sesizate de el, inteligenței unor forțe invizibile, Plehanov atrage atenția că „*sfera animismului se micșorează direct proporțional cu creșterea puterii omului asupra naturii*”. Zicînd că arta s-a născut din cult și magie, sîntem departe de a fi elucidată chestiunea, deoarece imediat se ridică o nouă dificultate: dar acestea cum au apărut? Nu încapă îndoială că religia a influențat simțitor geneza și dezvoltarea artei. Poate că anumite genuri și specii artistice provin din forme rituale. Nu trebuie însă uitat că însăși religia e dependentă de starea forțelor sociale de producție. Ce e năzuința spre mîntuire, spre fericire veșnică, decît un ideal pămîntesc transplantat pe alte tărîmuri? Plehanov citează fapte ce denotă inexistența inițială a credinței în răsplata sau pedeapsa după moarte. Numai treptat, pe măsura dezvoltării sociale, religia a început să influențeze morala practică. Este interesant de constatat cum, la diverse triburi și popoare, raiul e imaginat ca împlinirea supremă a modului de viață pe care îl duc respectivele comunități. Mitologia triburilor păstorești diferă de a celor vînătorești, iar războinicii își au sistemul lor de reprezentări fantastice. Locuitorii strimtorii Tovreas, războinici, cred, bunăoară, că vor fi selecționați pentru răsplată sau osîndă, în lumea cealaltă, după criteriul vitejiei. Precum se vede, nu concepțiile religioase hotărăsc modul de existență al primitivilor, ci dimpotrivă condițiile vieții sociale, gradul dezvoltării istorice, determină cursul sentimentelor și fanteziei lor.

Accentuînd mereu acest fapt, Plehanov izbutește să dea o excelentă analiză marxistă a felurilor practice artistice primitive. Din tot imensul material pe care el îl

studiază se desprinde convingător teza sa formulată astfel: „...*activitatea care urmărește scopuri utilitare, cu alte cuvinte activitatea necesară pentru menținerea vieții indivizilor și a întregii societăți, precede jocul și îi determină conținutul*”.

În lucrarea lui G. Plehanov, nu găsim, firește, critica unor concepții contemporane despre geneza artei, răspîndite după redactarea *Scrisorilor fără adresă*. Teoria psihanalitică, de pildă, nu este consemnată. Falsitatea acesteia a fost însă denunțată chiar de către oameni de știință burghezi. Sigmund Freud și elevul său Otto Rank pretind că arta ar fi o expresie a sublimării, o modalitate de vindecare ocolită a patimilor refulate de manifestarea unor instincte (cel sexual în special) cărora cenzura societății civilizate le retează posibilitatea de a se exprima liber. Ea ar izvorî din aceleași pătîmuri din care, după cum susțin psihanalistii, nasc visul și nevroza, arta desprinzîndu-se, de altfel, — afirmă ei — din mit, visul colectiv al societăților primitive. În același chip explică freudienii producerea filozofiei, doctrinelor politice, religiilor. Cu alte cuvinte, toate activitățile omenești, s-ar datora neputinței instinctului sexual de a se dezlănțui nestînjinit. O asemenea presupunere apare, de la prima vedere, cel puțin insuficientă. Întrebați căror factori se datorește facultatea singulară a artiștilor, talentul, psihanalistii se încurcă în explicații contradictorii, nesatisfăcătoare. Inclinarea lui Leonardo da Vinci spre artă s-ar datora, crede Freud, nevrozei, obsesiei și curiozității intelectuale. Or, acestea pot fi înlătuite și la alți inși lipsiți de geniul celui ce a creat *Cina cea de taină*. Otto Rank presupune că arta s-a ivit atunci cînd instinctele au început să devină mai slabe, putîndu-se exprima și pe căi mai directe (imagini, sunete), nu numai, cu totul pe ascuns, în vis. Dar cînd s-a produs atenuarea instinctelor? Ce a determinat-o? Dacă arta ar fi, cum pretind psihanalistii, produsul unei sublimări, ea n-ar avea curajul să vorbească explicit despre raporturile între sexe. În realitate, lucrurile stau invers. După cum a remarcat chiar un adept al teoriei psihanalitice, Eckort von Sydov, Freud, Rank, etc. nu studiază producția artistică din toate timpurile ci,

oprindu-se la un anumit tip al artistului romantic, îl prezintă drept reprezentativ la gradul absolut.

În lumina marxismului, s-ar mai putea adăuga că problema raporturilor dintre sexe nu e, nici ea, o problemă aparte, independentă de societate, suferind din contra, determinări sociale riguroase, punându-se diferit în stadii diferite ale dezvoltării istorice. Astfel încît, pretenția de a descifra urmările sexualității în afara relațiilor sociale dintre oameni apare ca anfiștiințifică, ducînd la rezultate penibile.

Problema originii artei e una deosebit de spinoasă, datorită mai ales imposibilității de documentare la sursă, întrucît înaintașii noștri proaspăt coboriți din gorilă nu s-au preocupat în mod prea stăruitor să ne lase mărturie asupra cauzelor ce i-au împins să cînte și să danseze. Analogiile cu triburile primitive contemporane nu pot fi, desigur, edificatoare în toate cazurile. Interpretarea în spiritul marxism-leninismului a datelor de care dispunem ne poate călăuzi însă spre concluzii valabile. Materialismul dialectic și istoric oferă instrumentul impecabil pentru deslușirea tuturor

legilor vieții sociale. G. V. Plehanov are meritul de a fi abordat chestiunea apariției artei de la înălțimea concepției marxiste. Ar fi riscant să considerăm că el a luminat problema definitiv. Ea rămîne deschisă și viitorii cercetători conduși de învățătura marxist-leninistă pot aduce completări tezelor lui Plehanov, puncte de vedere noi, pot înlătura eventuale erori. Rămîn însă un bun cucerit indicațiile lui Marx și Engels, convingător argumentate de Plehanov, conform cărora arta e un produs al unei trepte anumite în dezvoltarea social-istorică, menită fiind a sluji unor interese ale societății. Sensul discuției în legătură cu originile artei constă tocmai în faptul că elucidarea unei atari probleme contribuie la înțelegerea esenței frumosului artistic și rolului său în viața oamenilor. Concepția marxistă despre producerea artei dezmente teoriile ce tind să văduvească operele artistice de funcția lor firească, transformînd în joc steril, o activitate umană chemată, prin natura sa, să acționeze în direcția idealului de înobilare a sufletului omenesc, de afirmare a tuturor valorilor umanității.

TREI MOMENTE DIN EVOLUȚIA UNUI SCRITOR

În lunga și în multe privințe exemplara carieră de romancier a lui Konstantin Fedin, romanul „Răpirea Europei“ (scris între 1930—1953) se situează undeva la mijloc, într-o zonă de penumbre hașurate, indicu că scriitorul depășise sensibil la acea dată liziera unui anumit fel de a scrie, fără a-și preciza însă pe deplin noul conținut. Roman tipic de tranziție, în care elementul *căutare* și *experiență* e pe primul plan, și unde nevoia de a afla noi drumuri și temeuri — am spune: certitudini — pentru echilibrul creației proprii se exprimă aproape chinuitor, însoțită de toate turburările crizei de creștere, „Răpirea Europei“ interesează — fără îndoială — și ca operă de sine stătătoare, dar mai ales ca moment nodal dintr-o evoluție, ca semn al unei maturizări.

Maturizare? Credința noastră, și nu numai a noastră, este că opera despre care vorbim e mai prejos ca realizare și capacitate de a stârni interesul, față de cele două romane anterioare ale scriitorului, azi cunoscute publicului nostru: „Orașe și ani“ (1924) și „Frații“ (1927). Și bine înțeles, cu atât mai greu poate rezista romanul acesta alăturării operelor care i-au urmat. Ne gândim la binecunoscutele romane „Primele bucurii“ (1945) și „O vară neobișnuită“ (1948) — veritabile piese de tezaur ale literaturii sovietice, alături de care, însă, oricând putem așeza fără jenă, pentru noutatea și îndrăzneala lor, creațiile anilor de pionierat, pomenite mai sus.

Și totuși, prin unele trăsături ale sale, cartea de care ne ocupăm marchează un

anumit pas înainte în dezvoltarea scriitorului; dincolo de ariditatea unor pagini și de felul cam ghimpos și glacial al autorului de a-și trata eroii, e vizibilă în acest roman preocuparea de a trece la o energică acțiune de *desubiectivare* a problematicii sale, urmînd să învingă acel gen de părtinire care în primele romane aburea sensibil lentila obiectivului. Într-un fel, „Orașe și ani“ și „Frații“ fuseseră niște biografii *pro domo* ale unor foarte apropiați omonimi spirituali ai autorului însuși. Înfrățind revoluția, cele două cărți mărturiseau o neliniște atât de alarmantă pentru soarta — frunze-n furtună — a unei anumite categorii sociale (e vorba de mediile artistice și intelectuale ruse, generoase și cu unele rădăcini în popor, dar insuficient pregătite pentru revoluție), încît în ciuda notelor critice și a sentinței aspre cu care pedepsește autorul pe toți cei ce s-au interpus într-un fel sau altul în calea valului istoric (sentință ce aduce pe alocuri cu purtarea acelor părinți care din dragoste oarbă pentru fiii lor ajung uneori să-i împingă ei înșiși la pieire), imaginea despre marele seism social apare deformată, micșorată, unilaterală, redusă la proporțiile scoicii prin mijlocirea căreia se ambiționează să se reconstituie întreg vuietul oceanului. Să precizăm: în cazul de față „scoica“ nu este însăși istoria lui Andrei Starțov (eroul din „Orașe și ani“) și nici „calvarul“ muzicianului Nikita Kàrev („Frații“); ar însemna să simplificăm grosolan interzicîndu-i autorului — sub pretextul că personajele în speță nu sînt

suficient de „tipice” — de a privi revoluția din unghiul pe care-l stăpânește mai bine. (Oare „Calvarul” lui Alexei Tolstoi nu folosește un unghi asemănător?) Viziunea deformatoare vine de acolo că scriitorul pare a considera individualismul (răul de care suferă atât Starțov cât și Karev) nu atât ca un efect social istoricește determinabil, cât mai de grabă ca un blestem fatal care însoțește destinul eroilor, ca un privilegiu al damnării și ca un stigmat de neșters pe care revoluția nu face decît să-l pună, prin contrast, și mai bine în lumină. Filosofia absolut inflexibilă că există oameni predestinați să se dăruie și alții condamnați la o eternă zăvărare în ei înșiși, sortiți să „plătească” (așemenea lui Starțov), sau — în cel mai bun caz — să se „salveze”, pendulind tragic între „dăruire” și egocentrismul steril (Nikita Karev), își imprimă tiranic pece-tea asupra celor două cărți, de parcă ar vrea să întărească în cititor impresia că revoluția nu are alt scop mai însemnat decît să descurce această încelcită dilemă a psihologiei.

Făcînd în primele sale romane procesul individualismului privit din perspectiva revoluției și a sarcinilor ei, Fedin nu s-a putut el însuși elibera total, la acea dată, din cătușele subiectivismului care-l mîna să cultive — oarecum de dragul și pentru prestigiul lor — dramele și odiseile intelectului. Mult mai tîrziu avea să înțeleagă scriitorul că revoluția nu stă să rezolve de la caz la caz situația indivizilor, ci că răs-turînd rînduirile vechi, ea deschide drumuri noi, neumblate, pe care pășesc — prin cei mai diverși reprezentanți ai lor — întregi categorii și grupuri sociale. Toc-mai acest fapt asigură înfăptuirilor revoluției caracterul lor obiectiv și necesar, în raport cu destinul individual capricios și impredictibil al unuia sau altuia din eroi. Așadar, indiferent de forma concretă pe care o iau aceste destine individuale, ele nu se găsesc niciodată absolut *singure*, într-o metafizică izolare în fața eveniment-tului istoric de răsunset, ci apar integrate unei categorii sociale mai largi, în raport cu care — abia — se stabilesc particularitățile ce diferențiază. În acest punct se și deosebește fundamental viziunea realistă

de existențialism, bunăoară, care-l surprinde pe individ suspendat într-un fel de vid istoric și convorbînd așemenea lui Oedip cu sfînxul enigmatic. Azi e limpede pentru noi că „greșeala” intelectualului individualist Starțov, care-l duce pe acesta la totala descompunere, nu e atât și numai greșeala insului izolat aflat în fața sfînxului său, ci ea vorbește în mult mai largă măsură decît și-o putea închipui eroul, decît a văzut-o însuși autorul, despre răspunderile dar și despre perspectivele de răs-cumpărare ale unei întregi categorii sociale.

Iată de ce, cînd douăzeci de ani mai tîrziu scriitorul va simți nevoia să reexamineze cazul Starțov și Karev, el o va face știindu-se eliberat de optica anterioară, obstinată întru elucidarea proceselor de conștiință ale acestor îngeri căzuți care fuseseră intelectualii săi. De aceea, el va trece fără slăbiciune dar și fără cruzime la rectificarea destinului lor, conform cu adîncile indicații ale istoriei. Poate de aceea noul lot de individualiști din ultimele sale romane, în frunte cu Pastuhov dramaturgul și cu Tvetuhin, actorul de succes, care au luat locul neliniștitului Karev, nu mai păstrează nimic din aura singulară a damnării pe care acesta o purta cu prestigiul uitării de sine în jurul frunții. Dimpotrivă, „calvarul” lui Pastuhov dobîndește pe alocuri chiar unele trăsături comice, ome-nești ridicole, de altfel într-un nimic șar-jate. Insul a fost redat categoriei sale pe care — definindu-se — o definește. Statura lui, cazul lui, odiseia lui nu mai ocupă tiranic întreg ecranul. Diversificarea socială, mult mai departe dusă în aceste din urmă romane, ne ajută să stabilim nu numai direct, dar și prin raportare, locul și greutatea specifică reală a experienței eroului. Dacă pentru greșelile sale foarte concrete, pe care le săvîrșește după chipul și asemănarea sa, Pastuhov plătește cu destulă suferință și neliniște — resimțite și una și cealaltă în chipul cel mai propriu eroului cu puțință, aceste greșeli și aceste suferințe nu pot și nu trebuie să treacă dincolo de anumite limite socialmente fi-rești între care se și înscriu, și care definesc în ultimă instanță categoria, grupul, clasa. E ceea ce a înțeles scriitorul în le-

gătură cu Pastuhov atunci cînd îl pune pe acesta în situația de a primi o lecție drastică din partea vieții. Lecție, iar nu sentință, pentru că adevăratul drum al lui Pastuhov și al celor de-o seamă cu el începe abia dincolo de cotitură.

„Poate că nu-i cine știe ce greutate să pătrunzi aceste lucruri cu mintea. Să se zisezi însă ca scriitor modalitatea de a crea într-o operă literară personaje organice, care să rezulte din observarea vieții reale, fiind totodată un produs al fanteziei, era ceva foarte greu“.

Aceste cuvinte ale lui Fedin ni se par esențiale. Ele definesc cum nu se poate mai bine dificultatea de bază pe care a avut s-o înfrîngă scriitorul în creația sa. Și trebuie să adăugăm că de această dificultate se izbește, pînă în zilele noastre, orice scriitor cinstit, orice creator de valori autentice, care nu eludează problemele, nu fuge de greu. Iar această luptă e una de durată: luptă cu inerția, cu dogmele și canoanele care ușor ispitesc condeiele slabe și amăgesc pe artist oferindu-i „soluții“ universale; luptă cu inexperiența și adeseori chiar cu timpul însuși, care-și dezvăluie anevoie secretele, atunci cînd setea de a-și confirma cele presimțite și întrevăzute e mai arzătoare la artist ca oricînd.

E cazul poate să subliniem că în începuturile sale opera lui Fedin, manifestînd un respect de netăgăduit și cu bune consecințe pentru faptele de viață autentice (ce merge pînă la folosirea documentară a împlinirii reale, din care autorul stie să extragă maximum de semnificație) rămîne în multe aspecte de bază sclava nu atît a fanteziei (în postura ei de facultate), cît mai ales a unei realități ficționale în conformitate cu care personajele dobîndesc o ciudată structură fantomală, comandată de un resort tainic ce pare a-și avea rațiunea ultimă în el însuși. O dovedește această atît neliniștea de animal veșnic încolțit a lui Starțov, posesorul unei „experiențe unice“, cît și satanismul nu puținor personaje în frunte cu Nikita Karev, din primele romane ale scriitorului. Adăugînd acestora toate acele „sinteze“ cerebrale enigmatice care sînt — în romanele amintite — comuniștii, revoluționarii de profe-

sie (Kurt Wann, Șering, chiar Rostislav; — ce distanță uriașă străbătută de la unii ca aceștia pînă la oamenii aceia atît de omenești care sînt Kiril Izvekov și Ragozin din „Primele bucurii“ și „O vară neobișnuită“!), se poate căpăta o imagine suficient de convingătoare cu privire la un anumit dezechilibru existent în structura personajelor din primele cărți ale lui Fedin, ca urmare a decalajului dintre observarea (și înțelegerea!) vieții și „fantezie“, ce se stabilește în favoarea celei dintîi.

Prima mișcare (de altminteri firească și bine intenționată) a scriitorului a fost de a lichida cît mai operativ și radical dezechilibrul ivit. Romanul „Răpirea Europei“ și — se pare — „Sanatorul Arktur“ care i-a urmat (1940) sînt rodul expres al acestei preocupări și totodată — așa cum am arătat — cîmpul unor experiențe și căutări care nu se vor opri aici, dar care observate în ceea ce sînt, reprezintă un *stadiu*, o *treaptă* din evoluția scriitorului spre realismul socialist. Problema care se pune este de a defini cît mai precis semnificația acestei etape, determinînd ceea ce este soluție și specific fedinian în rezolvarea acestui proces și ceea ce pare a fi evoluție de un caracter mai general.

Înainte de toate, un fapt demn de reținut și, într-un fel, îmbucurător pentru cercetătorul literar doritor de certitudini: Fedin face parte din acea categorie de scriitori de prestigiu ale căror opere — ca tot atîtea jaloane vizibile — marchează drumul străbătut, preocupările, succesele ca și rătăcirile, și la care căutarea, frămîntarea se instiluie ca principală dispoziție a spiritului, spre deosebire — în această privință — de evoluția scriitorilor „enigmatice“ care, odată opera înălțată, distrug în urma lor schelele, neîngăduind privirii curioase nici o investigație dincolo de contemplarea întregului. Ce știm noi despre Davidov al lui Șolohov, bunăoară, mai mult decît ne spune însuși scriitorul? Zardanic vom căuta tiparele personajului în operele anterioare ale lui Șolohov, și cu atît mai puțin modelajul provizoriu al mînilor artistului întipărit în luturi succesive. Personajul e lucrat direct în piatră, așa cum la fel sînt dăltuite figurile eroilor din

„Pe Donul liniștit“. Cu totul deosebită — în schimb — e situația personajelor lui Fedin, care, atunci cînd sînt recunoscute ca figuri pe deplin vii, pe deplin conforme cu viața, e pentru că acest demiurg imperfect dar perfectibil care s-a dovedit a fi autorul „Primelor bucurii“ a sfîrșit nu odată — luînd lucrul de la capăt — tot ce era tipar strîmt, neconvîngător în operele anterioare, fapt evident oricui urmărește în desfășurarea ei creația romancierului. Din acest punct de vedere, romanul „Răpirea Europei“ nu se abate întru nimic de la normă. Dimpotrivă, o confirmă și o întărește. Scriitorul dezbate în văzul lumii problemele care-l preocupă, făcîndu-ne părtași ai biruințelor și dificultăților sale. El nu ascunde înrudirea dintre eroul principal al romanului, gazetarul Ivan Rogov, și personagiile primelor două romane ale sale. Dar totodată, el ține să ne arate și deosebiri. Și trebuie să mărturisim că în ambele privințe el reușește de minune. Da, Ivan Rogov — ca să ne mărginim deocamdată la el — face parte din aceeași familie a problematizanților, trăsătură în așa măsură specifică eroilor lui Fedin, în-cît nici măcar conștiința de-o puritate diamantină care e Kiril Izvekov al ultimelor romane fediniene nu face excepție de la aceasta. În același timp, însă, nimic din ceea ce era complicare sufletească fără puțință de rezolvare (Starțov, Karev) n-a mai rămas în structura noului personaj, intelectualul sovietic Rogov. Limpezimea, echilibrul, iar nu dezordinea interioară, nu dezordinea „poetică“ a conștiinței celui ce aspiră spre schimbare, spre transformare morală, pare a fi cuvîntul de ordine după care se conduce scriitorul în structurarea personajului său. „Adio, și dacă e pentru totdeauna, atunci pentru totdeauna, adio!“ sună adagiul din Byron pe care Fedin îl folosește ca motto pentru cel de al doilea roman al său „Frații“. Adio, voi Starțovi și voi Karevi, prinși în viltoarea eului nostru neliniștit. Lumea nouă nu are nevoie de frămîntarea voastră sau, mai corect, de obiectul care vă stîrnește zbuciumul și pentru care vă irosiți energia sufletului. Ceea ce nu înseamnă că a fi comunist, pionier al vieții noi, e incompatibil cu complexita-

tea și nuanța. Am putea chiar spune că nu e carte a lui Fedin care să nu militeze prin forța imaginii sau în mod critic, prin mijlocirea unor veritabile dispute ideologice, pentru impunerea acestui adevăr în conștiința cititorilor. O astfel de preocupare pentru viața spirituală, militarea pentru un orizont moral și de idei cît mai larg și mai cuprinzător oferit ca țintă demnă de atins oamenilor care au înfăptuit revoluția și clădesc o lume nouă, îl onorează pe Fedin și conferă artei sale o noblețe spirituală pe care o au puține opere contemporane prea mult preocupate să surprindă elementul brut, material, sociologic al existenței. Bătălia a fost însă îndelungată și grea și s-a soldat nu cu puține sacrificii chiar pentru opera romancierului. Vrem să spunem cu aceasta că o anumită tendință, un deziderat scriitoricesc nu se transformă — prin simpla enunțare — în fapt de artă, în imagine pilduitoare. În primele romane, complexitatea, viața interioară bogată e apanajul strict al vechiului, al trecutului care moare. Scriitorul concepe anevoie complexitatea, bogăția de idei și sentimente asociate cu dirzenia și spiritul novator. Intelectualul comunist Kurt Wann din „Orașe și ani“ e un paralelipiped cerebral, Șering — revoluționarul de profesie — o abstracțiune întinsă pe patul de suferință, Rostislav — beniaminul pur și răscumpărător al familiei Karev, trece de partea revoluției parcă plătind anticipat garanția de a nu gîndi prea mult. Dar revoluția odată înfăptuită, cum concepe scriitorul în primele sale opere, trecerea eroilor ei la construcția pașnică? Soarta muncitorului și comisarului revoluționar Rodion din „Frații“, e semnificativă pentru felul cam abstract și premeditat cum înțelege scriitorul să-și pregătească eroul pentru noua viață: acesta se însoțește cu o intelectuală de mare sensibilitate care aduce în noua căsnicie zestrea spiritului și a... complexității.

Figura lui Ivan Rogov din „Răpirea Europei“ reprezintă, în efortul romancierului de a se apropia cît mai nemijlocit de realitate și de a o întrupa în artă, prima treaptă spre unitatea caracterului. Eroul e un fiu al revoluției, un intelectual al erei socia-

liste, unul care gîndește despre epoca sa, confruntă realitățile și trage concluzii. Romancierul profită la maximum de pe urma faptului că eroul său — gazetar sovietic și călător prin Europa în căutarea sănătății — investighează o realitate concretă palpabilă, nu una întunecată pe jumătate de cețurile obsesiei, ca în cazul lui Starțov.

Există totuși, chiar în conturarea lui Rogov o bună doză de artificialitate: noi simțim că unitatea lui e una realizată prin simplificare, prin ciuntire. Intrunirea în unul și același personaj a unor însușiri proprii omului nou, activ, se face la un grad de tensiune nesatisfăcător. Eroul rămîne un martor situat undeva în marginea evenimentelor, un raisonneur destul de șters, o funcție și un subterfugiu compozițional care îngăduie scriitorului să așeze față în față cele două lumi și să tragă concluziile ce se impun. De aici aerul de ilustrativ, de publicistic pe care-l păstrează în

apreciabilă măsură romanul, în ciuda eforturilor scriitorului de a complica și diversifica epic acțiunea. Documentarul covârșește acțiunea, iar imaginea prea săracă în substanțe nutritive, nu ajunge să hrănească multitudinea de intenții ale scriitorului. E aceasta, așa zicînd, tributul plătit de eminentul romancier — aflat într-o fază de sensibilă limpezire a sa — tendințelor spre demonstrativ, dincolo de care abia, se întind domeniile umanismului veritabil, ale adevăratei arte însușite de spiritul socialismului.

Ultimele două romane ale lui Konstantin Fedin consemnează în chip strălucit biruința definitivă a artistului asupra tiraniei faptului brut, și totodată ca o altă față a medaliei — biruința vieții și a semnificațiilor ei adînci privind destinul uman, asupra universurilor artificiale și a problematicilor iscate pe căi pur cerebrale. În lăuntrul acestei duble alternative, romanul „Răpirea Europei“ se situează la mijloc de drum.

PORNIND DE LA CLASICISM

O discuție despre clasici și clasicism începe de obicei cu explicația etimologică a termenilor. Să ne conformăm tradiției. Nu va fi fără folos pentru considerațiile ce urmează.

Au fost numiți mai întâi clasici scriitorii care se studiau în școli, în clasă (*classis*). În cunoscutul său eseu „Ce este un clasic?“ Sainte Beuve mai deslușește o etimologie. Romanii numeau *classici* pe cetățenii din prima categorie, posesori ai unui anumit venit. De aci, folosirea termenului pentru scriitorii de primul rang, folosire pe care o găsim mai întâi la Aulu Gellus.

Scriitor clasic însemna încă de pe atunci scriitor consacrat, vrednic să slujească drept model tineretului. În urmă, o seamă dintre operele scriitorilor folosiți pentru educarea tinerilor au pălit, în perspectiva secolelor ce se succedau. Generații întregi, de pildă, au moțăit de-asupra cărții „De viribus illustribus“ a abatelui Lhomond. Era o carte clasică, în sensul inițial al cuvântului, nu însă și în acela de valoare consacrată.

Cinstea de a fi clasici — indiferent care dintre cele două sensuri etimologice le acceptăm — a revenit mai întâi scriitorilor antici, celor greci mai ales, care și pentru succesorii lor imediați întru știință, literatură, filozofie, — latinii — au fost clasici, deci modele demne de a fi imitate. Veacurile care au urmat nu au uzurpat scriitorilor greci calitatea de clasici. Alături de ei însă, au fost onorați cu acest epitet și cei mai de seamă scriitori latini, apoi, după

nașterea literaturilor moderne, marii creatori de artă și literatură ai vremurilor mai noi. Dante, Shakespeare, Goethe și-au ocupat locul în rîndul scriitorilor, care au intrat ca *classici* în conștiința oamenilor. În sensul acesta, pe care l-am numi „comun“, clasic este un scriitor consacrat, o culme a creației, devenit model pentru urmași. Putem, în sprijinul acestei accepțiuni, să cităm, cu rezervele care se impun, definiția lui Sainte Beuve: „Un adevărat clasic, cum mi-ar plăcea să-l înțeleg definit, este un autor care a îmbogățit spiritul uman, care i-a sporit în mod real comoara, care l-a silit să facă un pas înainte, care a descoperit un adevăr moral fără echivoc sau a surprins o pasiune eternă, în inima noastră, unde totul pare cunoscut și explorat, care și-a exprimat gândirea, observația sau invenția, sub nu importă ce formă, însă largă, și mare, fină și de bun simț, sănătoasă și frumoasă în sine; care a vorbit tuturor într-un stil propriu, dar, în acelaș timp, al întregii lumi, într-un stil nou... nou și vechi deopotrivă, ușor contemporan tuturor epocilor“. Frumusețea „în sine“ despre care vorbește Sainte Beuve și contemporaneitatea cu toate epocile ridică problema permanenței artei, pe care nu dorim s-o discutăm aci. Deși anistorică, definiția criticului francez întregește sensul numit „comun“ al termenului clasic și nu exclude de la consacrarea pe care acesta o conferă pe scriitorii oricărui curent literar.

Noțiunea de clasic este însă investită și cu un sens estetic. Fără a stabili deosebi-

rea de sensul comun, Sainte Beuve stabilește că o operă clasică trebuie cu necesitate să prezinte anumite însușiri de „*echilibru, regularitate, înțelepciune, moderație și rațiune*”. Spunând aceasta, criticul francez limitează sensul noțiunii, fiindcă exclude din rîndurile scriitorilor clasici pe spărgătorii de canoane, pe reprezentanții unei arte tumultuoase. „*Un astfel de clasic a putut fi la un moment dat revoluționar, cel puțin a putut să pară, dar nu este în fond, el n-a răsturnat ceea ce-l incomoda, decît ca să restabilească repede echilibrul, în folosul ordinii și al frumosului*”. În lumina acestei accepțiuni estetice, evident, opera lui Shakespeare nu este clasică. De altfel, dacă citim mai departe, dubiul nu mai este posibil. „*Oricum ar fi spiritul care a dictat această teorie (a moderației și echilibrului) el ne-a impus să punem în primul rang al clasicilor mai curînd pe scriitorii care și-au stăpînit inspirația decît pe aceia care i s-au încredințat cu totul, punînd în frunte pe Virgil, cu precădere față de Homer, pe Racine cu precădere față de Corneille*”. Regăsim în această înțelegere a artei clasice, ecouri ale unor concepții din veacul neo-umanismului german. Astfel, Winckelmann caracteriza arta elenă ca fiind o mare liniștită în adîncuri, oricîte valuri ar agita-o la suprafață. Mai credem că această înțelegere estetică se asociază cu o delimitare aparent istorică a epocilor propice creației de opere îndeplinind condițiile de moderație, armonie, echilibru amintite. În introducerea la „*Secolul lui Ludovic al XIV-lea*”, Voltaire (departe de a fi original în această privință) vorbește despre patru mari secole creatoare de opere clasice — secole de aur — în istoria lumii. Secolul lui Pericle, al lui Cesar și August, Renașterea și, în sfîrșit, deasupra tuturor, secolul lui Ludovic al XIV-lea, secolul clasicismului francez. O valorificare absolută a acestor veacuri, în sensul aprecierii care dintre ele e superior celorlalte, este la fel de naivă ca întrebarea: cine e scriitor mai mare, Shakespeare sau Goethe? Important ni se pare însă să stabilim dacă varietatea împrejurărilor istorice și sociale din epocile amintite și deosebirile dintre creațiile literare ale acestor epoci ne îngăduie să reunim în interiorul clasicismului scriitorii atît de deo-

sebiți cum ar fi Sofocle, Virgiliu, Petrarca și Racine. Sau poate că o atare varietate determină un refuz din partea acestor scriitori de a fi reunite prin aceeași caracterizare estetică? Să mai zăbovim asupra înțelesului estetic al termenului, adresîndu-ne cuprinzătoarei analize pe care a dat-o Hegel artei clasice în Estetica sa.

Pornind de la premiza idealistă că arta e forma prin care se exteriorizează ideea absolută a frumosului, Hegel afirmă întemeiat că perfecționarea ideei determină o perfecționare a formei. Ideea fiecărei epoci își găsește totdeauna expresia adecvată. Și această expresie determină, formele particulare ale artei, trei la număr, după Hegel. Forma simbolică reprezintă o etapă primitivă în dezvoltarea artei, etapă, cînd ideea încă abstractă și nedeterminată își caută bîjbîind expresia. Ea nu poate încă să creeze o manifestare exterioară conformă cu propria ei esență. În prezența unor fenomene ale naturii și a unor evenimente de viață umană, greu de pătruns, omul, ca în fața unei realități străine, nu poate realiza prin artă fuziunea desăvîrșită între formă și idee. De aci simbolurile obscure, adesea de nepătruns.

Intr-o etapă mai avansată din istoria omenirii, spiritul găsește însă forma exterioară care-i convine. Se produce acum unitatea armonioasă între idee și manifestarea ei exterioară. Este al doilea moment în dezvoltarea artei — momentul clasic. În acest tip de artă, acordul între idee ca individualitate spirituală și formă, ca realitate sensibilă, corporală, e desăvîrșit. A dispărut orice ostilitate între cele două elemente.

Arta clasică, spune Hegel, are însă o viață limitată de însuși progresul spiritului uman. Îmbogățindu-se ideea sparge unitatea, abandonează lumea pentru a se refugia în sine. E etapa romantică, aceea în care forma devine străină și indiferentă ideii. Ne aflăm în fața unui nou divorț între fond și formă, divorț în sens opus simbolismului. Prin urmare, dacă arta simbolică tinde spre unitate, arta clasică o găsește, iar cea romantică o depășește în sensul spiritualității infinite.

După Hegel, forma clasică a artei e singura armonioasă. Ea realizează ideea fru-

mosului, spre care zadarnic a năzuit arta simbolică. În arta clasică spiritul se ia drept obiect. El îmbracă cu succes forma exterioară, se dă în spectacol. Conștiința de sine, pe care a dobândit-o omul din această perioadă, îngăduie artistului clasic să se desvăluie limpede. De aceea arta clasică nu mai este enigmatică, așa cum era cea simbolică, ci clară, rațională. Conștiința de sine, spune Hegel, e rezultatul unui proces care duce de la servitutea față de natură la eliberare. În clasicism, omul devine centrul preocupărilor artistice, el este temeiul frumuseții, spre deosebire de ceea ce se întâmplă în arta simbolică, dominată de forma animală.

Procesul prin care omul ia conștiință de sine, eliberându-se de spaima naturii, știința marxistă o asociază cu progresul forțelor de producție, cu dezvoltarea societății „Hegel... în loc să explice istoria Greciei antice prin propria ei conexiune internă, susține pur și simplu că ea nu este altceva decât elaborarea formelor individualității frumoase, realizarea operii de artă ca atare”, scrie Engels în „Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei germane”.

Fără a urmări etapele transformării artei simbolice în artă clasică, în legătură cu trecerea de la societatea primitivă spre cea superioară ei — sclavagistă —, Hegel afirmă, totuși, că atitudinea artistică a clasicului se realizează mai întâi în societatea grecească, datorită condițiilor prielnice, între altele, libertatea personală în viața publică. Într-adevăr, în veacul lui Pericle — primul din seria celor socotite prielnice dezvoltării artei clasice — eflorescența necunoscută înainte a artelor se asociază cu democratizarea societății ateniene. A fost o epocă în care contradicțiile societății sclavagiste se aflau încă atenuate, atât cât putea îngădui o democrație, care era totuși a proprietarilor de sclavi. În acest secol al V-lea, forțele sociale ating un echilibru, foarte fragil de altfel, care dezvoltă încrederea în forțele omului, încredere exteriorizată artistic în opere armonioase, dominate de simțul măsurii, căci cumpătarea intră ca o componentă în noțiunea de frumos.

Hegel subliniază că specificul artei clasice se datorește acordului între individul

liber și obște, libertatea individuală nefiind, în Atena secolului al V-lea, separată de cea a cetății. Forțele naturii au fost înjosite, mitul luptei dintre zeii vechi, neumani, de felul lui Cronos — și zeii noi, antropomorfi redă conștiința noii superiorități a omului. Odată cu dobândirea unui grad mai înalt de perfecțiune tehnică, se realizează acea penetrație perfectă a individualității libere și a realității exterioare care, după Hegel, nu se manifestă decît în clasicism.

Pentru Hegel, odată cu sfârșitul democrației ateniene „zeii se prăbușesc, se sfîrșește în istorie lumea frumosului”. Primul semn al începutului sfârșitului e apariția satirei. Hegel nu privește satira ca o formă a poeziei ci ca pe „o formă de tranziție spre un alt tip de artă”. Decăderea clasicismului se continuă, după Hegel, prin arta și literatura latină. Afirmînd că în societatea romană, individul e sacrificat în favoarea statului, că dezacordul între conștiința umană și lumea reală împinge arta spre o nouă formulă, Hegel transpune exclusiv pe planul conștiinței o nouă realitate socială. E vorba de ascuțirea extremă a antagonismului de clasă în societatea romană din perioada lui August — numită cea de a doua epocă clasică — de formele feroce pe care le ia sclavagismul în perioada de după luptele civile. Hegel e foarte aspru cu arta romanilor. El înregistrează prozaismul literaturii latine. Tot ce nu este satiră și literatură didactică, la romani, spune el, e imitație după greci. Horațiu imită pe greci cînd e liric, și devine el însuși doar în satiră. Dar satira nu e literatură.

Această lungă incursiune în estetica lui Hegel mi s-a părut că va ajuta la limpezirea citorva idei. Estetica hegeliană pare să sdruncime clasificarea și numerotarea epocilor numite clasice. Subaprecierea literaturii latine de către Hegel, pe temeiul prozaismului ei, nu sîntem ținuți s-o acceptăm. Dar deosebirile dintre literaturile celor două epoci (a lui Pericle, a lui August) sînt destul de evidente pentru a suscita întrebarea dacă într-adevăr le putem include în interiorul aceleiași noțiuni estetice: clasicismul. Dacă literatura greacă este clasică și realizează acele trăsături estetice, pe care noi le atribuim unei opere clasice:

echilibrul desăvârșit, și celelalte amintite de Hegel, literatura latină, vorbind despre altă etapă în dezvoltarea societății antice, pare să rupă acest echilibru, prezintă alte trăsături. Totuși latinii s-au inspirat din greci. În realitate literatura greacă a fost folosită drept model de literaturile a peste un mileniu. Latini, oamenii Renașterii, clasicii francezi, romanticii, parnasienii s-au îndreptat mereu spre acest izvor. Prin însuși actul imitației (fie ea servilă sau creatoare) literaturile numite clasice par a se opune modelului lor. Grecii au fost spontani și originali. Forța creatoare și-au extras-o din concretul existenței lor sociale, iar echilibrul artei lor este reflectarea unui echilibru, pe care, la un moment dat, l-a atins societatea antică. Așa stînd lucrurile, îndrăznim să afirmăm că cu cît un scriitor e mai liber de imitație, el se aseamănă mai mult cu grecii epocii clasice. Intre Racine, căruia antichitatea îi furnizează teme și legi uneori îngrăditoare și Shakespeare care, dacă folosește o temă antică, o mlădiează fără sfială, după necesitățile ideții lui tumultoase, acesta din urmă pare, prin spontaneitate și elan, mai apropiat de tipul de creație al anticilor greci.

Toate acestea par a zgudui noțiunea estetică a clasicismului. Incluziunea unor literaturi atît de deosebite în conținut și tonalitate în interiorul aceluiași concept estetic, pare la fel de fragilă ca și identificarea democrației ateniene cu începutul descompunerii sclavagismului. Lucrurile se complică încă, dacă adăugăm literaturile moderne numite clasice. În afară de aceasta, pentru esteticianul contemporan, cea uniune intimă între formă și fond, pe care Hegel o atribuie numai artei grecești, este — înțeleasă mai larg — condiția oricărei opere de artă. În orice operă valoroasă, interpenetrația dintre fond și formă se realizează, individualitatea creatorului și conținutul de idei neputîndu-se exterioriza decît printr-o anume formă particulară. Această interpenetrație nu duce neapărat la cea seninătate și măsură cu care ne încîntă unele (dar nu toate) dintre operele antichității clasice, tocmai pentru că alte conținuturi de idei au cerut exteriorizări mai zbuciumate. Dacă în „Ifigenia“ Goethe a realizat acel echilibru, cea „simplitate

nobilă și măreție liniștită“, atribuite de Winckelmann artei grecești, el a rupt acest tip de echilibru în „Faust“, tocmai pentru că pasionata căutare a eroului impunea alte ritmuri, alte forme. Dacă înțelegem în acest fel fuziunea dintre formă și conținut, sensul estetic al noțiunii „clasic“ amenință să se dizolve în cel comun. Și Sainte Beuve pare a sugera acelaș lucru cînd scrie : „Nu există rețetă pentru a face clasici ; acest punct de vedere trebuie, în sfîrșit, recunoscut ca evident. Crezînd că prin imitarea anumitor însușiri de puritate, de sobrietate, de corectitudine și eleganță, independent de calitatea flăcării însăși, va deveni cineva clasic, este exact a crede că după Racine-tatăl, e locul să urmeze Racine-fiul, rol stimabil și trist, ceea ce este supremul rău în poezie“. Iar Stendhal în „Racine și Shakespeare“ stabilește astfel paralela romantism-clasicism. Romantismul ar fi „arta de a prezenta popoarelor opere literare care, în starea actuală, a obiceiurilor și credințelor, sînt susceptibile a oferi acestor popoare maximum de plăcere posibilă“. Iar clasicismul : „forța artistică ce a oferit maximum de plăcere strămoșilor noștri“. Deci clasic echivalează cu valoros, culme a creației și sensul estetic își pierde consistența.

Există primejdia ca o discuție în jurul clasicismului să se transforme într-o discuție sterilă de termeni, dincolo de care să nu mai deslușim realitatea artistică. Ni se pare, totuși, cu riscul confuziei, că trebuie să amintim de înțelesul istoric al noțiunii. Vorbeam de fragilitatea împreunării cîtorva mari epoci propice creației literare și artistice sub aceeași firmă. Temeiul grupării ni se părea, din pricina deosebirilor adînci dintre epocile astfel alăturate, neîntemeiată. Prin aceasta n-am negat existența sensului istoric al termenului clasic. Istoria literară nouă — mai ales cea sovietică — socotește clasicismul ca o formulă literară traducînd artistic realitatea socială a regimurilor absolutiste, formulă care a înflorit în lumea modernă, peste tot unde s-a consolidat această formă de guvernare : în Franța secolului al XVII-lea și al XVIII-lea, în Anglia aceleași perioade, în Prusia și Rusia secolului al XVIII-lea. Pentru literaturile clasice moderne, carac-

terizarea e cuprinzătoare. Să însemne acceptarea sensului istoric o respingere a sensului estetic? Nicidecum! Poate că înțelesul estetic al noțiunii va câștiga în limpezime, dacă nu pierdem din vedere conținutul sensului istoric.

Condițiile de armonie și echilibru între idee și formă nu mi s-au părut a alcătui o diferență specifică a literaturii clasice față de cele scrise sub semnul altor orientări. Nu tot așa se întâmplă, credem, dacă analizăm imaginea artistică, raportul dintre general și individual, legile tipizării în literaturile numite clasice.

O astfel de analiză pare să îngăduie delimitarea unui sens estetic al noțiunii și să invite la o mai nuanțată definire a modalităților specifice fiecărui curent literar. De aceea, o discuție despre trăsăturile imaginii artistice în clasicism mi se pare utilă pentru clarificarea unor noțiuni și a unor termeni în mintea celor interesați de problemele esteticii literare.

E lucru de mult cunoscut că fuziunea general-particular (cu alte cuvinte tipizarea) se realizează în clasicism în favoarea generalului. Scriitorul clasic — fie el antic sau modern — tinde să realizeze general-umanul, pasiunile eterne. Firește aceasta nu se pot concretiza decât întrupate în individual, dar diferențele de dosaj între particular și general pot fi atât de importante, încât să determine grupări estetice deosebite. Prin chiar legile care o guvernează, tragedia clasică, — antică sau modernă — respinge o particularizare extremă prin gesturi, limbaj, ambianță, între altele pentru că personajele tragediei aparțin unei lumi închise, inaccesibile penetrațiilor. Istoricul literar francez Lanson în „Influența filozofiei carteziene asupra literaturii franceze”, subliniază just că, în clasicism „*nu e vorba de fapt de cunoașterea pasiunilor unui om, ci de cunoașterea pasiunilor omului*”. În secolul XVII-lea, metoda lui Descartes, interzice cercetarea sentimentelor unui individ. De aci limitarea lirismului, în care particularizarea cunoaște punctul extrem. Aceeași generalitate se asociază cu o concepție anistorică despre om și pasiunile sale. „*Ideile, obiecte ale rațiunii...*” scrie Lanson, „*sînt concepute în afară de timp și spațiu. Iată însăși noțiunea istoriei*

desfîințată”. Andromaca devine fidelitatea conjugală, iar Fedra pasiunea oarbă. Raportul acesta între general și particular în imaginea artistică are, firește, urmări asupra stilului. Fedra se privește lucid, în clipa cînd pasiunea devastatoare o împinge pînă aproape de nebunie. În mintea ei trebuie să rămîna atîta rațiune și luciditate, încît să poată oferi cititorului — spectatorului — o imagine clară a infernului patimii. La fel prințesa de Clèves a doamnei de Lafayette își analizează limpede sentimentul și formele lui de exteriorizare, însoțind această analiză cu o remușcare și ea de sursă rațională. Limbajul pasiunii încă n-a fost descoperit. Stilul clasic redă dialectica subtilă a sentimentelor în limbajul cumpătat în care se exprimă moralității, autorii de maxime. În ultima analiză, imaginea artistică a scriitorilor clasici cît și stilul lor, vorbesc despre o anumită perspectivă asupra lumii, despre o filozofie de viață care le e proprie. Și asta e, pînă la urmă, hotărîtor în definirea curentelor artistice.

Firește și acest criteriu de unificare a unor opere avînd determinări istorice felurite necesită discriminări. Chiar dacă acceptăm că există între tragediile secolului al XVII-lea și cele antice destule asemănări în modul de construire a imaginii artistice, nu devenim miopi în fața deosebirilor. Între *lucidus ordo* de care vorbește Horațiu și disciplina de gîndire din veacul lui Descartes percepem diferențe și deslușim realitățile istorice și morale ce stau în spatele modurilor respective de tipizare. Nu uităm deasemeni că în literatura latină individualul începe să câștige importanță în interiorul relației general-individual și desigur că, în clasicism ca și în alte mișcări literare, comedia e mai propice particularizărilor decît tragedia. Dar și aci o comparație între cîteva opere, tratînd tipuri umane asemănătoare, poate fi concludentă. Despre Eucion, sgîrcitul comediei lui Plaut „Ulcica” (Aulularia) știm că-i atât de avar, încît se jelește pînă și după fumul care-i iese pe coșul casei; își adună unghiile pe care i le taie bărbierul, pentru ca nici o fărîmă din patrimoniul său să nu se risipească. Știm cum drămluiește mîncarea pentru nunta fetei lui, pe care o mărită cu un bătrîn bogat. Și cunoaștem amănuntele

pregătirii ospățului. Dintre toate obiectele anturajului său, cunoaștem vestita „ulciță“ în care-și ține banii. Despre persoana lui fizică nu știm nimic.

Despre Harpagon al lui Moliere știm, cînd închidem cartea, că se pricepe să vorbească limbajul îmbîcsit al hîrțoagelor oficiale, cînd încheie contracte de camătă cu debitorii; cunoaștem amănunte din viața lui domestică în legătură cu prînzul pe care vrea să-l ofere aleasei lui, Mariana. Despre persoana lui fizică știm că e un bătrîn de peste șaizeci de ani și că poartă ochelari. Dintre obiectele ce-l înconjoară cunoaștem „caseta“, echivalentul ulcelei lui Euclion.

În literatura realismului critic, tipul uman al avarului, a avut parte de individualizări excesive. Cu toată îngăduința acordată genului epic, propice dezvoltărilor ample, trebuie să recunoaștem că portretul lui Grandet realizat de Balzac ține de altă concepție estetică decît cea a scriitorilor clasici. Cunoaștem trecutul lui Grandet și în amănunțime speculațiile prin care și-a adunat averea. *„Ochii lui păreau să fi împrumutat culoarea galbenă a metalului favorit“*. Din punct de vedere financiar, *„Grandet se asemăna și cu tigrul și cu șarpele boa: știa să se culce, să se ghemuiască, să-și țintească îndelung prada și să sară asupra ei; pe urmă căsca gura pungi, înghițea un transport de galbeni și se culca liniștit ca șarpele care digeră impasibil, rece, metodic“*. Vorbea puțin, se bilbia și făcea pe surdul ca să cîștige timp de gîndire. Portretul lui fizic se întinde pe pagini, ca și descrierea exteriorului și interiorului locuinței sale. Fiecare din obiectele de mobilier ale casei poartă amprenta zgîrceniei stăpînului. Grandet și odată cu el avariția, trăiește prin cele mai specifice trăsături, ale individului uman: gesturi, ticuri, obiceiuri. Portretul lui, ca și întreaga literatură a lui Balzac, e rezultatul unei frecvențe asidue a științelor naturii de către autorul său. Și nu putem întreprinde o analiză satisfăcătoare a imaginii artistice în realismul critic fără a ține seama de cîștigul științelor exacte.

Comparația între tipul clasic de individualizare și cel al oricărui alt moment din istoria literaturii, duce la aceleași concluzii. Putem surprinde o altă serie de tipuri: pe

Miles Gloriosus al lui Plaut și înruditul cu el Falstaff. Credem că și aci deosebiri în arta imaginii se impun cu aceeași evidență.

Mi se pare hotărîtor pentru conceptul estetic — clasicism — acest raport între general și individual în imaginea artistică. El explică, între altele, caracterul mai accentuat didactic al literaturii clasice, prețuirea sentințelor de către autorii clasici, aprecierea de către ei a caracterelor estetice drept fixe, universal valabile în timp și spațiu. Se poate vorbi în aceste împrejurări de tipuri în literatura clasică? Fi-rește, dar mai de grabă de prototipuri. De aceea spunem atît de ușor: ești un Tartuffe, sau un Harpagon și mai rar ești un Grandet. Gradul maxim de generalizare al imaginii sporește valoarea didactic-moralizatoare. Și fiindcă dorim să stabilim legătura cu înțelesul istoric al noțiunii, ni se pare că alcătuirea predominant-rațională a unora dintre personajele clasice, rolul lor moralizator, anistorismul unora dintre ele nu sînt străine de tendința de disciplinare a tuturor manifestărilor umane și de impunere a unor criterii socotite eterne, tendințe ce însoțesc de obicei regimurile autoritare.

*

Cercetătorului literar de astăzi, analiza conceptului estetic — clasicism — îi poate da de gîndit. Ne-am obișnuit să atribuim caracterizarea de realism unor formule literare de o imensă varietate. Se vorbește astfel în istoriile literare recente, despre realismul antic, realismul renascentist, realismul clasic, realismul sec. al XVIII-lea, realismul critic, etc. Pătrunzînd în laboratorul creației scriitorilor din aceste epoci, descoperim că imaginea artistică, simburile creației, cea care alături de stil poate caracteriza o școală, un curent, o direcție literară, se naște pentru scriitorii fiecăruia dintre momentele amintite după alte legi. Dozaje atît de deosebite între individual și general, dozaje țînînd în definitiv de moduri diverse de gîndire, vorbesc despre momente istorice și perspective diferite în operele, unificate toate sub aceeași firmă. Se ajunge astfel la o netezire nedorită a contururilor artistice, la o glorie a formulelor

estetice de conținutul lor. Vorbind despre Sofocle, Molière și Balzac ca despre niște realiști, fără alte specificări amănunțite, sîntem siliți să păstrăm prea puține note în interiorul noțiunii de realism, tocmai pentru a o face aptă să cuprindă opere și modalități atît de diverse. Incetul cu încetul ajungem să mînuim formule din ce în ce mai largi și generale, să caracterizăm cu ajutorul lor simple contururi din ce în ce mai vagi.

Unii esteticieni ai zilelor noastre susțin că realismul nu este un stil, printre altele altele, nici chiar un curent, ci temelul oricărei arte adevărate, devreme ce estetica marxistă consideră arta drept reflectarea realității. Dar modalitățile de reflectare sînt nenumărate și varietatea formulilor după care individualul fuzionează în imaginea artistică cu generalul, nu reprezintă decît un mod de concretizare a acestei varietăți. Unii esteticieni nu par să țină seamă de aceste fapte. Lăsînd la o parte disputele terminologice, constatăm că ei nu au întreprins încă analiza notelor caracteristice fiecărui curent, analiza procesului de formare a imaginii, analiza stilurilor. Faptul că terminologia noastră estetică este încă atît de nediferențiată și de săracă, încît unifică fără amănunțită și nuanțată discriminare modalități, stiluri, formule literare nu este decît un rezultat. Artistul își poate

alege în libertate dozajul general-individual, apropierea de cele două aparente extremități, care sînt generalul și particularul. Tocmai din această „libertate“ derivă plăcuta și dorita diversitate a stilurilor cu care ne întîmpină istoria literaturilor. Balzac nu e preferabil lui Molière, fiindcă scriitor realist al secolului al XIX-lea fiind, realizează dozajul amintit în favoarea individualizării și nici Shakespeare lui Racine. Sînt stiluri și modalități. Rămînînd o disciplină unificatoare, pe baza unor largi categorii, estetica nu trebuie să desființeze această diversitate, siluind realitatea literară, forțînd-o să încapă în tipare.

Am ajuns pornind de la clasicism să constatăm cît de fragilă din punct de vedere științific e atribuirea nenuanțată a caracterizării „realiste“ în mod global unor tendințe și opere ce refuză a fi grupate laolaltă. Rezultatul n-a fost, credem, determinat de capriciul gîndirii noastre. Am fi putut porni de la analiza altor tendințe și curente literare. Plecînd de la clasicism, renaștere, romantism, se poate ajunge la concluzia că estetica marxistă nu cîștigă de pe urma reducerii lipsită de finețe a unei multitudini de formule literare la punctele extreme, la alb și la negru, la realism și antirealism. E, între altele, un punct de vedere neistoric.

NICOLAE LABIȘ

Pentru ce-i viu în noi toți,
Pentru ucișii, ucisele,
Oameni, păziți de orori
Viața și visele!

„VERSURI DE DIMINEAȚĂ“

...așa sună câteva din ultimele versuri ale lui Nicolae Labiș, poetul care a crezut din toată ființa lui tinără în viață, în poezie, și a căzut la 21 de ani fulgerat de o moarte care îndurerează pe toți lipsindu-ne de una din cele mai frumoase făgăduinți. S-a născut la Mălini, în nordul Moldovei, într-un ținut care și-a pus pecetea asupra creației sale. El va căuta totdeauna cu o dragoste mereu reinnoită. Munții, apele, pădurile acestui pământ i-au fost pînă la moarte prieteni credincioși. În lumea satului natal, în mijlocul oamenilor lui simpli, N. Labiș a învățat să cunoască durerile, bucuriile, lupta poporului său. Cele dintii versuri, le publică la 14 ani. La 17 ani intră elev la Școala de Literatură fiind printre fruntașii promoției sale. Moare în noaptea de 21 decembrie făcînd astfel acordul cu sumbra sa soartă.

Scriitorul care a pierit lasă în urma sa amintirea fierbinte și gingașă a unui artist dotat cu însușiri deosebite, a unui luptător pentru socialism, a unui copil atras de zăpezile pure ale piscurilor. Amintirea aceasta nu poate ține în nici un caz locul speranțelor pe care ni le-am legat cu toții de numele lui Nicolae Labiș, în care vedeam poetul născut să cînte avinturile și înfăptuirile generației sale și nu numai ale sale, în versuri care o să înfrunte și să sfideze anii. Undeva, în adîncul poetului, într-o cameră tainică rămăsese ceva din suflul epocii noastre care construște lume nouă și adesea ori așternînd un rînd pe hîrtie, suflul acesta bătea în pînza versului ducîndu-l departe.

Poezia lui Nicolae Labiș este inscripția pe care o lasă în inimile noastre un adolescent cu sufletul înaripat, pe care moartea l-a împiedicat să-și cînte toate cîntecele dar nu l-a oprit să-și exprime în fiecare zi a vieții credința în acel viitor minunat pentru care cu toții milităm.

V. R.

PRIMELE IUBIRI

Vom rămâne încă mult timp uluiți de tragica moarte a lui Nicolae Labiș. Versurile poetului vor rătăci încă vreme îndelungată prin sufletul nostru învăluindu-ne de tristețe, de groază și de revoltă pentru absurdul său destin. Poezii adunate în volum, poezii rătăcite prin diverse reviste, poezii nepublicate și mai ales poezii nescrise, Labiș duce cu sine în mormânt secretele unei creații care se vestește ca totul remarcabilă. O mare capacitate de noblețe morală, de puritate, de vis rămâne pentru totdeauna pierdută și durerea pe care o resimțim o măsoară ca un ornice tinăr versurile poetului :

*Copiii cresc și unii se despart
De cei ce le-au dat viață din iubire
Plecările din tine-n alte lumi
Să nu le iei nicicând drept despărțire.*

*Am lunecat, m-am poticnit, strivind
Sub tălpi o floare, ori o cochilie,
Ori poate mi-am strivit fără să simt
Inima mea, în piept, ascunsă, vie.*

Nu există în poeziile lui N. Labiș rînduri care să poarte cu sine presentimentul apropiatei morți. Nu-ți vine să crezi la douăzeci și unu de ani că ești în preajma sfîrșitului, nu-ți poți închipui în vecinătatea ta imediată acea întimplare care revocă totul. Nici pe patul de spital în apropierea de fie ce clipă a morții, N. Labiș nu s-a gîndit vreodată la ea. Cînd ai douăzeci și unu de ani cele mai

îngrozitoare semne slujesc abea celor mai slabe temeri, iar probele înfricoșătoare încă lasă loc nădejzii. Așa se face că N. Labiș n-a mai apucat să aibe regrete pentru ce n-a fost în viața lui ci doar să nutrească speranțe pentru ceea ce urma să fie. Ultima sa oră n-a fost plină de coșmaruri și spaime și a trecut din viață în moarte ca dintr-un vis în altul.

Mai tirziu, cînd vom cunoaște întreaga sa operă vom putea scrie istoria poetului plin de har, venit să facă în această lume în numai douăzeci și unu de ani ucenicia grea a vieții și a morții. Pînă atunci — și oricît de trist ar fi să deschizi cartea unui poet mort în plină tinerețe — să-i recitim poeziile fiindcă este singura consolare cu putință. Volumul de debut al lui N. Labiș vorbește despre copilărie.

Deși copilăria e prima vîrstă de care ne despărțim, ea este cea din urmă care îmbătrînește. E un adevăr la care înțelepții au meditat uneori și de care poezii s-au folosit adesea. Ei surprind omeneasca noastră slăbiciune, își dau seama că din amăgirile și din ideile fantastice nutrite în copilărie, cîteva nu pier niciodată, conținînd să trăiască chiar atunci cînd am încetat să mai credem în ele. Acest secret pe care-l știm apărât și ascuns, poezii îl descoperă. Cu darul — pe care nimeni nu-l contestă — ei învie fantome și ne fac să auzim șoapte din copilărie, amintindu-ne fapte și întimplări, care fiind ale tuturor sînt și ale noastre. Ne înduioșează vorbindu-ne de zilele în care avînd o greșită

percepție a distanțelor luam becul drept un astru îndepărtat, ne măgulesc arătînd cît de departe sîntem azi de asemenea confuzii și sfîrșesc prin a ne cere încrederea pentru divinele lor copilării. Cum am uitat de mult fața copilăriei noastre și i-am păstrat doar sufletul, îndemnați de dor și cuprinși de îngăduință, acceptăm. Ei bine, odată întredeschisă această ușă, o adevărată forță se pune în mișcare, învăluie totul, fără să știm cînd și unde se va opri. Cu forța aceasta nu-i de glumit, fiindcă este a poeziei. Ca un foc nesățios ea cuprinde cu flăcările ori ce atinge, pămînt, copac, cer și chiar om.

Nicolae Labiș știa să iște, să minuiască și să domine această forță. Cîțiva ani în urmă cunoscuse, printr-o împrejurare pe care nu ne-o va mai destăinui niciodată, poezia, și de atunci o iubea din toată inima. Legile poeziei i se păreau blinde și se declarase supusul lor. Cititorii n-au fost față de creația lui Labiș ca un orologiu ce întirzie să marcheze ora gravă la care se naște poezia. Ei l-au prețuit din capul locului înconjurîndu-l cu prietenie și înțelegere.

Coperta volumului „Primele iubiri“, ni se pare a fi o excelentă poartă de intrare în universul poetic al lui Nicolae Labiș. Paul Miracovici a desenat cu rafinement și ingenuitate avîntul unui Pegas sprijinit pe bolta planetei noastre și împresurat de stele, de lună și de soare. Ilustrația sa, întrupare credincioasă a unui basm se împărtășește parcă din miracolul lui și caută să sugereze ceva din farmecul lumii. Cine urmărește liniile naive ale copertii ajunge iute la concluzia că numai o mină experimentată poate fi capabilă de atîta grațioasă stîngăcie. Jur-împrejurul ei ilustrația e zimțată ca o marcă poștală — semn că autorul își considera cartea un mesaj și făcea din fiecare cititor deținătorul secretelor sale intime.

„Primele iubiri“ au fost ofranda pioasă a unui adolescent pe mormîntul copilăriei sale. Era un adolescent tandru, afectuos, care-și amintea de durerile și suferințele trăite, de sărăcia și amărăciunea care i-au legănat monoton copilăria. „Se cernea seara și tremuram lîngă mama“, ne șoptea poetul și apoi evoca cea mai tragică dintre

amintirile sale, războiul, așa cum a înregistrat-o sensibilitatea fragedă. Se vede îndată, copilul nu pricepea nimic din luptele care aveau loc, din drama care sfișia omenirea, dar simțea că toate acestea sînt cumplite și astfel sezisa esențialul, arătînd o înțelegere profundă a războiului. Din umbra acestei amintiri poetul a vorbit adevărat. Așa de pildă, ascultînd în seara anului nou glasul diafan al unui zurgălău stînger, clinchetul lui pierit îi aducea aminte tăcerea pustie a anilor de război și dintr-o dată izbucnea într-un blestem care era poate naiv, dar era aspru fiindcă-l rostea un copil a cărui copilărie a fost și ea ucisă în marele măcel.

De altminteri nu odată revenea această exclamație de durere și revoltă. În mijlocul bucuriilor, în plinul zilelor senine, care-și trimiteau imaginea pe oglinda versului — deodată, ca o deznădejde și o spaimă, aducea aminte. Și poetul rostea legămîntul:

*Nu vom lăsa visele sfinte
Să se topească în pară,
Nu vom lăsa din mormînt
Morții scumpi să fișnească afară*

Sfirșitul războiului se asocia în poezia lui Labiș cu însănoșirea după o lungă boală plină de coșmaruri terifiante, cu primăvara, cu regenerarea lumii. A fost cea dintîi mare bucurie pe care a încercat-o scriitorul:

*Deasupra primăvara rotea în roiuri fluturi
Se întorceau cocorii din sudice ținuturi
Fierbea sub brazdă seva și se urca durută
In fevile tulpinei vrăjmașe de cucută
O adiere udă, amețitoare, prinse
Deodată se deștepte din ierburi șapte
stînse*

Vibra, în versurile poetului o dragoste deplină pentru natură, care nu cunoștea rezerve și nu îngăduia îndoieli. Era un atașament pe viață. Natura era în poezia lui N. Labiș, o lume de legendă stăpînită de o liniște misterioasă și în care, sub semnul deplinei purități se petrecea o turbătoare comuniune:

*In munți, la noi, cea mai curată apă
Trei șipote îngemănate-o dau
In ele cerbii noaptea se adapă
Ciobanii dimineața vin și beau.
Se-nmiresmează cetina și floarea,
Miloase crengi cu umbra le-nvelesc...
Pe doaga lor se-mpletește unda
Ca sunetu-ntr-un fluier ciobănesc.*

Nu era o dezolare a singurătății, nici o privilegiu euforică. Poetul se apropia de natură cu evlavie, condus spre inima ei de sunetele tainice ale unei melodii pe care el singur o știa. În fața sublimului se temea parcă să și respire ca nu cumva să aburească limpedele cristal. În special pădurea chema poetul sub arborii ei, invitându-l să rătăcească solitar și gânditor, veghindu-i dulcea melancolie. Singur mărturisea că pădurea îi era „a doua mamă”. Și, în adevăr, dacă uneori avea pentru ea pietate, totdeauna avea căldură filială. Mereu o chema, mereu o evoca. În viața sa se petreceau alte și alte lucruri, dar amintirea ei rămâne, ca și nevoia de a o revedea și de a o păstra în suflet.

Dintre poeziile care se petrec în inima pădurii, cea mai realizată este „Moartea Căprioarei”. S-a mai vorbit despre această bucată, dar e o mare bucurie să vorbești despre versurile ei, despre lirismul lor suav și cristalin. În anii secetei un om silit de foame ucide vietatea nevinovată. Îl însoțește copilul său. În mintea acestuia întâmplarea are semnificații tragice și-l urmărește ca un vis bolnav :

*Setea mă năruie. Fierbe pe piatră
Firul de apă prelus din cișmea
Tîmpla apasă pe umăr. Pășesc ca pe-o altă
Planetă, imensă, străină și grea.*

*Spun tatii că mi-i sete și-mi face semn să
tac
Amețitoare apă ce limpede te clatină.*

*Cu foșnet vestejit răsufală valea
Ce ingrozitoare inserare plutește-n univers*

Întimplarea închidea irevocabil în sufletul copilului poarta iluziilor și-l apropia de o altă înțelegere pe care ar fi dorit din tot sufletul s-o respingă, dar pe care

a înțeles că trebuia s-o accepte fiindcă ținea seama de legile vieții. În această poezie, Labiș arunca asupra lumii o privire proaspătă și candidă, care avea toate severitățile unei inimi virgine :

*Ce inimă? Mi-i foame! Vreau să trăiesc
și-aș vrea
Tu tartă-mă fecioară — tu căprioara mea!
Mi-i somn. Ce nalt îi focul! Și codrul ce
adînc.
Plîng. Ce gîndește tata? Mănînc și plîng.
Mănînc.*

Abia de aici înainte el va înțelege profund copilăria, fiindcă i-a părăsit ținuturile de basm. Cum și de ce s-a petrecut acest lucru îi era clar. „Ceea ce-i trist în adolescență, este că pune capăt copilăriei”, va părea a spune poetul căzut pe gânduri. Ce icoană frumoasă, dar inconsistentă și mincinoasă a avut despre viață. Și privind încă odată această imagine se va despărți de ea cu nostalgie desigur, dar fără regrete. Acum va afla rostul atîtor lucruri care se petrec în lume și va găsi răspunsul atîtor întrebări care îl tulburau. Fruntea sa se va înclina meditativ; iar lumea își va desfeca porțile sub privirea fierbinte a poetului dornic să îmbrățișeze cu înțelegerea sa viața oamenilor. În ziua în care a trecut pe sub aceste porți poetul a izbucnit într-un strigăt de triumf :

*Un vînt de bucurie mă pătrunse
Cînd am strigat deodată tare: — Știu
Știu pentru ce adesea-i palid tata,
Știu ce-nseamnă aceste noi furtuni,
Știu pentru ce vă bateți oameni buni.*

Evident, nu va înceta să adore misterele copilăriei fiindcă nu mai putea crede în ele. Și de aceea, ori de cîte ori poetul se apropia de miraculosul acelor zile, miraculosul se lăsa de bună voie prins și intra în captivitatea versului :

*Eu mă scaldam prin pîraie cu ochii
deschiși,
Era o apă de cleștar și de stele
Pești alburii plîpînd ca într-un vis
Lunecau pe lîngă genele mele.*

Primele iubiri ale poetului au fost momente unice de o fericire simplă și de-

plină. Ele înălțau în sufletul său „un curcubeu“ — chemau „păsări mari de sărbătoare“ și-l aruncau într-un adevărat extaz. O întreagă lume se trezea la viață ca de o vrajă irezistibilă. Izvoare sunau și se luminau, brazii vuiiau fără a fi în furtună, totul era un cîntec. Dragostea se arăta a fi pentru Labiș un sentiment vag, pur și încântător nutrit din candoare și castitate. Nici urmă de sensualitate, nici o aluzie la înfățișarea iubitei. Singurele indicații pe care consimțea să ni le dea erau cu totul abstracte — „față curată ca de vară“, „părul de aur împletit“. Iți făcea impresia — și poate această impresie nu era greșită — că poetul cînta dragostea înainte de a cunoaște pe aceea căreia i-o va dăruia. Femeia era o zeitată necunoscută și a te închina ei constituia aproape un păcat. O căință dulce, serafică, îl cuprindea de aceea pe poetul erotic:

*Mi-am tăiat în suflet temple
Chip cioplit s-așez în ele
Cerbii mei au să-l contemple
Adunați sub ploii de stele.*

Părăsind paradisul lucrurilor delicate și fragile, N. Labiș nu a pierdut acea credință a copilăriei că lucrurile au un suflet care-l caută pe al nostru. Crescut în convingerea că în jurul său toate sînt animate, s-a deprins să pună un preț deosebit pe acțiunile oamenilor, sensibil la unitatea lor cu legile firii. Mai tîrziu, cînd maturizarea conștiinței i-a dictat participarea activă și responsabilă la viață, s-a simțit împins să supună examenului întreprinderile oamenilor din perspectiva idealului său, formă incomparabil superioară a unui acord cu lumea. Dacă ne apropiem de această parte a volumului, sub învelișul plătînd al sensibilității poetului descoperim pasiune și ardoare. Oamenii din jurul său însuflețiți de credința într-o altă lume mai bună, luptînd pentru această lume, i-au transmis o mîndrie și o putere nouă. „Noi, primii în lume, zidim prima comună a lumii“ — exclamă undeva poetul, cu un fior care nu a mai vibrat în versurile sale. Ca și dragostea, el transfigura universul:

*Simt cum distinct în adînc
Stropii cîntec se strîng
Acolo vibrează o strună
Și sufletu-ntreg își răsună*

*Lumea amorfă cîștigă
Timbru de limpezi cristale
Cînd patima-n șopot și tunet și-o strigă
Strunele tale.*

Labiș visa o omenire care să recunoască gravitatea ceasurilor prin care trece, făcea apel la conștiința ei, respingea o participare inertă, disperată sau lașă la viață. El milita pentru socialism.

*Deacea într-un veșnic univers
Imprăștiem a nepăsării ceață
Și-n viitor vîștînd, ne construim
Tovărășia clipelor de față.*

Avar suflătește și neîncercător în viață n-a fost poetul niciodată. Ii plăcea să cînte, să iubească, să înțeleagă, să se dăruiască. Și toate acestea cu fervoare, cu entuziasm.

Acest poet, fruntaș în generația sa, aducea o vibrație particulară. Poezia sa era a unui copil care a trecut în altă vîrstă păstrînd nealterată puritatea de simțire. Războiul l-a smuls cu brutalitate din lumea basmelor. A crezut cu toată puterea că atît timp cît vor fi pe lume păduri și lacuri vor trăi și Feți-frumoși și zîne. Momentul în care a înțeles că s-a înșelat răspunde pînă tîrziu în poezia sa ca un strigăt de durere, ca în fața unei plecări fără de întoarcere. Fantezia poetului se oprise din drumul ei inițial și dacă înainte căuta să împodobească universul mai tîrziu va căuta să-l descopere. Sensibilitatea sa curată și proaspătă exercita un control al valorilor morale și o făcea cu acuitate, cu răspundere și mai ales cu omenie. Iubire, prietenie, totul era mare și decisiv. Inima sa, împărțită între mari întrebări, se zbuțuia plină de speranță și era atît de generoasă încît îngăduia sentimentelor și visurilor noastre să se amestece cu ale ei. Imbrățișarea era strînsă și emoționată. „Primele iubiri“ au înscris cele dintîi linii din graficul unei vieți care avea în urmă doar copilăria, iar înainte totul.

REALISMUL LUI MAUPASSANT

Apariția consistentei culegeri de „Nuvele și schițe” întocmită de Editura de Stat pentru Literatură și Artă*) și pusă nu de mult la îndemîna cititorilor din țara noastră, ne obligă la o revizuire a judecăților critice emise asupra operii lui Guy de Maupassant și la reexaminarea artei sale în ceea ce are ea mai specific ca problematică de viață și ca viziune literară. Pentru mulți dintre cititorii actuali contactul cu acest volum înseamnă reîntîlnirea cu o parte reprezentativă din opera marelui scriitor și echivalează, deci, cu o regăsire a unui Maupassant cunoscut altădată într-o lumină cu totul deosebită de ceea ce exprimă și conține ca element cu adevărat pozitiv opera sa. Dacă renumele acestui scriitor s-a bucurat întotdeauna și se bucură încă și astăzi de o largă popularitate în rîndurile celor mai variate categorii de cititori, asta nu înseamnă însă că opera sa a fost totdeauna înțeleasă și prețuită pentru meritele ei reale. Decenii întregi, cititorul român neavertizat a păstrat despre Maupassant imaginea unui scriitor „ușuratic”, așa cum îl înfățișau, din considerente lesne de înțeles, volumașele insignifiante de nuvele, sau romanul *Bel-Ami*, publicat mai des, în traduceri trunchiate, fără a mai adăoga că în fiecare dintre acestea accentul se punea cu stăruință pe scenele de erotism, care abundă, e drept, în opera lui Maupas-

sant, dar nu sînt cele mai caracteristice. Nici unul dintre cititorii obișnuiți nu bănuia, dincolo de pojghița anecdotică ce învăluește miezul povestirilor sale, puternica vîină satirică, direcția ascuțitului spirit de observație, conciziunea dramatică sau tulburătoarea dragoste față de oamenii simpli ce străbat aceste povestiri mai mici sau mai mari ca extensiune narativă, dar caracterizate prin aceeași putere de observație a unor fenomene foarte specifice epocii sale. În general, Maupassant era prezentat sub ipostaza unui Boccaccio modern, savurat de cititorii de orice vîrstă, dar detectat cu înverșunare de ipocrizia mamelor burgheze sau de puritanismul educatorilor de profesie. E adevărat, numele lui Maupassant se rostea adesea și la unele cursuri universitare, dar atunci el era invocat numai pentru a ilustra un *caz*, pentru a demonstra anumite mecanisme psihologice care se petrec în procesul de creație al unor anumiți artiști cu o sensibilitate „maladi-vă”. Despre conținutul realist al operii lui nu se pomenea niciodată nimic și, prin etichetarea de *naturalist*, Maupassant era repede expediat la școala și epoca respectivă. Așa se face că, în ciuda popularității lui, scriitorul pe care Flaubert — după cum se știe atît de sever cu el însuși, dar și cu alții — îl numea „*mon très aimé disciple*”, rămînea fixat într-o lumină care nu-i era nici proprie, nici favorabilă.

*) Traducere de Lucia Demetrius, studiu introductiv de Edgar Papu.

Dealtfel, chiar și în configurația istoriei literare a Franței din ultimele trei pîtrare de veac, cazul lui Guy de Maupassant apare

oarecum paradoxal pentru cine încearcă să-l raporteze la stilurile și epocile ce s-au scurs de la apariția operii sale încoace. Naturalist prin contingente biografice și ambianță literară, el s-a ridicat mult deasupra viziunii înguste a naturaliştilor, alăturându-se, pe o linie proprie, de marii scriitori realiști care au dat Franței cele mai trainice creații epice ale timpului lor. Și nu este, desigur, lipsit de importanță să amintim aci că, chiar în timpul vieții sale, Maupassant nu era socolit un mare scriitor și cu atât mai puțin un „artist“ în accepția aceluia *fin de siècle* bîntuit de artificiozitatea bisericuțelor patronate de diverse nume ilustre la vremea lor, dar căzute astăzi într-o completă desuetudine. Insuși Jules Renard, de pildă, un spirit dealtminteri foarte lucid, recunoscînd că Maupassant are mari calități de povestitor și că „*a izbutit foarte bine în nuvela normandă*“ (cu subiecte din viața țărănimii normande), spunea că „*el nu este un mare scriitor, nu este ceea ce noi, ceilalți, numim un artist*“.

Maupassant făcea, într-adevăr, notă distinctivă în lumea „artistică“ din vremea sa; el nu trăia în mediul și atmosfera convențională și factice în care se complăceau confrății săi contemporani; pe el îl interesau mai mult viața, oamenii, suferințele lor reale, cărora le dădea grai cu atîta măiestrie în nuvelele și schițele sale. Spre deosebire de alți scriitori ai vremii, el nu se mulțumea să privească lumea cu un ochi nepăsător și să transpună în creația sa o viață care trebuia trecută mai înii prin retortele unei sensibilități ce era cu atât mai apreciată cu cît era mai artificială și mai plină de bizarerie. Maupassant nu era artist în sensul acesta; el era un artist în înțelesul larg, creator, realist, al cuvîntului. „*Sensibilitatea mea e prea umană, nu îndestul de literară*“, spunea el, și cu asta se definea perfect. Omul care iubea cu pasiune viața sub toate manifestările ei și era înzestrat cu un mare spirit de observație, nu se putea mulțumi cu existența artificioasă a saloanelor sau a cenaclurilor literare, dar tocmai de aceea omul acesta a lăsat în urma lui cea mai valabilă dintre creațiile în proză produse de epoca în care a trăit. Căci, cine mai citește sau mai vorbește astăzi de romanele „realiste“ ale

unor Goncourt sau Ferdinand Fabre, ca să nu mai pomenim de romanele psihologizante ale lui Jules Sandeau, Octave Feuillet, André Théuriet sau Paul Bourget, considerați în ultimele două decenii ale veacului trecut drept cei mai buni scriitori ai epocii?... Opera „naturalistului“ Maupassant e singura din acea vreme care a ajuns pînă la noi și ne angajează încă interesul prin marea calitate a realismului ei. Ba ceva mai mult — împins spre periferia fenomenului artistic de către esteții eclecticici din ultimele decenii, Maupassant reintră — ca să nu spunem *întră* — acum în centrul prețuirii cititorilor de azi, iar opera sa își recîștigă întreaga valoare de artă și document pe care critica burgheză a încercat, cu asiduitate uneori, să i-o ignore, sau chiar să i-o nege. (Semnificativ în această privință e faptul că acum cîțiva ani a avut loc în Franța o dezbatere asupra operii lui Maupassant, la care au luat parte numeroși scriitori și critici progresiști francezi, relevînd, într-o unanimitate largă de păreri, valabilitatea artei sale și valoarea de document uman și social a celei mai mari părți din opera sa).

Iată, așa dar, cum unele aspecte paradoxale ale destinului literar al lui Guy de Maupassant sînt rezolvate în zilele noastre în favoarea proeminentei lui personalități artistice, atît de viabilă și atît de profund reprezentativă pentru întreaga proză franceză din a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

Care este explicația acestui lucru?

Viabilitatea operei lui Maupassant se datorește, de bună seamă, în primul rînd atitudinii pe care scriitorul a avut-o față de oamenii și moravurile din vremea sa. Foarte strîns legat de momentul și gustul epocii contaminată de germenii descompunerii morale în care a trăit, fiind el însuși un produs al acestei epoci, Maupassant, cu toate că a făcut în perioada activității sale scriitoricești concesii acestui moment și acestui gust, se dovedește astăzi, după mai bine de o jumătate de secol, drept criticul cel mai subtil și mai caustic al societății contemporane lui. Al acelei societăți care nu vedea în el decît un „anecdotic“, un autor de povestiri picante menite să resfețe fauna budoarelor burgheziei și aristocrației

decadente, fiind departe de a sezisa acul înroșit la flacăra dezgustului și amărăciunii scriitorului și îndreptat, cu finețe uneori, cu o crudă lipsă de menajamente cele mai adesea, împotriva acestei faune umane pe cât de întinsă ca suprafață socială, pe atât de puțin variată ca profil moral. Opera lui Maupassant trăiește, fiindcă autorul ei nu s-a mulțumit numai să observe și să zugrăvească diversele aspecte morale și materiale ale societății din vremea sa; el a luat o atitudine critică față de această societate și din această atitudine s-a născut însuși realismul, cu totul personal, al lui Maupassant, pe care unii n-au putut să-l vadă, iar cei mai mulți n-au dorit să-l vadă.

De bună seamă că opera aceasta — care cuprinde treizeci de volume scrise și publicate într-un ritm febril în decurs de numai vreo doisprezece ani, înainte de sfârșitul prematur al scriitorului la vârsta de patruzeci și trei de ani — conține multe inegalități și multă zgură. Această operă întregeste însă conturul marelui tradiții realiste franceze și are ca obiect analiza societății din cel de-al doilea versant al secolului al XIX-lea, aceeași societate pe care în primul versant al aceluiași secol un Stendhal, un Balzac, mai apoi un Flaubert, au disecat-o în adâncime, arătându-i toate racilele psihologice și toate convulsiile sociale în goana oamenilor ei după bani și putere. Maupassant surprinde această societate într-o perioadă avansată a rapacității și decăderii ei morale, și anume în perioada din pragul epocii imperialismului și a apogeeului capitalismului ce calcă în picioare și degradează toate valorile umane, intensificându-și opresiunea asupra maselor populare. Întreaga operă a lui Maupassant, de la romanul *Bel-Ami* (rechizitoriu împotriva afacerismului și a imperialismului colonialist francez), pînă la cele mai reduse, ca dimensiune, nuvele și schițe, e un act de acuzare împotriva unei lumi lipsită de omenie, cotropită de cele mai josnice patimi și animată de cele mai meschine interese și aspirații. Fără să fie programatică, așa cum cerea școala naturalistă — semn că este expresia unui artist veritabil — opera lui Maupassant e rezultatul unei conștiințe în conflict cu epoca sa și ea devine prin însăși veridicitatea ei,

fotografică aproape, o satiră aspră la adresa acestei epoci. Folosind genul scurt, nuvela și schița, Maupassant izbutește să creieze — la fel ca și contemporanul lui rus, Cehov — o frescă destul de vastă a lumii intrată în cîmpul său de explorare, servindu-se pentru aceasta de extraordinara lui putere de observație. „*Maupassant : un ochi, dar un ochi mare*“, îl definea într-o formulă lapidară același Jules Renard care contesta scriitorului calitatea de artist.

S-a vorbit și se vorbește încă despre monotonia repertoriului tematic din opera lui Maupassant. Într-adevăr, acest repertoriu nu e prea bogat. În linii generale, el s-ar putea compartimenta în trei mari filoane epice, și anume: ciclul nuvelor și schițelor consacrate figurilor eroice ridicate din mijlocul poporului francez în timpul invaziei teutonice din 1871, la care scriitorul a fost martor ocular; ciclul cuprinzînd povestiri despre sufletele nobile și cinstite din rîndul oamenilor de jos, suflete către care scriitorul și-a îndreptat întreaga sa dragoste și înțelegere; și, în sfîrșit, ciclul în care e zugrăvită existența plină de vicii a lumii aristocrației și burgheziei, mărginită, arogantă și egoistă, mergînd pînă la vestejirea lăcomiei și avariției păturilor înstărite ale țărănimii normande, pe care Maupassant a cunoscut-o de asemenea bine în copilăria sa.

Firește, nu poate fi vorba de o delimitare rigidă a repertoriului tematic, deoarece întreaga nuvelistică a lui Maupassant e o interferență de oameni și situații de toate categoriile, — dar pe parcursul ei cititorul poate să desprindă cu ușurință momente și caractere diverse, uneori antagonice, cuprinse deobicei în cadrul aceleiași narațiuni. În nuvela *Bulgăre de Seu*, de pildă, facem cunoștință cu reprezentanții aristocrației, egoiști, înfumurați, lași, nepăsători, fără nici o vibrare patriotică, aserviți numai banului și instinctelor, — în contrast cu eroina principală, o fată simplă din popor, înzestrată cu un caracter exemplar și cu un mare curaj, înfruntînd singură brutalitatea ofițerilor din armata germană care invadase temporar Franța. În altă nuvelă din același ciclu, *Domnișoara Fiți*, (e porecla dată unui ofițer german!) tot o femeie de condiție socială inferioară sal-

vează onoarea franceză în fața invadatorilor prusaci, în ciuda disprețului cu care este tratată de nobilii ei compatrioți ce nu se gîndesc decît la pielea lor sau chiar pactizează cu inamicul. *Casa Tellier* este de asemeni una dintre nuvelele unde întîlnim o aglomerare mai mare de personaje, luate de astădată din lumea burgheziei și exemplificînd fiecare un viciu, o apucătură sau o țară morală ce caracterizează în ansamblu clasa socială din care fac parte.

În cele mai multe povestiri însă, Maupassant se limitează la descrierea, extrem de concisă, a cazurilor individuale, prezentîndu-ne uneori, în cadrul unei simple schițe, drame care ar putea constitui subiecte pentru romane, în mîna unui scriitor cu valențe epice extinse. Maupassant se mulțumește cu genul scurt — gen în care excelează de altfel măiestria artei lui. Dar în aceste povestiri scurte forța dramatică devine de multe ori atît de puternică, încît ea compensează prin intensitate absența perspectivelor epice vaste. În schița *Moș Milon*, de pildă, ni se relatează într-un spațiu extrem de restrîns o întîmplare de un dramatism zguduitor: bătrînul țăran Milon este prins și executat de nemți, după ce a ucis, singur, mai mulți soldați din armata invadatoare. În schița *Doi prieteni* asistăm la o întîmplare tot atît de tragică: doi oameni nevinovați, în timp ce pescuiau în liniște pe malul rîului, sînt arestați de ocupanți, acuzați de spionaj și împușcați fără nici un fel de judecată. Fapte de-o simplitate brutală, dar de-o forță dramatică extremă și de-o mare semnificație morală. În ciclul nuvelor de război, Maupassant, pe lîngă zugrăvirea ororilor comise de invadatori, își concentrează atenția asupra sufletului popular, virtuos și eroic, gata de orice abnegație atunci cînd în fața lui se ridică suprema problemă a apărării prestigiului și demnității naționale, și acest suflet este prezentat în trăsături care se apropie adesea de exaltare. Realismul unor astfel de povestiri e atît de viguros încît ele capătă o puternică notă de actualitate și cititorul de azi se întreabă, cu surprindere parcă, dacă autorul lor a fost martorul evenimentelor de la 1870, sau a participat la rezistența patrioților francezi din anii 1940-1944...

Maupassant e totuși legat de epoca lui și această epocă se desprinde, cu întreaga ei coloratură morală și socială, din opera sa. În acest sens se poate spune că repertoriul scriitorului nu este deloc monoton; monotonă este numai structura morală a societății cuprinsă în raza vizuală a povestitorului. Oamenii, întîmplările, conflictele sînt foarte variate, dar reduse la o viziune destul de uniformă, pe măsura nivelului spiritual și a calității moravurilor și preocupărilor lumii din epoca respectivă. În afară de nuvelele de război — cele mai realiste și mai izbutite din întreaga operă — și exceptînd cîteva povestiri care abordează și alte genuri de subiecte, — cum ar fi noblețea sufletească a oamenilor simpli (*Tatăl lui Simon*), sau drame de un comic grotesc petrecute în lumea micii burghezii (*Toine*), — Maupassant a îmbrățișat cu predilecție subiecte legate de relațiile sentimentale dintre oameni, deoarece acestea erau cele mai specifice structurii morale a epocii și societății în care a trăit el. Din relații de-o asemenea natură se nășteau cele mai multe conflicte ce ofereau scriitorului un bun prilej de a-și exercita din plin pătrunzătorul lui spirit de observație, sarcasmul, causticitatea și dezgustul față de o lume cu orizonturi foarte înguste și meschine. Literatura lui Maupassant e astfel populată, în cea mai mare parte, de femei dezamăgite, de copii din flori, de soți infideli, de amanți ticăloși, de părinți decăzuți, de limbuți înfumurați, de provinciale amatoare de aventuri extra-conjugale, de vinători de zestre — într-un cuvînt, ea este expresia unei burghezii în care nu se întîlnesc nici mari ambiții, nici mari drame, nici mari pasiuni, ci totul se desfășoară la scara mărunță a unei existențe de-o banalitate copleșitoare.

Lumea aceasta e atît de simplă și simplistă în existența ei încît nu sînt necesare nici un fel de eforturi deosebite ca să fie înțeleasă și descrisă. Maupassant se mulțumește să observe și să înregistreze. El nu caută să ne ducă dincolo de ceea ce vede, dar ceea ce vede este realitatea însăși sub toate aspectele și fațetele ei. Psihologia eroilor nu este conturată niciodată de analiza scriitorului, ci de faptele lor. Autorul nu face decît să povestească, și din relatarea frustă a întîmplărilor reiese ca-

racterul oamenilor, iar din caracterele oamenilor se desprinde profilul moral al societății. Impresia pe care o degajează lectura nuvelor și schițelor sale este că scriitorul nu pune nimic de la el, nu participă cu nimic la viața eroilor săi — și această impresie este valabilă, dar numai în sensul pe care-l vom arăta pe scurt în câteva cuvinte.

Maupassant nu scrie niciodată pentru el, pentru a-și rezolva anumite probleme personale, anumite drame sau cine știe ce conflicte interioare, după cum nu scrie nici în numele vreunui program dinainte stabilit, așa cum făceau naturaliștii; el scrie numai pentru cititorul său, căruia îi povestește ceea ce se petrece în existența de fiecare zi a oamenilor, fără a încerca să-l convingă cu tot dinadinsul de ceva, dar deschizându-i ochii asupra faptelor ce se întâmplă în jurul lui. Aceasta este una din însușirile principale ale artei sale: obiectivitatea pe care și-o păstrează în fața materialului epic, dublată de forța cu care-l stăpânește și-l dozează și încoronată de măiestria cu care-l conduce pe canavaua unei intrigii banale, prezentată totdeauna într-o formă plăcută și ușoară. Nici Flaubert, nici Stendhal, nici chiar Balzac n-au dat, în această privință, dovadă de atita putere de reținere în fața materialului. Această rece obiectivitate, de cercetător științific am spune, i-au făcut pe unii să vadă în Maupassant un adept al școlii naturaliste; construcția impecabilă a nuvelor și mai ales a schițelor sale, unde deznodământul final are totdeauna un efect de surpriză, i-au făcut pe alții să vadă în el un anecdotier.

Dar Maupassant nu este nici naturalist, nici un povestitor de anecdote. El este un mare scriitor realist. Impresia de neparticipare sufletească, de răceală față de eroii și viața din nuvelele și schițele sale nu este decît rezultatul metodei artistice folosite de scriitor în procesul lui de creație, nicidecum o consecință a atitudinii lui față de viață și oameni. Dimpotrivă, Maupassant are o atitudine foarte activă în această privință, dar ea este atît de bine alambicată în retortele creației încît nu e de mirare că mulți n-au observat-o, ori s-au prefăcut numai a n-o observa. Povestind pe un ton

rece, degajat, indiferent în aparență, el pune totuși multă căldură, precum și o mare dragoste și compasiune față de ființele simple, smerite și devotate din unele bucăți, după cum, pe de altă parte, în alte bucăți își manifestă întregul dispreț și tratează cu o aversiune fățișă pe nobilii infatuați sau pe burghezii lipsiți de scrupule ce populează povestirile sale.

În această ordine de idei, critica burgheză a fost unanimă în a încerca să diminueze valoarea artei lui Maupassant și să deturneze atenția cititorului de la vigurosul ei realism. Într-un studiu iritat și întitulat în mod vădit peiorativ „Sentimentalul Maupassant“, Paul Zarifopol, de pildă, — critic cu o structură eminent burgheză, înfășurat în cuirasa unui eclecticism excesiv — reducea literatura lui Maupassant la o simplă fabulație de roman-foileton produsă de un scriitor dominat de o sentimentalitate exagerată, iar acolo unde nu putea nega viziunea realistă a scriitorului, recurgea la afirmații super-tendențioase. Vorbind despre nuvela *Bulgăre de Seu* — una dintre primele bucăți ale lui Maupassant, salutată de Flaubert, maestrul și nașul său literar, ca o capodoperă a genului („Scrie zece bucăți ca asta și vei fi cineva“, îl îndemna el) — Zarifopol spunea: „Nuvela este o amară și rea satiră contra burgheziei, în trăsături groase, construită după rețeta romantic-democratică“. Adică tot atitea afirmații false, cite idei tendențioase conține această frază! Ceea ce-l supăra însă mai mult pe criticul nostru era că: „Reprezentanții lumii bune sînt nu numai arătați ridicoli și odioși în firea și în faptele lor, ci autorul îi judecă direct, polemizează aspru contra lor...“ Criticul se străduia, după cum se vede, să condamne tocmai ceea ce era nevoit să recunoască drept elementul cel mai valabil al artei lui Maupassant: realismul ei indestructibil.

Alți teoreticieni și critici literari ai burgheziei, au mers și mai departe, au ajuns chiar pînă la a-l declara pe Maupassant un caz clinic pentru viziunea socotită „pesimistă“ a povestirilor sale. Ei contestau luciditatea scriitorului și se grăbeau să tragă concluzii negative asupra operii lui. Cine citește însă cu atenție opera lui Maupassant, cine consultă mărturiile particu-

lare ale scriitorului, constată fără greutate că această operă este, tocmai dimpotrivă, rezultatul unei ascuțite lucidități. „*Je suis sceptique, parce que j'ai les yeux clairs*”, declara Maupassant într-o scrisoare. Pretinsul pesimism al scriitorului, nu era, cu alte cuvinte, decît rezultatul propriilor lui observații asupra lumii în care trăia. Și aceste observații duceau la constatări atît de puțin măgulitoare pentru societatea burgheză franceză de la sfîrșitul veacului trecut, încît Maupassant, autorul nuvelor și schițelor ce constituiau deliciul unei burghezii pentru care universul se reducea la volumul senzațiilor epidermice, făcea această mărturisire uluitoare: „*J'écris, parce que je souffre*”. Era vorba de o suferință fizică, fiziologică? Nici pomeneală. Suferința lui Maupassant era de natură morală, și ea era provocată de condițiile sociale și spirituale în care se desfășura existența sa. În nuvela „Singurătate” — unde scriitorul, poate pentru singura dată, smulge o mărturisire dureroasă din sufletul său și o pune în gura unui erou epic — întîlnim acest patetic strigăt de deznădejde: „*Gustave Flaubert, unul dintre marii nefericiți din lumea asta pentru că era unul dintre marii lucizi, i-a scris unei prietane fraza asta care te umple de desperare: „Toți ne aflăm într-un pustiu. Nimeni nu e înțeles de nimeni”*”. Prin declarații ca acelea de mai sus, Maupassant, nu făcea decît să afirme conștiința despre propria lui luciditate și să confirme el însuși ceea ce opera sa ilustrează cu prisosință, anume că ea este rezultatul unui mare spirit de observație îndreptat asupra

unei societăți care nu putea să ofere unui membru lucid al ei decît suferință și decepții.

Descriind această societate, chiar numai și în manifestările ei de suprafață, fără a intra prea mult în analiza mecanismului sufletesc ce-o reglează, Maupassant a reușit să redea o imagine cit se poate de autentică a ei. Scriitorul însă — și lucrul acesta trebuie subliniat fără rezerve — nu s-a lăsat dominat nici de sentimentalismul ce i s-ar putea imputa în viața particulară, nici de reacțiile personale a căror victimă ar fi putut să cadă, ci el a păstrat o atitudine de obiectivitate față de materialul uman și social transpus în povestirile sale, ferindu-se să dea acestor povestiri tenta zbuciumului său sufletesc. În conflictul puternic dintre omul dezgustat de viața pe care i-o oferea societatea, și scriitorul conștient de legile artei, la Maupassant a învins scriitorul, chiar dacă, în condițiile acestui conflict, el n-a izbutit să-și găsească o concepție de viață clară și să găsească remediul răului pe care-l denunța. El a indicat însă racilele unei societăți subminată de propriile ei vicii de structură și organizare, arătînd toțodată, prin numeroasele personaje ce reprezintă forța învinsă, sănătoasă a poporului, că pesimismul nu este nici justificat, nici iremediabil. Acesta este elementul pozitiv al operei lui Maupassant, și de aici pornește specificul realismului său, care apare pentru cititorul de astăzi ca foarte modern și actual, deși este legat de o epocă și de o lume atît de depărtate de noi.

LESSING ȘI RELIGIA

A apărut de curînd, la 's-Gravenhage (Olanda), studiul în limba germană al lui Johann Schneider: *Poziția lui Lessing față de teologie înainte de apariția Fragmentelor din Wolfenbüttel*. E o carte scrisă cu aplicație în 256 de pagini foarte dese, format mare. Această analiză a unei părți din scrierile lui Lessing cu privire la teologie este mai cuprinzătoare decît scrierile înseși.

Autorul n-a făcut nimic pentru a-și ușura sarcina. El dă o bibliografie de peste 120 titluri, în parte cunoscute, în parte de mult uitate, adeseori voluminoase, și nuncapă îndoiala că le-a studiat pe toate, întrucît aproape fiecare e comentat sau comentat în text. Cu toate acestea, Schneider și-a îngreuiat cercetarea nu atît prin numărul mare al volumelor citite, cît mai ales prin absența unor titluri din bibliografia sa. De fapt, aceasta nu cuprinde nici măcar o singură scriere marxistă. Oricît de necrezut ar părea, lipsește chiar și *Lessing-Legende* a lui Franz Mehring, prima operă mai mare a istoriografiei literare marxiste, care, de la apariția ei în 1892, a cunoscut nenumărate ediții în Germania și în alte țări, a fost citată de mii de ori și nu poate rămîne necunoscută nici unui exeget al lui Lessing.

Dealtminteri Schneider a făcut și așa tot posibilul pentru a-și complica puțința de pătrundere a poziției lui Lessing în problema religiei. El își limitează cercetările la scrierile lui Lessing asupra religiei apărute înainte de publicarea *Fragmentelor anonime din Wolfenbüttel*, îngrijite de

Lessing însuși din 1774 pînă în 1778, în timp ce tocmai aceste *Fragmente*, comentariile lor, au format obiectul polemicilor și concluziilor prin care Lessing ia pentru prima oară o poziție hotărîtă și prin care el își fundamentează importanța poziției pe țărîmul filozofiei religiei. Căci Lessing intervine ca un precursor al criticii moderne a bibliei, care, cîteva decenii mai tîrziu, avea să influențeze în mare măsură — prin scrierile hegelianului de stînga David Friedrich Strauss, ale lui Bruno Bauer și Ludwig Feuerbach — viața spirituală germană, fiind de o certă însemnătate și pentru tinerii Karl Marx și Friedrich Engels. Aceste „Fragmente“ își au izvorul în gîndirea filosofului iluminist Hermann Samuel Reimarus, mort în 1768, și combat esența divină a lui Cristos, prezentînd părțile Noului Testament bazate pe minuni și revelații ca pe o operă a unor curioși, cinștiți și de bunăcredință falsificatori. Lessing n-a fost, de fapt, de părerea că valoarea unei religii depinde de adevărul istoric, de geneza ei, și n-a lăsat deloc dubiul că, în ciuda marelui sale prudențe demonstrată de nevoie în apărarea fragmentelor lui Reimarus, ar împărtăși în această chestiune chiar punctul de vedere al acestui filosof.

Dar Schneider își restrînge și mai mult cîmpul cercetărilor sale. Chiar și în scrierile asupra teologiei concepute de Lessing înainte de 1774, el vrea să acorde valabilitate numai celor publicate în timpul vieții scriitorului. Schneider argumentează că în Prusia lui Frederic II era în-

găduită exprimarea opiniilor eterodoxe și ateiste și că Lessing a renunțat la publicarea unor lucrări de hotărâtoare importanță. Astfel, aceste lucrări „nu puteau fi privite decât ca încercări pe care Lessing le-a propus și le-a rezolvat dintr-un punct de vedere ce nu trebuia să fie neapărat al său” (pag. 227).

E adevărat, sub Frederic II puteau să apară scrieri ateiste, totuși cu o mare restricție: numai în măsura în care ele nu constituiau o critică a religiei ca instituție bisericească în serviciul statului. Căci materialismul și ateismul lui Frederic II erau un capriciu regalo-aristocratic ce servea drept paravan filozofiei libertinajului practicat de aristocrații rafinați; poporul trebuia, însă, să fie menținut cuminte în credință față de biserică. Critica religiei din acest punct de vedere nici nu l-a interesat, de fapt, pe Lessing. În afară de aceasta, foarte relativa libertate a criticii religiei era limitată la Prusia și Lessing trebuie că a simțit lucrul acesta pe propria-i piele când, în Braunschweig, i s-a interzis să continue polemica începută cu pastorul-principal Goeze în *Fragmentele anonime*, pe motiv că „nemaipomenita pretenție de a zdruncina temeliele religiei, de a ridiculiza și discredită, nu poate fi trecută cu vederea”. În polemicile cu Goeze, Lessing a vădit o asemenea prudență încît — de parte de a voi să ridiculizeze sau să discrediteze religia — el preciza că a publicat *Fragmentele* în primul rînd pentru a se putea aduce contraargumente întru consolidarea creștinismului.

Părerea lui Schneider, după care Lessing și-ar fi putut publica scrierile de critică a religiei netipărite și mult mai avansate — are astfel foarte puțin temeii. Se naște însă o altă întrebare: le-ar fi publicat Lessing dacă i s-ar fi dat posibilitatea? Nu! Deoarece acest scriitor cu țeluri foarte precise își avea o clară strategie și tactică. Intreaga sa operă — piese de teatru, fabule, studii de critică literară și artistică, eseuri filosofice și teologice — a urmărit un singur scop: formarea unei conștiințe antif feudale în poporul german. Pe deplin conștient, Lessing n-a intenționat să treacă dincolo de ceea ce permitea capacitatea de înțelegere a burgheziei și a

claselor neprivilegiate. El milita pentru *toleranță*, pentru libera dezbateră a opiniilor religioase și politice. Aceasta era premisa pentru tot ce avea să urmeze. Scrierile publicate ale lui Lessing erau îndreptate spre consecințele lor practice și educative. Prin publicarea unor lucrări anti-religioase nu s-ar fi obținut nimic; dată fiind situația de atunci, ele ar fi lezat largi pături ale populației.

Lessing însuși ne oferă indicații asupra motivelor care l-au determinat să nu le dea publicității. În ultima sa lucrare, apărută anonim, *Educația genului uman*, el considera diferitele religii pozitive ca trepte de dezvoltare a cunoașterii umane, care trebuiau să ducă la formarea unei morale lipsite de necesitatea compensației într-o lume viitoare. Lessing spunea despre sine că „s-a situat pe o culme de pe care socotește că vede ceva mai mult decît căile prescrise de contemporaneitate”. El nu cere ca privilegiștea ce-l încintă să cucească și pe alții. Lessing compară religiile revelate cu abecedarele din școală și atrage luarea aminte: „Păzește-te, tu individ mai capabil, tu care stai nerăbdător și crești la ultimele pagini ale acestui abecedar; păzește-te și nu-i lăsa pe colegii tăi de școală mai slabi să bănuiască ce anume ai întrevăzut sau ai început de pe acum să vezi. Atîta timp cît acești colegi mai slabi sînt în urma ta...”

E cît se poate de limpede: adevărata opinie a lui Lessing în chestiunea religiei rezidă în scrierile sale nepublicate, căci el s-a ferit să le lase în mîinile „*colegilor mai slabi*”. (Printre aceștia se număra și prietenul său Moses Mendelssohn.) Ștudiile publicate, mai prudente, aveau menirea să-i ajute, să-i stimuleze pe „*colegii mai slabi*”.

La fel stau lucrurile și cu piesa *Nathan cel înțelept*. Într-o notă la această operă (notă care nu a apărut în timpul vieții scriitorului), Lessing spunea că propria lui convingere a fost una „îndreptată împotriva tuturor religiilor pozitive din toate timpurile”. (sublinierea lui Lessing). În piesă, însă, Lessing nu ia poziție împotriva *niciuneia* dintre religii, ci pretinde, tocmai, toleranța, tratarea egală a tuturor credințelor. În eseu, *publicat*, *Edu-*

cația genului uman, Lessing scrie: „*De ce să nu convenim a vedea în toate religiile pozitive nimic altceva decât cărarea pe care cunoașterea umană, de pe fiecare meleag, se poate dezvolta în mod unitar și de la sine și pe care trebuie să se dezvolte în continuare, — în loc să ridem sau să tunăm și să fulgerăm împotriva uneia sau alteia dintre aceste religii?*” Așa e formulată poziția lui Lessing și în continuare, altfel decât atunci când n-o încredeștează exprimării publice.

Nu figurează în bibliografia lui Schneider nici o scriere, extrem de reacționară, care l-ar fi dus totuși mai departe în aprecierea filosofiei religiei lui Lessing. E o carte care nu numai că a stîrnit multă vilvă la apariția ei, ci — cu totul împotriva voinței autorului — a alimentat din belșug viața spirituală a Germaniei. Ne referim la studiul *Despre concepția lui Spinoza în scrisorile către Moses Mendelssohn* de Friedrich Heinrich Jacobi, la început prieten apoi adversar al lui Goethe. Jacobi afirmă că Lessing i-ar fi mărturisit, înainte de a muri, convertirea lui la spinozism. Nu e important aici să stabilim dacă discuția s-a petrecut întocmai relatării lui Jacobi. Unii, de pildă Moses Mendelssohn, au vrut s-o tăgăduiască. Ceea ce însă Jacobi a stabilit cu precizie e faptul că orice filosofie rațională, deci și filosofia lui Lessing, duce la spinozism și implicit — după opinia lui Jacobi — la materialism și ateism: în ochii lui Jacobi — o vină foarte grea. Lucrarea aceasta a dezlănțuit așa numita „ceartă în jurul lui Spinoza“ în care au fost implicați — printre cele mai luminate minți ale Germaniei — Goethe și Herder, iar acesta din urmă, referindu-se explicit

la Lessing, s-a declarat adept al lui Spinoza. În dezvoltarea ei, această filosofie a dus într-adevăr la ateism și materialism.

Datorită faptului că a exclus a priori punctul de vedere marxist dar mai ales pentru că a ignorat cele mai importante lucrări ale lui Lessing, Schneider și-a îngreuiat în foarte mare măsură cercetarea și n-a putut să obțină decât rezultate parțiale. El precizează că a întâlnit în scrierile lui Lessing contradicții atât de grave „*încît încercarea de a le armoniza... a trebuit să fie socotită imposibilă*” (pag. 227). Dacă el ar fi avut totuși în vedere țelurile și scopurile urmărite de Lessing, de mult familiare criticii literare marxiste, Schneider ar fi putut să găsească — dat fiind că lucrarea lui însăși dovedește multă aplicație — modalitatea de a clarifica toate contradicțiile. Lessing a luptat pentru toleranță, ca țel nemijlocit. Polemizînd cu ortodoxia luterană, el și-a însușit unele argumente ale „creștinismului rațional”; dar atunci cînd adversarul îi era „creștinismul rațional”, în care el n-a văzut nici rațiune, nici creștinism, el a lăsat impresia că e un apărător al ortodoxiei luterane: în aceasta din urmă, el a văzut un sistem doctrinar consecvent, pe care însă nu și l-a însușit. Propriul său punct de vedere se situa, așa cum am văzut, departe de orice credință în vreo biserică.

Cu toate acestea, cartea lui Schneider nu e lipsită de merite. Atunci cînd îi studiază temeinic textul, autorul găsește în Lessing un căutător de dreptate și un luptător pentru libertatea spirituală. El respinge încercările reacționare care vor să facă din Lessing un iraționalist sau un luteran ortodox.

„ÎN TÎRG LA IAȘI, 1917“

Dacă în „Cintec de leagăn al Doncăi“ Marcel Breslașu evoca în maniera lirică discretă care-i este proprie, — destinul unei luptătoare a clasei muncitoare, în noul capitol din vast proiectata lucrare „Povestea poveștilor“ *) asistăm la o lărgire a investigației social-psihologice a poetului. Nu mai e vorba de zugrăvirea unui singur destin omenesc, a unei singure individualități ci de cuprinderea unui ansamblu de destine, care se împletesc ori se ciocnesc în vălmășagul războiului și al revoluției proletare. Autorul a urmărit crearea unei imagini cuprinzătoare, punând preț mai ales pe diversitatea decât pe densitatea coloritului. Aceasta i-a reușit însă în dauna nuanțării personajelor care nu apar suficient de distincte — ci rămân mai mult siluete, întunecate ori luminoase, profilate pe fondul social, — lăsînd povestitorului, foarte înrudit cu cel din baladele populare, sarcina de a comenta, de a explica, de a ironiza sau de a compătimi, — după împrejurare. E ca și cum povestea o simțim și o auzim din modulările glasului, din gesturile și mimica acestui povestitor, care nu lasă personajele și faptele să se desfășoare singure, ci le prezintă interpretîndu-le. Este o modalitate adecventă personalității poetului.

Sîntem în anii ocupației nemțești, cînd (în ciuda aparentelor lupte și neînțelegeri) monarhii și zarații își dădeau mina deasupra nenorocirii și mizeriei celor mulți, acceptînd ca pe o cauză comună, războiul.

*) Marcel Breslașu „În tîrg la Iași, 1917“, Ed. Tineretului

Se poate vorbi aici de o mișcare socială văzută în dimensiunile ei uriașe. Personajele sînt simbolice, — concentrînd în ele aspirațiile, tendințele unor grupuri, ale unor clase sociale. E ca și cum ai privi printr-un ochean, care îndepărtează amănunțele imaginii, nepermișînd decît observarea întregului, a laturilor sale esențiale.

Conflictul ca și personajele, — totul e schițat în linii mari, cu elemente care sugerează mai ales tabloul, atmosfera. În același fel e înfățișat războiul văzut de cealaltă parte, prin prizma celor mulți, a masei populare :

Dar aici, aici la noi,
ne băteam, flămînzi și goi,
noi și rușii, lingă noi...
roși de boli și de nevoi,
ca o oaste de strigoi...

Și acum imaginea rămîne doar schițată, iar amănuntul folosit vizează mai ales peisajul, statornicește atmosfera împiclită, apăsătoare :

Șade unul
pe-un pietroi,
moțîind proptit în pușcă...
Dimineață...
Frigul mușcă...
Nemți, în ceață,
prin zăvoi...
Șade unul pe-un pietroi...
Miini de gheață
sub răsuflet...

Frig și ceață
până-n suflet...

Un procedeu ingenios utilizează poetul pentru a zugrăvi mizeria maselor muncitoare: e vorba de acel dialog aspru, interior, (în care povestitorul se confundă cu insul din marea masă a necăjiților) încărcat de o ironie amară, dureroasă:

„— De muncit pe brînci? —
Muncește!
— De mîncat? — Ce ce găsește!...
— De dormit? — Cum se brodește!
— De-ncălzit? — Mai suflă-n dește!
— Dor de-acasă? — Te privește!
— De gîndit? — Doamne ferește!”

Pomeneam mai sus de continua prezență a povestitorului, a eroului liric, care deplînge soarta celor mulți, se revoltă odată cu ei, ori ironizează, satirizează pe usupritori.

Ironia mușcătoare a autorului scilpitoarei „Dialectici a poeziei” fixează ca într-un insectar, în acest capitol, cîteva exemplare aparținînd claselor conducătoare, aruncînd o lumină puternică asupra corupției acestora. Și aici caracterizarea, enunțată lapidar vizează grupurile, categoriile de personaje (boieri, negustori, ofițeri, etc.) în scopul mărturisit de altfel în concluzia povestitorului de a surprinde din cîteva linii profilul moral al claselor suprapuse.

Partea cea mai emoționantă a poemului este fără îndoială aceea care zugrăvește revoluția proletară în Iași anulul 1917, cînd, datorită concentrării muncitorimii în capitala Moldovei și influenței directe a bolșevicilor aflați în țară, asupriții pun mina pe putere și-și serbează izbînda în sunetul înfrățit al chindiei și cazaciocului.

Poetul a pregătit cu artă prezentarea acestui moment, zugrăvirea scenelor de masă, de o grandoare și o vioiciune rar întîlnită în poezia noastră. Evenimentul este mai întii prevestit, urmărit, așa cum se reflectă el în conștiința celor „sătui”

Spaima și goana bezmetică a negustorilor de orice rang (precupeți, dughengii, comercanți, toptangii), zgomotul obloanelor trase, efortul caraghios și inutil al călugărului de la Golia de a feri candelile și icoa-

nele din calea revoluționarilor, curmarea bruscă a sunetelor unui pian la care cînta o „duducă”, toate sînt elemente care anunță furtuna răscolitoare, vîdesc iureșul revoluției. Versul antrenant, ritmarea grăbită, cu alunecări de cascadă, dau senzația zborului vertiginos pe care-l capătă vestea aceasta neobișnuită, neașteptată:

Vestea zboară
merge sfoară,
Nicolina se-nfioară...
Iașii-n uliță coboară:
păcurari
și tătărăși,
băjenari
și băștinași... etc.

Scena care urmează, la care participă personaje diferite (un tînăr declamînd versuri, un bătrîn revoluționar rus al cărui cîntec glumeț vorbește de-un ciuș „slab, golaș și de pripas” pe care s-au lipit așise, ca să nu rămînă „gol sub burnița piezișe...”, o babă, care în ciuda vîrstei se lasă furată de virtețul jocului, tînărul ucenic, Ilie Pintilie, etc.), prin amestecul ameziilor de prezențe umane concretizate în portretele și dialogul sprinten, împletirea de melodii cîntate la instrumentele cele mai diferite, este o scenă de-un mare dinamism și de o plasticitate destinată să surprindă și să proiecteze în mintea cititorului forța aceasta de furnicar ca și forța neasemuită a poporului eliberat. S-a afirmat în unele cronici, că în acest poem Marcel Bresașu nu a reușit să creeze personaje suficient de individualizate. Afirmatie în mare măsură adevărată. Dar nu și o lipsă, așa cum s-a spus. Pentru că ceea ce a urmărit să realizeze poetul cu o remarcabilă artă (asupra acestui fapt nu s-a stăruit suficient) — este tabloul însușlețit al mulțimilor agitate; el a reușit să fixeze, să concentreze într-o imagine de ansamblu, deosebit de plastică, tumultul grandios al revoluției.

Foarte realizată, dacă încercăm o desfacere a imaginii globale în elementele ei componente, este interpretarea sau „trăducerea” ingenioasă, originală a mișcărilor jocului rusesc (cazaciocul) — de către ucenicul de la Nicolina — Ilie Pintilie, —

fapt care contribuie în mai mare măsură la caracterizarea personajului, decît foarte amănunțitul portret fizic pe care i-l face autorul cu cîteva pagini mai înainte. Transcriem aici o parte din această interpretare a cunoscutului dans rusesc :

— „Mîinile-n șold —

sau cu brațe-ncruciate !

Astfel înfruntă-ți stăpînul crunt !

N-a priceput?... Burdușește-l pe la

spate,

Cu vîrfurile,

cizmelor,

în tact măruni !” etc.

În ciuda lungimilor, a reluării unor imagini care în loc să accentueze diluează efectul, această parte din „Povestea Poveștilor” ne apare ca o frescă poetică a societății românești din preajma anului marelui revoluții, un capitol viu din lupta neobosită a „marilor cititori ai Istoriei” poporului nostru.

E. Tudor.

NOTE DESPRE PERSONALITATEA CRITICULUI*)

Se vorbește adesea despre specificul personalității unui scriitor, dar — și poate numărul redus de culegeri de articole critice apărute pînă acum să fie de vină — prea puține despre „sunetul” propriu, unic, pe care-l poate aduce, în ansamblul literaturii, un critic. Ca și cum criticul nu s-ar supune și el aceluiași rigori ale artei care permite să se acorde titlul de creator celui care ne transmite adevăruri despre viață, despre om — iar în acest caz, și despre artă — într-un mod original. Ca și cînd s-ar putea concepe doar individualitatea artistului poet sau prozator, nu și a celui ce descifrează opera de artă, interpretul artei și al artistului.

Damian și-a început cariera de critic literar abordînd probleme ample, în articole de generalizare a fenomenului literar. Faptul putea ușor să apară ca semn de tinerețe prezumțioasă, încercînd să reclame în mod violent atenția. Nu ar fi fost unicul caz. Evoluția ulterioară, oglindită și în volumul apărut recent — ne face, dimpotrivă, să recunoaștem în S. Damian un tînr modest, am zice timid, care-și exprimă cu glas încet, domol, deși hotărît, opiniile cele mai interesante. O fire meditativă, preocupată să deslușească în primul rînd semnificațiile adînci, problemele generale, aspectele teoretice. În configurația tinerei noastre critici, un timbru aparte.

* S. Damian : „Încercări de analiză literară”, E.S.P.L.A., 1956.

Primele articole, interesante și pentru conduita criticului — fermă dintru început pe pozițiile criticii principiale — au asemenea titluri grăitoare : „Unele recidive ale naturalismului”, „De ce nu se aude glasul poetului ?” (denunțare a criticii rigide, sociologice, și a marilor săi preoți care, considerînd estetica marxistă drept o dogmă, se considerau singurii cunoscători ai „tainelor” ei) sau „Imperativul exigenței” (calmă demonstrație a falsității concepției după care o operă poate fi viabilă numai prin ideea tematică).

Curînd însă Damian nu mai publică asemenea articole teoretice pigmentate cu minime analize exemplificatoare. O abdicare de la preocuparea pentru generalizarea fenomenelor ? Nicidecum, ci o depășire a cadrului „articolelor concepute încă sumar” (cum le consideră el însuși, în nota care deschide volumul), o căutare plină de seriozitate a celor mai potrivite drumuri spre viitoare studii teoretice de o exigență sporită, riguros științifice. În acest scop, se apropie mai atent de text, se concentrează asupra analizei literare. Face cronică ? Consideră opera global, sub toate aspectele ei ? Mai curînd e vorba de mici studii, de cronici ale unor idei : „Aspecte ale tragicului în dramaturgia lui Gorki”, etc.

Predilecția pentru observația îndelungată, pentru demonstrația meticuloasă îl ajută să găsească o modalitate care-i convine în mod deosebit : analiza cărții prin „prizma” personajului central. Ade-

seori, talentatul critic izbutește să recom-pună, să însușească din nou viața personajelor cărții, aceleași și totuși altele, de o manieră convingătoare, identificând esența vie a fiecăruia. Se pare că Damian găsește mai ușor mediul fericit pentru urmărirea unui tip, a evoluției unui caracter, a desfășurării unor idei, când se apleacă asupra lucrărilor de proză. Când abordează poezia, criticul care izbutise să se transpună la înalta temperatură creatoare a romancierului, e mai stîngher și cronica lui suferă de răceală. Cu cită pasiune și înțelegere intuiește el procesul de dezagregare a personalității prințului Lai Cantacuzin, în remarcabilul său studiu despre romanul lui Mihail Sadoveanu, „Locul unde nu s-a întîmplat nimic“! Cît de viu îl readuce pe îndrăznețul și dirzul Adam Jora în fața ochilor cititorului, bucuros să reîntîlnească într-o interpretare critică originală pe eroul său favorit, așa cum iubitorul de muzică ascultă cu delicii o interpretare a unei bucăți îndrăgite, care îi descoperă acesteia frumuseți noi, unele, umbrite înainte, altele, neobservate încă. În asemenea cazuri — și se pot cita și alte exemple din volumul tînrului critic — urmărirea minuțioasă a destinului eroului principal este de fapt un mijloc de a analiza ideile operei în înfrunțarea lor concretă, de a reface, în mod invers, procesul de creație al scriitorului. Multe din „încercările“ lui devin astfel, pe drept cuvînt, subtile „analize literare“.

Damian revine asupra unor probleme, le urmărește cu insistență căuțînd implicații, aspecte noi ale acestora. La un moment dat face un popas și își limpezește observațiile în concluzii. Așa a apărut, în Mica Bibliotecă Critică, studiul despre „Generalitatea și individualitatea ideii operei literare“. De ce criticul nu a reprodus studiul în volum decît parțial, și anume doar analizele propriu zise? Socotea că observațiile teoretice apar încă insuficient susținute de interpretarea operelor? Este foarte posibil și nu avem decît să remarcăm cît de prompt operează spiritul său autocritic.

Articolele mai recente ale lui Damian mărturisesc străduința continuă de a-și ex-

ține observația, de a-și desăvîrși măiestria critică. E evidentă tendința de a descoperi valoarea operei literare și prin raportarea ei la alte valori înrudite, confruntînd nuanțe ale aceleiași culori (Adam Jora și Bucsi din „La cea mai înaltă tensiune“, Lai Cantacuzin și oamenii de pripas ai literaturii ruse, etc.), intenția de a surprinde diferitele moduri de tratare ale aceleiași probleme de către un autor. Sugestiile nu sînt făcute din goana condeiului, prin caracterizări fulgerătoare capabile să lumineze brusc implicații neașteptate — în manieră călinesciană — ci prin argumentație minuțioasă, prin învăluire discretă, prin sugerare în crescendo a atmosferei specifice.

Fără îndoială, lui Damian nu i se poate reproșa lipsa de îndrăzneală în abordarea directă a unora din cele mai importante probleme ale literaturii. Dar, în același timp, este sensibilă o anumită reticență în modul de a-și formula exigențele, lipsa unei riposte ardente, a unui spirit polemic neastîmpărat, viu. Însăși necultivarea unei cronici permanente, care să îmbrățișeze o mai vastă porțiune a fenomenului nostru literar, și preocuparea aproape exclusivă pentru realizările artistice consacrate, denotă această reticență. Ieșirea dintr-o astfel de rezervă ar ajuta nemăsurat de mult criticului. De altfel nervozitatea, impetuo-zitatea, răspunsul prompt, vehement, nu par caracteristice criticului. Poate, acestea ascund și ceva din sfîiciunea tînrului. În cîteva din ultimele materiale însă, încep să se întrezărească unele scîlîpîri jucăușe pline de spontaneitate, o surprinzătoare undă de humor („Sfîrșit de veac în Bucu-rești“, „Focurile de arțificii“), chiar oarecare vehemență (polemica cu B. Elvin). E interesant de văzut cum va evolua mai departe. Nu i se poate, desigur, pretinde criticului cu o personalitate independentă, să se conformeze unui mular precis, cum nu i se poate reproșa unui bas că nu e tenor, sau unui romancier înclinat spre frescă socială că nu e un povestitor. Dar i se poate cere să apeleze la mai multe din numeroasele posibilități ale artei critice și să strunească cu mai multă grijă cuvîntul. Mișcarea largă, elegantă a demonstrației, discreta artă a sugerării mai

sînt încă prea adesea stînjinite de cuvîntul pedant, de neologismul afectat, de explicația pretențioasă, de introducerea greoaie, în supărător dezacord cu unduirea grațioasă a expunerii care urmează.

Dar Damian e unul din cei mai tineri

critici ai noștri. Iar volumul său, în ansamblu îl recomandă drept unul dintre criticile talentați și bine pregătiți din generația sa.

Maria Aldea

CEZAR DRĂGOI: „SERILE CU MOȘ NICHIFOR“

Cezar Drăgoi e unul dintre „veteranii“ literaturii destinate celor mici. „Povestirea bradului“, „Serile cu moș Nichifor“ (prima ediție), traducerea poemului „Pavlik Morozov“ de S. Scipaciov, ca și poeziile — din păcate mult prea puține — publicate în reviste, i-au conferit de pe acum satisfacția de a-și vedea tirajele epuizate și de-a primi nenumărate scrisori din partea cititorilor. Sînt convins că de același succes se vor bucura și volumele: „Cărticica verii“ și „Serile cu moș Nichifor“, ediția a doua. Despre acesta din urmă aș vrea să vă împărtășesc cîteva gânduri bune.

Cezar Drăgoi a reușit să atingă limanul simplității, fără a jertfi poezia pe altarul minimei rezistențe. Lucru nu tocmai ușor. Chiar sistemul de versificație ales, — distihul —, implică o muncă stăruitoare pentru evitarea imperfecțiunilor de ritm și rimă (îndeosebi, cred, a rimelor „obligate“, parazitare). În asemenea condiții, e mai mult decît îmbucurător să nu poți reproșa poetului decît un număr relativ mic de asonanțe, dintre care doar cîteva inacceptabile (ciuperca-culegi, tras-Fluieraș, înșipt-împlinit, brazi-ars, ars-uiteaz).

N-aș vrea să se înțeleagă din cele spuse pînă acum că finuta artistică a volumului lui Cezar Drăgoi constă doar în versificația corectă — cu toate că acesta este un element important în poezia pentru copii. „Serile cu moș Nichifor“ dovedesc o cunoaștere temeinică a limbii, concretizată în imagini plastice, de o frumusețe necăutată. Iată un pasaj elocvent din „Buciumul haiducului“ :

Cînd dădea la fluier grai,
fără saț îl ascultai.

— Of, — zicea cite vreunul, —
lasă fluerul, nebunul !...

Prea cînți cum nu cîntă nimeni,
de ne arde focu-n inimi !...

— Eu vă cînt cum m-a-nvățat
codrul nostru la cîntat.

Că, sunîndu-și frunza-n vînt,
el m-a învățat să cînt.

Brazii, ce furtuni înfruntă,
cîntă-n cîntecul meu, cîntă...

Pentru cîntu-mi sînt dator
șopotului de izvor,

apoi inimii fierbinți
însotite din părinți

După libertatea sfîntă...

Iată-n cîntul meu ce cîntă !

După cum se vede, versul curge în chip firesc, plin de muzicalitate, poetul evitînd o topică contorsionată și respectînd spiritul limbii, față de care se arată rareori ireverențios, „...Cu greu e de-mpușcat“, „...i-am copt / în frigare (?)“ „...din ochi făcu spre noi“, „...miere dulce, dulce / pe o cobiliță-aduce“.

Am lăsat la urmă însușirea cea mai prețioasă — după părerea mea — a volumului, însușire care-l face să se distingă între multe altele. Versurile lui Cezar Drăgoi poartă cu mîndrie, dar fără ostentație, pecetea specificului național. Moș Nichifor pădurarul este un țaran român — aș zice, chiar, un țaran moldovean — pe care vremea l-a dăruit nu numai cu ninsoare în plele, ci și cu înțelepciune și sfințenie. În dragostea lui pentru pădure și vietățile ei, recunoști sentimentul care a supraviețuit veacurilor, găsindu-și expresia în versul bardului anonim: „Codru, frate cu românul...“. Bun de glume și povești, moș Nichifor vorbește iarăși ca un țaran de prin

părțile noastre, folosind cu pricepere și cumpătate în „istoriile” pe care le spune micilor săi prieteni comoara de neprețuit a folclorului.

Așa stau lucrurile, de pildă, cu legenda ciocănitorei, ca să nu mai vorbim de elementele presărate din belșug de-a lungul volumului. Ascultați numai:

„...mai lesne ți-e să cari
balta-n ciur, ori în... șalvari!

Ori s-arunci, ca ăl nărod,
cu țepoiul nuci în pod!

...Cică ursul cu nădragi
argățea pe-atunci la vaci.

Și doinind dintr-un cimpoi,
lupul ciobănea la oi...

Iar mai mare pe poiată
era vulpea cea codată...

Dar poetul nu se mulțumește să pună în gura eroului său legende și zicale populare. Citiți capitolul „Cum am ospătat la

moș Nichifor și ce ne-a povestit el despre ciuperca și poamele pădurii...” ca să vedeți cu câtă ingeniozitate folosește Cezar Drăgoi cunoscutul motiv de basm al urmării lui Făt Frumos și Ileana Consinzeana de către Baba Cloanța, pentru a crea frumoasa legendă a ciupercilor veninoase.

Ajuns la sfârșitul acestor sumare „note de lector” și recitind cele scrise până acum, am simțit un vag sentiment de neliniște. Ce vor zice amatorii de polemici descoperind atâtea elogii în atât de puține rînduri?...

Înfruntînd riscul de a mă vedea învinuit de apologetică, afirm încădoată bucuria pe care am încercat-o la lectura volumului lui Cezar Drăgoi și mîhnirea față de intenția lui mărturisită de a abandona literatura pentru copii. „La poarta țarinii” constituie fără îndoială un pas mare și însemnat în creația poetului, dar nici cu „Serile lui moș Nichifor” nu trebuie să-i fie rușine. Ba chiar dimpotrivă.

Ion Hobană

M. MAIAN: „OAMENI ÎN ALB”

Provincia patriarhală, cenușie și potolită a sucombat. În micul oraș oltenesc în care se situează acțiunea cărții lui M. Maian „Oameni în alb”, întâmplările se rostogolesc nervos, se precipită, cîștigă interesul amatorilor de birfă și iată cum, sosirea în țirg a medicului Victor Mareș ia proporții de cataclism, dezlănțuie pasiuni, prilejuește un roman...

Este evidentă în cartea lui Maian o reală ușurință în sugerarea mentalității provinciale prin notații atente și caracteristice, nu lipsite de spirit.

Se impune, de asemeni, maniera de a nara simplu, cu humor, cu talent. Dialogul, care la început pare greoi, artificial (scena înțînirii lui Mareș cu doctorul Grigorescu), pe măsură ce intrăm în miezul acțiunii este condus cu naturalitate și dezinvoltură, mai ales în redarea grotescului provincial.

Dar provincia e un cadru, o circumstanță, și o oarecare facilitate în narare nu înseamnă încă prea mult. Ierte-ni-se, însă „dificile est satiram non scribere”! Urmă-

rind drama lui Mareș ești obligat să recunoști că mobilul desfășurării acțiunii — făcînd abstracție de unele pretexte — rămîne în ultimă instanță birfa. Fuga lui Mareș se explică numai printr-o birfă, așisderea tribulațiile sufletești ale eroului; cererea înisistență a unei anchete își trage originea și ea de la ineputizabila birfă. Și dacă nu ne-ar fi frică și nouă că birfim, am afirma că intervenția în rezolvarea conflictului — idilică rezolvare — s-a făcut sub presiunea unor clevețiri...

Mareș este un erou debil. Destinul lui nu a putut sparge limita mediocrității. Actele îi sînt de o dezolantă naivitate și se simte nevoia unei dădace în persoana autorului. Dorința de a-l ridica pe treapta înaltă a valorii umane a rămas sterilă. Inițial, autorul ne promite un om integru, entuziast, ambițios, puternic. „În pieptul său clocteau ambiții mărețe. Nu voia să devină un simplu medic de cartier, ci un om de știință strălucit, un profesor celebru la care să vină bolnavii cu încredere în autoritatea sa supremă, ca la izvoarele tămăduirii”.

Ulterior, personalitatea sa se prăbușește. Mediu de provincie — socotește el — nu-i oferă posibilități de a se realiza. Față în față cu viața, Mareș apare slab, nepregătit, laș. La prima dificultate, accidentul, dezertează. E înfricoșat. O frică nejustificată ia proporții nebănuite și capătă valoare de trăsătură de caracter.

Atunci când eroul cearcă a fi reabilitat, impresia de falsitate devine apăsătoare. Munca lui Mareș pentru salvarea celor șaizeci și doi de muncitori intoxicați pare o aventură regizată forțat. Cititorul seizează neverosimilul și însăilarea lipsită de autenticitate.

Parcă pentru a întări expresia de schematic, Maian îl face pe Mareș să se îndrăgostească. În afara acțiunii, legătura eroului cu Lidia, ființă „marmureană și neverosimil de gingașă“, absentă și banală, e stridentă prin inutilitatea ei. Ne fiind luată din viață, ci livrescă și lipită, ea nu contribuie deloc la caracterizarea eroului, la înțelegerea lui. Indrăgostitul suferă de răceala iu-

bitei doar în clipele când o întâlnește, uitându-și aleanul în alte împrejurări. Iar când primește o decorație, iubirea lui se dizolvă ciudat de subit.

Mai puțin nereușit este personajul negativ, Stamate. Acesta, atunci când este lăsat să acționeze singur (foarte rar), capătă individualizare, pierde aerul de afectare al celorlalte personaje. Stamate e onctuos, plin de sine. Stamate are „idei“ („Țăranii sînt niște tîmpiși cum mai rar se vede“, zice el).

Cu această reținere, ceilalți eroi (Ifrim, cu hilara lui pasiune pentru porumbel, doctorul Iorgu, cu veleitățile de detectiv, Eftimița Cristodor; „o soră bătrînă, slabă și știrbă“, stăpînită de patima ceaiului) se comportă linear, stingaci, aidoma unor roboți, sub teroarea scriitorului.

„Oameni în alb“ cuprinde rezoluări artificiale, confecționate, înduioșarea lui Mareș, ceva talent și criza cuvenită a personajului negativ.

Dincu Petre

RECITINDU-L PE BIELINSKI

Uneori, indiferent de epocă, expresia critică este rigidă, iar solemnitatea pedantă care o înșepenește într-un cerc strîmt de principii și probleme produce o plictiseală cu efect constant la lectură în conștiința inițiatului ca și în aceea a școlarului avid de certitudini și autoritatea gravă a literei tipărite. Privită de scriitori cu îngăduință sau reproș — după caz — o astfel de critică și-a trăit și își trăiește încă, din păcate, entuziasmul numai subiectiv, obiectiv reușind doar să pregătească liniștea sufletească a cititorului în vederea unui somn fără probleme și vise.

Din acest motiv, pentru criticul onest, cea mai jenantă dintre numeroasele dificultăți pe care i le rezervă profesiunea este virtuaia plictiseală care poate emana din rîndurile sale către ochii neiertători ai cititorului. Această temă se transformă cîteodată într-o obsesie paralizantă de a deveni interesant, vizibil ascunsă în spațiile cuvintelor și ideilor, obsesie înăbușitoare pe lângă care mult lăudatele chinuri

ale iadului par visurile nevinovate ale unui inchișitor romantic. Trebuie să spun franc că teama criticului onest este pe deplin justificată; platitudinea, slavă domnului, nu este o categorie istorică și cititorul malițios va aștepta totdeauna cu voluptate să-l cuprindă somnul în flagrant delict de erudiție critică.

Dacă literatura beletristică plată mai poate induce în eroare pe cititorul cu nervii slabi, printr-un peisaj de cuvinte răsunătoare, ori cu vreo intrigă sentimentală care, eventual, poate înduioșa inima cucoanelor lacrimogene, platitudine în critică înseamnă hîrtie imaculată, nimic perfect. Critica literară prin însăși esența sa dispune de foarte puține mijloace de disimulare și este poate singura activitate intelectuală creatoare care ajunsă într-un impas de originalitate se transformă în ridicolul pur. Critica adevărată nu are nici un fel de complicitate cu dificultățile creierului, cu goliciunea sufletească; ea este arta gesturilor intelectuale tari, a marilor probleme

de conștiință, a ideilor și sentimentelor cuprinzătoare și grave. În obscuritatea plată a unui suflet banal, câteodată — cine știe — poate pălpi iluzia poeziei dar a criticii, niciodată.

★

Aceste sentimente amenințătoare și cam contradictorii, greu de depășit le trăiește, cred, oricine se gîndește la critica literară în general după ce în prealabil citise câteva pagini din Bielinski. Cît de pedant și calm ar fi cititorul lui Bielinski, sentimentul trăit la lectură se aseamănă cu acela pe care-l încearcă un cercetător ahtiat după noutăți, obligat să parcurgă doar într-un sfert de oră sălile unui muzeu vast pe care de mult vrea să-l viziteze. Densitatea extraordinară a faptelor sufletești, a observațiilor, a referirilor la problemele cele mai diverse creează criticii lui Bielinski o durată care pentru a fi parcursă cu intelectul comun, trebuie descompusă în componente și particule. Ceea ce sare în ochi de la primele pagini citite din opera marelui critic este inteligența pasionată, scăpărătoare, înalta tensiune intelectuală, efortul permanent de a cuprinde și adînci. Nu se poate spune că o asemenea revelație nu strecoară în sufletul cititorului o teamă obscură, o gelozie retrospectivă, dominate totuși de admirația și respectul postum. Observația de mai sus poate părea o complicată absurditate dacă nu este privită atent. Cu greu poate susține cineva că este invidios pe o carte. Dar senzația prezenței criticului în rîndurile sale este atît de evidentă, de concretă, atît de fizică încît cititorul indus în eroare amestecă planurile istorice iar conștiința sa poate comite greșeli psihologice ridicole. Care dintre criticii tineri nu a tremurat la gîndul că cineva ar putea încerca din maliție să insinueze o comparație; și cîți n-au privit cu desnădejde la titanul atît de accesibil și neaccesibil în același timp, pătrunși fiind în acele momente de aspirații mai oneste?

Dar pentru ca admirația să nu se transforme în exclamații inconsistente, va trebui să apelez la subtilitățile metodologiei criticii. Principiile estetice generale ale lui Bielinski nu sînt greu de expus, cu atît mai mult cu cît marele critic a avut grijă

să le sintetizeze singur. Dar principiile se pot învechi, ori pot deveni lucruri comune, iar ceea ce altădată trebuia cucerit cu atîta trudă, astăzi sînt adevăruri unanim acceptate. Dacă am reduce valoarea lui Bielinski numai la aceste principii generale, nu am înțelege decît foarte puțin din opera marelui critic. Dincolo de idei și principii, de noțiuni și judecăți, dar iradiînd din toate, descoperim o puternică personalitate, o gîndire în permanent efort și frenezie. Decurge din paginile lui Bielinski o concluzie nescrisă dar izbitoare prin certitudinea sa. Criticul a gîndit aproape totul. Într-adevăr cu greu se poate descoperi un adevăr pe care gîndirea lui Bielinski să nu-l fi găsit. Literatura și artele, pedagogia și psihologia, științele naturii, istoria, apoi filozofia, estetica, sociologia, etica, nu sînt capitole ale operei lui Bielinski ci probleme care au existat simultan în conștiința criticului, sînt domenii în care criticul a căutat răspunsuri problemelor sale de conștiință. Cine nu a avut senzația căutării, cine nu a cunoscut entuziasmul chinuitor al marilor probleme, fericirea revelațiilor și desgustul neputinței de a cunoaște, să-l citească pe Bielinski. Pentru critic, cunoașterea lui Plutarh nu a însemnat pur și simplu lectură în plus, ci găsirea unui început de răspuns într-o problemă care-l chinuia de mult: „L-am cumpărat după sfatul tău pe Plutarh — îi scrie el lui Botkin — în traducerea lui Destunis și l-am citit. Cartea asta m-a înnebunit. Doamne, cîtă viață se ascunde în mine, fiind sortită să piară neșolosită. Vai, dragul meu, mi-a intrat acum în cap o idee care m-a absorbit și mă mistuie cu totul... sînt cuprins cu totul de ideea vitejiei cetățenești, sînt plin de patosul drepătății și al cinstei, nepuînd observa în afară de ele, nici o altă grandoare... S-a dezvoltat în mine un fel de dragoste sălbatică, turbată, fanatică, pentru libertatea și independența personalității umane posibile numai într-o societate sprijinită pe dreptate și vitejie“. Există în psihologia lui Bielinski o anumită vitalitate care deplasează problemele mari ale conștiinței umane în sfera propriei sale conștiințe. O asemenea particularitate, criticul și-o definește cu o luciditate de o uimitoare preci-

ziune plastică: „Gogol e tot atît de mare ca și Walter Scott, Cooper... dar numai Pușkin e pentru noi poetul în rănile căruia putem înfrige degetele pentru a simți durerea rănilor noastre...” Ibrăileanu, într-un articol despre psihologul american William James sugera că filozofia unei personalității nu este altceva decît teoretizarea propriului temperament. Explicația, subiectivă structural, conține totuși un adevăr relativ. Fără să existe o condiționare dialectică între cele două fenomene, o oarecare influență reciprocă tot există. Poate să și-l închipuie cineva pe Marx un om apatic? Greu de presupus. Dacă alăturăm noțiunii de temperament nu numai anumite predispoziții psihologice pure ci și o vitalitate sufletească în care se înglobează elemente de caracter, de conștiință, sugestia lui Ibrăileanu capătă cred o valabilitate mai generală.

Bielinski, fundamental, e un visător, un romantic, un căutător, am spune că face parte din aceeași familie de spirit cu Lermontov. Această particularitate psihologică a fost educată de realitatea istorică mirșavă care se cerea purificată. Condițiile filozofice ale timpului i-au pus lui Bielinski sisteme speculative cu atracții de miraj, dar cu soluții practice false sau fără soluții. De la Hegel, Bielinski a luat dialectica și respectul pentru „idee”, depășit ulterior: „Mi-e teamă ca prin vorbe să nu minimalizez ideea” sau „gîndirea sau ideea în semnificația ei nediferențiată, universală — iată ce trebuie să constituie obiectul studiului omului”. După o scurtă criză de abstracționism, generată în mare de cunoașterea filozofiei lui Hegel și Fichte, criticul ajunge la ideea armoniei dintre conștiința sa filozofică și afectivitate. „Cine înțelege realitatea în mod abstract dar în același timp în mod viu, acela nu are pentru ce să-și blesteme trecutul, ci poate chiar să-l binecuvînteze; dar cel care fără să înțeleagă ideea se lasă atras numai de necesitatea ei logică, fără convingere afectivă, lăuntrică, a autenticității ei, acela are pentru ce să fie supărat pe el însuși”. Etapele fundamentale a acestei evoluții de la sentimentalitate și abstracționism la ideea matură a armoniei nu s-au negat reciproc ci s-au purificat și contopit. Forța

generatoare a structurii afective, dublată de raționalismul iscoditor (minus exagerările) au născut acea pasiune intelectuală, acea nervozitate lucidă care crează fondul specific, unic al creației lui Bielinski. Criticul sintetizează în sine marile drame ale vieții sociale a epocii sale, el este Peciorin și Oneghin, Tatiana și Bela. Principala trăsătură de caracter care-l leagă pe Bielinski de eroii amintiți (asemănările nu trebuie căutate în împrejurările de viață ci în natura problemelor morale ale conștiinței) este suferința.

Umilirea personalității umane în condițiile istorice respective, automatismul ucigător al vieții, înăbușirea aspirațiilor sub morala cinică burghezo-feudală, inegalitatea socială și mai ales conștiința irosirii propriilor resurse sufletești, iată cadrul dramatic al existenței lui Bielinski. Cauzele acestei tragedii sînt istorice, dar efectele sînt de eternul artei. Curios poate, suferința lui Bielinski nu stîrnește compătimirea, ci admirația. Explicația, cred, poate fi găsită în faptul că sentimentele cititorului lui Bielinski sînt de emoția artistică și nu de emoțiile psihologice elementare. În opera sa, Bielinski s-a creat pe sine ca erou, ca tip literar. Față de acest tip, sentimentele cititorului se aseamănă cu acelea pe care le trăiește la cunoașterea unui Hamlet.

De aceea, conștiința criticului într-o permanență ardență și căutare, face ca opera să ne apară sub forma unui lung monolog trist și înșingerat: „In ciuda vieții mele apatice, mai simt în mine altî foc lăuntric cît ar fi necesar pentru zece asemenea lucrări” (este vorba despre opera neterminată „Corespondență între doi prieteni”), „Nu putem face un pas fără a reflecta; pînă și să mîncăm ne apucăm nu prea hotărîți, temîndu-ne să nu ne strîie. Ce-i de făcut?”, „Cred că dacă mi s-ar da libertatea de a activa pentru societate măcar timp de zece ani și pe urmă să fiu spînzurat, aș consimți”, „Setea chinuitoare de iubire îmi mistuie sufletul tot mai mult, nostalgia devine mai apăsătoare și stăruitoare. Iată ce sînt și numai acesta sînt. Mă interesează mult și cele ce nu sînt eu. Personalitatea umană a devenit pentru mine punctul în jurul căruia mi-e teamă

că-mi voi ieși din minți", „Negarea — iată dumnezeul meu. În istorie, eroii mei sînt distrugătorii vechiului — Luther, Voltaire, enciclopediștii, teroriștii, Byron...” Permanenta irascibilitate a conștiinței în căutare, încordarea supraomenească a spiritului au ca efect suferința, care se mărește sub autocontrolul lucid al criticului. Bielinski își pîndește fiecare emoție, o studiază atent înăbușînd-o ori încurajînd-o și în această postură de chirurg și pacient emoțiile se dilată, iar suferința remușcării, de pildă (citiți scrisoarea către V. P. Botkin din 11 decembrie 1840) capătă intensitatea suferinței unui Oedip modern.

Aceste particularități psihologice imprimă criticului Bielinski un caracter dramatic. Elementele sufletești și observațiile se sedimentează, organizîndu-se în forme dramatice care intră în conflictul interior sau exterior (cea mai mare parte a operei lui Bielinski are un caracter polemic) iar conflictele, atîngînd straturile cele mai înalte ale conștiinței, fac ca granița dintre literatura beletristică și cea critică să fie foarte relativă. Vorbînd despre alții, (eroi fictivi sau reali), Bielinski se destăinuie pe sine iar destăinuirea făcîndu-se la o înaltă intensitate afectivă, frazele se ritmează și uneori lipsește doar organizarea în versuri ca să avem de a face cu un Byron.

Ideile nu se supun numai legilor logice ci unei adevărate fantezii speculative. Efectul unei asemenea particularități este uluitor. Unei probleme intrate în sfera conștiinței sale, criticul îi găsește zeci de adiacente; problema care inițial părea simplă conține numeroase ipoteze care la rîndul lor nasc idei noi ce trebuiesc dezvoltate; dezvoltarea dialecticii acestora, criticul o săvîrșește ca pe un adevărat ritual, cu voluptate și satisfacție. Fraza lui Bielinski este cam întortochiată, cam prăpăstioasă, deoarece trebuie să se încolăcească prin toate ungherele posibile pînă să iasă la lumină. Ca să imit o cunoscută formulă critică, pot spune că frazele și ideile considerate singure au ceva din asimetria stelelor de pe un petec de cer, în timp ce demonstrația în întregul ei amintește de mecanica perfectă a sistemelor astrale.

Dar Bielinski nu gîndește pur și simplu, el trăiește ideea care se scutură de monotonia pedantă de catedră (cu care ne obișnuiește de obicei critica) asociîndu-se familiar cu o răscolitoare emotivitate, ce o face să trăiască, să se particularizeze într-o individualitate care nu este nici idee, nici imagine sau sentiment, dar care le conține pe toate trei.

Este, fără îndoială, semnul inteligenței și geniului superior această armonie intimă între idei și afectivitate, această atitudine subiectivă față de idee și în același timp capacitatea de a le obiectiviza și a le crea, de a le da drumul în viață ca unor personaje și stări sufletești. De pildă, prima parte a articolului despre Lermontov debate problema organicității imaginii artistice. Partea conceptuală, abstractă a problemei este simplă. Componentele imaginii organice ele însele trebuie să se ordoneze unui ritm unic, ideii artistice fundamentale a operei. Pînă aici nu ar fi nimic complicat. Dar Bielinski nu expediază noțiunea în forma sa teoretică, ci crează un adevărat portret al ideii de organicitate (nu este vorba de o personificare), ideea și încă ceva, expresia intuirii sale. Pentru a face monografia intuirii ideii respective, Bielinski ignoră aparent legile logicii. Argumentele sînt luate din sfere deosebite de cele ale artei și literaturii, din chimie, anatomie, biologie, etc. Aceste argumente însă nu spun nimic sau spun foarte puțin prin înțelesul lor obiectiv, dar spun totul cu privire la efortul de a concepe, de a gîndi al criticului. La lectură, cititorul percepe nu numai ideea ci întreg procesul nașterii, devenirii, coliziunii, transformării ei în conștiința criticului. Cititorul, deși convins teoretic de justetea ideii organicității imaginii artistice, va reacționa surprins ca în fața unui fenomen inedit la lectura paginilor respective din Bielinski: pînă la un punct, această senzație poate fi comparată cu sentimentul de inedit pe care îl trăiește cititorul atunci cînd îl cunoaște pe Othello deși anterior știa ce cuprinde noțiunea de gelozie. O asemenea particularitate înăscută însă ar fi poate abia perceptibilă, s-ar păstra într-o formă larvară, neinteresantă, dacă nu ar fi educată de un spirit moral riguros. Într-o per-

manentă pîndă, spiritul lui Bielinski judecă și evaluează tot ca un procuror suprem. Pînă la urmă, dintre rînduri și pagini se desprinde un univers specific care cuprinde principalele probleme ale conștiinței ruse. Infrîntînd vremea, acest spirit înverșunat, chinuit și candid i s-a păstrat întreg, vorbindu-ne cu o încîntătoare vervă despre oameni, despre dragoste, despre fericire, despre filozofie, estetică, literatură, ca despre marile sale pasiuni; observațiile avînd ca obiect cele mai diverse domenii și-au conservat întreaga spontaneitate oferindu-ni-se ca o adevărată simfonie intelectuală, cum ar numi-o G. Călinescu. Dar Bielinski nu a scris critică literară în in-

felesul cam strîmt al cuvîntului (cum măî înțeleg din păcate unii chiar astăzi) adică judecăți de valoare asupra cutărei sau cutărei opere literare.

„Da, ca și mai înainte, scrie Bielinski lui Bakunin, voi activa, voi trăi pentru a gândi și suferi, multora poate le voi arăta posibilitatea de a găsi fericirea, pe mulți îi voi ajuta să ajungă la ea, pe mulți îi voi sili — fără să mă cunoască pe mine — să iubească și să se respecte pe ei înșiși și să recunoască că mie îmi datorează dezvoltarea lor, clipele lor de fericire; în schimb, eu însumi, în afară de rare clipe, voi cunoaște numai suferința“.

D. Carabă,

TINERETE ȘI DRAGOSTE

Poezia este înainte de toate interpretarea sentimentelor și mai ales în acest punct face joncțiunea cu muzica. Virtuosul care interpretează o operă muzicală efectuează o a doua interpretare, prima fiind a autorului care și-a melodizat sentimentele. În sfîrșit, o a treia interpretare este a ascultătorului, în cazul poeziei — a cititorului. Ibrăileanu remarcă undeva că poezia lui Eminescu, mai ales din a doua perioadă a creației sale, e înrudită cu muzica, oferind un cadru poetic atît de larg și universal, încît fiecare din noi îl poate popula cu propriile gânduri și sentimente.

De ce repetăm aceste cunoscute adevăruri? Pentru că au fost teoreticienii literari care au refuzat poeziei însăși esența ei — interpretarea sentimentului, cerîndu-i să devină interpretă docilă și inertă a faptului concret, brut. Și de asemeni pentru că poeți talentați, printre care și Veronica Porumbacu, au trebuit să plătească un bir greu acestor dogme. Anecdotică, înțeleasă în modul cel mai simplist cu putință, era considerată un atribut inerent al poeziei. Relatarea ritmată a unui anumit fapt din viață, însoțită în final de o concluzie „generalizatoare“, didactică, constituia, după criticii respectivi, fizionomia ideală și, de altfel unica acceptabilă, a poeziei lirice. Poezia, care de la Eminescu încoace, concretizează abstracțiuni, adică metaforizează

sentimente și gânduri, și nu înregistrează concretul — cum preconizau adepții anecdoticeii — poezia stărilor sufletești a fost surghiunită. (E drept, există și o poezie a faptului concret, de pildă la Coșbuc sau la Topîrceanu, dar e o poezie de sugestie care, prin atmosfera creată, trezește gânduri și sentimente la cititor corespondente cu ale poetului).

Dogmele, care au avut o largă și cunoscută circulație, neutralizaseră pentru o perioadă însuși specificul scriitorilor, împingînd valorile spre nivelare. Veronica Porumbacu, al cărei timbru ni se pare mai autentic în poezia de dragoste și în poezia de evocare, a dat în volumul „Mărturie“ poezii în care povestirea faptului mărunț, așa zis „semnificativ“ nu lăsa loc pentru întreținerea adevăratului lirism. Așa încît cele mai multe „mărturii“ nu prea erau ale poetei despre lume (lumea trecută prin sensibilitatea specifică a poetei) nicicum ale poetei despre sine.

Volumul „Generația mea“ marchează o îmbucurătoare revenire a Veronicăi Porumbacu la lirica iubirii pătimașe și a neliniștii rodnice, a căutărilor febrile și a evoluțiilor duioase, a solidarității comuniste și a urii neistovite împotriva inamicilor fericirii umane.

În „Mărturie“ sînt multe poezii „povestite“ care cuprind întâmplări și fapte, lip-

site însă de fiorul liric, de atitudinea subiectiv-emoțională, adică tocmai de ceea ce constituie substanța poeziei lirice. Abstragerea lirismului evoluase într-un asemenea grad, încît, într-o poezie — reprezentativă pentru predominanța anecdotică — „Răspunderi noi”, în care se vorbește despre alegerea unor candidați (probabil în sfatul raional) poeta face o precizare, care în alte împrejurări ar fi fost inutilă: „Propunem pe o țesătoare / și după ea pe-un medic bun. / Eu i-am cîntat pe fiecare / (căci sînt poet, uitai să spun)”.

Printre multele versuri împovărate de balastul faptelor istorisite mai neutru sau mai însuflețit, se strecuraseră timid și câteva poezii în care bătea pulsul autentic al poetei. E de amintit „Vor trece ani”, poezia în care sentimentul iubirii conjugale ne cîștigă prin gingășia și prospețimea lui netulburată.

Ne bucurăm deci că în „Generația mea”, Veronica Porumbacu a continuat mai cu seamă acest fir al liricii sale, rămînînd credincioasă propriei personalității artistice.

În poezia programatică din fruntea volumului, poeta ne previne asupra sincerității celor ce vor urma:

„Atît aș vrea : să spun tot ce-am pe suflet și să încep
cu tinerețea mea”.

În sfîrșit, poeta spune ce are pe suflet, adică redevine ea însăși.

Actualul volum o consacră pe Veronica Porumbacu în propriul ei univers poetic, ca pe o cîntăreață a dragostei și a neliniștii pentru soarta a tot ce e omenesc.

E drept, poeziile de dragoste nu sînt cele mai multe din volum. Nici nu e nevoie. Important este că ele exprimă, împreună cu frumoasele poezii de evocare a timpurilor crude ale războiului și a luptei comunistilor, tinerețea poetei, nu ca vîrstă a creșterii, ci ca modalitate de expresie lirică, cumînd exuberanță și îndrîjire, timiditate și meditație, pasiune și entuziasm.

În versurile evocînd atmosfera dureros de neliniștită și sumbră a războiului, poeta trăiește senzația sfîrșimării idealurilor tinereții, a încremerii melodiilor, a dezastrului întrevăzut nu numai în afară, dar și lăuntric :

Cu ce catran se înegrise vara ?
O strună parcă-n mijloc mi s-a frînt.
Noi nu știam pe-atunci că și vioara
avea s-o dea războiul de pămînt.

Da, și vioara, și dragostea. Războiul surprîmă prima întîlnire „de amor”, ucide visurile, înghite clipele de dragoste neîmplinite. Dacă în versurile citate, poeta blestema războiul ca asasin al cîntecelor, al poeziei, în „Ora întîlnirii” îl apostrofează pentru nimicirea unei iubiri fragede. Aici vorbește, cu durere și revoltă, poeta dragostei :

O, cine-mi va răspunde de toți anii
ce dragostea să-i împle-ar fi putut ?
Cine plătește pentru bolovanii
ce ne lovîră zborul începîtu ?

Poeta vrea să salveze și dragostea, și muzica, și cultura. E sentimentul marelui responsabilități față de umanitate. Salvarea unei cărți din incendiul războiului capătă o semnificație gravă, vitală :

Și ca-ntr-o Alexandria cutreier
din flăcări să salvez măcar un tom,
ca peste veacurile ce se treier,
să nu se piardă numele de om.

Senzația dezastrului e anulată, covîrșită. Pe fundalul infernal al războiului se profilează acțiunea eroică a comunistilor. („Pruncul vremii”). Increderea, speranța, se înfiripă treptat. Și iată că, sfidînd cataclismul, contrastînd — firav și pur — cu cruzimea și hidoșenia războiului, răsună „un cîntec de iubire”. Triumful acesta nezgomotos, modest și timid, al dragostei asupra celor mai crîncene calamități e impresionant. Este minunata simbolizare a biruinței purității și frumuseții vieții asupra urîșeniei și durerii. Un cîntec de iubire, în acompaniamentul sirenei și al exploziilor, este suprema dovadă a eternității frumosului, a invincibilității zonelor pure ale sufletului omenesc în chiar împrejurările cele mai ostile frumosului și binelui. „Un cîntec de iubire” este fără îndoială una din cele mai emoționante poezii din volum. Motivatul poeziei este poate prea explicit : filele unui jurnal scris de o fată și un băiat, siliți de împrejurările ilegalității să se despartă pentru multă vreme. Dar acel „jurnal”, sub pana poetei, se preschimbă în-

tr-un vibrant cîntec de dor și de jale, în care toate resursele lirice ale poetei sînt mobilizate.

Ceea ce poeta numește „cîntecul întîieii despărțiri” este, pe țeșătură populară, o originală și frumoasă poezie de dor.

Spus-am vîntului așa :

— Du-mă la dragostea mea

— Nu se poate,-i scris de soarte

să bat în cealaltă parte.

Norul, păpădia, pasărea și marea sînt deasemeni refractare. Singură lăuta se oferă: interpret al dorului și iubirii :

...Dar de iau lăuta-n loc :

— Cîntă, pasăre de foc! —

Unde-ai fi, cît de departe,

Nimeni nu ne mai desparte.

Nu vom insista prea mult. Poeta rămîne evident o cîntăreață a iubirii pătimașe, nesfîrșite, curate.

Veronica Porumbacu are, ca și Maria Banuș, cultul iubirii durabile, veșnice, indestructibile. De aceea, bagatelizarea sfințitului sentiment al dragostei îi provoacă o aspră și tăioasă ripostă.

Iubirea nu poate fi decît absolută. Există în poezia Veronicăi Porumbacu o neliniște dată de incertitudine și imperfecție, o dorință de desăvîrșire care animă sentimentele, supunîndu-le unui autocontrol riguros.

Iubirea e falsă, convențională, cînd nu arde permanent cu același intensitate. Poeta urăște dragostea falsă, poate dintr-un impuls etic superior, poate din dorința egoistă de a trăi cu pasiune egală toate clipele iubirii, aceeași iubire, — nesfîrșită, nici măcar domolită, — pînă la capăt.

Poeta refuză vechile sensuri ale dragostei, din unghiul de vedere al femeii. Femeia căuta în dragoste ocrotire, acceptînd adeseori, cu înțelegere, chiar tirania bărbatului iubit. Sclavia femeii pe care strămoșii au impus-o ca pe o monstruoasă, secolele au consacrat-o ca pe o lege a firii. Ei bine, poeta „Generației sale” nu se împacă, pentru nimic în lume, cu această tradiție odioasă.

Cu dragostea crește, firesc, în sufletul poetei unei generații libere, mîndria femeii descătuse.

Dar, din nou neliniște. Odată cu trecerea timpului dragostea intră în sfera obișnuită, a obișnuinței poate nu întotdeauna cea mai plăcută, fiorul primelor întîlniri dispăre, indiferența se așterne treptat ca un vâl opac în sufletul care cîndva clocotise de patimă :

Tot ce-ndrăgeai, îndrăgostit,
cu timpul, fără rost, îți pare.

Și ce cusur nesuferit
e calitatea cea mai mare!
Alături totuși — ești absent.
Chemî dragostea, ea nu mai vine.
Și dorul meu — indiferent
îți lasă singele în vine.

Taina iubirii veșnice e totuși impene-trabilă. Soluția stă în dăruire, într-o dăruire supremă, vie, pasionată, care să întrecă dăruirile banale :

și-ți dau mai mult decît primesc,
primind mai mult decît îmi dărui —
căci daru-i sensul meu firesc,
și cînd mă-nalt și cînd mă nărui.

Dăruirea întreține tinerețea veșnică a iubirii. Dar nu numai alît. Participarea înfrigurată la tumultul vieții, la mișcarea ei mereu înnoitoare, redă pe om tinereții nemărginite, dragostei primare :

atunci rămîn cu-același dor
și tinerețea mă petrece,
ca și răcoarea de izvor
din care bei, fără să sece.

Ni s-a părut și nouă că izvorul poetic frecventat mai stăruitor de poetă este cel al dragostei. E într-adevăr un izvor care nu poate seca și cîntecele tuturor poezilor lumii confirmă marea lui prețuire. De aceea (dar și din pricina spațiului disponibil), în aceste rînduri, n-am abordat și alte aspecte ale liricii Veronicăi Porumbacu.

Dumitru Solomon

UN LUPTĂTOR PENTRU DREPTATE*)

Atunci cînd marele jurist Ihering a scris, acum nouăzeci de ani, celebra sa lucrare juridico-filozofică „Lupta pentru dreptate”, el a făcut din Michael Kohlhaas, eroul nuvelei lui Kleist, punctul central al studiului său. Printre altele, Ihering, a spus: „Ce considerații se degajă din această dramă judiciară? Un om, cinstit și binevoitor, plin de dragoste pentru familia sa, de o religiozitate naivă, devine un atila. Din ce pricină?... Datorită marelui său respect pentru dreptate, datorită credinței sale față de sfînșenia dreptății. Tocmai faptul acesta generează tragismul adînc zguduitoar al destinului său; dăruirea sa eroică, plină de abnegație, ideii de dreptate, opusă mizerabilei lumi de atunci, îl duce la pieire. Astfel, victimă a unei justiții venale sau pînitoare, este zvîrlit în afara orbitei dreptății, devine răzbușător și executor pe cont propriu al dreptului său și, nu arareori, depășind obiectivele sale imediate, devine un dușman jurat al societății, un tîlhar și un ucigaș”.

Această analiză este într-atîtă fundamentală și valabilă, în măsura în care un savant jurist burghez poate emite adevăruri fundamentale și valabile. Limitele lui sînt limitele perspectivei burgheze. El caută a da dreptate lui Kohlhaas. totuși el exprimă cu ușurătate un neadevăr tipic burghez. Deoarece Kohlhaas nu devine de fel „un dușman jurat al societății” ci numai al unei anumite părți a acestei societăți, al unei subfiri pături suprapuse, și anume al clasei feudale trăind în principatul electoral Saxonia. Fiindcă pentru Kleist există și o parte „cumsecade” a clasei feudale, și anume acea prusacă, din care descindea el însuși. După cum se vede, Kleist nu-și putea ieși din piele. Era un reprezentant tipic al acelei clase a junkerilor din provincia Mark, care nutrea o ură fierbinte împotriva revoluției franceze, a francezilor, a împăratului lor Napoleon și împotriva tuturor oamenilor care năzuiau la vreo reformă în Prusia. Că totuși, în nuvela „Michael Kohl-

haas” i-a reușit o imagine veridică, autentică, mișcătoare și adevărată, sub raport social, a stărilor de lucruri germane din epoca imediat următoare războaielor fără-nești (1532—48), aceasta nu constituie decît o nouă confirmare a justeței tezei lui Engels și Lenin, privitoare la realism, care s-a arătat mai puternic decît intențiile politice ale lui Balzac și Tolstoi.

Kleist face din Kohlhaas un reprezentant și un purtător de cuvînt al poporului nedreptățit, ridicat împotriva samavolniciei feudale. Acest geambaș, care, lezat în cel mai gingaș simț justițiar, urea, ca rebel, să-și procure sieși satisfacție iar concetățenilor săi siguranță, apare, împreună cu țărani conduși de el, în postura eroilor unei răscoale populare militînd pentru dreptatea socială și ca un ecou tardiv al marelui război fărânesc german. Deja Mehring a arătat că, în nuvela „Michael Kohlhaas”. Kleist a demascat cu un realism necruțător lașitatea și cruzimea criminală, spiritul delică și necinstea barbară a acestei dominante a junkerilor și nobililor. Se vede clar că el, junkerul reacționar, recunoaște în poporul simplu, izvorul și temeiul unei existențe sociale sănătoase și multilateral formate.

Fără de asemenea merite ale acestei excelente povestiri toate slăbiciunile, care la Kleist provin din: „moștenirea cărnii”, ca: apologierea familiei domnitoare prusace autohtone precum și acel imposibil și superfluu final cu proorocirea țișăncii, scris de dragul unei romantice hohenzolleriene, pălesc.

„Michael Kohlhaas” este o operă epică de valoare aparținînd literaturii universale. Ea mai are calitatea, lucru de care pînă acum nu s-a ținut seama, de a fi primul roman istoric european, înainte de Walter Scott, cu un conținut social dezvoltat în mod realist. În același timp este singura operă importantă din literatura germană, în afară de piesa „Götz von Berlichingen” de Goethe, care tratează o temă din epoca atît de încărcată de semnificație istorică ca aceea a războiului fărânesc german.

*) Heinrich von Kleist: Michael Kohlhaas. În romînește de A. Voinescu. Cuvînt înainte de Zoe Dumitrescu - Bușulenga. E.S.P.L.A., 1956.

E.S.P.L.A. și-a câștigat un merit deosebit făcând accesibilă cititorilor de la noi această „capodoperă necunoscută”, și încă într-o excelentă versiune românească. Este, desigur, greu să ne închipuim ce greutatea neobișnuite trebuie să întâmpine traducătorul unui text din Kleist. Proza acestui scriitor este un amestec ciudat între realismul cel mai sobru și o tensiune interioară care-ți taie respirația. Este, așa cum s-a pronunțat odată un critic, o „incandescență care mocnește sub ghiață”. Proza lui Kleist este o încrucișare de arhaism și stilul actelor administrative prusace cu întorsături birocratice ca „dergestalt, dass...” pentru care, după părerea mea, s-ar găsi cu greu o co-

respondență în limba română. Traducătoarea a rezolvat această greutate aproape de nebiruit, cu o pricepere artistică demnă de laudă și cu un fin simț al stilului, fără a brusca niciodată spiritul originalului. Reușita ei merită recunoașterea deplină.

Introducerea enunță, fără a insista, acele lucruri puține dar importante și necesare care se cuvin spuse într-un comentariu general pe marginea unui text de Kleist. Esențialul trebuie să ni-l extragem singuri chiar din text.

Din păcate însă, diavolul greșelilor de tipar, n-a putut fi izgonit pe de-a-ntregul din acest text.

Alfred Margul-Sperber

SALOM ALEHEM ÎN ROMÎNEȘTE

Apariție singulară, în fauna scriitoricească. Fără înaintași, fără urmași. Nici invenție verbală, nici stil, nici putere de introspecție. Nici măcar culoare. Nimic din toate acestea care personalizează opera artistului. Scapă oricărei formule de laborator, oricărei caracterizări-șablon. Incepe și sfârșește cu el și, din capul locului, suscită nedumerire. Incapabil de a făuri imagini „frumoase”, de a rotunji o frază care să sune plăcut, de a fabrica, utilizând adjective convenționale, descripții variate, de a tăia firul în patru, purtându-ne prin coclauri și bălării spre a ne demonstra pe un hectar de hîrtie de ce-o iubește Blum pe Blima — ne întrebăm: sintem cu adevărat în fața unui creator de valori literare?

Iată, această fotografie de omuleț banal. cu un obraz prelung în care, de după ochelari, suride o privire dulce-amară, privirea cu care a îmbrățișat atâtea peisaje, natural și uman, atâtea „pramatii” și afliția „candizi”, atâtea bestii desgustătoare și afliția sfinți laici. Acest barbișon cuviincios, ornamentînd un cap de profesoraș, acest pui de zîmbet anulat de mustața-rîndunică, acest cap de provincial cuminie, să aparție, oare, unuia din cei mai autentici făuritori de viață din cîți cunoaște literatura universală?

Băeșandrul care a pornit din obscura provincie ucrainiană și a încercat să urce, cu mîinile singerînde, stîncă vieții, dreaptă — dată parcă la rîndea — a simțit dintru în-

ceput încotro se cade și se cer cheltuite disponibilitățile sale interioare. Purta în spate povara miilor, a milioanelor de înfometaji — înfometaji de un cer mai senin și de un codru de pîine, de o pagină grea de înțelepciune talmudică și de o casă decentă, de o zicală cu tilc și de o foală mai acătări. Și la propriu, purta răspunderea unui mic trib de frați și frațiori care depășeau la numărătoare cifra de 20 de inimi chinuite. Recitiți, vă rog: douăzeci.

Stîncă vieții era dreaptă: nimic de care să te agăți. Și în poșida împrejurărilor care opreau pe ai săi, în împărăția țarilor, sub amenințarea sancțiunilor de o rară sălbăticie, de a lucra cîmpul, de a îmblînzi fierul, de a urca la catedră, de a tăia pădurea, de a tîmădui bolnavii, — ei trebuiau, totuși. să-și facă drum, oricum. Colectivitatea evreiască n-avea acces la nici una din activitățile producătoare de bunuri. Opreliștile — vă amintiți — erau multiple: nu le era îngăduit să se stabilească decît în anumite orașele uitate de dumnezeu, nu puteau învăța slova cărții poporului în mijlocul căruia viețuiau, porțile școlilor fiindu-le închise, erau vînași ca fiarele din satele în care încercau să-și găsească un rost, nu izbuteau în carierele intelectuale, indiferent de capacitatea lor răs-dovedită. Și, aidoma alor săi, omulețul cu ochelari și barbișon trebuia să trăiască împreună cu cele peste 20 de făpturi pe care le purta în circă.

Legenda creștină îl arată pe Iisus urcând Golgota. O singură dată. El și ai săi au urcat-o zi de zi, pînă la ultima suflare.

Indeletnicindu-se cu te miri ce, în război cu un climat vrăjmaș, a adunat într-însul întreg zbuciumul colectivului ăstuia de fantome ambulante. Experiențele lui de viață erau și ale celorlalți. Nădejțile lui, elanurile lui, înfringerile lui — și ale lor. O lume de ingenunchiași la propriu și la figurat, o lume totuși de incorijibili vînători de năluci, de sărmani făuritori de paradise terestre cu scadența fixată totdeauna la... timpul viitor — care nu venea niciodată, o lume amestecată în care mișunau purități de crin și excremente de hazna, vizionari ce-și depășeau condiția fizică și vicleni roboți pintecului și organelor de jos, mistiți, birjari, meseriași și negustori ambulanți, hahami și „afaceriști pe picior”, cerșetori și scamatori (escamotînd de cele mai multe ori viața), slujbași umili și patroni îngîmfași — lumea pe care, el a văzut-o cu ochii deschși dincolo de sticlele ochelarilor și pe care a auzit-o cu o ureche de o nemăipomenită receptivitate. A văzut-o, a cîntărit-o, a amănunțit-o îndelung, nu în observator rece, inaderent, nepărtinitor, „obiectivist”. A auzit-o cu atenția mereu sporită, începînd din anii copilăriei și apoi ai adolescenței (a avut oare vreodată o asemenea vîrstă?) cînd fiecare detaliu se imprimă puternic în ceara memoriei sensibile și rămîne acolo pentru deapaururea, continuînd cu anii tinereții, bîntuită de grave neliniști creatoare, și sfîrșind cu maturitatea care a preschimbat imensa materie primă în mod substanțial, într-o literatură de o bogăție incomensurabilă.

Niciodată pînă la el fabulația n-a fost mai variată, în același timp mai directă, mai convingătoare. Nici nu era nevoie să ne asigure că l-a cunoscut pe Menahem Mendel, de pildă, care călărea fantasmale și alerga, năuc, posedat de iluzii proiectate de el, din el, în afară, după miracole. Nu era nevoie să ne asigure că nenorocitul era o „figură reală”, un „biet om” desprins din vasta galerie a autointoxicațiilor de vis. Asta se vede limpede de la prima pînă la ultima silabă pe care o articulează, din toate mișcărilor sale, din întreaga sa înfățișare. Nimic forțat în acest „roman epistolar”,

cum îl numește autorul, nimic demonstrativ. Totul e simplu și viu și firesc ca orice fenomen natural.

Menahem Mendel este un sărman fabricant de himere, fugind dar și fugărit de propriile-i plămui. Pleacă de acasă, de lîngă nevastă și copii, din înceșosatul lui țirgușor, la oraș, unde oamenii plimbîndu-se cu „bețisorul” în mîină, fac afaceri cu duiumul. („Vreau grîu, am grîu, vreau tărițe, am tărițe, lînă, lînă, făină, sare, fulgi, stafide, scrumbii, mă rog, tot ce-ți trăznește prin minte...”)

Și de pe unde-l poartă demonul său lăuntric, foamea lui de „combinații” trimite neveste-si cîte o epistolă — cînd plutind în ceruri, cînd tras de odgoanele realității aspre către țărîină. Și pe cît de înaripată e slova lui, pe atît de lucidă a femeii, care, din provincia înnegurată, încearcă prin răs-punsurile ei „practice” să-l readucă pe pămînt. Poezie și Proză. Don Quichotte și Sanchio Panca.

Nimeni nu trebuie să ne asigure că Motl Peisi al cantorului a trăit și a putut exclama în toată trista-i-veselă sinceritate: „Halal de mine, sînt orfan!”

Copilăria lui: o casă igrasioasă, un bec, în care zace tatăl bolnav, în care o mamă șubredă și veșnic înlăcrămată dă din colț în colț (nu știe, nu mai are ce obiect să vîndă), ca să amețească foamea celor din juru-i și să-l ajute pe soț, împietrit în pat, — o atmosferă apăsătoare, chinuitoare. Și deodată, Motl Peisi, copilul chinuit, iese la soare în ziua întâia de paști... „Halal de mine; sînt orfan”. Cînd i s-a mai adresat un cuvînt atît de mîeros, cînd a mai fost înconjurat cu atîta delicatețe? Cînd a mai întîlnit asemenea priviri pline de compasiune?... Are, prin urmare, temeiuri să fie mulțumit de împrejurare.

Da, totul e adevărat și în povestea asta, — roman, zice-se. Precum e adevărată și aventura „croitorului fermecat” care se duce la țîrg, împins de nevastă, să cumpere o capră — precum e adevărată întregă frescă a orășelului Casrilițca — tramvaiul de acolo, hotelurile de acolo, restaurantele, teatrul, oameni și întîmplări — toți și toate.

Cu aceeași mîină de fidel culegător de fapte ni-l prezintă pe „zăpăcitul” Șulem

sau pe Berl Aizic, „cel mai vestit mincinos din țirg”, pe Berl Aizic — tip și proto-tip al fantezistului inofensiv care, înapoiat din străinătate: „taie la piroane cu nemiluita”, pe Chivoche, care pune întreg orașul în mișcare din pricina temperamentului său ciudat, pe mister Green, care laudă America: „Ce fără grozavă e America asta... Ce afaceri de aur poți face aici... Cum îți iese limba de-un cot după o bucată de piine...”

Peștorii, cizmarii, „afaceriștii”, bogătașii lui — aspirațiile supreme ale femeilor lui (o rochie de stambă, o fiertură de cartoți, o pereche de pantofi pentru copil), nașterile, încuscririle, botezurile, înmormintările lui — toate sînt adevărate, sînt în cel mai deplin înțeles al cuvîntului copii de pe natură. Și toate făpturile lui vorbesc — atîta fac: vorbesc, — și din vorba lor se înalță, ca sub puterea unei magii, un întreg univers de lacrimi și de țipete, de implorări și de blesteme, de zîmbete și de hohote de rîs, de nădejdi fierbinți, de dezamăgiri catastrofale, un întreg univers straniu, comic și tragic, în care mișună buni și răi, întregi și betegi, puri și impuri, lucizi și zănateci, entuziaști și sceptici, tot ce crește în și copleșește grădina lui Dumnezeu

Și ce face omulețul cu ochelari și barbison?

Inregistrează în aparență, pur și simplu tot. Altit. Bine, dar pentru atîta ispravă — repetăm — să fie el, oare, unul din cei mai mari făuritori de viață?

Să ne închipuim că un stenograf ar reproduce aïdoma, vorba lui Toivie Lăptarul, scrisorile lui Menahem Mendel, spovedania croitorului fermecat, blestemele femeilor copleșite de necazuri, certurile samsarilor. Materialul acesta, pus pe hîrtie, ar deveni operă de artă?

Intrebarea cuprinde și răspunsul. Net negativ. Am avea un documentar. Altit.

Atunci?

Șalom Alehem este un fenomen tocmai pentru că aparent nu face decît să înregist-

treze, seismograf și fonograf, tot ce aude, tot ce se frămîntă și se cutremură în juru-i, numai aparent. În realitate el minuieste o artă care îi rămîne proprie. El clădește acel univers de care am pomenit mai sus, — și-l clădește cu materiale strict personale. Nimeni nu le cunoaște proveniența. Și nimeni nu-și poate da seama cum dintr-un asemenea material se poate urca scara care duce unde vrei — și unde vrea Șalom Alehem. Aparent e un arhivar, un depozitar de mărturii, dar așa cum le redă le ridică la un înalt potențial de creație. Trebuie să stăruim asupra faptului că nimeni nu-l poate imita, cel mult caricaturiza.

Apar în lume cîteva zeci de mii de cărți pe an; poezie, proză. Cele mai multe corect scrise, armonios clădite, bine încheiate. Nu trăiesc, însă, decît un anotimp. Printre ele, zecile de mii, cîteva se impun, rămîn. Mai puțin arhitecturale, mai puțin lucrate, mai puțin cizelate, dar purtătoare de mesaj. Au izbutit să ne transmită un fior, să ne impună o reflexie. E artă autentică.

Fără stil, fără capacitatea invenției verbale, fără putere descriptivă, fără vocație de introspecționist — Șalom Alehem a ridicat, întru veșnicie monumentul operei sale care înfruntă timpul rămînînd totdeauna vie, emoționantă, cu multiple implicații.

Tălmăcirea în romînește a operelor sale alese, constituie un real serviciu făcut culturii noastre.

I. Ludo a știut, ca nimeni altul, să pătrundă în intimitatea textului original și să ne ofere o transpunere plină de farmec și de autenticitate.

Cunoscător al mediului învoiat pe hîrtie de autor, el a izbutit o adevărată operă de creație prin traducerea sa.

Se deschid, astfel, cititorului român, ferestre spre o lume necunoscută și de care — sîntem siguri — va lua act cu interes, ca de orice valabil și zguduitor document omenesc.

I. Peltz

CRONICA LIMBII LITERARE

Pomenesc în această rubrică, din când în când, și pagini scrise de meșteri ai stilului, căci, firește, nici ei nu sînt invulnerabili.

Totdeauna am crezut că singura justiție care a mitologiei stă în mărturia că și zeii greșesc... cît privește faptul că ei există din totdeauna și că sînt nemuritori, el nu dovedește decît că erorile lor sînt fără început și fără sfîrșit...

Se întîmplă însă desigur, ca unele „greșeli” ale scriitorilor de seamă să fie motivate de criterii superioare acelora pe care le au în vedere grămăticiei, sau mai cuprinzătoare decît ale bieților cercetători cu lupa... decît că această excepție nu poate fi convertită în regulă, pentru că uneori, meșteri incontestabili ai scrisului greșesc, iar fructul păcatului lor — ca să spun așa — oricît ar fi de savuros, ispîștește totuși pe grămăticii să-i scoată la iveală viermele care-l roade.

Pentru atîta lucru însă nimeni nu trebuie să se supere, deoarece omagiul poate sta foarte bine nu numai în vecinătatea constatării unei imperfecțiuni, ci tocmai în această constatare.

Prin chiar imperfecțiunile lor, farmecul covoarelor țesute de mînă e mai tulburător decît al acelora împletite ireproșabil, de fabrică...

După această, pe cît de scurtă, pe atît de lămuritoare introducere, îngăduit să-mi fie să vorbesc deschis.

★

„Turmele” de Eusebiu Camilar. Pe mine cartea aceasta m-a fermecat, mai ales prin stilul ei frumos, simplu, limpede, curgător ca un șuvoi de apă proaspătă, coborînd, uneori vertiginos, alteori printr-o molcomă șerpuire, povîrnișul unui munte semeț.

Iată de pildă o admirabilă evocare a satului în care s-a născut și a trăit scriitorul Eusebiu Camilar.

„Văd între prunii grădinii și în jurul mării cel mare, cai și tunuri. Și atîtea chipuri mi s-au șters din amintire... Ce s-or fi făcut, oare, acele chipuri?”

Eu am crescut mare. Prunii i-a scos din rădăcini, tata, după ce s-a întors din America. Mărul cel mare a îmbătrînit. Cîinii i-a înmormîntat pe rînd, în luncuța din fundul grădinii, peste care apele primăverii au trecut de douăzeci de ori de atunci...

Pe mine m-au sărutat mîngîindu-mă oameni străini cu mustăși aspre, îmbrăcați în straie cenușii. Poate eu le-aminteam de vreun copil de-al lor, lăsat undeva peste hotare, la miezul nopții...

Pe atunci pășteam giștele. Și-mi era drag acest păstorit al copilăriei. Bobocii plutind pe pîrțu, îi văd în amintire ca pe niște mici corăbioare de lumină.

Uneori venea pîrțul mare.

Uite, și acum dacă s-ar putea, mi-aș lepăda straietele țîrgului, aș dărui cuiva sferțul meu de veac, și m-aș întoarce înapoi la pîrțul satului”.

Este în aceste rînduri o mare putere

de sugestie, iar amintirea care le străbate, se înfiripă, deloc șovăitoare, cu o impresionantă simplitate.

Cartea toată e scrisă la același diapazon, de o mână sigură, cu trăsături clare, folosind o paletă al cărei belșug de culori este fața cealaltă a fanteziei autorului.

Și totuși am găsit unele împerecheri de vorbe, unele forme, unele nepotriviri, pe care m-am gândit să le supun întâi chiar lui Eusebiu Camililor și apoi cititorilor săi.

Iată-le :

La pagina 17 : „Niciunul dintre paznicii corăbioarelor din lunca de atunci n-avea la sold bidon de sticlă verde..” (subl. îmi aparține).

Deși știam din totdeauna că bidonul este un vas de tablă sau — în orice caz — de metal, am căutat — ca să nu fiu învinuit de lipsă de scrupulozitate — și în dicționarul lui Candrea și în acela de curând alcătuit al Academiei, explicațiile cuvântului cu pricina. Ambele dicționare afirmă că „bidonul” e de tablă, așa încât tovarășul Eusebiu Camilar greșește când scrie „bidon de sticlă”.

Deși această greșeală se repetă încă de câteva ori în paginile următoare, ea trebuie, ce e drept, să fie considerată ca una singură...

La pagina 18 : „Ispiteau depărtările Răsăritului, după care era țara căminului lor”. (subl. îmi aparține.)

„A ispiți” înseamnă a ademeni, a atrage, a stîrni pofta, deși s-ar putea, prin extenziune, să aibe și un alt sens. Mai simplu, mai fără risc, mai sigur așa dar, și, în cele din urmă, mai bine, ar fi fost „iscodeau depărtările”... etc.

La pag. 20 : „Intr-o seară de iarnă, cu strigăt pe sub fereștri, la noi în casă a intrat un om. Avea la mustăți ciucuri de gheață (subl. îmi aparține).

În prima propozițiune este un galimatias, căci așa cum este alcătuită, ea lasă să se înțeleagă că strigătele erau ale iernii. Dacă în loc de „strigăte”, ar fi fost de pildă „urlete”, mai sigur ar fi fost acest flc decât celălalt, pentru că urletele pot aparține, în mod concret, oamenilor, dar tot atât de bine, prin metaforă, și iernei.

Cred că propozițiunea ar fi trebuit să fie construită astfel : „Intr-o seară de

iarnă a intrat la noi în casă, cu strigătele pe sub fereștri, un om”, sau „Intr-o seară de iarnă a intrat, cu strigăle pe sub fereștri, un om la noi în casă”. (sau : „la noi în casă, un om”).

Aceasta, în ipoteza în care autorul a vrut să spună că strigătele erau ale omului, dar dacă el a vrut să spună că strigătele erau ale iernii, — deși mi se pare improbabil să fi avut această intenție — atunci ar fi trebuit să-și tâlmăcească gândul, într-o altă alcătuire a propozițiunii fără echivoc.

În propoziția a doua este vorba despre ciucuri de gheață la mustăți. Așa, este o imagine și riscată și mai ales acuzată de ceva impropriu. Fîresc era „Avea la mustăți furfuri de gheață”.

În pagina 20 : „M-am strecurat printre (subl. îmi aparține) el și stîlpul porții, pîndindu-i brațul care ținea cîrja”.

Nu te poți strecura „printre” cineva și stîlpul porții. Autorul trebuia să scrie : „M-am strecurat între el și stîlpul porții”.

★

„Charlot” de George Sădoul — traducere de Constantin Tatu.

Această tâlmăcire nu are, după cum se va vedea, păcate prea mari. Dimpotrivă, e făcută aproape corect și mai ales redă cu fidelitate textul original.

De altfel nici autorul nu a realizat o carte tulburătoare despre Charlot, a cărui viață și operă ar fi fost vrednice de un mare și susținut efort artistic.

Traducerea de care mă ocup este foarte interesantă dintr-un anumit punct de vedere, pe care nu am mai avut prilejul pînă astăzi să-l relev.

Aceasta e și pricina pentru care voi stăruii întrucîtva asupra paginilor tâlmăcite de tovarășul Constantin Tatu.

La pagina 8 : „...griji mari începuseră să bîntuie traiul destul de pușin confortabil al părinților săi”.

O odaie este confortabilă, un hotel este confortabil. Pot trăi în confort sau nu în confort, dar traiul nu poate fi confortabil.

La pagina 10 : „Lambeth este o parte din Surrey Side care vine așezat pe malul drept al Tamisei”.

Ce însemnează „care vine așezat”? Se spune: „este așezat”. Apoi „Surrey Side sau Lambeth, este așezat? Traducătorul trebuia să scrie: „Lambeth este o parte din Surrey Side și care e așezat,” etc.

Tot la pagina 10: „Din Infante de Castilile ei au făcut, printr-un calambur inconștient (subl. îmi aparține) Elephant Castle.

Calamburul, prin natura sa, nu este nici conștient nici inconștient.

El este făcut cu voie sau fără voie, înadins, sau în neștire.

La pagina 11: „Acolo mi-au răpus mama boala și mizeria”. Cum, cu aceste cuvinte începe un citat din vreo scrisoare sau din niște memorii ale lui Charlot, s-ar putea crede că această propozițiune are subiectul într-o propozițiune anterioară și că înțelesul este, de pildă, următorul: „Acolo — (dușmanii — să zicem —) mi-au răpus mama, boala și mizeria”.

Autorul tălmăcirii voia desigur să spună: „Acolo, boala și mizeria mi-au răpus mama”.

La pagina 16: „Charlot ȳmbra hipnotizat de o caterincă,” etc. (subl. îmi aparține).

Termenul „hipnotizat” este prea precis și de aceea e impropriu.

Traducătorul vroia desigur să spună: „fascinat de o caterincă”, sau mai bine, „fascinat de cîntecul unei flașnete”.

La pagina 17: „In schimb, atunci cînd execuți fără greș un număr, după îndelungi căutări și silințe, spectatorii cu șepci, care au cultul lucrului bine făcut, te răsplătesc cu tunete de aplauze”.

Așa cum a tălmăcit această frază, tovarășul Tatu, e greu să știm — formal vorbind — cine avea cultul lucrului bine făcut. Spectatorii sau șepcile?

Echivocul e ușor de înlăturat și iată cum:

„...,spectatorii cu șepci și care au cultul lucrului bine făcut,” etc.

E de ajuns pentru ceea ce am urmărit să se vadă.

Traducătorul scrie, cu unele excepții, aproape corect, dar în frazele sale se strecoară ceva suspect; uneori se iscă doar ȳn zvon ciudat, un foșnet curios, un cuvînt alături, o impreciziune, stîrnită parcă de o aliterație, nu chiar un sunet de monedă calpă, ci de aliaj nepermis.

Tovarășul Tatu are — cum se spune despre unii cîntăreți — „ureche falsă”.

PREOCUPĂRI DE STILISTICĂ ÎN REVISTA „LIMBA ROMÂNĂ“ nr. 4/1956

După ce o vreme îndelungată stilul și limba operelor artistice au tînjit în așteptarea unor cercetători competenți și pasionați, capabili să pătrundă tainele unor valori estetice specifice și să le fructifice în plan teoretic, iată că, în anii din urmă — într-o atmosferă de emulație generală — oameni de știință cu o serioasă pregătire de specialitate — au spulberat, prin lucrările lor, impresia de secetă ce se degaja dezolant din acest sector al cercetărilor. Fără a face concesii formalismului, cum s-ar putea crede la o privire superficială, unii din cercetătorii de care aminteam, folosind metoda criticii stilistice, au determinat o serioasă înviorare a analizei limbii și stilului diversilor scriitori. Inițiatorul acestor studii la noi, academicianul Tudor Vianu și-a strîns încă de anul trecut roadele muncii sale într-un remarcabil volum intitulat semnificativ „Probleme de stil și artă literară”. După acad. T. Vianu, folosind aceeași metodă, profesorul Boris Cazacu a consacrat studiul substanțiale analizei stilului maestrului Sadoveanu și scriitorului Zaharia Stancu, iar tînrul cercetător Al. Niculescu a dedicat o suită de studii unuia dintre cei mai desăvîrșiți stilisti ai limbii romîne: Barbu Ștefănescu Delavrancea.

Revista care a găzduit în paginile ei majoritatea studiilor de acest fel a fost „Limba Romînă”.

Ultimul număr al revistei (4/1956) publică două articole care interesează într-o mare

măsură critica și istoria noastră literară. Este vorba de „Părerile lui Costache Negruzzi despre limbă” semnat de Gr. Brincuș și „Evoluția frazei în stilul lui Barbu Delavrancea” de Al. Niculescu. Dintre materialele cu teme foarte variate, cuprinse în acest număr remarcăm: „Dicționarul limbii romîne literare contemporane”, „Predicatul verbal”, „Ordinea cuvintelor în propoziție”, „Dialecticele limbii romîne”, reținîndu-ne în mod deosebit atenția articolul lui Al. Niculescu pentru faptul că stabilește relații mai directe cu literatura și cu unele aspecte importante ale creației artistice. Articolul lui Al. Niculescu se impune prin sobrietate științifică, prin acuitatea și justețea observațiilor, prin disciplina gîndirii și claritatea expunerii, prin înțelegerea bogată, utilizată fără paradă de erudiție.

Cercetările anterioare permit autorului să pornească în acest articol de la premiza că „Una din cele mai pregnante particularități ale stilului lui Barbu Delavrancea este structura frazei sale”. Cîtînd însăși părerea lui Delavrancea care afirmă că „există o legătură intimă între obiectul ce descrii și muzica frazei tale”, Al. Niculescu observă în plus un lucru foarte adevărat, izvorît dintr-o înțelegere științifică a fenomenului literar, și anume că varietatea aspectelor frazei unui scriitor este determinată nu numai de obiectul descris de autor ci și de epoca în care scrie.

„Comparînd lucrările în proză apărute în anii începuturilor sale literare — zice Al. Niculescu — cu cele apărute mai tîrziu, înregistrăm, începînd de prin anii 1889—1890 înainte, o serie de deosebiri relevante în structura frazei. Dacă în „Fanta Cella“, „Palatul de cleștar“ sau „Iancu Moroi“ (1884), „Sultănică“ (1885) și „Trubadurul“ (1887) predomină frazele lungi cu aglomerări de propoziții coordonate și subordonate, după 1889—1890, în „Poveste“ (1889), „Irinel“ (1890), „Bunicul“, „Bunica“, „Norocul dracului“, „Marele duce“ (1893) începe să apară din ce în ce mai frecventă frazearea scurtă, în proporții simple, monomembre sau eliptice“.

Observația judicioasă este susținută cu exemple bine alese și convingătoare. Constatările noastre pot părea insuficiente, de aceea regretăm că nu este locul aci să reproducem cel puțin cîteva din exemplele utilizate de autor, care ar fi singurele în măsură să confirme valabilitatea afirmațiilor. Socotim că valoarea studiului ar fi câștigat și mai mult dacă numărul citatelor ar fi fost mai mare, deoarece se pare că în astfel de studii ele n-au numai rostul ilustrării unor teze ci chiar o valoare intrinsecă, exemplară.

În continuare se demonstrează faptul că dacă în general evoluția frazei lui Delavrancea urmează drumul unei mari simplificări, care duce la o vizibilă apropiere de limba vorbită a poporului, uneori se ajunge ca frazele scurte să inunde stilul narativ (cum e în „Stăpînea odată“) devenind o manieră de a scrie.

Și aci, o extindere a generalizării în sensul sublinierii pregnante a neajunsurilor pe care le implică manierismul în stilul unui scriitor, ar fi fost necesară.

Al. Niculescu studiază aspectul frazei lui Delavrancea și în funcție de tehnica artistică a curentelor literare din epoca scriitorului. Astfel el explică prezența bogatelor determinări circumstanțiale și atributive în stilul lui Delavrancea, din prima fază, prin influența naturalismului care, între altele, manifesta o deosebită preferință pentru „determinarea minuțioasă în descrieri ca și în narație“. Cu demonstrarea

acestei teze Al. Niculescu se ridică la o treapta teoretică cea mai înaltă a studiului, stabilind corelația firească dintre metoda artistică și expresia stilistică a unei opere literare.

Urmărind cu finețe și alte transformări survenite în fraza lui Delavrancea, autorul stabilește două etape mari în dezvoltarea măiestriei sale literare: „epoca de început, între 1880 și 1888 (1889), cînd scriitorul se găsea încă sub influența principiilor estetice ale unor curente literare și artistice la molă în vremea sa, și etapa de maturitate a creației care începe în anii 1889—1890 și se definește pe măsură ce noi schițe și nuvele vedeau lumina tiparului („Hagi Tuđose“ 1893, „Stăpînea odată“ 1908, „Boaca și Onea“ 1915).“

Arătînd care sînt trăsăturile stilistice specifice fiecărei perioade, Al. Niculescu stabilește totodată și interesante comparații stilistice între Delavrancea și Alphonse Daudet, pe care-l socotește unul dintre maestrii ce-au influențat începuturile literare ale scriitorului român.

Lărgind sfera asociațiilor și a analizei stilistice, Al. Niculescu ajunge la concluzia că „măiestria artistică a lui Delavrancea apare ca o remarcabilă sinteză între principiile stilistice ale curentelor literaturii universale moderne din epoca sa și elementele limbii vorbite oglindite în creațiile literare ale poporului și în operele scriitorilor realiști“, ceea ce ni se pare adevărat.

Remarcasem la începutul acestor rînduri că încercările de critică stilistică constituie o contribuție pozitivă la înțelegerea specificului operelor artistice. Socotim totuși că oricîtă măiestrie ar dovedi cineva în mînuirea acestei metode, ea, prin natura lucrurilor, nu poate da o judecată de valoare asupra imaginii integrale a unei opere sau a unui scriitor. În schimb această metodă este fără îndoială un ajutor prețios dat esteticii, criticii și istoriei literare științifice. Evident, rezervele exprimate aci pot părea discutabile și o dezbateră mai largă a lor n-ar putea fi decît utilă.

„CAHIERS DU SUD“ nr. 336, august 1956

Numărul din august al revistei franceze „Cahiers du Sud“ (336) este consacrat „tinerei poezii americane“. Traducerile, chiar dacă reunesc numele cele mai semnificative, sînt totuși insuficiente (ni se prezintă eșantioane) pentru o judecată proprie. Versurile sînt însoțite însă de trei eseuri, menite să fixeze peisajul poeziei americane contemporane, evident de pe acele poziții estetice caracteristice revistei marseilleze și colaboratorilor ei.

Primul dintre eseuri, „Reflexii asupra poeziei Statelor Unite“ se ocupă de o perioadă care începe cu anul 1945 și ni-l prezintă pe autorul lui, Alain Bosquet, în postura de spadassin al poeziei moderne de avangardă. Astfel se explică stupefacția lui în contact cu orientarea neoclasică a unui numeros grup de poeți de astăzi din S.U.A., care înveșmîntează într-o formă mai puțin vetustă aceleași învechite lecții de morală și civism. „Pentru ei, — spune criticul amintit — poemul nu reprezintă altceva decît transcrierea în versuri, adesea obositoare, aproape întotdeauna silite, a unui text de proză; adevărul le apare exterior poemului, acesta servind ca veșmînt agreabil adevărilor gata preparate.“

Impresia de lucru „făcut“, de falsitate, de originalitate pur formală provenită din siluirea formelor gramaticale, este consemnată și în celelalte eseuri, explicațiile colorîndu-se în funcție de unghiul de vedere al autorilor. Raymond Jean („Sursele de inspirație ale poeziei americane“), consideră că „savoearea de laborator“, „lipsa de inspirație“ și „impresia de cîntec“, „căutările formale“ predominînd asupra inspirației propriu zise, sînt o urmare a faptului că poezia americană contemporană este prea mult tributară modelelor europene, în defavoarea surselor naționale de inspirație. Autorul notează că „relațiile poetului american cu civilizația în care trăiește se vor defini destul de bine, într-un mare număr de cazuri, prin cuvîntul englez „rejection“. El nu acuză această civilizație, el nu încearcă să o distrugă, el nu o judecă și nici măcar n-o evaluează: o respinge (ignoră) pur și simplu... „Este un

act strict individual care nu implică o condamnare globală, dar exprimă un refuz, sau mai degrabă un non possumus, care nu angajează decît pe autorul lui.“ Trecînd în revistă sursele de inspirație, Raymond Jean apreciază mai mult peisajul rural, natura din poezia americană, spiritul de pionierat „care n-a murit niciodată“ și este de altfel „un spirit generos, simpatic“. Dar și atunci cînd se cufundă în mijlocul naturii, poetul american rezistă prost tentațiilor Europei, mai precis ale Mediteranei. Iată de ce autorul este nevoit să conchidă cu afirmația că el nu recunoaște poeziei americane „un sunet cu adevărat autentic“.

Inercînd să determine cauzele situației existente, Raymond Jean remarcă lipsa de priză a poeziei americane din zilele noastre față de lume și oameni, lipsa unei „încercări comparabile cu Rezistența în Franța, din care gîndirea și limbajul au ieșit călite“, sau cu încercarea pe care au cunoscut-o Statele Unite în zorii anilor 1930 (epoca în care apare amenințarea războiului, problemele sociale, etc.), cînd „poeții care se refuzau falselor entuziasme, falselor înregimentări, falselor eroisme — cum făceau în același timp Hemingway sau Dos Passos, — tindeau să exprime o fraternitate omenească și virilă... Au fost nu de mult în America circumstanțe favorabile unui spasm; dar se știe că nici pericolul maccartist, nici experiențele atomice cele mai nesăbuite n-au provocat un „răspuns“ (eu înțeleg sub o formă sau alta, nu e vorba neapărat de protest) din partea poeziei“.

Aprecierile de valoare amintite sînt susținute de René Girard ca decurgînd din „Situația poetului american“, pentru care maximum de comoditate înseamnă un post la o universitate oarecare, tirajul obișnuit al unui volum de poezii fiind de 800 de exemplare.

„Nu trebuie deci să ne mirăm, spune Girard, dacă poezia americană, trăind în umbra colegiilor, este adesea foarte depărtată de ceea ce constituie, pentru mulți dintre noi, veritabila tradiție americană, aceea lui Walt Whitman. Ea este foarte livrescă, uneori supraîncărcată de sim-

boluri, prețioasă, permanent preocupată de efecte tehnice, avidă de virtuozitate.“

Tarele semnalate sînt, așa cum subliniază autorii eseurilor citate, urmarea unei izolări subiective și obiective, indiferenței față de poezie, predominării căutărilor formale. Consecințele sînt în lanț, și remarcă lui Girard după care „intelectualii reuniți în universități trăiesc, agită și încearcă uneori să gîndească asemenea clericilor din secolul XV“, deloc surprinzătoare. Așa cum nu mai poate fi surprinzătoare afirmația că „urmîndu-l pe T. S. Elliot, unii poeți celebrează, în termeni foarte generali, autoritatea, tradiția și ortodoxia. Mulți denunță consecințele dăunătoare ale progresului.“

Anemia tradițiilor valabile nu înseamnă

însă dispariția lor totală. Alain Bosquet remarcă unele poezii de război ale lui Karl Shapiro și Randell Jarrell, care nu sînt deloc străbătute de suflul victoriei, ci de cel al coșmarului care a însemnat Hiroșima. Tot el califică poezia lui Conrad Aiker și Wallace Stevens drept poezie de „clasă internațională“, ultimul fiind apreciat pentru că acceptă „principiul care ne este scump: poezia este cunoaștere“.

Panorama poeziei actuale americane, astfel cum apare în eseurile amintite, este mai completă și mai complexă decît aceea care se poate afla din rîndurile de față, puține la număr. Dar culorile ei vii sînt cele refotografiate aici.

S. M.

MISCELLANEA

„ORIGINALITATEA“, O CHESTIUNE DE GUST

Vorbeam deunăzi cu cineva, care susținea că e mai dificil să scrii despre o operă clasică din literatura universală decât despre o carte actuală, pentru că în primul caz, riști adesea să repeți lucruri ce s-au mai spus.

— Depinde, am zis eu aducându-mi aminte de o recenzie la „Doamna Bovary“ pe care am citit-o în „Scrisul Bănățean“ nr. 9, 1956.

— Cum adică, mi-a replicat nervos persoana cu care vorbeam. Nu crezi că e mult mai greu să fii original atunci când scrii despre Maupassant sau Tolstoi, decât dacă ai scrie, să zicem, despre Petru Dumitriu sau V. Em. Galan?

— Nu, nu-i deloc greu! i-am răspuns eu cu hotărâre, în timp ce-mi aminteam câteva fraze din recenzia amintită, deosebite prin originalitatea lor.

— Cum asta? a sărit în sus persoana cu care discutam.

— Cum? Ascultă! i-am aruncat eu sfidător și am început să-i citez din memorie. (Frazele îmi plăcuseră așa de mult încât le învățasem pe dinafară).

„Am recitat romanul lui Flaubert și, după atîția ani, cartea lui mă cucerește iarăși“. (Vă mărturisesc că mi-a și răsărit în fața ochilor borba albă și capul pleșuv al autorului recenziei; expresia „după atîția ani“ mi le-a evocat).

„Măreția cărții se naște din întrepătrunderea visului cu viața, amalgamare care — mai mult sau mai puțin e în sufletul fie-

căruia dintre noi“... Sau mai departe, caracterizînd viața monotonă a familiei Bovary: „E o viață comună și la fel de monotonă ca zgomotul pe care-l fac picăturile de apă, căzînd la intervale regulate dintr-un robinet care nu a fost bine închis“.

— Ce-are a face romanul lui Flaubert cu robinetul? a sărit din nou interlocutorul meu.

Fără să-l iau în seamă, am continuat: — „Canavaua cărții“ s-a țesut pe această întrepătrundere dintre senzualitate și imaginație“...

— Altă întrepătrundere?

— „A avut doi amanți, nici mai mulți nici mai puțini. Suficienți nu numai economiei romanului, ci și ca să dovedească că Emma nu era o stricată...“

— Și mă rog, de cînd numărul amanților e un criteriu de apreciere a gradului de corupție?...

N-am catadixit să-i răspund, și furat de emoția frazelor pe care le recitasem, am continuat:

— „...„Nefericita nu avea numai amanți, avea și un bărbat“...“

Cînd am terminat de rostit ultimul cuvînt, ochii mi se umpluseră de lacrimi, de aceea n-am putut observa că persoana cu care vorbeam... dispăruse.

Oare nu-i plăcuseră aprecierile de un suav inedit din recenzia lui Traian Liviu Birăescu?

A. N.

„ALTE TEMELII“ (dezolarea naște critici)

Cu intenții foarte serioase un critic spunea odată că profesia pe care o reprezintă nu e atît de aridă pe cît pare: există un lirism al criticii, o tristă poezie a criticii; sentimentul ar fi provocat de obligația criticului de a-și consuma existența citînd cărți proaste, plictisindu-se a împărtăși cititorului impresiile culese dintr-o lectură

monotonă, fără sfîrșit, într-o lume în care sînt de făcut atîtea lucruri într-adevăr interesante. Autorul reflecției citate avea dreptate în privința existenței lirismului în critică dar se înșela asupra naturii particulare acestui lirism. Paginile de critică ale „Scrisului bănățean“ sînt străbătute de stăruitoare ecouri ale dezolării, lirismul trist,

aproape de desnădejde este adus în sufletul criticilor de la „Scrisul bănăţean“ de împrejurarea de a fi obligaţi să clădească pe un teren cu desăvârşire pustiu, să ia totul de la început, irosind astfel o considerabilă energie, utilizabilă în altă parte. Ceea ce însă alungă disperarea şi face să se ivească din nou zorile unui viitor mai bun, ceea ce întăreşte în fiecare critic de la „Scrisul bănăţean“ încrederea în ziua de mâine este sentimentul unei mature responsabilităţi. Intre trecut şi viitor criticul întinde toiagul despărţitor de ape. Intre ce a fost şi ce va fi se ridică şi tăişul sabiei sale. Intr-adevăr, care a fost situaţia prozei istorice, care a fost situaţia criticii consacrate prozei istorice înainte ca în „Scrisul bănăţean“ să apară articolul lui Traian Liviu Birăescu intitulat „Romanul unei epoci de glorie?“ Şi, mai ales, care va fi situaţia după apariţia articolului? Iată ce ne propunem să dezbătem în cuprinsul acestor modeste rânduri. Trecutul (care cuprinde seria fenomenelor desfăşurate în univers înainte de apariţia articolului lui Traian Liviu Birăescu) a fost sumbru. Cum era pe atunci considerat un autor care aborda o temă istorică? Un asemenea autor era considerat „paseist înrăit“. De cine se spunea în trecut că fuge un asemenea autor? „De temele arzătoare ale actualităţii“. Cum se spunea în trecut (înainte de apariţia articolului lui Traian Liviu Birăescu — n.n.) că fuge el? „Ca de piază rea“. Cum priveau criticii „epica istorică“? Evident o priveau „pe sub sprinceană“. Intr-un cuvânt, care era situaţia? „S-a scris puţin şi cu puţin miez despre proza istorică“.

Această epocă a apus pentru totdeauna „Romanul istoric trebuie să se ridice pe alte temelii“. Străbate în rândurile lui Traian Liviu Birăescu tristeţea criticului de a fi nevoit să ridice temelii, când mult mai plăcut, mai potrivit cu vocaţia sa ar fi fost ca alţii — făcând muncă de pionierat — să înalţe temelii iar el turiele şi clopotniţa construcţiei. Dar, în fine, care sînt aceste temelii, pe care o întreagă exegeză „cu puţin miez“ n-a izbutit să le ridice?

1. „Scritorul trebuie să realizeze o osmoză rodnică între faptele reale, pe de o parte, şi faptele „fictive“ pe de altă parte.“

2. „Faptele pe care le pun la dispoziţie documentele trebuie selectate, interpretate, ierarhizate.“

3. „Aplicarea creatoare artistică, a învăţării marxist-leniniste îi cîştigă cărţii autenticitate şi proprietate“.

Iată „temeliile“ exegezei critice, idei noi şi surprinzătoare, ridicate pe ruinele jalnice a tot ce a fost. Dăm dreptate lui Traian Liviu Birăescu care numeşte, cu multă blîndeţe de altfel, haosul ce l-a premers „rămînire în urmă“ şi apreciem cronică la „Brazdă şi paloş“, folosind propriile şi modestele cuvinte ale criticului: „Un prilej fericit de curmare a acestei rămîneri în urmă“.

Dacă aceasta a fost situaţia în care Traian Liviu Birăescu a găsit exegeza romanului istoric, situaţie într-alt de tristă încît l-a silit pe critic să-şi irosească timpul ridicînd „alte temelii“ („Romanul istoric trebuie să se ridice pe alte temelii“) la fel de întristător peisagiu a întîmpinat Leonard Gavriliu cînd s-a simţit chemat să ridice temelii exegezei operei lui Tudor Arghezi.

Intr-adevăr, aruncînd o sumară ochire în trecut, răsfoind tomurile înalţeaşilor întru exegeză, ce a putut să constate Leonard Gavriliu? Este adevărat că s-a scris cîte ceva în legătură cu Arghezi, dar „dedesubturile liricii argheziene rămaseră o taină pentru majoritatea exegeţilor“. În faţa fenomenului arghezian criticii „se declarară neputincioşi să definească originalitatea poetului“. Şi i se pare tare caraghios cronicarului de la „Scrisul bănăţean“ faptul că aceşti critici („de vază“ zice el cu ironie) încercau în faţa operei marelui poet „o dramă a inteligenţei“. Spre deosebire de aceştia care declară „cu faclă candoare“ o dramă a inteligenţei, cronicarul de astăzi nu întîmpină astfel de penibile dificultăţi.

Altele sînt temelii exegezei argheziene, pe care Leonard Gavriliu le aşează cu grijă, făcînd şi aici ca şi conştratele său Traian Liviu Birăescu, grea operă de pionierat, după ce mai întîi curăţă terenul de sterpele căutări anterioare. Leonard Gavriliu are modul său propriu de a recepta poezia. În primul rînd se face a nu observa dispunerea în versuri a „Cîntării omului“ judecînd stihurile ca pe oarecare declaraţii de jurnal. Emoţia în faţa operei se reduce

atunci la punerea unei întrebări fundamentale: are poetul dreptate sau n-are dreptate? Cifînd din „Cîntare omului“ versurile aşezate sub titlul „Dar ochii tăi?“ şi anume:

„De asemenea, şi mintea, nu-mi pare
omeneşte
Un bolovan de cocă şi oase că gîndeşte
Cum? trupul de la sine fîrînă şi argilă,
Să ştie ce-i sfială sau dragoste sau milă?“

nu observă un lucru cît se poate de simplu, admirabila falsă candoare a poetului, drept care nu-l iartă, nu vrea să-l ierte, admonestîndu-l cu gravitate: „Ceea ce nu poate Tudor Arghezi înţelege pe deplin, este raportul, de mii de ani discutat de filosofi, între existenţă şi gîndire“. Ori: „Materialismul dialectic respinge însă acest punct de vedere ambiguu...“

De asemeni cifînd strofa care se încheie
aşa:

„Sileşte-te mai tare iubite grămătic,
„Să-mi spui că pînă astăzi tu nu mi-ai
spus nimic.“

L. Gavriliu emite foarte subtila consta-

tare că de aici „reiese“ (ce credeşi că reiese?) „modestia poetului“.

Era îndreptăţit Leonard Gavriliu să nege toate contribuţiile înaintaşilor săi, era îndreptăţit să citeze o frază din Pompiliu Constantinescu însoţind-o de un „sic“ ironic, era îndreptăţit să spună că sensul operei lui Arghezi a rămas pînă la apariţia articolului său „o taină“ din moment ce s-a simţit chemat să pornească de la început întreprinderea de cercetare a fenomenului arghezian, slujindu-se de o astfel de putere de înţelegere a poeziei şi de asemenea mijloace de cercetare (din strofa cutare reiese „modestia“ etc.)

Sentimentul de a se afla pe un loc gol, de a vedea în urma lor numai pustiiul întristează profund pe unii critici; e frumos însă că nu se lasă copleşiţi de această tristeţe găsind în ei destule resurse de a lua totul de la capăt, făcînd ordine, aruncînd peste bord eforturile absurde ale trecutului, înălţînd pretutindeni — în exegeza romanului istoric ca şi în aceea a operei lui Tudor Arghezi — „alte temelii“, noi şi durabile.

St. H.

SCUZATI DE PREA MULTELE GHILIMELE

Dacă am fi dogmatofili, cred că am fi reuşit să înţelegem mai repede şi să fim de acord cu aprecierile publicate în „Gazeta literară, pe marginea fragmentelor din „Eroica“ lui L. Fulga, de către cel care semnează „Dogmatofob“.

Pentru că dogmatofobia, autentică dogmatofobie, capătă în articolul „Marcia funebre“ de la rubrica „răsfoind revistele“ valoarea unui afiş care anunţă spectacolul „celebrului iluzionist indian Brahmaputra în oraşul său natal — Rîmnicu-Sărat“.

Analizînd fragmentele din romanul lui Laurenţiu Fulga apărute în numărul 8 al „Vieţii Romîneşti“, noţiunea reprezentată prin simbolul „Dogmatofob“, scrie:

„Un roman nu se poate desfăşura tot timpul, de la prima pînă la ultima (pagină — adăugirea noastră în ciuda greşelii de tipar — C. L.), la suprema tensiune“.

Sau:

„...Nu se poate ca toate personajele, în toate momentele să se afle în aceea stare de exaltare maximă“.

Trebuie să ne mărturisim mulţumirea de a fi descoperit astfel în ce constă esenţa dogmatofobiei în literatură: pe cînd înveţeraţii practicieni ai dogmelor obişnuiesc să spună „Aşa şi numai aşa se scrie literatură“... (urmează teoretizarea clară şi bine osificată a procedurii), cei ce se ridică împotriva lor au dreptul să proclame „Aşa nu se scrie literatura“... (urmărind exemplul din cartea respectivă). Dacă nu ne-am aminti de vorba francezului cu nişte extreme şi o atingere, totul ar fi în ordine.

Fără nici o intenţie de a analiza fragmentele din romanul lui Laurenţiu Fulga, păstrînd doar afirmaţia semnatarului rubricii, considerăm că avem de-a face cu o carte scrisă de la un capăt la altul la

„supremă tensiune“. Notați bine: supremă! Cred că nu există cititor saturat de esențiala cumințenie a unor cărți, care, după ce află asta din citatul articolaș, să nu aștepte cu interes și nerăbdare a avea în mână romanul întreg. Numai cel care-l servește atât de bine — comercial de bine, am putea spune — pe Laurențiu Fulga, se arată nemulțumit.

Nemulțumirea d-sale e atât de mare încât, pentru a și-o manifesta, își permite și unele exagerări: în interesul argumentării d-sa afirmă că: „Dealtfel, mereu înnebunește cineva“..., ridicând la rangul de caracteristică generală ceea ce se petrece într-un capitol și numai în acela. Dacă e de acceptat un asemenea procedeu pentru exprimarea unui punct de vedere asupra unei realități mai puțin importante, cum este apariția unui roman, considerăm legitimă întrebarea: De ce n-ar putea uza de „exagerări“ ca „vaiete de moarte“, „granițele infernului“, „panică și deznădejde“ un om care vrea din toată inima să demonstreze ororile războiului?

Dar faptul prin care autorul articolului se apropie cel mai mult de practicile proprii sale fobii, este acela că ține neapărat să și laude. Să ni se permită parafrazarea: „Nu credem că tov. Dogmatofob poate îndulci esența rindurilor d-sale printr-o vorbărie de acest gen politicos: „talentatul scriitor“, „forța talentului lui

Fulga“, „meritul autorului“, „așteptăm cu nerăbdare romanul“ etc... Ce altceva e asta decât vechea dogmă a obținerii punctului de vedere critic din reacția nefastă a laudei neargumentate cu injuria enunțată?! Nu este aceasta o reabilitare a perimatului caraghioslic conclusiv: „cu lipsurile înfățișate, putem spune că avem în față o carte bună“? — De ce, în momentul când nu-ți propui să faci o analiză amănunțită ci ai de exprimat un singur punct de vedere, să renunți de dragul dogmei la înfățișarea lui nudă, să cauți să fii pudic îmbrăcându-l într-o cămașă străvezie?!

Acestea avind de spus, cerem scuze pentru prea multele ghilimele care îngreiază lectura.

Corneliu Leu

P.S. Trebuie să recunoaștem totuși un merit real în combaterea dogmelor. Stimatul pseudonim, în dorința manifestării acide a jobiei sale, calcă în picioare învechita dogmă a respectului pentru clasici. Considerăm foarte interesantă teoria perisabilității paginilor de observație și teorii din Balzac, Zola, Tolstoi, și-l rugăm să revină mai pe larg asupra ei. Numai așa ne vom putea da seama de certa superioritate a broșuricilor apărute în colecția „Știință și tehnică“ asupra „Iluziilor pierdute“ și a „Sonatei Kreutzer“.

C. L.

ÎN PLIN FORUM

Nu e nici o metaforă. Chiar acolo, lângă culoarul acela nesfârșit unde, din pricina zgomotului înconjurător, zgomotul pașilor se pierde ca în pîslă, chiar acolo, lângă balconul unde șofota pestriță a pîrșiilor, pîrșiilor și apărătorilor lor suie ca un murmur neconținut dintr-o pilnie, acolo, lângă „Sala pașilor pierduți“ și lângă „Urlătoare“, în inima Palatului de Justiție, s-a deschis o nouă bibliotecă.

De fapt, ceea ce am văzut noi mai alaltăieri, nu este decât un început, schelăria a ceea ce va să fie în curînd palatul Bibliotecii Centrale de Stat, bibliotecă enciclopedică de cultură generală, vîrf și îndrumător al bibliotecilor din vasta rețea a Minis-

terului Culturii. În afară de cele trei săli deja date în folosință publicului, toate încăperile noii case a cărții sînt un adevărat șantier. Iar un șantier de bibliotecă are în el ceva poetic, ceva impresionant. Ar rămînea desigur foarte surprins văzînd liniștea sălilor de lectură învecinîndu-se cu fiarele de beton armat ale scărilor în reconstrucție și cu înfrigurarea, trepidația de șantier care domnește pe culoarele noului lăcaș de cultură, acel funcționar al Bibliotecii Senatului din Paris, succesorul lui Leconte de Lisle, care în 1888 se văzu îndepărtat din funcție cu următorul calificativ: Funcționar care își mărginește serviciul la o simplă prezență intermitentă și

care rămîne în mod constant în afara oricărei participări la munca de fiecare zi a colegilor săi“.

Este adevărat că roadele acestei neparticipări aveau să nu întîrzie a se ivi: la nici o lună după grațioasa concediere, Anatole France trimite la tipar romanul *Thaïs*, scris în întregime pe hîrtie cu antetul bibliotecii... Este însă iarăși adevărat că, o dată cu bibliotecile, care au încetat să fie rare tabernacule de inițiați, și munca bibliotecarilor noștri de astăzi nu mai are nimic din acel dulce farniente al sinecurii de pînă mai ieri.

Colindînd rînd pe rînd secția de schimb cu străinătatea, achizițiile, catalogarea cărților, catalogarea periodicelor și toate celelalte numeroase servicii, azi atît de specializate, ale unei biblioteci moderne, am intuiț parcă, o dată mai mult, lungă cale parcursă de răspîndirea culturii în mase.

Atunci, la sfîrșitul veacului al XVII-lea și în primii ani ai celui de al XVIII-lea, cînd, o dată cu dezvoltarea tiparului și cu răspîndirea vertiginoasă a tipăriturilor, a luat un elan nou în mintea oamenilor de cultură ideea înființării de biblioteci publice, pe vremea cînd colegii bibliotecarilor de azi se numeau Baluze, Leibnitz, Monfaucou sau Du Cange, o asemenea specializare ar fi fost desigur un nonsens.

Pe vremea aceea, congresele internaționale sau comunicările de specialitate le ținea locul doar o savuroasă corespondență, în care amănunte despre viața savantă se întrefeseau cu relatări despre obiceiurile populare sau despre nemaipomenite întîmplări de prin hanuri, corespondență care trebuia să călătorească săptămîni nesfîrșite pe neuitatele *Iter helveticum*, *Iter germanicum*, *Iter italicum*... Astăzi, visul lui Leibnitz, ardent apostol al cooperăției intelectuale, care — încă pe atunci — vedea tăierea canalului de Suez și dorea stabilirea unui catalog general de bibliotecă și unificarea alfabetelor, s-a împlinit. Serviciul de achiziții al Bibliotecii Centrale de Stat primește catalogele de apariții ale tuturor editurilor din lume, iar serviciul de schimb cu străinătatea se află în legătură de corespondență cu nenumărate biblioteci din străinătate, care își oferă dubletele pentru a primi în locul lor titluri care le lip-

sesc. Mai alaltăieri, Biblioteca Națională din Paris solicita ajutorul Bibliotecii Centrale de Stat din București pentru a-și completa colecția revistei *Tînărul Scriitor*...

Astăzi, savanta dezordine întrefînută în Biblioteca de la Florența de către Magliabecchi, care era totuși în stare să spună pe de rost — și fără greș — că cutare în folio unic se află în cutare bibliotecă din Germania, precum și lăzile care, după cum povestește *Saint-Simon*, au adăpostit tot timpul vieții mareșalului *d'Estrées* imensa lui bibliotecă de peste 52.000 volume, n-ar mai fi cu puțință. Numerosul corp de bibliotecari calificați se silește astăzi să împlinească scopul de căpetenie al bibliotecii: cititorul să ajungă cît mai lesne la cartea pe care o dorește. Munca de zi de zi a păstorilor milioanei de oi negre pe cîmpuri albe se adună, concret, în niște obiecte mici, albe, modeste ca și munca lor migăloasă, competentă și pasionată: fișele — micile cartonașe, care, fie după numele autorului ei, fie după materia pe care o cuprinde, îi indică cititorului locul unde-și poate găsi în raft cartea dorită, se adună în cutii, cutile se ciădesc în stive și dau acele sesamuri înfierate ce se numesc fișiere. Imbrăcați în zale de fier, pereții în lungul cărora sînt rînduite au ceva din solemnitatea rigidă a acelei armuri medievale care străjuia la intrarea Muzeului Militar, ba sînt chiar agresive, ca un automobil blindat. Printr-o ușă deschisă se vîd, în sălile de lectură, oameni care tac și citesc. Ca într-o sală de concert, fiecare își are poziția preferată: unul, sprijinit într-un colț, ține cartea în mînă, altul cu mîinile încrucișate la piept, se apleacă asupra paginii de parcă ar vrea să o soarbă.

— Tăticule — întreba într-o zi un băiețuș — vîd acolo, în fundul scenei Ateneului, niște tuburi prelungi și argintii. De acolo vin sunetele. Dar omul ăsta de aici, din față, de lîngă rampă, ce face? Care este orga? Cea din fund, sau cea de aici, din față, unde se unduie, se apleacă și, aproape, toacă, cel care-mi spuneai că e solistul?

Pentru un neinițiat, variata și multiplicită claviatură a orgii rămîne tînuț și inutilă. Zadarnic o va privi. Mută, ea îi va arunca priviri reci și încruntate, ca și cutile de

metal ale fișierelor. Dar iată, sosește organistul. Ridicînd capacul instrumentului, el desferecă Sesamul și, măiestru, începe să minuiască clapele, bașii, bemolii.

— Uite, tinere care intri întii în sala fișierelor: ăsta e fișierul alfabetic. Acum vreo trei sferturi de veac, oamenii cărții și-au trimis solii la cea mai nobilă conferință de cîndva. Adunați laolaltă, ei au născocit un totag, care, ca cel din poveste, înfloreste în mîna drumefului dornic să-și aște poteca în codrul multiseclar de înțelepciune a cărților. Uite rodul muncii solilor cărții: e dincoace și se numește fișier sistematic. Cu ajutorul unei chei cifrice universale, poți dibui, în oricare bibliotecă din lume te-ai afla, și fără să cunoști numele autorilor, toate cărțile care s-au scris cîndva despre problema care te interesează. Ridică capacul acestei orgi măiestre. Ca un pătimaș organist, deschide și închide cutiile fișierelor. Fiecărei clape îi răspunde

o simfonie. Dincolo, în sala de lectură, sînt tuburile de unde se revarsă armoniile culturii. Privește-i pe ascultătorii ei. Intră în rîndurile lor. Din această profundă, netulburată liniște, s-a născut tumultul mailor prefaceri; de aci ideea, întii sfioasă și firavă, și-a dobîndit trup zdravăn și, cuprînzînd lumea, a răsturnat lumi.

Pentru tine, pentru nenumărații tăi semenii dornici de cultură, ca să nu mai fie ca în secolul al XVIII-lea, cînd, pentru a citi năzdrăvanul pe atunci Dicționar al lui Pierre Bayle de curînd apărut, se făcea coadă la ușa bibliotecii Mazarine, pentru voi s-a proiectat uriașa capacitate de 2000 locuri cite va avea Biblioteca Centrală de Stat, cînd va fi gata. Și tot pentru asta s-au adus, din înălțimile înzăpezite ale Olimpului singuratic, cărțile aici, în inima cetății, în plin Forum.

Radu Albala

RETETE PENTRU UN ROMAN PERFECT

Inchipuți-vă cite foloase ar aduce alcătuirea unui cod de reguli care ar stabili odată pentru totdeauna cum trebuie și cum nu trebuie să arate un roman. Acest nou coran ar scuti de bătaie de cap pe scriitorii iar criticilor le-ar reduce munca la repetarea în gînd a vreunui verset, fără să mai punem la socoteală că nici n-ar fi obligați să facă cuvenitele plecăciuni către Mecca, cum se cere adeptilor acestei cărți sfinte. De aceea veți înțelege interesul pe care ni l-a stîrnit cronica publicată în „Jașul literar” nr. 9 la romanul lui Corneliu Leu „Ochiu dracului” găsind aci colecționate cîteva din schemele prestabilite în critica literară în privința tipul de roman perfect, scheme dealtfel răspîndite în numeroase alte articole și mai ales recenzii și recenzioare.

Bunăoară o regulă ar suna astfel: toate personajele unei cărți trebuie să fie neapărat complexe. Orice personaj care n-are o viață morală intensă trebuie declarat ca neavînd nicio legătură de rudenie cu domeniul sacrosanct al artei. Aplicarea acestei reguli în cadrul romanului lui Leu ar fi: dacă găsim, printre altele, unele personaje negative șarjate, simple caricaturi,

declaram că nu sînt „personalități”, că figura lor „nu ne apare destul adîncită pe planul moral”. Este drept, ni s-ar putea imputa că și Pristanda sau Farfuridi sînt deasemenea personaje „care nu evoluiază, care nu trăiesc în toată complexitatea lor”. Pentru a preîntîmpina această obiecție, trebuie să declamăm pe un ton cit mai înalt despre „marile frămîntări sufletești, marile pasiuni”, „dragostea, ura”, etc.

Altă regulă: compoziția unei cărți trebuie să fie clară și simplă; personajele, puține la număr. Să arate, în general, așa cum ar arăta compoziția liberă scrisă de un școlar obișnuit. Și dacă de pildă într-un roman, cum e romanul lui Corneliu Leu, vei întilni „patru sute de pagini” și „aproape patruzeci de personaje” — numărul e exagerat — atunci vei face o imagine ca un iarmaroc, cu tiribombe uriașe, cu oameni care vin și care pleacă, vacarm, etc. Și vei conchide: „Autorul și-a propus să aducă în fața cititorului prea multe personaje”, „prima și cea mai puternică impresie pe care ți-o provoacă (romanul n.n.) este de aglomerare a faptelor”. Ba, te vei arăta foarte doritor să-l ajuși pe scriitor

sugerându-i care anume personaje să fie scoase din carte. De pildă, vei spune că e „inutil“ doctorul Luca și farmacistul Niculescu-Mușețel — dar dacă îi scoți pe ei trebuie să elimini din „Ochiu dracului“ întreaga „inteligentzia“ a orașului, și pe directorul de gimnaziu și pe dr. Florian, medicul spitalului și pe căpitanul Arsenescu, etc. — sau că e „inutil“ căpitanul de intendență Pantelimonescu — dar atunci trebuie să scoți din roman și pe maiorul Manu și pe Caliopei, nepoata lui Sotir Keșala, etc. — ajungând astfel la narațiunea preferată cu 2—3 eroi. Un singur lucru se cere: să te jerești ca sub microscopul criticii tale să-ți cadă unele cărți aparținând lui Lev Tolstoi, M. Gorki, M. Solohov, ș. a. deoarece renumele acestor scriitori te va împiedica să condamni nerespectarea regulei.

Altă regulă: romanul trebuie să fie purificat de orice reflexie a autorului, care ar putea părea didactică. Autorul trebuie să înfățișeze nemijlocit faptele, iar atunci când vorbește el mai întâi să nu-și exprime atitudinea față de personaje și apoi să vorbească numai în metafore. Deci dacă în „Ochiu dracului“ vom întâlni unele fraze „pline de generalități“, vom spune că ele fac „lectura obositoare“, iar când vom întâlni maxime ale autorului ca: „burghezul e demn oricând, afară de afaceri sau de joc, adică afară de situațiile în care banul își afirmă puterea absolută“, vom spune mai întâi că autorul nu respectă legea „obiectivității“ și ca atare „își lipsește eroii de viață“, iar apoi că aceste maxime sînt neartistice. S-ar putea ca autorul să replice obiectiv că și în „Suflute moarte“ întâlnim digresiuni didactice, ca de pildă atunci când despre Pliușkin scriitorul spune: „Pînă la ce josnicie, meschinărie, mîrșăvie a putut să decadă acest om“. Noi vom aminti în

acest caz zicala „Quod licet Iovi, non licet...“

Ultima regulă: orice imagine artistică neobișnuită poate fi antirealistă. Pînă la o probă concludentă, imaginea respectivă trebuie să fie decretată drept decadentă. Bunăoară, dacă Corneliu Leu în romanul său va înfățișa rubedeniile lui Keșala, care au năvălit ca niște păsări de pradă la moartea marelui afacerist, după maniera: „stăteau în hol, asemănătoare în forme cu diferite obiecte: unul părea un scrin, altul luase exact forma jețului, o doamnă crăcănată semăna cu șemineul, iar un unchi astmatic, cu vulturul împăiat; urma femeisticlă de lampă, omul noptieră, mătușa rarefiată ca o draperie, vărul gras și cu capul mic exact ca un contrabas... și așa mai departe“, vei spune că autorul „se îndepărtează de realism“. Și, pentru a înăbuși unele muștrări de conștiință — în fond substituirea oamenilor prin lucruri fiind unul din procedeele frecvente în satira lui Gogol sau Scedrin — vei continua cu mai multă vehemență: „A dezumaniza oamenii, a-i prezenta ca simple obiecte neînsuflețite, nu poate fi un merit, ci o tendință gratuită, formalistă“. După toate acestea, poți să închei cronica mulțumit: „Și tocmai de aceea se impune să privim cu toată seriozitatea debutul de romancier al lui Corneliu Leu, să-i prețuim efortul cinstit, să-i subliniem meritele și să-i arătăm slăbiciunile. Numai așa îl vom putea ajuta să-și realizeze pe deplin idealul: să scrie bine. Și numai în felul acesta toată lumea va fi pe deplin împăcată“.

Nu știm însă dacă ar fi împăcat și cititorul unei cărți create după atari reguli perfecte.

Alior

NU AM AVUT DREPTATE!

Mi se atrage atenția că nota publicată la această rubrică în Nr. 10 crt. sub titlul „Inspirație fără imaginație“ este lipsită de temei. Caricatura individualistului la mare, pe care o semna V. Vasiliu în „Flacăra“ din 1 august nu putea fi plagiată după desenul foarte asemănător din „Ogoniok“

întrucît era vorba de un număr al revistei sovietice difuzat aproape simultan cu respectivul număr al revistei românești. În „Informația Bucureștilui“ unde am văzut reproducă caricatura din „Ogoniok“ nu se specifică numărul și data apariției — de aici eroarea săvîrșită.

Precizarea este cât se poate de bine venită, obligându-ne să recunoaştem în acest caz o creaţie, căreia nu există niciun motiv să i se răpească elogiile rîvnite. Preocupat să biciuiască un viciu grav al zilelor noastre, cum este individualismul, autorul caricaturii din „Flacăra” nu şi-a cruţat eforturile pentru a găsi modalităţile cele mai originale şi mijloacele de exprimare absolut personale. O asemenea intenţie nu era realizabilă decît ocolind cu in-

verşunare schemele frecvente, locurile comune la îndemina oricui.

Faptul că asemănarea dintre cele două desene nu-i decît o coincidenţă probează succesul deplin şi într-adevăr demn de invidiat al caricaturistului de la „Flacăra”, pe care ne grăbim să-l încununăm cu laurii cuveniţi numai campionilor în lupta împotriva uniformităţii, cenuşului, platitudinii şi mediocrităţii impersonale. Nu am avut dreptate răpindu-i acest merit!

G. Şerbu

ANTOLOGIA „SELECȚIONAȚILOR”

Intr-un articol publicat în „Climats”, un așa zis „Elogiu al limbii franceze”, Emil Cioran, a cărui carieră uimitoare pe malurile Senei a căpătat chiar și acolo o tristă celebritate, făcea printre altele și următoarea mărturisire autobiografică: cită vreme a scris în limba română, nu a putut să atingă claritatea în exprimare, „fiind limba și nu el de vină”; abia prin intermediul limbii franceze, pe care — așa cum se exprimă el — a învățat-o cu disperarea unui „ocnaș care-și rade cu înfrigurare grațiile”, a ajuns să se înțeleagă pe el însuși, să se „limpezească”. Limba lui Descartes suportă orice. Iar roadele învățaturii au început treptat să apară crescînd din ce în ce pînă la o culme: ultimul opuscul din care extragem pasajul de mai jos. Il publicăm ca atare, fără nici un fel de comentariu, ca o piesă de muzeu, ca o piesă antologică a literaturii „selecționaților” de la mijlocul secolului XX.

H. B.

„Cum poți să fi român? era o întrebare la care nu puteam să răspund decît printr-o mortificare de fiecare clipă. Urînd pe ai mei, țara mea, țărani săi atemporalii, îndrăgostiți de toropeala lor, și strălucînd de timpene eu mă roșeam de a descinde din ei, îi renegam, refuzam să aparțin subeternității lor, certitudinii lor de lave petrificate, îngîndurării lor geologice. Zadarnic căutam pe trăsăturile lor neastîmpărul, prefaceătorile revoltei: maimuța, vai! murea în ei...”

Intr-adevăr, nu se trăgeau ei oare din regnul mineral? Neștiînd cum să-i scutur, să-i anim, am ajuns să visez că o exterminare... Dar nu se pot masakra pietre. Spectacolul pe care mi-l ofereau, justifica

și zăpăcea, alimenta și dezgusta isteria mea. Și nu încetam să blestem accidentul de a mă fi născut printre ei.

O mare idee îi poseda: aceea a destinului; eu o repudiam din toate puterile mele, nu vedeam în ea decît un subterfugiu de fricoși, o scuză la toate abdicările, o expresie a bunului simț și a filozofiei sale funebre. La ce să mă agăț de ei? Țara mea a cărei existență, în mod vizibil, nu avea legătură cu nimic, îmi apărea ca un rezumat al neantului sau o materializare a ceea ce nu se poate concepe, ca un fel de Spanie fără secole de ani, fără cuceriri nici nebunii, și fără un Don Quichotte al amărăciunilor noastre. Să faci parte din ei.

ce lecție de umilitate și sarcasm, ce calamitate, ce lepră.¹⁾

Scăldat în noroiul tuturor trădărilor, Emil Cioran și-a „perfecționat” în străinătate puterea de a împrășca. Însă pentru opusculul din care extragem citatul de mai sus, stăpînii nu au de ce să-i mulțumească.

¹⁾ Capitolul „Mica teorie a destinului”, p. 54-55., din volumul „La tentation d'exister”.

Nici chiar cel mai renegeat dintre renegeți nu ar asculta un astfel de glas de sirenă. A investi dolarii într-o asemenea canalie, înseamnă — după cum glăsuiește un proverb din limba pe care o detestă — a „strica orzul pe giște”. Dl. Emil Cioran va continua și în viitor, cu toată capacitatea sa de supralicităție, să rămînă fără căutare la bursa trădărilor și a renegărilor.